

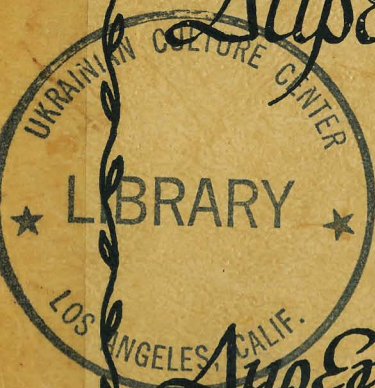
Др. Матвій Стахів

Україна
в годі

Директорії УНФ

Том 4

Директорія і антиста

У К Р А Ї Н А
В ДОБІ ДИРЕКТОРІЇ УНР

НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО ІМ. ШЕВЧЕНКА

Бібліотека Українознавства, том 10.

SHEVCHENKO SCIENTIFIC SOCIETY
UKRAINIAN STUDIES

SOCIETE SCIENTIFIQUE ŠEVČENKO
BIBLIOTHEQUE D'ETUDES UKRAINIENNES

Vol. X

PUBLISHED IN THE USA

KIEV PRINTERS LTD., 686 Richmond St. W., Toronto, Ont.

Др. Майвїй Станів

*Україна
в годі*

Директорії УНУ

Том 4

Директорія і антиїта

UKRAINE

**DURING THE DIRECTORATE
OF THE UKRAINIAN NATIONAL REPUBLIC
Nov. 1918 — Nov. 1920**

Volume IV

by

Matthew Stachiw, LL.D.

Ukrainian Free University

diasporiana.org.ua

Copyright 1964 by Matthew Stachiw

Технічний редактор, директор видавництва і коректор:

Василь Модрич-Верган

ЧАСТИНА ПЕРША

**ПАСИВНІСТЬ НАРОДУ В МОСКОВІЇ
СУПРОТИ БОЛЬШЕВИЗМУ
І ПОЛІТИКА ЗАХОДУ ЩОДО "РОСІЇ"**

Видавництво:

Українська Науково-Історична Бібліотека в Скрантоні, Па., ЗДА.

Published in the United States of America

Publisher:

Ukrainian Scientific-Historical Library in Scranton, Penna, USA.

ПЕРЕДНЄ СЛОВО

Плянві заходи до відбудови української державности почалися з перших днів Великої Української Революції в березні 1917 року. Тоді був утворений представницький орган української національної волі, — Українська Центральна Рада, яка сукцесивно здобувала щораз ширший ґрунт для свого державного будівництва. Врешті, в боях проти білих і червоних сил неподільної Росії в днях 8-12 листопада 1917 року, Українська Центральна Рада і її виконавчий орган — Генеральний Секретаріят — здобули збройну перемогу та перебрали державну владу на всій території України, що раніше належала до російського царства. Так була відбудована українська державність, яка Третім Універсалом УЦРади отримала конституційно-правне оформлення та назву Української Народної Республіки.

В тім часі, від березня 1917 по листопад 1917, після упадку царату, в Росії мінялися кілька разів режими: зразу був буржуазно-центровий Тимчасовий Уряд під проводом князя Львова; потім була коаліція центро-во-соціалістичних кіл під проводом Александра Керенського; вкінці ця коаліція центро-ліва ще пару разів міняла свій склад — завжди під проводом Керенського. Дня 7 листопада 1917 «демократичий» режим Тимчасового Уряду під проводом Керенського був повалений збройним бунтом большевицької партії в столиці Петрограді; за пару днів новий уряд під проводом В. Леніна опанував усю властиву Московію. Виявилось, що релятивна більшість московського робітництва у великих міських центрах Московії йшла за большевицькою партією і новою владою, що назвалася: «Совет Народних Комісарів» або в скороченні «Совнарком».

Від листопада 1917 року нова влада Росії, Совнарком, почала зразу думати над тим, як наново привернути єдність і неподільність колишньої російської імперії. Совнарком у першу чергу звернув свою увагу на Україну, яка вже закінчила своє державне формування в Українській Народній Республіці. Совнарком від самого початку зміряв до повалення української державности та поновного анектування України до Росії.

Не визнали Совнаркому, як своєї зверхньої влади, також інші не-московські країни, як Грузія, Вірменія і інші кавказькі країни, а також Кубань і Донщина. На Сибірі стали творитися окремі красиві уряди, які також не визнавали зверхности Совнаркому.

З того вузла політичних проблем виникла з одного боку воєнна агресія Советської Росії проти України і Донщини ще в грудні 1917. З другого боку Захід був примушений шукати формули для своєї політики щодо Совнаркому і новоутворених національних держав не-московських націй.

Білий московський рух появився щойно згодом. Він всупереч здоровому рухові опору, який давали московському большевизмові національні держави, а за ними також козацькі області і Сибір, не бажав творити московську демократичну національну державу. Він почав боротися за віднову єдиної неподільної російської держави, але не під червоним прапором, як большевики, а під білим, чи пак під біло-синьо-червоним прапором.

Захід був поставлений перед проблемою: з ким іти, щоб досягнути своїх політичних цілей? Він не мав ясної і твердої ідеї про саму колишню російську імперію, чим вона була. Отже він також не міг мати ясної концепції про те, як поставитися до того, що діялося на території колишнього царства від листопада 1917 року. З цієї неясности випливала вся хиткість політики Заходу супроти концепції про відбудову неподільної російської імперії і супроти проблем національних держав, які були наявною дійсністю.

При тому Захід у своїй політиці до того «російського комплексу» не був одностайний. Поза деякими спільними інтересами, що випливали зі спільної війни проти спільних ворогів — Німеччини, Австро-Угорщини, Болгарії і Туреччини, кожна держава Заходу мала свої окремі інтереси і політичні цілі на Сході. Саме з того факту випливала ця хиткість політики цілого Заходу супроти обидвох накреслених проблем. Ця хиткість скінчилася остаточно в травні 1919 року, коли Захід офіційно заявився публічно за конценцією єдиної неподільної російської держави, підпорядковуючи їй у своїх плянах також Україну.

Ця політика Заходу допровадила до гострої блокади незалежної Української Народної Республіки, а одночасно до всебічної підтримки білого московського руху, що ставився ворожо проти України. Все те разом допровадило на практиці до заперечення тої основної мети, яку ставила собі політика Заходу: повалення большевизму і привернення демократичного ладу на теренах колишньої російської імперії. Підтримуючи білий неділимський рух, Захід тим самим нищив єдину тоді певну силу в боротьбі проти большевизму: національні держави, які власне утворилися в опорі проти большевицького змагання до опанування всієї території не-московських націй. Захід своєю сліпою політикою поміг таким способом большевизмові до перемоги.

Найкраще цю фатальну політику Заходу можна студіювати на прикладі України. Тим то в окремій частині нашого нарису історії української державности в періоді Директорії УНР треба було присвятити якнайбільше місця саме з'ясуванню цієї політики Заходу.

Ця історія має не тільки академічний інтерес основно доповнити найновішу історію України на підставі документальних даних. Ця праця має також те значення, щоб на основі того, що діялося в політичних головах Заходу в 1917—1920, ми могли основніше зрозуміти те,

що діється в політичних головах Заходу сьогодні. Окрім того, з історії періоду 1917—1920 років, ми можемо також витягнути для себе науку про те, як треба б обминати ті помилки, які робив Захід тоді, а які мстяться над цілим світом тепер.

М. С.

РОЗДІЛ ПЕРШИЙ

ЗА ВСЯКУ ЦІНУ СХІДНІЙ ФРОНТ ПРОТИ НІМЕЧЧИНИ

СТРАХ ЗАХОДУ ПЕРЕД СЕПАРАТНИМ МИРОМ РОСІЇ З НІМЕЧЧИНОЮ

Ще взимі, з 1916 на 1917 рік, на Заході ширилися чутки про те, що кола царського двору в Петрограді схильні до сепаратного миру з Німеччиною. Такі чутки кружляли також серед московських націоналістичних кіл, які підозрівали Грішу Распутіна, що він є в зв'язку з німецькою агентурою та в її інтересі діє на забобонну царицю і царя, щоб заключити мир за всяку ціну. Цей момент був для цих кіл одним із головних мотивів, щоб убити Распутіна і тим способом утримати Росію в союзі з антантою, а війну допровадити до переможного кінця.

Цим колам ішлося про досягнення таких воєнних цілей Росії: здобути морські протоки — Босфор та Дарданелі з Царгородом; мати домінуючу позицію на Балкані; відобрати від Австро-Угорщини всі українські землі, а від Австрії та Німеччини ще всі польські землі. Ці кола були свідомі того, що при сепаратнім мирі на початку 1917 року, Росія не то що нічого не získала б із цих воєнних цілей, але ще й втратила б багато своєї території. Адже в тім часі центральні держави (Німеччина, Австро-Угорщина, Болгарія і Туреччина) стояли мілітарно на вершку воєнних успіхів, маючи

в своїх руках Балкан і значну частину території російської імперії (цілу Конгресову Польщу, західні українські землі по Стир і Прип'ять, половину Білорусі і частину Литви).

Намірена в Росії революція згори, скінчилася революцією здолу: 12 березня 1917 року внаслідок бунту війська в Петрограді упав царат і прийшов до влади Тимчасовий Уряд, який одначе, від самого початку, не мав досить організованої суспільної опори в масах. Сила Тимчасового Уряду Росії падала з кожним днем. Врешті вона зближалася до упадку.

Ця обставина наповняла Захід страхом, що східний фронт (тобто російський фронт проти Німеччини і Австро-Угорщини) може розвалитися, а тим самим буде звільнена значна кількість дивізій центральних держав для того, щоб вдарити на антанту на західнім фронті. Тим то західні дипломати докладали всіх сил для того, щоб переконати Тимчасовий Уряд, щоб він утримав у боєвім порядку східній фронт. Дипломати мали тут досить легке завдання, бо Тимчасовий Уряд Росії сам хотів продовжувати війну проти центральних держав по боці антанти, щоб досягнути свої старі імперіялістичні цілі.

Проте Захід, не багато мав користі зі східнього фронту. Офензива вліті 1917 року, до якої кинув Керенський останній раз стару армію, скоро заломилася, а після того стара російська армія вже була нездатна до офензивних акцій проти центральних держав. Одначе сам факт, що ця армія ще стояла на фронті, примушував центральні держави на тім фронті також утримувати свої значні збройні сили. Це відтяжувало антанту на західнім фронті. Тим то, принаймні в такій пасивній формі, західня антанта була б рада утримати східній фронт аж до часу, поки на західній фронт прийдуть значні сили з Америки.

Треба тут зазначити факт, що Українська Центральна Рада під проводом президента Михайла Грушевського і її виконавчий орган, Генеральний Секре-

таріят, під головуванням В. Винниченка, весь час підтримували свою орієнтацію на союз з антантою і тим самим на продовження війни аж до перемоги над центральними державами. На це вказують усі декларації і постанови цих найвищих українських органів та їхні практичні політичні кроки в тім напрямку.

БОЛЬШЕВИКИ І ВІЙНА ПРОТИ ЦЕНТРАЛЬНИХ ДЕРЖАВ

Цілком іншу тактику стосували московські большевики. Ленін, Троцький, Лев Каменев, Гр. Зіновев, Я. Свердлов і всі інші провідники большевицької партії рішили, що власне ця світова війна дає їм єдину шансу до здобуття влади під умовою, що вони приєднають для себе прихильність мільйонів змобілізованої старої армії. Ту ціль вони рішили досягнути безоглядною і демагогічною пропагандою за негайний мир. Цим способом у темних московських солдатських масах тоді прийнялося переконання, що кожний, хто хоче негайно миру, той є большевиком. Тим то ці московські солдати стали уважати себе за большевиків і у всьому підтримувати большевицьку партію.

Цим способом большевицькому проводові легко вдалося 7 листопада 1917 року збройним виступом заволодіти столицею, Петроградом, а далі всією територією властивої Московії. На практиці, ні в столиці, ні в інших московських містах, Тимчасовий Уряд під проводом Керенського, не мав надійної збройної сили, яка підтримала б його проти большевицького замаху. Сам Керенський утік із Петрограду в авті американської амбасаді, не зорганізувавши ніякого опору проти большевицького перевороту. Його колеги-міністри були захоплені й арештовані.)

Щойно тепер стала західня антанта думати над тим, що їй робити з цим новим урядом свого східнього члена, — Росії. Зразу в урядових колах Заходу переважала надія, що Совнарком під проводом Леніна і Троцького утримається при своїх обов'язках цього чле-

на антанти і в кожному разі він сам не піде на сепаратні мирові переговори з центральними державами. Можливо, що там рахували на те, що прецінь большевики заявили себе демократами і соціялістами, отже, не повинні б іти на сепаратний мир з такою монархією, як німецький райх, на шкоду великих демократій Заходу. Так трималася ця надія і непевність аж до кінця листопада 1917, коли вже поширилися чутки про переговори Совнаркому з цісарською Німеччиною.

Полковник Е. Гавс

ПЕРША ДИСКУСІЯ АНТАНТИ ПРО БОЛЬШЕВИКІВ

Тоді, 30 листопада 1917, відбулася нарада представників антанти з участю полковника Едварда Гавса, особистого представника Вилсона. Британський міністер зовнішніх справ, Балфур, познайомив приєднаних на нараді з поглядом британського амбасадора в Петрограді. Цей радив піти на руку Совнаркомові щодо

сепаратного миру і тим з'єднати собі його на майбутнє. На практиці він пропонував, щоб західні члени антанти звільнили Росію від зобов'язання, яке вона перейняла в договорі з іншими членами антанти, що вона не буде укладати сепаратно, ні перемир'я з ворогом, ні тим менше мировий договір. Британці в своїм емпіризмі, готові були піти на цю сугестію. Гавс в імені Вилсона не радив взагалі встрявати у внутрішні справи Росії. Дуже рішуче виступив проти такої пропозиції представник Італії, Соніно, а далі також французький прем'єр Клемансо. Після того ця нарада запитала дотеперішнього російського амбасадора, яка його думка в цій справі. Цей висловився проти того, щоб Совнаркомові давати звільнення від союзних обов'язків перед антантою.

З усього бачимо явне незнання на Заході про те, що таке собою представляють большевики і які їхні цілі. Наївно дивився тоді на большевиків також дотеперішній російський амбасадор у Парижі, Маклаков, який брав участь у цій паризькій нараді антанти. Він тоді ще офіційно репрезентував Совнарком на міжнароднім форумі, як взагалі тоді ще були залишилися на своїх постах усі попередні російські амбасадори.²⁾

Нарада, властиво, не прийшла до ніякого спільного висновку про питання, що саме робити з Совнаркомом.³⁾

ПЕРЕМИР'Я РОСІЇ НА ФРОНТІ І СТАНОВИЩЕ АНТАНТИ

Тимчасом прийшов день 2 грудня 1917 року. Тоді вже стало фактом, що наступило домовлення між делегацією Совнаркому і делегацією центральних держав у Бересті про перемир'я на всім фронті. Перший крок до сепаратного миру Росії з центральними державами зробив Совнарком. Західні великодержави мусіли тепер робити щось окреслене в цій ситуації. На це вже були західні альянти приготовані фактично день раніше, 1 грудня. Вони радили на военній раді в

Парижі, що робити у тім випадку, коли Совнарком заключить з Німеччиною перемир'я. На цій нараді висланник Вилсона, Едвард Гавс, заступав думку, що з перемир'ям чи без перемир'я з Німеччиною, то все одно Росія вже не є здатна до дальшої війни проти центральних держав. Він, у тому стані справи, радив альянтам, не мішатися у внутрішні справи Росії і залишити її в спокою її власній долі і волі.⁴⁾ Гавс окремою телеграмою радив Вилсонові, щоб він зложив публічну деклярацію, що Америка не встряє у внутрішні справи Росії.⁵⁾

На цій нараді 1 грудня 1917 року вперше французький прем'єр Жорж Клемансо підніс питання про військову інтервенцію альянтів у Росії. Проте, тим разом це питання не знайшло позитивної відповіді у учасників наради.⁶⁾

Серед учасників наради панувало переконання, що супроти Совнаркому треба стосувати покищо «політику терпеливості» навіть у тім випадку, коли вони підпишуть з Німеччиною договір про воєнне перемир'я на фронтах.⁷⁾

Річ ясна, що альянти на Заході були настроєні рішуче негативно проти Совнаркому не так з огляду на його соціальні гасла, як на факт, що він не хотів продовжувати війну проти Німеччини, Австро-Угорщини і інших центральних держав. Після того, як Совнарком підписав у Бересті перемир'я з центральними державами, західні альянти постановили, не визнавати Совнарком легітимною владою Росії. Вже 6 грудня державний секретар ЗДА, Роберт Лансінг, вислав телеграфічний наказ амбасадорові в Петрограді, Франсисові, щоб він не утримував ніяких безпосередніх стосунків із совєтським урядом. Таке саме доручення дістали американські зв'язкові офіцери в Росії.⁸⁾

Британський уряд також не виявив охоти визнати Совнарком правним урядом Росії. Британський міністер зовнішніх справ, Балфур, радив у цій ситуації звернутися до «України, козаків та інших народів у Росії», утримувати з ними контакт і співпрацювати з ними з огляду на те, що вони є «в опозиції до Леніна і його програми співпраці з Німцями».⁹⁾ Тоді вперше в Британії стали серйозно трактувати Україну, але тільки для хвилевого інтересу: утримати українськими руками східний фронт проти Німеччини.

Україною тоді цікавилися також американські амбасадори в Лондоні, Стокгольмі і врешті навіть у Петрограді. На це вказують їхні телеграми до державного департаменту у Вашингтоні. Вони подавали інформації про те, що Україна й інші не-московські нації могли б ставити опір большевицькій германофільській політиці і тим способом утримати принаймні частинно східний фронт. Для курйозів варто тут зареєструвати факт, що американський амбасадор у Петрограді, Франсис, цілком не бачив українського національного руху в 1917 році і спостеріг його щойно в половині грудня, коли почувся вже гомін конфлікту між Совнаркомом і Україною.¹⁰⁾

На Україну дивився тоді Захід виключно як на послушне знаряддя для продовжування війни, без ніякого зобов'язання зі свого боку про підтримку для державности України в боротьбі з концепцією неподільної Росії. Захід лише радів, що в Україні є лад і організується армія, але думав тільки про те, як використати цю армію.¹¹⁾ Розуміється, що Лондон і Па-

^{*)} Тодішні звіти американських дипломатів про Україну гляди ближче: Д-р Матвій Стахів, *Західня Україна та політика Польщі, Росії і Заходу*, том II, стор. 46 і наступні.

риж були свідомі того, що треба щось Україні дати, щоб вона могла грати роль воєнного знаряддя для утримання східного фронту проти Німеччини і Австро-Угорщини. Але технічно, чи пак практично могла бути мова тільки про фінансову підтримку і про «добрі поради» антантських зв'язкових офіцерів. З давнього часу, ще з царату і Тимчасового Уряду Росії, залишилися були в Україні лише маленькі відділи технічних французьких військ. Реального військового значення у війні вони мати не могли. Про доставку амуніції і зброї через Дарданелі і Босфор, не могло бути мови, бо ж ці протоки закрила Туреччина, а західні альянти, не могли їх зфорсувати, не зважаючи на намагання. Правда, британські війська мали обсаджений Мурманськ над Крижаним Морем і через цей порт вони доставляли воєнні припаси і виряд для царської Росії і Тимчасового Уряду з Британії і Франції. Проте, через цю пристань Захід тепер не міг нічого доставити в Україну, бо ж ці транспорти мусіли б бути їхати через Советську Росію, а ця була в явнім конфлікті з Українською Народною Республікою і тому до неї не пустила б ніякого військового транспорту. Так, отже, відпадала всіляка можливість реальної допомоги Заходу для України в ділянці військовій.

Заходіві тоді йшлося виключно про те, щоб, всупереч усяким стратегічно-мілітарним засадам, Україна старалася продовжувати війну проти Німеччини і її союзників, аби таким способом своєю кров'ю відтяжати Захід на його фронті проти Німеччини.

В зв'язку з цими стараннями Заходу про свій східній фронт проти Німеччини, уряди Британії і Франції визнали були "de facto" Українську Народну Республіку і її владу. Представникам цих великодержав ішлося тоді про те, щоб Україна принаймні не уклала миру з Німеччиною і утримувала далі свої війська на фронті проти неї.

Коли з причини воєнної агресії Советської Росії проти України, Український Уряд був примушений під-

писати окремий мир з центральними державами і навіть просити їх про підмогу проти агресора, тоді все одно Україна не перейшла на ворожу стопу проти антанти. Ніяким кроком Український Уряд не виступив проти Заходу. Він затримав рішучу невтральність у війні Заходу з центральними державами. Проте, Захід був дуже огірчений на Уряд УНР за те, що він підписав мир у Бересті. Цей момент використали особливо московські чорносотенні неділимці, які тоді ще поглибили свою брехливу пропаганду проти українського самостійництва, називаючи українських національних провідників німецькими агентами. В цьому помагали їм також московські демократи і соціялісти, зокрема А. Керенський.

РОЗДІЛ ДРУГИЙ

СПРОБИ АНТАНТИ ВІДБУДУВАТИ СХІДНІЙ ФРОНТ

АНТАНТА ОБІЦЯЄ БОЛЬШЕВИКАМ ДОПОМОГУ, ЩОБ ПРОДОВЖИТИ ВІЙНУ

Український Уряд підписав 9 лютого 1918 року мирову умову в Бересті з центральними державами. За те Совнарком Росії, тоді не погодився підписати мирової умови з центральними державами виключно через те, що в цій умові, яку запропонували центральні держави, були клявзулі щодо не-московських країн, що раніше належали до російського царства. Центральні держави вимагали від Совнаркому, щоб він визнав самовизначення і відділення від Росії не-московських країн: України, Польщі, Литви, Лотви, Естонії і Білорусі. На це делегати Совнаркому, не хотіли погодитися і всілякими крючками старалися протягнути переговори. Коли ж делегати центральних держав поставили ультимативну вимогу в цій справі, то советська делегація це відкинула і виїхала до Петрограду. У відповідь на це, центральні держави проголосили закінчення перемир'я і розпочали похід проти Советської Росії.

Цей факт викликав на Заході знову надію, що вдасться при допомозі Совнаркому продовжувати війну проти Німеччини. Проте, ця надія зблідла дуже скоро, бо вже незабаром Совнарком Росії повідомив центральні держави, що він погоджується на раніше запропоновану Берліном мирову умову, а вже 3 березня 1918 цю умову дійсно Совнарком підписав.¹¹⁾

Властиво цей акт Совнаркому повинен був остаточно знівечити всілякі надії Заходу на те, що Совнарком Росії ще може в якийсь спосіб відтягнутися від своєї Берестейської Мирової Умови. Проте, Захід тоді цинив силу Німеччини куди більше, ніж вона вдійсності була. Потуга збройних сил Америки могла розвинутися шойно пізніше, а до того часу Британія і Франція боялися, що Німеччина звільнить свої дивізії зі східнього фронту та розторочить антанту на Заході. Тим то, вже під час мирових переговорів Совнаркому в Бересті, дипломати Заходу старалися перехилити большевиків на свій бік проти Німеччини. Дня 7 лютого 1918 р. британський уряд впустив до Лондону Лева Каменева, що був заступником народного комісара зовнішніх справ Л. Троцького, а також впустив і його помічника Цолькінда. З ними переговорював британський уряд дуже ввічливо, а зараз після того запросив їх до себе також французький уряд.¹²⁾ Коли Совнарком зірвав переговори в Бересті, а Німці розпочали були марш в напрямку

Петрограду і Москви, то британський уряд старався заохотити Совнарком до дальшої війни проти Німеччини, обіцяючи Советській Росії допомогу.¹³⁾ Британський амбасадор у Петрограді цілком формально запропонував таку допомогу в ноті з дня 4 березня 1918 року. Потім він ще 6 березня 1918 повторив те саме приречення і пропонував Совнаркомові проголосити проти Німеччини «святу війну Росії» в обороні своєї землі.¹⁴⁾

Тимчасом делегація Совнаркому під проводом Адольфа Йоффе підписала дня 3 березня 1918 мировий договір з Німеччиною і Австро-Угорщиною. Цей договір ще мав бути ратифікований Всеросійським З'їздом Советів, що був скликаний до Москви в першій половині березня. Ще й тоді Захід не втратив був надії, що може вдасться привести Совнарком і З'їзд Советів до того, щоб договору не ратифікувати.

ПОСЛАННЯ ВІЛСОНА ДО СОВЕТІВ

Антанта вплинула на Вилсона, щоб він звернувся до З'їзду Советів окремим покликом у тій справі. Вилсон щоправда тоді мав велику популярність у світі, але антанта марно сподівалася, що ця популярність буде мати вплив на З'їзд Советів. Вилсон вислав своє звернення до З'їзду Советів у Москві 11 березня 1918 р. Воно було прочитане на пленумі З'їзду Советів 15 березня.

Вудров Вилсон

Текст звернення був такий:

«З приводу Конгресу Советів дозволю собі висловити щирі симпатії, яку відчуває нарід З'єднаних Держав для російського народу в тім моменті, коли німецька сила кинена на те, щоб перервати і завернути назад боротьбу світу за волю і щоб замість бажань народу Росії поставити бажання Німеччини. Хоча влада З'єднаних Держав не має мож-

ливости дати безпосередню і успішну допомогу тепер, яку вона хотіла б дати, то я прошу запевнити через цей Конгрес нарід Росії, що вона [влада З'єднаних Держав Америки], буде використовувати кожну нагоду, щоб повернути назад для Росії повну суверенність і незалежність у її власних справах та повне повернення великої її ролі в житті Європи і всього світу».³⁵)

Розуміється, що американські дипломати, і зокрема британський амбасадор, давали до тієї офіційної і публічної ноти Вилсона додаткові усні коментарі того роду, щоб спонукати советських провідників відступити від ратифікації Берестейського Миру з Німеччиною. Проте, ці заходи не мали в Совнаркомі ніякого успіху. Хоч звернення Вилсона було прочитане на публічному пленумі З'їзду Советів 15 березня, то большевицькі проводирі тоді грали в основі політику мирного і навіть приятного співіснування з німецьким кайзерським урядом, який допоміг їм дійти до влади в Росії. В дальшій перспективі вони визначували для свого комуністичного руху шлях для пізнішої підривної роботи в цілім світі під гаслом світової соціальної революції. Тепер большевики з метою затримання своєї влади хилилися перед Берліном. Ідеалізм Вилсона, який добре не орієнтувався в комплексі так званих «російських справ» і зокрема не знав ближче доктрини большевизму, був у середовищі московських большевиків тільки предметом глуму і грубих жартів. Тим то большевицькі проводирі за намовою Г. Зіновева дали таку відповідь, яка мала бути, як казав сам Зіновев, «ударом в обличчя Вилсона». Ця відповідь, предложена для ухвали З'їздові Советів, виглядала так:

«Російська Республіка використовує нагоду звернення президента Вилсона, щоб висловити всім народам, які терплять від цієї імперіалістичної війни, своє гаряче співчуття і сильне переконання, що вже близький той щасливий час, коли робітні маси у всіх буржуазних країнах скинуть зі себе капіта-

лістичне ярмо і збудують соціалістичне суспільство, яке тільки може забезпечити тривалий і справедливий мир, як також культуру і добробут усім трудящим».¹⁶⁾

Властиво можна сказати, що ця відповідь, яку подиктували для З'їзду Советів на адресу Вилсона большевицькі проводирі, була просто глумливою провокацією. З'їзд Советів ратифікував Берестейський Мир і, для рятування партійної диктатури за всяку ціну, ішов у всьому на руку цісарській Німеччині. Антантські амбасадори були тією постановою большевицького проводу взагалі і офіційного Совнаркому Росії зокрема так занепокоєні, що стали побоюватися, аби їх Совнарком силою не видав Німцям для якоїсь уступки в свою користь. Тим то всі антантські амбасади виїхали скоро з Петрограду і Москви в напрямку до Владивостоку. По дорозі вони спинилися у Вологді і там тимчасово осіли.

ЗАГОСТРЕНІ СТОСУНКИ СОВНАРКОМУ З АНТАНТОЮ

Витворилася тоді з обидвох боків досить несамоविता ситуація: з одного боку антантські країни, не визнавали Совнаркому правним урядом Росії, а з другого боку амбасадори цих антантських країн, перебували далі на території Советської Росії, як дипломатичні представники. Ці дипломатичні представники, зокрема ж американський амбасадор, всіляко підкреслювали, що вони не визнають Совнаркому правним урядом. Одночасно Совнарком толерував цих дипломатів на своїй території і визнавав їх дипломатичний статус. На соціальний момент звернули ці амбасадори увагу лише тоді, коли Совнарком перевів удержавнення великих підприємств з заграничним капіталом без відшкодування для власників капіталових інвестицій. Тоді всі ці дипломати збиралися навіть зложити спільний протест, але вкінці це залишили.

Дипломати голосно журилися чисто політичним питанням війни і миру з Німеччиною. Перший британ-

ський амбасадор у Петрограді ще в січні 1918 р. звернув увагу своєму урядові, що большевицька пропаганда є небезпечним динамітом для британської імперії. Він цілком слушно твердив, що большевики будуть незабаром загрозувати британській владі в Індії і Єгипті.¹⁷⁾

Совнарком після московського з'їзду, де ратифіковано Берестейський Мир, зрозумів, що антантські уряди готові за його германофільську політику підтримувати компльот у самій Росії проти нього. Тому Совнарком слідив із побоюванням діяльність антантських амбасадорів у Росії і їхні зв'язки зі закордоном. Ще гірше Совнарком боявся зв'язки цих чужих дипломатів із московськими діячами, ворожими для большевицького режиму. Початкова легка перемога большевицької партії над Тимчасовим Урядом журила Совнарком питанням, чи такі незабаром не наступить вибух невдоволення з партійної диктатури в відкритім революційнім русі.

Незабаром ці побоювання стали реальним фактом. На периферії Московщини вибух рух спротиву проти большевизму взагалі і проти Совнаркому, як державної влади. Тим то ближче треба зайнятися початками і пізнішим розвитком цього руху. Це питання важливе з двох причин: Без пізнання московського руху спротиву трудно зрозуміти пізнішу сутичку цього руху під проводом генерала А. Денікіна з Українською Народною Республікою. Це пізнання білого московського руху є конечно також для зрозуміння антантської політики щодо «російського комплексу».

МОСКОВЬКА ДЕМОКРАТІЯ СПЕРШУ ВИЯВЛЯЄ СВОЮ ПАСИВНІСТЬ СУПРОТИ БОЛЬШЕВИЗМУ

Большевицька партія здобула свою перемогу над Тимчасовим Урядом Росії без особливого труду. В обидвох столичних містах, Петрограді і Москві, була скинена влада Тимчасового Уряду за кілька годин. За

столицями пішла вся етнографічна Росія в Європі, крім — Дону й Сибіру, які стояли під впливом не-московського етнічного елементу. Властива Росія, репрезентована демократичними партіями, поклала всі свої надії на Всеросійські Установчі Збори (конституанту). За цю конституанту боролися всі не-монархістичні московські партії з більшовиками включно. Тимчасовий Уряд зразу відсував вибори до конституанти на мирні часи, але потім, під натиском прилюдної думки, прем'єр А. Керенський погодився на проголошення виборів ще в часі війни. Тимчасовий Уряд видав закон про виборчий порядок до цієї конституанти. Ординація була сперта на системі «п'ятихвостки» (загальність, рівність, тайність, безпосередність і пропорційність). Навіть найменші політичні групи виборців мали можливість зголосити свою листу кандидатів. Більшовики не дуже вірили в те, що вони у вільних демократичних відносинах встигнуть здобути більшість голосів при виборах до цієї конституанти. Тим то вони воліли здобути владу збройним повстанням ще перед днем виборів, які були визначені на 25 листопада 1917 р. Вибори, в часі своєї влади, більшовицька партія сподівалася перевести переможно.

Більшовицький переворот стався 7 листопада 1917 року. Вибори до конституанти мали відбутися аж за два з половиною тижня, тобто 25 листопада. Більшовицький провід рахував, що його партія в таких умовах здобуде більшість, а в кожному разі буде мати у порівнянні з іншими партіями найбільшу кількість мандатів у конституанті. Але, більшовики помилилися. Вони програли вибори під кожним оглядом.

Більшовики не здобули, не лише абсолютної більшості мандатів, але вони були в конституанті навіть меншою партією у порівнянні з партією московських соціалістів-революціонерів, яка сама здобула абсолютну більшість мандатів. На всіх 36 мільйонів відданих голосів сама листа московських соціалістів-революціонерів збрала майже 21 мільйон голосів, а більшовиць-

ка листа лише 9 мільйонів. Решта голосів, 6 мільйонів, були віддані на інші листи. В загальному, більшовики збрали при виборах до Всеросійських Установчих Зборів лише 25% голосів.¹⁸⁾ В Україні більшовики потерпіли при цих виборах ще гіршу поразку, бо вони не збрали навіть повних 10 відсотків усіх відданих голосів.¹⁹⁾

Коли більшовицький провід не дістав більшості у виборах, то він все таки сподівався, що конституанта, як зійдеться в січні 1918 року, згідно зі законом, то її небільшовицька більшість угнеться перед перспективою урядового терору. Совнарком, зрештою, на початку нічого іншого від конституанти не хотів, як тільки того, щоб конституанта визнала його легальною владою Росії. У випадку відмови, більшовики наперед досить прозоро погрозували розгоном конституанти з усіма наслідками для її депутатів.

З другого боку московські демократичні угруповання очікували зібрання конституанти, в якійсь фатальній пасивності, рахуючи на те, що більшовики не відважаться розігнати демократичних вибранців народної волі, виявленої вже за влади Совнаркому. Тим то, ні соціалісти-революціонери, ні соціал-демократичні меншевики, ні трудовики, ні тим менше кадети, не приготувляли спротиву проти Совнаркому і його самовільної диктатури. Коли ж конституанта врешті зійшлася в Петрограді, дня 5 січня 1918 року, тоді Совнарком вислав проти неї відділ матросів і розігнав її силою багнетів, як тільки депутати більшості відмовилися визнати Совнарком легальною владою Росії.

Коли розгін конституанти став доконаним фактом, партія, яка мала в ній більшість мандатів, тобто соціалісти-революціонери, рішила на нараді свого Центрального Комітету, що справа конституанти в столицях Росії та всіх містах Центральної Росії програна, бо партія не має в цих містах відповідної опори в масах, а більшовики розпоряджають там озброєною си-

люю. Тим то соціалісти-революціонери рішили перенести свою боротьбу в райони на окраїнах Центральної Росії, а саме в уральсько-волзький район.²⁰⁾ Там партія розпоряджала значнішими організованими силами і тому сподівалася, що звідтіля вона встигне розпочати свій рух опору проти большевицької диктатури. Зразу був проект перенести конституанту в Україну, але потім цей проект закинено з огляду на те, що Україна збойкотувала російську конституанту.²¹⁾

Плян опору ес-ерів полягав у тому, щоб члени не-большевицьких фракцій конституанти перебралися тайно в згаданий вище район, а вже потім президія конституанти скликала б її нову сесію, а там обрала б, мовляв, новий легальний уряд, який повів би вже боротьбу проти Совнаркому. Президія конституанти була в руках ес-ерів, як більшості конституанти. Її головою був провідник ес-ерів, Віктор Михайлович Чернов. Треба тямити, що це є січень 1918 року, коли ще не було миру Росії з центральними державами. Московські демократичні партії тоді далі орієнтували свою діяльність на безумовну війну з центральними державами, хоча для того не було ніякого дійсного московського національного інтересу. З погляду етнографічної Росії центральні держави в переговорах у Бересті не виставляли ніяких вимог на якісь воєнні відшкодування або на якісь землі Московщини. Центральні держави погоджувалися укласти мир згідно з вимогою права на самовизначення націй і власне тому вимагали від делегації Совнаркому Росії, щоб вона зріклася претенсій на не-московські країни на Захід і Південний Захід від властивої Росії (отож щодо України, Польщі, Литви, Лотви, Естонії, Білорусі). Але, московські демократичні організації вірили в перемогу антанти і прагнули при її допомозі відзискати раніше царатом завойовані не-московські країни та здобути для Росії ще морські проливи від Туреччини.²²⁾ Отож провід конституанти Росії, зокрема її голова В. Чернов, бажав з області Приволжа

відновити знову російський фронт проти центральних держав також після того, як Совнарком заключив з центральними державами у Бересті дня 3 березня договір, а потім З'їзд Советів його ратифікував.²³⁾ Це виразно признає Чернов, голова конституанти, що метою опору проти большевиків було насамперед продовжати війну проти центральних держав.

МОСКОВСЬКІ СОЦІАЛІСТИ РІШАЮТЬ ВІДНОВИТИ ФРОНТ

Цим питанням займався також пізніший з'їзд головної ради партії московських соціалістів-революціонерів, у руках яких був провід конституанти, розігнаної большевиками. Ця нарада була згідна в тому, що без видатної допомоги антанти віднова такого російського фронту на Сході буде неможлива. Вправді Чернов і більшість Центрального Комітету ес-ерів спочатку уявляли собі, що ця допомога західної антанти повинна бути тільки технічна й фінансова, але згодом виявилось, що не обійдеться також без військової допомоги. В кожному разі ес-ери стояли на тому, що ця допомога має бути тільки допомогою, а не опікою над Росією, тобто вони застерігалися наперед проти політичного вмішування антанти у внутрішні справи Росії.²⁴⁾

Після докладного обміркування сил самих московських партій в опорі проти большевицької влади, ЦК ес-ерів прийшов до висновку, що без військової допомоги антанти їхнє повстання не має шанс на перемогу. Антантські війська є конечні, така була думка всіх. Але, одночасно ес-ери думали, що ці чужі війська антанти не повинні безпосередньо мішатися у боротьбу між московським протибольшевицьким повстанням і большевицькими силами. Антантські війська повинні тільки забезпечити шляхи і запілля визволеної від большевиків російської території. Перед вступом антантських військ на територію Росії для зазначеної цілі, антантські уряди повинні зложити врочисту

деклярацію, що їхні війська не будуть встрівати у внутрішні справи Росії і що вони не візьмуть від Росії ніякої території.²⁵⁾ Все те мріяли ес-ери в такій формі, що повстання московського народу проти большевицького режиму і вся боротьба на фронті повинні йти виключно силами самого московського народу. Тільки в таких відносинах боротьби міг бути гарантований її успіх, бо не було б большевицької демагогії, що боротьбу проти них ведуть чужинці, а не сам московський нарід.²⁶⁾

Треба тут замітити, що московські соціал-демократи (меншевики) тоді не думали про збройну боротьбу проти большевиків взагалі. Вони станули на становищі лише льюальної опозиції до Совнаркому. Їхні провідники залишилися в Петрограді і Москві; там вони склали часто такі заяви перед чужими дипломатами і журналістами.²⁷⁾

МІЩАНСЬКІ КОЛА РІШАЮТЬ КОЛЯБОРУВАТИ З НІМЦЯМИ

Партія «народної свободи» (кадети) станула зразу на позицію боротьби проти Совнаркому, але не лише власними силами, а й мілітарними силами антанті.²⁸⁾

Проте, під весну кадетська партія в своїм проводі поділилася щодо орієнтації. Коли одні далі орієнтували свою політику на допомогу антанті, щоб при цій мілітарній допомозі скинути владу Совнаркому, то друга частина проводу воліла звернути свої надії на допомогу Німеччини. Ці германофіли втікли з території влади Совнаркому на територію України, де була демократична, а потім гетьманська влада. В Україну звернув свої кроки також визначний ідеолог кадетів, проф. П. Мілюков, щоб там договоритися з Німцями. На цей германофільський рух серед московських буржуазних демократів звернув увагу також американ-

ський амбасадор у Росії, Франсис, який про це інформував Вашингтон.²⁹⁾

Кадетський Центральний Комітет мав у Москві спеціальну нараду 12 травня 1918 і на ній прийняв постанову, в якій заявив, що він не буде звертатися до Німеччини за допомогою в справі повалення Совнаркому і виставлення нового російського меньшевицького уряду. Але, вже така постанова вказувала на те, що фактично вона була тільки фіговим листком для прикриття таких переговорів з Німцями в Києві.^{30*)}

Американський амбасадор, який тримав тісний зв'язок власне не з соціалістичною більшістю проти-большевицького руху, але з буржуазною меншістю, мав докладні інформації про германофільські настрої тієї московської буржуазної частини суспільства. Він звітував про це до Вашингтону і подавав, між іншим, ось що: Колишні антантофільські кола є «примушені перейти в табір німецький, щоб спасти свою

---

*) "Партія Народної Свободи", чи як вона раніше називалася "конституційно-демократична партія" (в скороченні "кадети") — це партія московського центрального націоналізму з налетом демократизму. До неї належав цвіт московської інтелігенції несоціалістичного табору і зокрема всі інтелектуали під проводом професорів університетів. Саме пізніше ця інтелігенція була головними пропагандистами очорнюючої акції проти українського самостійницького руху, що, мовляв, він був у коляборації з Німцями в часі Першої Світової Війни. Тим то є важливо сконстатувати факт, що саме провідна партія московського націоналізму, кадети, в 1918 році активно шукала коляборації з цісарською Німеччиною і просила в неї для себе допомоги. Переговори в цій справі провадив сам вождь цієї партії, Павел Мілюков. Про це він сам оповів у своїх спогадах (Гляди: Павел Николаевич Милуков, Дневник. Переговори с немцами в 1918 году. "Новый Журнал", кн. 66).

Докладніше про хід цих переговорів буде в нас мова на властивім місці в наступнім розділі.

країну від большевиків, бо ці кола втратили надію на антантську інтервенцію». ³¹⁾ Амбасадор мав не лише безпосередні інформації від цих московських «патріотичних кіл», як він їх називає, але також від американського генерального консула в Москві, який залишився для дальшого урядування. Франсис звітує, що 18 травня телеграфував йому (очевидно, шифрованою депешою) генеральний консул з Москви, що там така сама тенденція «патріотичних кіл», тобто, щоб входити в порозуміння з Німцями для їхньої інтервенції проти Совнаркому. ³²⁾

З цього бачимо, що в частині американської дипломатії на весні 1918 року були явні симпатії для тих московських буржуазних кіл, які орієнтувалися на політичну і мілітарну колаборацію з Німеччиною проти большевиків. В очах цієї дипломатії згадані московські політичні кола, зокрема ж кадети, цілком не втратили моральної і політичної вартості для антанти і вони їх називали почесною назвою «патріотів». Треба при цьому тямити, що в тім часі йшла остання і смертельна стадія війни антанти проти Німеччини на Заході.

Дещо інша тактика була в британських дипломатичних колах. Вони старалися нав'язати до московської соціалістичної демократії. Вони на цім ґрунті організували активно, за своєю фінансовою допомогою, збройний опір проти большевицької диктатури. Назовні ця боротьба стала наявною аж вліті 1918 року і тому нею ми займемося дещо пізніше. Тут зате наперед спинимося над розглядом московської проти-большевицької акції в німецькім таборі.

РОЗДІЛ ТРЕТІЙ

МОСКВИНИ ОРГАНІЗУЮТЬ ПО НІМЕЦЬ-КІМ БОЦІ СВОЇ ЗБРОЙНІ СИЛИ

ПРОТИБОЛЬШЕВИЦЬКИЙ ФРОНТ УКРАЇНИ

Заки міг створитися московський фронт проти-большевицької боротьби на антантофільськім ґрунті, він раніше утворився на ґрунті самостійницьких прямивань не-московських націй, зокрема української. Україна створила свою державу в формі Української Народної Республіки, яка конституційно оформила себе Третім Універсалом Української Центральної Ради (20 листопада 1917), а потім вповні в суверенній формі Четвертим Універсалом 22 січня 1918.

Совнарком Росії прагнув зараз таки положити кінець цій Українській Державі. Він у гарячці поспіху не зберіг навіть своєї основної засади, що війну не треба формально оповіщувати, але провадити її фактичним способом при допомозі п'ятої підривної колони, а вже потім іти зі збройною допомогою цій своїй колоні в ім'я «підтримки революції». В поспіху Совнарком Росії якось забув про цю свою основну доктрину і оповістив свій військовий ультимат Українській Центральній Раді 17 грудня 1917. Зараз після того, як УЦРада відкинула ультимат, Совнарком розпочав військові кроки проти України. Вся військова сила Советської Росії, яка тоді розпоряджалася старими московськими полками ще з царських часів і новими своїми «червоними гвардіями», кинулася проти України.

Сили України, в її оборонній війні проти агресії Советської Росії, були яскраво нерівні. Збройна сила УНРеспубліки була щойно в стадії організації. Окрім того Україна мала проти себе ще на Заході фронт центральних держав на чолі з Німеччиною. Отож була конечність для України увійти в мирові переговори з центральними державами в Бересті. Договір про припинення військових дій на фронті проти центральних держав, підписали перші большевицькі делегати без порозуміння з Урядом УНРеспубліки і він мусів цей факт прийняти до відома, не маючи сили сам воювати проти центральних держав. Також Совнарком перший розпочав у Бересті переговори з центральними державами про сам мировий договір. Цей факт знову примусив Уряд УНР до того, щоб також вступити в ці переговори, бо інакше Совнарком Росії поза його плечима був би у Бересті торгував інтересами України. З огляду на те, що переважна інвазійна армія Советської Росії зближалася, не зважаючи на геройський опір Українських Збройних Сил, до самої столиці України, то Уряд УНР був примушений 9 лютого 1918 р. сам підписати мировий договір з центральними державами і тим способом закінчити війну на цім фронті.³³⁾

У смертельній небезпеці, яка загрожувала суверенності України, Уряд УНР звернувся з пропозицією до народу Німеччини й Австрії в справі мілітарної допомоги для України проти воєнної інвазії Советської Росії. Уложено умову про мілітарний союз проти цієї інвазії на почесних для України умовах. У союзі з армією центральних держав Армія УНРеспубліки розпочала свою офензиву проти ворожої інвазії Советської Росії і викинула її ціком з України. На кордонах стали тоді для охорони України збройні сили УНРеспубліки і союзні з нею війська центральних держав. Вся ця операція була закінчена до половини квітня 1918 року.

Советська влада Росії, згідно зі своїм зобов'язанням у своїм договорі у Бересті (3 березня), вступила була в Києві з Українським Урядом в переговори про завішення зброї між обидвома державами. Початок цих переговорів був ще за Української Центральної Ради, а потім продовжувалися вони за нового режиму в Україні, гетьманату. Ці переговори мали за ціль наперед уложити договір про припинення військових дій і розмежування, а потім про тривалі мирні стосунки між Україною і Росією. Перша стадія переговорів скінчилася дня 12 червня 1918, коли Советська Росія підписала з Україною договір про замирення між обидвома державами та нав'язання консулярно-дипломатичних взаємин. Сам мировий договір мав бути предметом дальших переговорів.

В часі офензиви Армії Української Народної Республіки проти інвазійної армії Советської Росії в союзі з військами центральних держав, викинено інвазійну армію не тільки з України, але також із Донської Области. Кордони Донської Области обсадили на Півночі, проти Советської Росії, німецькі війська. Під цією охороною почала наново організуватися армія Донської Области під проводом отамана Краснова, який, після самогубства генерала Каледіна, тепер став у проводі Донського Війська. Німці, на початку травня 1918 р., очистили Донську Область зовсім від большевицьких загонів. Дня 8 травня 1918 р. Німці зайняли Ростів, прогнавши большевиків. В цих німецьких операціях проти большевицької інвазії на Доні, брала участь також одна московська військова частина під командою Дроздовського, яка відступала з румунського фронту в напрямку Дону. Вона числила тільки 1,051 вояка (у тім 667 офіцерів, а лише 384 рядовиків, — решта були цивільні урядовці).³⁴⁾

ЯК ТВОРИЛАСЯ "ДОБРОВОЛЬЧА АРМІЯ"?

Ще в січні 1918 року почався організований рух окремої московської «Добровольчої Армії» для боротьби проти більшевизму. Цей рух, не міг знайти собі місця на корінній московській території з тієї причини,

Антон Денікін

що тоді там ще переважали симпатії московської маси для більшовиків. Організатори цього білого московського руху мали до вибору лише дві можливості: або втікати з московської території в Українську Народну Республіку і тут старатися про дозвіл організації своєї військової частини, або звернути свої кроки на Донську Область. Вони мусіли занехати першу можливість тому, що вони ставили собі за ціль не тільки боротьбу проти більшевизму, але також боротьбу за віднову старої російської імперії. Ця друга ціль була б перешкодою для отримання дозволу на організацію такої Добровольчої Армії на території Української Народної Республіки. Тим то ініціатори цього руху звернулися з цим до Донської Области.

Першими ініціаторами й організаторами Добровольчої Армії були ген. Алексеев, ген. Лукомський, ген. Романовський і ген. Денікін. Командиром тієї Добровольчої Армії був визначений ген. Корнілов.³⁵⁾

Організовано цю армію з дозволу донського отамана Каледіна. В січні-лютім 1918 року ця армія налічувала не повних 4 тисячі людей. Її основою була добровільність. Треба виразно підкреслити, що метою організації цієї армії не було творення «східного фронту» проти Німців, як того сподівалася антанта, але виключно боротьба проти більшовиків за відбудову давньої російської імперії. Хоча в цій армії переважали своєю кількістю офіцери, то вона підлягала тодішній атмосфері розкладу, яка панувала в тім часі в старій мобілізованій царській армії. Денікін признає у своїх спогадах цей факт, але старається його ослабити тим, що тоді, мовляв, панувала люта зима, а Добровольча Армія, не мала доброго виряду на зиму. Проте, Денікін зареєструє факт, що ця армія «топилася, як сніг, з-дня-на-день.»³⁶⁾

Коли советсько-більшевицька армія в січні розпочала офензиву не лише проти України, але й проти Донської Области, то Донське Військо дуже скоро розкладалося і розбігалося додому, не ставлячи опору агресорам. Це спонукало отамана Каледіна до самогубства. Добровольча Армія не вступила тоді в бій із наступаючими більшевицькими військами, але почала відступати в напрямку Кубані, щоб там створити собі базу. Більшевики напірали тоді також на Кубань. В боях за Катеринодар погіб тоді також ген. Корнілов. Командуючим генералом Добровольчої Армії ген. Алексеев визначив тоді (в квітні 1918 р.) ген. Антона Денікіна.

Коли Німці викинули більшовиків із Донської Области, тоді там відновилася знову козацька держав-

ність на чолі з обраним отаманом Красновом.*) Тепер могли організувати своє військо самі Донці. Отаман Краснов дав також дозвіл організувати на цій території Добровольчу Армію. Отож вона творилася тепер під крилом і охороною німецької збройної сили, яка головню давала безпеку цій області. Командирові цієї Добровольчої Армії, Денікінові, навіть не снилося тоді творити «східній фронт» — проти Німців. Навпаки, він використовував німецьку охорону на кордонах Донської Области для того, щоб безпечно організувати своїх «добровольців». В тих обставинах не могло бути навіть гадки про «вірність союзникам», тобто західній антанті. Тільки пізніше, коли в інтересах політики в користь неподільної російської імперії треба було відкликатися на допомогу західньої антанті, Денікін і його дипломати творили легенду, що буцім то вони ніколи не були в часі від листопада 1917 по листопад 1918 германофілами. В тім сенсі Денікін писав також у своїй англомовній історії «Білої Армії» (як він називає в наголовку своєї книги Добровольчу Армію), що він в часі побуту Німців у Донській Області видав до підлеглих частин Добровольчої Армії на Доні наказ такого змісту: «Не утримувати ніяких взаємин з командуючим штабом ворожої армії».³⁷) Сам текст того наказу Денікіна вказує на дволичність його тодішньої політики. Його армія організувалася під опікунчим крилом Німців на Доні і без цієї опіки взагалі було б неможливе її формування. Денікін наказує своїм підлеглим офіцерам, не входити у стосунки з командуючим німецьким штабом. Ясна річ, що відділи його армії мусіли, з природи речі, бути в тісних стосунках з німецькими чинниками на місцях. «Політична невинність» денікінської армії мала зберегтися лише тим шляхом, щоб не входити в стосунки з найвищим ні-

*) Офіційний титул Краснова був у московській транскрипції — атаман.

мецьким військовим штабом на Доні! Це за неї погоджував уряд Донського Війська.

ГЕРМАНОФІЛЬСЬКА ПОЛІТИКА ДЕНІКІНА

Зрештою, формальна краєва влада на Доні була в руках Донського Війська під проводом ген. Краснова, як отамана. Уряд отамана Краснова виявляв вповні германофільські тенденції. Сам Денікін свідчить про це ось що:

«Отаман Донського Козацького Війська, Краснов, був прихильно настроений для Німців, бо він думав, що вони захистять цю територію від большевизму».³⁸)

В урочистім листі до цісаря Вільгельма отаман Краснов просив, щоб Німеччина перебрала протекторат над Донською Областю, при чому він заступав політичну концепцію незалежності Донської Области в союзі з Північним Кавказом. При тому Краснов у цім листі до німецького цісаря запевняв:

«Приязнь, зцементована пролитою кров'ю на спільних полях бою геройськими німецькими і козацькими військами, буде могутньою силою в боротьбі проти всіх наших ворогів».

Так про цю політичну концепцію отамана Краснова свідчить сам Денікін.³⁹) Тут під «всіма спільними нашими ворогами» розумів Краснов виразно, не лише большевиків, але й західню антанту. З урядом цього отамана Краснова співпрацювали і його опіки просили підлегли Денікінові командири Добровольчої Армії. Тим то можемо сказати коротко: без цієї німецької і германофільської донської охорони була б неможлива праця Денікіна над успішним формуванням його Добровольчої Армії. Денікін таким способом плыв тоді в течії всіх антибольшевицьких чинників на Сході Європи, які в боротьбі проти загрози большевицького заливу були примушені кооперувати з центральними державами під гегемонією Німеччини. Таку по-

літику в тім часі в примусовій ситуації провадили не лише урядові чинники Української Держави, але також праві і помірковані політичні чинники з-поміж Москалів.

Добровольчій Армії ген. Алексеєва і ген. Денікіна ніщо не стояло на перешкоді воювати проти Німців і Австрійців у часі їхнього походу на Схід. Проте, московська Добровольча Армія, не виступила ворожо проти цього ворога антанти з міркувань практично-політичного і мілітарного характеру: в тім часі на цім фронті армія центральних держав була такою силою, якій ніхто не мав змоги протиставитися, бо маса, колись змобілізованого царем вояцтва, підо впливом большевицької пропаганди бажала скорого миру; одначе якби навіть прийняти, що була б деяка змога короткий час воювати проти цього походу центральних держав, то така боротьба не мала б ніякого політичного глузду, бо вона лише помагала б большевикам, а не антанті. Тим то в тім часі ніякі московські не-большевицькі сили не ставили якогось опору німецько-австрійському поході. Загроза большевизму була для виразних не-большевицьких сил так велика, що вони були б співпрацювали навіть з чортом, щоб усунути цю загрозу.*)

---

*) Пізніше, коли сила центральних держав заломилася на Заході у бою проти антанти, московські неділимські чинники старалися очорнити в очах антантських країн на Заході всі самостійницькі не-московські рухи в той спосіб, що їм закидувано германофільство. Спеціально цим закидом оперували московські неділимці і навіть польські імперіялісти проти Уряду Української Держави. Треба сказати, що тодішня українська публіцистика, яка працювала в західних країнах, і особливо в неутральній Швайцарії на кошт Українського Уряду, не вмiла скопити вище наведеного моменту співпраці московських націоналістичних кіл з центральними державами в часі їхнього походу на Схід. Навпаки, тоді українські публіцисти і урядові

В боротьбі нових національних держав проти московсько-большевицького імперіялізму були примушені в тім часі звернутися за допомогою до центральних держав не лише Українці, але й інші не-московські нації. Московські большевики в грудні 1917 року напали на Фінляндію в подібний спосіб, як це вони зробили проти Української Народної Республіки. Фінляндія була проголосила свою державну самостійність 9 грудня 1917 року. У відповідь на це, Совнарком Росії розпочав свій інвазійний похід проти цієї держави. П'яті большевицько-московські колони в Фінляндії розпочали одночасно повстання проти фінляндського уряду. Сили Фінляндії шойно організувалися. Вони не вистачали для того, щоб могли самі відкинути ворожу агресію. Тим то командир фінляндських збройних сил і одночасний провідник фінляндського уряду, ген. Маннергайм, звернувся до Німеччини з проханням про допомогу й отримав її в формі кількох дивізій, які, вкупі з фінляндськими збройними силами, викинули московсько-большевицьку інвазію.⁴⁰⁾

Зрештою, у тій самій ситуації була знайшлася також Грузія, хоча вона в тім часі була в кращій ситуації, бо мала опертя на турецьке запілля. Все ж таки власні сили Грузії не вистачали на те, щоб оборонитися перед московсько-большевицькою військовою агресією. Тим то влада Грузинської Народної Республіки, зложена із самих соціал-демократів, звернулася на весні 1918 року з проханням до Берліну про допомогу та оборону. Тоді німецький цісарський уряд вислав до Грузії своє військо і своїх дипломатичних представників. Дня 24 червня 1918 німецький парламент схвалив ці кроки свого уряду та визнав незалежність Грузії.⁴¹⁾

ноти висували в обороні України тільки ту обставину, що пізніше, в листопаді 1918 р., самостійницький український табір підняв повстання проти Німців.

Під крилом німецької охорони на границях Донської Области могла організуватися на Півдні не лише сама армія Донського Війська, але також сама Добровольча Армія ген. Денікіна і інші козачі війська далі на Півдні між Доном і Грузією. Досить зареєструвати факт, що вже в липні 1918 р. Донське Військи мало під своїми прапорами 40,000 вояків і 50 гармат.⁴²⁾

На ті відносини, це була вже значна збройна сила, що уважала себе частиною московського білого руху, хоч і заступала тоді з тактичних мотивів повну самостійність Донської Области. Одночасно, це Донське Військо, не тільки не ставилося ворожо до центральних держав, але воно було у виразнім союзі з цими державами проти антанти.

Денікін пізніше, після перемоги західної антанти, старався всілякими способами оправдати цю германофільську позивію свого Добровольчого Війська. Він підкреслював, що його Добровольча Армія стримувалася від всяких протинімецьких демонстрацій.⁴³⁾ Але одночасно ніби то його армія тримала «цікаву позицію» — «збройної нейтральності».⁴⁴⁾ Однак об'єктивний дослідник мусить ствердити, що це цілком ніяка «цікава ситуація». Отаман Донського Війська, Краснов, був диктатором від часу, коли 11 травня 1918 р. цю повноту влади передав йому Великий Круг Донського Війська; він стояв у мілітарній і політичній коляборації з Німеччиною і її армією в Донській Облaсті. З повною згодою німецького командування Краснов не лише дозволяв, але й помагав організувати Добровольчу Армію Денікіна. Саме Донське Військо вже було ослоною для роботи Денікіна. Німці помагали Донському Війську організуватися під отаманом Красновом, а Донське Військо в свою чергу помагало Денікінові. Причина того факту, що Німці помагали організуватися московським збройним силам на Доні так видатно, лежала в тому, що тоді Німці вже орієнтували свою політику на неділимські московські сили, а

не на самостійницькі сили не-московських націй. В цій справі перемагала в німецьких урядових колах політична концепція Бісмарка, який заступав думку, що Німеччина повинна мати приязні взаємини з Росією. Ця германофільська постава прaviх кіл московського суспільства в тім часі в боязни перед большевиками і ця москвофільська постава німецьких урядових кіл причинилася до відбудови поважної московської мілітарної сили на Доні з Донського Війська і Добровольчої Армії Денікіна. Ця остання вже в червні 1918 числила 9,000 вояків харчового стану і 21 гармату.⁴⁵⁾

З другого боку ті самі причини перешкоджували в організації Української Армії. Німецькі урядові кола, не зважаючи на приязну поставу до Німеччини з боку режиму гетьмана Павла Скоропадського, не дозволяли йому видатніше організувати українські збройні сили. Зі свого боку режим гетьманату дозволяв, за згодою німецького уряду, на організацію московських військових частин в Україні. Ці добровольчі московські відділи уважали себе зв'язаними вірністю для командування Денікіна, який у відплату за допомогу для себе приготував пізніше переворот проти гетьманату при допомозі цих відділів.⁴⁶⁾

У міжчасі ген. Денікін, з благословенства німецького уряду, старався зміцнити своє становище на Кавказі. Він уклав договір з урядами — Кубані і Грузії про взаємну допомогу в боротьбі проти большевиків (вересень 1918 р). Таким способом Німеччина допомогла відродитися московській збройній силі, яка однак свою головну увагу керувала пізніше не так проти большевизму, як проти самостійницьких змагань не-московських націй і зокрема проти найбільшої із них — проти України.

Тут подана коротка історія московських білих збройних сил на Півдні, тобто в Україні, Донській Облaсті і в областях Північного Кавказу, від самих початків по осінь 1918 року. Дещо інший хід організації

протибольшевицького московського опору в самій Росії і в Сибірі. Тим то цьому рухові треба нам присвятити свою увагу в окремім розділі.

РОЗДІЛ ЧЕТВЕРТИЙ

РУХ ОПОРУ ПРОТИ БОЛЬШЕВИКІВ У РОСІЇ І НА СИБІРІ

СИБІР ПЕРШИЙ ВИСТУПИВ ПРОТИ БОЛЬШЕВИЦЬКОГО РЕЖИМУ

В Європі поставили збройний опір большевизмові перші не-московські нації: Україна, Фінляндія, Білорусь і прибалтійські нації, а за ними Донська Область, Кубань і інші козацькі області. Не-московські нації ставили свій опір большевизмові в ім'я оборони своєї національно-державної незалежності, яку большевики намагалися знищити в ім'я відбудови давньої російської імперії. До моменту національного долучувався ще й момент політичний і соціальний: московські большевики проголосили засаду диктатури пролетаріату і змагання до запровадження комуністичного ладу всюди, не-московські нації, зокрема Україна, боронили принцип повної демократії, а свої соціальні реформи переводили в маєстаті демократичного ладу і права. Якщо ж ідеться про області Сибіру, Туркестану, Дону і різних інших козацьких областей, де переважав по містах або й по селах уже московський етнічний елемент, то там Москалі відкидали большевизм із соціальних мотивів і демократичних спонук, головню підо впливом сильного не-московського етнічного елемента в цих областях.

Після свого державного перевороту московські большевики пробували опанувати сибірський простір, тільки поволі посуваючися зі Заходу, від Петрограду

і Москви на Схід, у приволзькі області, а потім далі на сибірську територію. Проте, більшовики не встигли опанувати цілого Сибіру взагалі, ні при кінці 1917-го, ні на початку 1918 року. Сибір мав сильну самобутню селянську традицію і легко не піддавався більшовицькій демагогії, як це сталося з властивою Росією. Зокрема більшовикам не вдалося опанувати приморський край, головним містом якого був Владивосток. Там утворилася окрема місцева організація на чолі з Приморським Земським Зібранням. До цього зібрання входили представники повітових і волосних земств. Зібрання мало свій виконавчий орган, який сповняв функції урядової адміністрації.⁴⁷) Ця місцева державна організація не визнавала над собою влади Совнаркому Росії і управлялася сама.

Морально підтримували цю власну сибірську адміністрацію і її опір проти більшовиків альянтські дипломати, які мали свій осідок у Владивостоці. Вони особистим стосунком і нотами підтримували цей протибільшовицький рух і його адміністрацію. Збройні сили для цієї адміністрації організували отаман Семейонов і ген. Харват. Вже в дні 30 грудня 1917 вплив у пристань Владивостоку один японський військовий корабель. Проти цього протестувала приморська земська управа, бо вона уважала, що цей вхід чужого військового корабля порушує суверенні права Російської Республіки. Проте, вже 16 січня 1918 р. консульства Великої Британії і США прислали на адресу згаданої управи у Владивостоці ноту, в якій протестували проти неприємностей у цій області і проти нападів на альянтських громадян і на урядові установи. Нота заздалегідь повідомляла, що альянти, в тому також Японія, вишлють свої військові кораблі до Владивостоку, якщо в майбутньому не буде безпеки в цій області.⁴⁸)

Незабаром, після цієї ноти, приплив до Владивостоцького порту ще один японський кружляк, а за ним скоро також кружляк британський і ще один японський.

Внутрішній опір українських поселенців Зеленого Клину і, під їх впливом, різних козацьких формацій проти більшовиків заохотив місцеві московські політичні партії і адміністрацію усунути «совети» робітничих і селянських депутатів, сформовані більшовиками; їх зведено на становище приватних організацій. Заохоту дістали ці чинники також самою появою альянтських військових кораблів у пристані Владивостоку. Така була ситуація на початку березня 1918 р. у приморських областях Сибіру.⁴⁹)

Приморський край Сибіру боронив своїх автономних прав проти посягань Совнаркому Росії. Проте, він не наміряв провадити боротьбу проти Совнаркому для його усунення з Сибіру взагалі, а тим менше для його усунення з властивої Росії. Для тієї мети ця область не мала, ні сили, ні охоти. В кожному разі ця область була неспроможна навіть у теорії виставити «Східній Фронт» проти Німеччини, як того собі бажала західня антанта. Таку ціль міг досягнути лише сильний рух на території колишньої російської імперії в Європі. В тому напрямі діяли з одного боку відповідні чинники західньої антанти, а з другого ті московські небільшовицькі чинники, які далі мріяли про відбудову російської імперії без більшовизму.

ЄДИНА СПРОБА ПОВАЛИТИ ВЛАДУ СОВНАРКОМУ В САМІМ ЦЕНТРАХ РОСІЇ

Врешті навесні 1918 року альянтські дипломати і політики прийшли до переконання, що московські більшовики в ніякім разі не стануть альянтськими союзниками проти Німеччини і її спільників. Навпаки, альянти стали боятися, що більшовики готові радше посередньо допомогти Німеччині проти Заходу. Попередні ілюзії, щодо можливості кооперації з Совнаркомом, були до весни 1918 р., а потім щезли в рішальних урядових колах у столицях Заходу. Ці ілюзії були пло-

дом деяких альянтських і зокрема американських дипломатів у Советській Росії. Їх очолював Д. Робинс.⁶⁰)

Тоді альянтські чинники, зокрема ж британська «тайна» служба», нав'язали стосунки з тим крилом московської партії соціалістів-революціонерів, яке під проводом Бориса Савінкова ставилося серйозно до своїх протибольшевицьких кличів. Борис Савінков, це колишній голова Боевої Організації московських есерів. Він виявив у свій час незвичайну відвагу і силу волі. Сам він особисто брав участь у кількох бомбових замаху проти представників центральної царської влади. За часів Тимчасового Уряду Керенського він був міністром військових справ. З ним вступив у зв'язок британський капітан Сідні Джордж Келли, який провадив розвідочну діяльність у Росії.⁶¹)

Савінков заклав окрему організацію боротьби проти большевицької диктатури під назвою «Ліга Відродження Росії». Ця ліга мала завдання терором проти большевицьких провідників підняти духа опору серед московської маси. З другого боку Савінков організував по селах своїх прихильників для масового повстання в умовлений день на відповідне центральне гасло.

Слід тут також зазначити, що в тім самім часі партія лівих соціалістів-революціонерів, яка від листопада 1917 року по лютий 1918 року була в урядовій коаліції з большевиками і мала своїх комісарів у Совнаркомі Росії, перейшла в гостру опозицію проти большевиків. Вона виступила з урядової коаліції з приводу замирення большевиків з Німеччиною. Ця партія уважала себе більш революційною і тому вона закидала большевикам, що вони зрадили соціалізм в користь утримання своєї диктаторської влади. Ця партія хотіла розсварити большевиків із Німцями. Одночасно вона підготовляла державний переворот на місці, в Москві.

Таким способом сходилися в однім напрямку дві організації: «Ліга Відродження Росії» під проводом Савінкова і партія лівих соціалістів-революціонерів.

Перший терористичний замах ліга Савінкова виконала в Петрограді проти члена Совнаркому, Володарського. Він був убитий 21 червня 1918 р.

Незабаром, 6 липня 1918, ліві ес-ери вбили німецького амбасадора в Москві, графа Мірбаха. У відповідь на це Берлін зажадав від Совнаркому, щоб він впустив до Москви відділ німецьких вояків, у силі 400 багнетів, для охорони німецької амбасадри. Совнарком мусів на це погодитися з сильною утратою власного престижу в московських масах. Цей факт згоди на таку небувалу річ, використовували, і ліві ес-ери, і ліга Савінкова, проти Совнаркому в своїй пропаганді дуже зручно, представляючи Совнарком підніжком німецького цесаря. Незабаром організація лівих есерів вислала окрему групу з Москви до Києва з метою убити німецького маршала Айхгорна, щоб таким чином поспути стосунки між гетьманом Скоропадським і німецьким урядом. Одночасно цей акт мав бути протестом московських есерів проти Берестейського Договору України. Замах виконав молодий студент Борис Донський 30 липня 1918 із смертельним вислідом для маршала і його адютанта.

ПОВСТАННЯ В МОСКВІ

На липень було підготовлене повстання лівих есерів у Москві, а організація Савінкова готовила на цей час повстання серед селянства в кількох московських губерніях, зокрема в області Ярославщини. Повстання в Москві було зааранжоване так, що убивство Мірбаха мало бути сигналом до нього. Ліві ес-ери приготували повстання на большевицький лад. Вони провели інфільтрацію своїх людей до військ Чека, щоб таким способом зі самого вершка захопити провідників большевицької влади. Мав бути несподівано арештований весь Совнарком і большевицькі делегати, зібрані саме тоді на

п'ятім «Всеросійським З'їзді Советів» у залі опери в Москві. Замах удався, бо його переводив один з офіцерів Чека, лівий ес-ер Блюмків. Йому вдалося втекти. Змовники після замаху на Мірбаха арештували провід Чека на чолі з Ф. Держинським і деяких членів Совнаркому. З'їзд Советів у тім моменті обставився вірними відділами Лотишів, які спасли, не тільки З'їзд Советів, але всю владу Совнаркому. Більшість червоної гвардії, зложеної зі самих Москалів, під час тривожних годин захиталася і заявила свою неутральність. Єдині лотиські відділи залишилися вірними і устами свого командира заявили, що вони не здадуться. Це рішило справу: Ленін, який уже ладився втікати літаком, залишився на місці і при допомозі Лотишів згнобив бунтівничий замах.

Одночасно спроби селянських повстань, організовані Савінковом, були криваво задушені большевицькими військами.⁶²⁾

Отож, в тім часі виявилось, що самі внутрішні московські національні сили покищо неспроможні поставити успішний опір большевицькій диктатурі. Тільки чужі, зовнішні сили, врешті викликали серйозний рух опору серед московського народу і поставили цей рух на фронт проти большевиків. Цими зовнішніми силами були: Чехо-Словацький Легіон, а потім висаджені альянтські війська на Далекім Сході, у Владивостоці та на Мурманським Побережжі.

ЧАСТИНА ДРУГА

ІНТЕРВЕНЦІЯ АНТАНТИ І ВОЛЗЬКО-СИБІРСЬКИЙ ФРОНТ

РОЗДІЛ ПЕРШИЙ

ІНТЕРВЕНЦІЯ ЧЕХО-СЛОВАЦЬКОГО ЛЕГІОНУ

ВІДВОРОТ ЛЕГІОНУ З УКРАЇНИ ЧЕРЕЗ РОСІЮ ДО ВЛАДИВОСТОКУ

Заходи не-большевицьких членів Установчих Зборів Росії в справі опору проти большевиків ішли черепашиним темпом. Від січня 1918 по літо цього року лише частина цих членів виїхала з Петрограду і Москви в напрямку Надволжжя з пляном, щоб там організувати повстання. Спроби організації Савінкова, щоб підняти таке селянське повстання в Ярославщині в літі 1918 р., були задушені большевицькою армією.

Проте, в допомогу московському рухові опору несподівано прийшли відділи Чехо-Словацького Легіону. Вони були в часі большевицького перевороту розкинені на широкім просторі колишньої російської імперії. Найбільша їх сила була в Україні. Але після того, коли Уряд УНРеспубліки увійшов в порозуміння з центральними державами і коли війська цих держав стали наступати вперед проти московської інвазійної армії в Україні разом з Армією УНРеспубліки, то Чехо-Словаки не могли залишатися довше в Україні. Їм грозив полон і австрійський воєнний суд, бо ж вони у своїй більшості були, з погляду Австрії, дезертирами з австрійської армії. Тим то чехо-словацькі відділи відступали скоро разом з большевицькими військами в Росію і там поволі збиралися в більші з'єднання.

Провід Чехо-Словацької Національної Ради на чолі з през. Т. Масариком переговорював тоді з Совнаркомом Росії, щоб дістати згоду на мирний виїзд легіону через Сибір до Західньої Європи (Чехо-Словачина тоді ще була під владою Австро-Угорщини). Переговори в травні 1918 року розбилися, бо Совнарком не погодився на пропозицію проводу легіону. Совнарком боявся Німців і Австрійців, що вони за таку згоду будуть стосувати до Совнаркому санкції.

Легіон, у зв'язку з погрозами урядів німецького і австро-угорського, став побоюватися розброєння і видання своїм ворогам на загладу. Чехо-Словацький Легіон зігнував заборону Совнаркому їхати на Схід через Сибір. Під сугестією альянтських агентів рішився не тільки силою пробиватися на Сибір, але активно зробити інтервенцію у внутрішні справи Росії. Несподіваним наскоком легіон роззброїв большевицькі сили в губерніяльній місті Самарі, і усунув там большевицьку владу. Практично легіон опанував скоро цілу цю ключеву губернію. Щойно тоді московські проти-большевицькі сили, які орієнтувалися на Установчі Збори Росії, мали базу для організації власних військ для боротьби з большевицькою диктатурою. Все те сталося 8 червня 1918. Чехо-Словацький Легіон зайняв також скоро Пензу. Цей легіон був сильною і дисциплінованою військовою одиницею і тому його виступ проти большевиків додав духа московським проти-большевицьким чинникам.

ПОВСТАННЯ КОМУЧУ І В ЗАХІДНІМ СИБІРІ

Провідні члени Установчих Зборів, що знайшлися в областях Волги, уважали, що ситуація промовляє в користь загального повстання проти Совнаркому. Ці члени, переважно московські ес-ери, утворили в Самарі «Комітет Учредительнаво Собранія» (в скороченні Комуч), який очолив московський рух опору. Цей комітет надавав політично-державний характер цілому рухові.⁶⁵⁾

Під протекторатом Чехо-Словацького Легіону проголосив Комуч загальне повстання проти Совнаркому. До зброї кинулися добровольці, але не в такім числі, як того сподівалися члени Комучу. З них утворено «Народну Армію», командиром якої Комуч іменував чеського полковника. Всієї тієї «Народної Армії» було всього тільки 8,500 людей. Ці сили зміцнилися тільки тоді, коли провід повстання зробив угоду з уральськими і оренбурзькими козаками та з урал-ідельським збройним рухом опору. Без цих елементів повстання в Самарі було б заломилося.⁶⁴⁾

На вістку про виступ Чехо-Словаків і про їх перемогу в приволзьких областях виникло загальне повстання в Західнім Сибірі. Місцеві сили, серед яких грали ролю також не-московські етнічні елементи серед поселенців, скоро усунули большевицьку владу в цих областях. Фактично влада Совнаркому впала при кінці липня на цілій території Сибіру.

Інша справа з повстанням на території властивої Московщини в Європі. Тут, навіть у приволзьких областях, отже близько до центру Чехо-Словацького Легіону, місцеве московське населення слабо відгукнулося на поклик до загальної мобілізації. Вона на практиці не вдалася і до «Народної Армії» фактично вступили переважно згадані козацькі сили та не-московські відділи азійських племен.⁶⁵⁾

Проте, всі ці протибольшевицькі сили Сибіру та приволзьких областей під проводом Чехо-Словацького Легіону були, як на ті часи, дуже значні. В серпні 1918 року Чехо-Словацький Легіон і всі полки козацькі, калмицькі і «Народної Армії» начислювали до 120,000 вояків. Проти них в тім часі большевики могли виставити лише до 80,000 вояків.⁶⁶⁾

Порівняння кількості вояків у червоній армії і протибольшевицьких сил на фронті Західнього Сибіру, говорить у користь протибольшевицьких збройних сил. Вони переважали большевиків кількістю багнетів на цілу третину. Проте, Совнарком скоро, бо за

пару місяців, знову взяв перевагу над цілим цим рухом опору. Сталося це виключно з тієї причини, що цей протибольшевицький рух опору не мав відповідного ідейно-політичного проводу.

УТВОРЕННЯ ВСЕРОСІЙСЬКОЇ ДИРЕКТОРІЇ В УФІ

Московські демократи під проводом членів Російських Установчих Зборів із партії соціалістів-революціонерів намагалися перебрати в свої руки весь провід протибольшевицької боротьби. Це їм ішло не легко, бо серед них мали вплив професійні політичні діячі, а не було серед них охочих добровольців до збройної боротьби в дисциплінованій армії. Ряди армії наповнялися козацькими і не-московськими етнічними елементами під проводом Чехо-Словацького Легіону. До руху пристали численні офіцери давньої російської армії і маса цивільних царських урядовців, які стояли під впливом реакційних елементів і тільки частинно йшли за проводом кадетів. Серед них було мало прихильників ес-ерівської партії. В цій ситуації московські демократи і зокрема ес-ери уважали за кінцеве йти на компроміс із кадетами і правими елементами. Питання влади на території від Волги по Тихий Океан було остаточно вирішене на «державній нараді» в Уфі, яка відбулася в вересні 1918 року.⁵⁷⁾

Державна нарада в Уфі мала на меті з'єднати всі місцеві уряди в Сибірі в один російський уряд, як противагу проти Совнаркому. В нараді взяли участь: сибірський уряд в Омську, уряд Комучу з Самари, отаман козаків Дутов, уряди Башкірів і Турко-Татар. Наряду бойкотував отаман Семіонов, за яким стояли Японці. Дня 23 вересня 1918 нарада підписала акт про створення «Всеросійського Правительства», яке мала очолювати до часу зібрання Російських Установчих Зборів так звана «Всеросійська Директорія» із п'яти членів.⁵⁸⁾

Угода в Уфі постановляла, що коли зйдуться на звільненій від большевиків території члени Установчих Зборів у кількості принаймні половини всього числа, не рахуючи большевицьких членів, то тоді Установчі Збори будуть відкриті. Якщо б так обрахована половина членів Установчих Зборів не зібралася до 1 лютого 1919 року, то тоді вистачить третина того складу. Перед цим зібранням Всеросійська Директорія має зложити свій звіт, а зібрання мало б встановити програму визволення цілої Росії від большевизму та ухвалити закон про вибори нових членів Установчих Зборів.⁵⁹⁾

В часі державної наради в Уфі були там вже у більшості члени Центрального Комітету Партії Соціалістів-Революціонерів. Ця більшість проводу ес-ерів була досить реалістично настроєна і не пробувала грати роллю диктаторської групи в творенні нового уряду. Ця постанова потім не знайшла одобрення в групі більш лівої меншості Центрального Комітету під проводом голови партії Віктора Чернова, який прибув на місце вже після відбутої наради.⁶⁰⁾

Державна нарада в Уфі, як уже згадано, обрала дня 23 вересня «Всеросійську Директорію» в складі п'яти осіб. Деякі з них були при виборі неprisутні, отже вдійсності до їх прибуття мали їх заступати їхні заступники. Фактичний склад Директорії був такий: В. Авксентев, В. Зензінов, ген. Болдирев, Віноградов, В. Сапожніков. З цього складу двох було ес-ерів: Авксентев і Зензінов.⁶¹⁾

ПОЛІТИЧНИЙ ХАРАКТЕР ДИРЕКТОРІЇ В УФІ

Головою Всеросійської Директорії обрано ес-ера Зензінова. Проте, більшість Директорії була настроєна помірковано і навіть консервативно. Як осідок Всеросійської Директорії визначено Омськ на Сибірі.⁶²⁾

Головним командиром всіх військ Всеросійська Директорія визначила Родічева. Всеросійська Дирек-

торія іменувала окремий уряд, відповідальний перед нею. Міністром військових справ іменувала вона адмірала Александра Колчака.⁶³⁾

Чернов признає, що тільки ес-ери і мусулманський бльок були в цих урядових протибольшевицьких колах настроєні демократично. Інші кола були цілком реакційні.⁶⁴⁾ Це значить, що властивими захисниками демократичного принципу в цім протибольшевицькім русі були не-московські елементи, зваживши ще й той момент, що в самім проводі ес-ерів були численні не-московські діячі, зокрема ж Жиди.⁶⁵⁾ Цей факт мусіли враховувати всі сторонні політичні чинники, отже також український політичний провід і антанта. Як побачимо в дальшім огляді, того не взяли цілком під увагу ці чинники тоді, коли треба було рішатися про питання кооперації чи некооперації з цим режимом.

Характер цього протибольшевицького руху серед Москалів дав себе незабаром пізнати. Реакційний дух командного складу офіцерів і цивільних урядовців цього «Всеросійського Тимчасового Уряду» — Всеросійської Директорії — ослаблював її популярність і вплив на московську народну масу в приволзьких областях і в Західнім Сибірі. Зате росли в силу впливи большевиків. Хоча вони мали меншу кількість багнетів на цім фронті, ніж мала Всеросійська Директорія, то все одно советська армія почала здобувати щораз нові успіхи. Вже при кінці вересня советська армія відобрала від Чехів Казань і Симбірськ. Незабаром, бо на початку жовтня 1918 року, червоні війська здобули назад Самару. Армію Всеросійської Директорії відтискали большевики назад на Сибір.⁶⁶⁾ Так звана «Народна Армія» стала розпадатися.⁶⁷⁾ Не помогла пропаганда Всеросійської Директорії, що за нею стоїть сила антанти разом з Америкою і що незабаром ця сила зломить большевиків цілком.

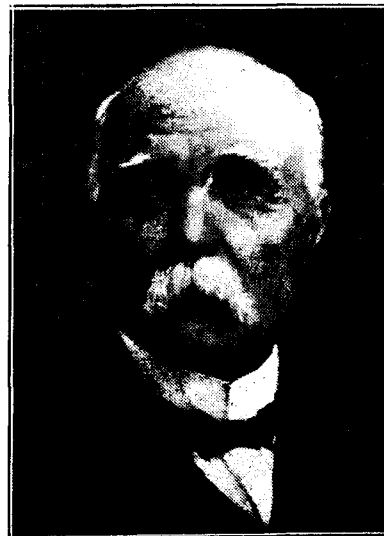
Тепер нам потрібно вернутися дещо назад і розглянути інтервенційну акцію антанти і ЗДА в користь російського протибольшевицького руху і його влади.

РОЗДІЛ ДРУГИЙ

ІНТЕРВЕНЦІЯ АНТАНТИ І ПЛЯНИ МОСКОВСЬКОГО БІЛОГО РУХУ

ІНТЕРВЕНЦІЯ АНТАНТИ НА СИБІРІ І НА ПІВНОЧІ РОСІЇ

Після збройного виступу Чехо-Словацького Легіону проти большевиків, почали антантські держави сер-

Жорж Клемансо

йозно думати про збройну інтервенцію своїми власними силами для підтримки тих протибольшевицьких кіл на терені колишньої російської імперії, які не рва-

ли з пляном затримання цієї імперії в деякій зміненій формі.

Офіційно про цю справу прийнято за почином Жоржа Клеманса постанову на конференції антантських прем'єрів у Парижі дня 1-го червня 1918 року. На нараді не було умандатованих представників уряду ЗДА і уряду Японії. Тому нарада постановила, щоб ці два уряди повідомити про цю постанову і здобути їх прихильність для цього.⁶⁵⁾

В той час антантські кола були досить оптимістично настроєні щодо скорого успіху протибольшевицької акції місцевих сил і інтервенції антантських військ. Висловом цього великого оптимізму в червні 1918 року може служити телеграма державного секретаря ЗДА, Роберта Лансинга, до амбасадора ЗДА в Росії, Френсиса. Лансінг у телеграмі з 12 червня 1918 року сподіється скорого відречення («абдикації») Совнаркому від влади, очевидно, під ударами над Волгою. Лансінг вже наперед дає інструкцію своєму дипломатові, яку відозву в імені Уряду ЗДА він має проголосити до «російського народу» в цім випадку. Отож, Лансінг наказує, щоб у проклямації було сказано, що «Зеднані Держави Америки ніколи не перестали уважати його [тобто «російський нарід] союзником проти центральних держав і що Уряд ЗДА визнає той уряд Росії, який утворить російський нарід і який буде обраний збірною акцією».⁶⁶⁾ Як бачимо, то після виступу Чехо-Словацького Легіону і місцевого повстання в Сибірі, надії антантських державників були дуже високі і міцні. Їм здавалося, що вони будуть незабаром свідками факту, що Совнарком зречеться влади і що протибольшевицькі сили відновлять знову протинімецький фронт на Сході.

З того погляду була також переведжена висадка антантських військ на території колишньої російської імперії, що номінально була під владою Совнаркому.

Дня 3 серпня 1918 висаджено британські війська в області Архангельська.

Того самого дня висаджено британські війська у Владивостоці.

Дня 16 серпня 1918 висадилися у Владивостоці також американські військові відділи.⁷⁰⁾

Ще раніше, за часів царського режиму, британські війська мали базу в Мурманську, щоб там берегти перед нападами німецьких відводних лодок вивантажування воєнного матеріялу, призначеного для російської армії. Цей британський гарнізон в Мурманську був ще зміцнений за влади Совнаркому. Щоб оправдати цей факт, антантські послы в Росії були видали в липні публічну заяву, що це діється виключно для того, щоб боронити цю частину російської території перед німецькою інвазією.⁷¹⁾

В середині серпня 1918 на всім північнім відтинку мали британські відділи 15,000 багнетів. Крім того у цій області були ще протибольшевицькі війська московські в силі до 8,000 багнетів.⁷²⁾

Большевики були не на жарт перелякані цією висадкою антантських військ на Півночі; вони уважали це великою загрозою для безпеки Петрограду і самої Москви. Тим то Совнарком сконцентрував на цім відтинку понад 18 тисяч червоної гвардії.⁷³⁾

Ця оборона не видавалася Совнаркомові вистачальною. Він поважно тоді боявся переможного маршу британських військ з Півночі, а Чехо-Словацького Легіону разом з військами протибольшевицьких Москалів з-над Волги проти Москви. В очах Совнаркому ситуація для нього була дуже критичною. Все те походило звідсіля, що Совнарком дуже перецінював силу британських збройних з'єднань, висаджених на Півночі, бо він на основі своєї розвідки приймав кількість британських сил втрое вище ніж їх було в дійсності: Совнарком був переконаний, що Британія має там кругло 85,000 багнетів.⁷⁴⁾

Большевицька влада була так перелякана тими інформаціями своєї розвідки, що вона рішилася звернутися до німецького цісарського уряду з проханням ви-

ступити на Півночі проти британських військ, бо, вони, мовляв, готові здобути Петроград і в той спосіб загрозити Німцям у балтійським басейні. Комісар зовнішніх справ, Георгій Чічерін, звернувся в цій справі з відповідною нотою до німецького уряду. Нота Чічеріна була датована днем 18 серпня 1918. Проте, Берлін відмовився посилати свої війська проти британських сил на Півночі в обороні Петрограду, бо німецька розвідка ліпше знала силу британської висадки і тому легковажила її.⁷³⁾

ПЛЯН АНТАНТСЬКОЇ ОФЕНЗИВИ НА МОСКВУ І КИЇВ

Ми вже знаємо з даних, наведених у попереднім розділі, що в серпні, на приволзьким фронті червоної армії, мала Всеросійська Директорія понад 120,000 багнетів. На обидвох фронтах, північному і східньому, були протибольшевицькі сили в чисельній перевазі: на Півночі Англіїці мали своїх власних 15,000 багнетів і для їх підтримки флоту та понад 8,000 багнетів місцевих московських відділів, отже разом понад 23,000 багнетів. Проти них мали большевики лише до 18,000 багнетів гірше вишколених і слабше озброєних. На Сході проти 120,000 багнетів Всеросійської Директорії стояло лише 80,000 багнетів червоної армії. Окрім того у Владивостоці тоді вже висадилися британські, японські і американські відділи, отже Всеросійська Директорія мала своє запілля бережене дуже сильно.

В тих обставинах антантський штаб плянував, не так наступ у напрямку Петрограду, як удар у напрямку приволзьких областей, які тоді вже були в руках Всеросійської Директорії. Цим способом прагнула антанта з'єднатися з цим приволзьким фронтом і спільно наступати в напрямку Москви і Києва. Німці були б загрожені дуже небезпечно від Сходу і мусіли б кинути значні сили своїх армій із Заходу під Москву і в Україну, щоб оборонити свій доступ до хліба, бо тоді Німеччині вже сильно грозив загальний голод. Відтяг-

нення військ зі Заходу уможливило б антанті дістати негайну перевагу на цім фронті проти Німеччини.⁷⁴⁾

Мета антантських штабовців зміряла до того, щоб створити не так протибольшевицький, як головно протинімецький фронт від Крижаного Моря по Каспійське Море, а звідсіля до Дніпра.

ПОЛІТИЧНІ Й МІЛІТАРНІ ПЛЯНИ БІЛОГО МОСКОВСЬКОГО РУХУ

Інша справа була з плянуванням московських не-большевицьких штабовців. Їх метою тепер була не сама по собі боротьба проти большевиків і не боротьба проти Німців в ім'я інтересів антанти. Їх метою тепер було відновлення давньої російської неподільної імперії. Коли в часі революції не-московські нації відновили свої незалежні держави і коли антанта почала з ними загравати, щоб мати від них допомогу проти Німців, то тоді неділимські кола стали орієнтувати свої надії на ті консервативні німецькі кола, які були також визнавцями доктрини Бісмарка про конечність союзу між Німеччиною і великою Росією. Ці московські кола знайшли спільну мову з німецькими генералами в Україні вже в квітні 1918 року. Тоді ці генерали виступили проти українських національно-державних чинників і почали виразно підтримувати москво-фільський курс в Україні. Під крилом німецької армії, Денікін організував своїх добровольців.

В тім самім часі антантські державники ще самі не знали, на яку ногу їм стати, — чи проти большевиків чи з большевиками. Це розчарувало московських політиків і генералів до тієї міри, що вони почали цілком виразно голосити політичну доктрину про конечність німецької інтервенції в Росії.⁷⁵⁾ Ще в липні 1918

---

⁷⁴⁾ Німці поновили свої пляни відновлення Росії в червні 1918 року. Тоді, дня 17 червня, звернулися німецькі генерали і дипломати до Мілюкова, що в цім часі перебував у Києві, щоб

року американський амбасадор у Росії повідомляв Вашингтон про те, що він вичуває московські симпатії в користь німецької інтервенції. Він запевняє, що якби Німці виступили з широкою інтервенційною програмою у Росії, то мали б за собою велику підтримку Росії.⁷⁷⁾

Важливо тут зазначити, що таку думку заступали також визначні московські генерали, як Брусілов, який про це інформував персонально американського амбасадора. В основі також популярний генерал Алексєєв, підтримував германофільську політику кадетів на чолі з Мілюковом.⁷⁸⁾

Проте, коли виявилася ясна інтервенційна політика антанти (висадка на Півночі і у Владивостоці та виступ Чехо-Словацького Легіону), тоді орієнтація цих московських небільшевицьких провідників обернулася в бік антанти і її інтервенції. Створивши фронт у приволзьких областях і освободивши від більшовиків цілий Сибір, політичні кола і штабовці довкола Всеросійської Директорії плянували, після отримання з мурманським фронтом Британії, звернути свій удар в напрямку України, щоб таким способом допровадити до ліквідації української суверенності. Україна була тоді символом упадку російської імперії і тому в ім'я неподільності тієї імперії треба було вдарити в першу чергу в Україну. Про координацію московських протибільшевицьких сил з Україною не могло бути в тих умовах ніякої думки.⁷⁹⁾

НЕДІЛИМСЬКА ПОЛІТИКА — ЦЕ ДЖЕРЕЛО СЛАБОСТИ ВСЕРОСІЙСЬКОЇ ДИРЕКТОРІЇ

Антантські і американські збройні сили висаджувалися у Владивостоці і йшли на допомогу Всеросійській

договоритися щодо узгодження цього плану і зокрема щодо становища України в відновленій імперії. Ближче про це оповідає сам Мілюков у своїх спогадах (Новий Журнал, кн. 66). Про це буде мова в наступній частині нашої праці. М. С.

Директорії. При кінці серпня 1918 року було в Сибірі вже 7,000 британських, 8,000 американських і 1,500 італійських вояків. Окрім того Японці висадили туди понад 70,000 своїх вояків. Це разом давало понад 86,500 альянтських вояків. Тут були також численні французькі офіцери й техніки.⁸⁰⁾

Ці альянтські збройні сили самі собою були б вистачили для того, щоб розвалити більшовицький фронт на Сході і викликати загальне московське повстання проти більшовицької влади в Росії, якщо б були відповідні московські суспільно-політичні сили в самій Росії для такого всенароднього повстання. Але тут граля роллю не лише сама кількість вояків альянтської армії, яка дорівнювала силам більшовицької армії на Сході. Важливим моментом тут була також зброя і амуніція, якої мали альянти подостатком, коли тим часом у більшовиків її стільки не було.

В додаток до того були сили Чехо-Словацького Легіону і Всеросійської Директорії в кількості до 120,000 багнетів. Військам Всеросійської Директорії ще в серпні 1918 доставила Британія понад 100,000 рушниць з амуніцією та 200 гармат.⁸¹⁾

Але на Всеросійській Директорії мстилося те, що вона взяла зразу курс на неділимську програму. У цій політиці ес-ерів і демократів у Всеросійській Директорії мусіли переліцитувати виразні націоналістичні реакційні елементи старого режиму. Тим то ес-ерів і демократів буржуазного напрямку відсували ці реакційні елементи поступово набік, проводили на місцях реставраторську політику і тим відвертали маси від Всеросійської Директорії і її протибільшовицької акції. Неділимську політику Всеросійської Директорії було видно з самої її назви. Замість назвати себе просто «російською», вона прибрала собі назву «Всеросійської Директорії», що тоді означало те, що вона претендує на владу в цілій колишній російській імперії включно з Україною, Білоруссю, кавказькими країнами і так далі.

Так склалося, що в Сибір попали від альянтів самі найреакційніші елементи, як представники своїх штабів і урядів: від Британії, як головнокомандуючий генерал Нокс (Кнох), від Французів генерал Жанен, а Чехо-Словацьким Легіоном політично проводив генерал Гайда, відомий із реакційних поглядів. Вони не любили переважного демократичного складу Всеросійської Директорії з соціялістами-революціонерами і раді були б бачити на чолі уряду якогось спорідненого собі реакціонера. Найбільше їм припадав до душі адмірал Александер Васілевіч Колчак, що був міністром війни при Всеросійській Директорії.⁸²⁾

Адмірал
Александер Колчак

ДЕРЖАВНИЙ ЗАМАХ КОЛЧАКА

Британський генерал Нокс і чехо-словацький генерал Гайда мали в своїх руках збройні сили. Вони в своїх намовах і змовах з Колчаком могли покликатися на цю силу, якою вони підтримають радо евентуаль-

ний державний переворот прихильних для Колчака кіл. Ці змови і плянування правдоподібно підтримував британський міністер Черчил, сам у тодішній час завзятий консерватист і ворог всякого соціалізму не лише в Британії, але й у Росії.⁸³⁾

Нагляд над справою протибольшевицьких сил від британського уряду мав міністер Винстон С. Черчил, що тоді був далеко завзятішим визнацем консерватизму ніж у часах Другої Світової Війни і після неї. Він діяв безпосередньо в справах Сибіру в порозумінні з британським командиром ген. Ноксом, який був не лише звичайним реакціонером, але й завзятим расистом. На всіх слов'ян він глядів, як на нижчу расу і уважав їх, просто, за свиней. Вийнятком щодо цього були лише такі самі, як він реакціонери. Тим то він не терпів московських соціялістів-демократів, а волів мати справу лише з диктатором; для цього найліпшим кандидатом він уважав Колчака. Також Гайда уважав, що з Москалями не можна мати діла так, щоб управляти Росією при допомозі переконування словом. «Тільки нагайка є наліпшим засобом в стосунку до Москалів», говорив він генералові Грюсові.⁸⁴⁾

Маючи за собою провід Чехо-Словацького Легіону і командира британських сил у Сибірі, реакційні кола, що були на території влади Всеросійської Директорії в Омську, змовилися з Колчаком і несподіваним виступом усунули Всеросійську Директорію і її уряд. Після того Колчак проголосив себе «Верховним Правителем Росії» і сам визначив свій уряд. Сталося це 18 листопада 1918 року. Колчак сам, і ті кола, що були коло нього з-поміж кадетів і ярих реакціонерів, проголосили, що «Верховний Правитель Росії» — то диктатор для всієї території давньої царської імперії. В його компетенцію входила влада також над територіями не-московських націй, які в 1917 — 1918 утворили свої незалежні держави, як Україна, Грузія і т. д. Вийняток він робив лише для Польщі, незалежність якої визнав був

ще Тимчасовий Уряд Росії під проводом князя Львова.⁸⁸⁾ Колчак у своїй пізнішій титулятурі підкреслював завжди, що він є «Всеросійським Верховним Правителем».⁸⁹⁾

ЯК АЛЬЯНТИ ОПРАВДУВАЛИ СВОЮ ІНТЕРВЕНЦІЮ В СИБІРІ?

Хоча альянти Заходу і ЗДА рішили восени 1918 явно переводити інтервенцію в Росії, то вони діяли дуже нерішуче супроти Совнаркому Росії. Вони ніяк не хотіли собі замкнути дверей перед можливістю договору зі Совнаркомом в пізнішій часі. Зокрема не радо годився на інтервенцію Вилсон і Лойд Джордж. Найбільшу опозицію виявляв Вилсон. Коли він врешті погодився на вислання американських військ у Сибір, то тільки тоді, коли альянти погодилися на його дипломатичну теорію, якою він прагнув оправдати цю мілітарну експедицію.

Президент Вилсон хитався у відповіді на питання: що робити з більшовиками в Росії? Він сам писав тоді в однім своїм листі: «Я прів кривавим потом над питанням, що є правильне і відповідне, щоб робити супроти Росії».⁹⁰⁾

Вилсон у своїх приватних листах підкресляв, що це питання і відповідь на нього розпливається під допитком, як живе срібло. Він нічого іншого не міг вигадати як те, щоб оправдати американську інтервенцію і взагалі альянтську інтервенцію в Сибірі.*)

---

*) В справі допомоги Росії в її демократичнім розвитку Вилсон був завжди ширим. Він спочатку також мислив погодження "російського питання" так, щоб залишити властиву Росію демократичному розвитку, а підтримати суверенні національні республіки, які утворили не-московські народи, в тім також Україну. Все, що про Вилсона в цій справі пише офіційний "історик" більшовицької "Академії Наук УРСР" Р. Г. Симоненко в своїй книжці "Імперіалістична політика антанти і

Вкінці, після вагань Вилсона і після його остаточного рішення, державний департамент ЗДА склав таку декларацію в справі інтервенції в Сибірі:

«Військові дії в Росії є тепер допускальні тільки для того, щоб дати таку безпеку і допомогу, яка тільки можлива, для Чехо-Словаків проти австрійських і німецьких воєнних полонених [в Сибірі], які їх нападають, а при тому зміцнити всілякі змагання до самоуправи або самозахисту, до яких би прагнули самі Росіяни при нашій допомозі».⁹¹⁾

Після цього оправдання інтервенції в Сибірі заява Уряду ЗДА зверталася до «народу Росії». Це звернення з політичного погляду дуже важливе для зрозуміння американської політики того часу взагалі, а щодо України зокрема. Тим то тут треба навести це місце заяви повністю:

«Уряд З'єднаних Держав прагне заявити народові Росії в найбільш прилюдний і врочистий спосіб, що він не має наміру порушувати суверенність Росії, ні втручати у внутрішні справи і то навіть в місцеві справи обмежених областей, що їх його військові сили могли б окупувати, а також в нічому порушувати її територіяльну цілість, ні тепер, ні пізніше; те, що ми маємо тепер робити, має своєю єдиною і виключною метою те, щоб подати таку допомогу російським людям, яка є приємлива для них самих у їх змаганні відзискати знову контролю над своїми власними справами».⁹²⁾

З погляду напрямку політики ЗДА, яку заступав тоді державний секретар Лансинг, є важливе те місце декларації державного департаменту, де говориться про збереження територіяльної цілості Росії. Це означало ніщо інше, як визнання неділимської доктрини московських імперіялістів. Це явно суперечило доктри-

---

США щодо України у 1919 р." (Київ, 1962) абсолютно не відповідає правді і є тільки навмисною образою для пам'яті великого Президента ЗДА.

ні Вилсона про самовизначення націй, яку він тоді ще твердо голосив. Тим то треба припускати, що Вилсон, зайнятий іншими справами, докладно не звернув уваги на текст цієї декларації в другій частині, а тільки на саме оправдання сибірської виправи.

Совнарком Росії на словах гостро запротестував проти експедиції альянтів у Сибірі, але на тім скінчився його «спротив».)

Також треба замітити, що вся та операція, не мала кінець-кінців впливу на хід війни на Заході. Німеччина була й без того вичерпана людським матеріалом і браком військових засобів. Вступ ЗДА у війну на Заході, дав не лише чисельну, але й матеріальну перевагу альянтам на фронтах. Все повітря було опановане ворогами Німеччини. До того вступили в бій танки, яких тоді Німці ще не мали. За два місяці після початку сибірської експедиції Німеччина капітулювала на Заході перед антантою.

Для зрозуміння політики Заходу треба тут ще підкреслити, що Захід не тільки не мав одностайної політики в справах «російського комплексу», але не було єдності політики всередині окремих альянтських урядів. Найбільш одностайною була урядова французька політика з огляду на рішальний вплив на весь уряд самого прем'єра Жоржа Клеманса. В Британії тоді був коаліційний уряд, зложений із лібералів під проводом прем'єра Лойда Джорджа і з консерватистів під проводом Черчила. Як побачимо докладніше далі, ці обидві британські партії бажали чого іншого в полагодженні «російського комплексу». Тут зазначимо лише, що восени 1918 року Лойд Джордж бажав привернення до влади московських демократів на чолі з Керенським.⁹²) З другого боку Черчил підтримував московських реакціонерів. Під цим оглядом британська політика була зразком дворейковости. Одне голосив і робив прем'єр, як ліберал, а друге голосив і ще більше робив Черчил. Лойд Джордж гостив Керенського у Лон-

доні, а Черчил через британського командира в Сибірі помагав до влади московським реакціонерам.⁹³)

В американському уряді тоді Лансінг потайки від Вилсона робив усе можливе, щоб не дати в світі запанувати Вилсоновій доктрині про самовизначення націй. Лансінг у своїх записках у тім часі висловлював проти цієї доктрини глибоку погорду.⁹⁴)

Лойд Джордж

БРИТАНІЯ І ФРАНЦІЯ УСТІЙНЮЮТЬ СФЕРИ ВПЛИВІВ У "РОСІЇ"

Для оцінки політики Директорії УНРеспубліки в листопаді-грудні 1918 року взагалі, а щодо антанти зокрема, треба тут ствердити, що з усіх опублікованих документів і спогадів є поза всяким сумнівом, що члени Директорії УНР, а раніше гетьманські міністри, нічого не знали про дійсні політичні пляни антант Заходу щодо «Росії» і тим самим щодо України. З тих самих джерел знаємо, що голова Директорії УНР, Во-

лодимир Винниченко, який мав у своїй компетенції зовнішню політику Директорії УНР, також не знав ближче про політику Всеросійської Директорії в Сибірі і потім, від листопада 1918 року, про політику «Всеросійського Правителя».⁸⁵) Це незнання фактичної політики антанті Заходу і політики антибольшевицьких центрів Росії потім мало фатальні наслідки при визначенні зовнішньої політики Української Народної Республіки. Тут треба також згадати, що й Денікін до грудня 1918 р. нічого ближчого не знав про дійсні пляни антанті.

Тимчасом два члени антанті, Велика Британія і Франція, мали умовлену і узгоднену політику супроти «російського комплексу» ще від осені 1917 року, коли їм здавалося, що російська імперія внутрішньо так безсила, що вони встигнуть переіменувати її в свою сферу впливів, як це було раніше з Персією, Туреччиною і іншими слабкими державами Азії.

Після большевицького перевороту в Росії і після запанування там сильної анархії на початках «советської» влади, зійшлися в Парижі уповноважені представники британського і французького урядів на нараду в справі своєї політики щодо території колишньої російської імперії. Після довгих торгів між двома партнерами досягнуто дня 23 грудня 1917 року угоду. Її уложили з французького боку прем'єр Жорж Клемансо і міністер зовнішніх справ Пішон при співучасті військового експерта, головного командира альянтських армій в Європі, маршала Фердинанда Фоша. З британського боку були уповноважені міністри лорд Роберт Сесил, лорд Милнер і британські військові експерти. Зміст угоди торкався «регуляції майбутньої акції Франції і Великої Британії в Південній Росії». Іншими словами, угода торкалася України, області Донського Війська і всіх кавказьких країн.⁸⁶)

Вінстон Черчилл пізніше подав у своїх спогадах з 1929 року точніший зміст цієї угоди з 23 грудня 1917 року. Раніше саму цю угоду тримали обидва уряди у

великій тайні перед іншими членами антанті (Італією, Японією) і Америкою. Про її зміст довідалися московські білі чинники аж в грудні 1918 року, як про це згадує Денікін.⁸⁷) Проте, ця інформація також не була повна. Вони знали лише «демарканційну лінію між зонами британської і французької військової акції» проти большевиків в басейні Чорного моря. Про цю угоду українська політична розвідка в таборі білих Москалів не довідалася нічого і тому влада Української Центральної Ради і Директорії УНР про це не знала нічого. Щойно від команди альянтського десанту в Одесі довідалася українська сторона дещо про це.

Фактичним змістом французько-британської угоди з 23 грудня 1917 був поділ сфер впливу на території колишньої російської імперії з Півдня. Про «протибольшевицьку акцію» в тім часі не могло бути мови, бо ніхто в рішальних колах антанті тоді ще не знав, на яку стопу ступити в стосунку до Совнаркому Росії. Одне тільки обидвом партнерам угоди було тоді в голові: вони уважали всі уряди на території колишньої російської імперії так слабкими, що вони думали після переможної війни проти Німеччини спокійно ділитися своїми впливами до схочу. Конкретно, стаття 3-тя угоди постановляла, що французька зона мала охоплювати Басарабію, Україну, Крим. Британська зона мала охоплювати решту «Півдня Росії», (за Донською Областю, передкавказьку територію (Кубань), Вірменію, Грузію, Курдистан і інші кавказькі країни). Коли Німеччина капітулювала 11 листопада 1918 р., то британський кабінет негайно пригадав собі цю угоду і разом з Францією приступив до її виконання вже 13 листопада 1918 року.⁸⁸)

Денікін був поінформований ще в грудні 1918 році про цю тайну умову щодо «поділу зон». Тим то він міг укласти відповідну тактику в переводженні своєї політики в стосунку до урядів британського і французького. Він знав, що французький і британський уряди вже домовлені щодо зон акції на Півдні і використовув-

вав це своє знання. Між іншим він знав, що французька зона мала сягати почерез Донську Область аж до Волги в області Царицина.*») Тимчасом Директорія УНР нічого не знала про те, що Україна входила, згідно з угодою, у виключну зону французьких впливів і тому в своїй політиці діяла навмання і без успіху. Тут, зрештою, не було її вини.

Як на цілім чорноморським басейні діяли обидва партнери угоди і яка була політика щодо того басейну цілої антанти, це довга історія. Ця політика мала рішальне значення для долі України і всієї долі Східної Європи. Тому треба її розглянути ближче у відповідних розділах наступних частин цього нарису.

ЧАСТИНА ТРЕТЯ

ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА ДИРЕКТОРІЇ УНР

(До висадження альянтських військ в Одесі)

ДИКТАТ ДЕМОКРАТИЧНИХ ПЕРЕМОЖЦІВ ГЕТЬМАНОВІ

НІМЕЦЬКІ ГЕНЕРАЛИ І ДИПЛОМАТИ ПХАЮТЬ ГЕТЬМАНСЬКИХ МІНІСТРІВ ДО ВІДНОВЛЕННЯ ВЕЛИКОЇ РОСІЙСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

Ми вже згадували в попереднім розгляді, що німецько-австрійські союзники України, вже при кінці квітня 1918 року, прийшли до переконання, що їм треба інакше влаштувати політичну справу на Сході Європи. Коли раніш вони думали, що для цього влаштування вистачить система самостійних національних держав на Сході Європи, які б співпрацювали з обидвома центрально-європейськими монархіями, то в квітні вони змінили свій погляд. До зміни погляду цих чинників причинилася їхня зневіра в можливість заперти большевизм у рямках властивої етнографічної Росії. Це було б завданням самостійних національних держав (України, Польщі, Дону, кавказьких республік, Фінляндії і прибалтійських країн). Большевизм, не давав себе замкнути в кордони Московії, але різними шляхами просякав до центральних держав і підривав їх внутрішню силу. Тим то Берлін і Відень погодилися на тому, що вони повинні зміряти до того, щоб большевизм у рямках Советської Росії повалити цілком, а замість нього відновити ліберально-буржуазну владу типу Тимчасового Уряду кн. Львова.

Обмірковуючи проблему боротьби проти більшовизму, німецькі чинники прийшли до переконання, що вони можуть приєднати до тієї програми московських лібералів і ліберальних консерватів тільки за ціну відбудови старої російської держави, включаючи до неї і Україну. При тому Німці брали на увагу також ту обставину, що надто сильна Росія була б новою загрозою для обидвох центральних монархій. Ця загроза була б певна, якщо була б відновлена російська імперія в старій централістичній формі. Отож, німецькі дипломати і генерали були переконані, що ця загроза буде зменшена до мінімуму тоді, коли Росія буде перетворена в федерацію окремих національних одиниць, при чому Україні, з огляду на її величину, населення і економічні ресурси, треба було б признати в цій федерації спеціальні привілеї, принаймні на подоби Баварії в німецькій імперії.

В тім напрямку тиснули німецькі генерали і дипломати в Києві на гетьманських міністрів, а через них і на самого гетьмана. З міністрами вони не мали щодо того окремого труду, щоб їх переконати до такої концепції. Половина цих міністрів і без того була зложена з московських або змосковщених елементів, що були членами московської партії кадетів. Треба припускати, що вислідом цих скомбінованих німецьких і кадетських впливів була заява прем'єра Лизогуба кореспондентам німецької преси в Берліні, куди він був прибув із урядовою візитою. Лизогуб тоді заявив, що гетьманський уряд готов погодитися на поєднання з Росією на основах «Переяславської Умови» з 1654 року».^{96А})

ПЕРЕГОВОРИ МІЛЮКОВА З НІМЦЯМИ

Прем'єр Лизогуб і інші міністри великовласницьких консервативних кіл готові були йти до концепції повороту «Переяславської Умови». Інші міністри, що були дисциплінованими членами кадетської партії, не годилися навіть на таку концепцію відбудови великої Ро-

сії. Вони прагнули, згідно з програмою своєї партії, дійти до відбудови єдиної Росії без ніяких державних прав України навіть у федеративній формі. До цих своїх партійців приїхав у Київ голова партії, проф. Павел Н. Мілюков, колишній міністер зовнішніх справ у першій Тимчасовій Уряді Росії від березня 1917 р. Він утік з-під влади Совнаркому наперед до Донського Війська, а потім до Денікіна на Кубань. Порозумівшись з цими неділимськими колами про дальший напрямок «всеросійської» політики, Мілюков таємно перед офіційним урядом гетьмана приїхав до Києва, щоб далі переводити свою концепцію в діло.

Концепція Мілюкова вже нам відома з раніших розділів цієї праці. Коротко кажучи, вона полягала в тому, щоб скинути владу Совнаркому при допомозі німецької інтервенції. В тім часі, ні Мілюков, ні його партійці не вірили в повну перемогу західної антанті. Тим то вони орієнтували свою політику на коляборацію з Німеччиною. Дня 17 червня 1919, після парадного обіду німецьких генералів і дипломатів з гетьманськими міністрами, шеф штабу німецької армії в Україні, генерал Гренер і принц Гессену звернулися до міністра Н. П. Василенка з довірочним запитанням, «чи вже не є час відбудувати єдність Росії». Вони вложили зразу всю таку свою концепцію: щоб починати боротьбу за відбудову «єдності», то треба починати з Києва, тобто з України, при чому Україні залишилася б у межах єдиної Росії позиція Баварії в німецькій імперії. Нова Росія повинна бути знову монархістична.^{96Б}) Василенко підтвердив, що голова кадетської партії, Мілюков, стоїть за відбудову монархічної Росії. Німці виявили бажання увійти в переговори з Мілюковом в справі укладення умови про коляборацію в справі німецької інтервенції в Росії. За посередництва Василенка була умовлена зустріч з Мілюковом для переговорів із німецькими чинниками в Києві. Провадив їх німецький представник Гаазе і амбасадор Мум.

Важливо тут підкреслити, що Мілюков вповні годився на німецьку збройну інтервенцію в Росії при відповідних умовах. Ці умови Мілюкова були такі:

«Перегляд Берестейської Умови з рішучою вимогою старих кордонів. Передумова: єдність, всеросійське громадянство, суверенність центрального виконавчого органу... не Bundesstaat, єдність території, словом не Staatenbund...*) Україну я готов в найгіршому випадку поставити в спеціальне положення, але воно не може бути правилом для всієї Росії і всіх інших об'єднаних одиниць».^{99н})

На тих умовах готов був Мілюков заключити з німецьким урядом колябораційний договір про спільну війну проти Совнаркому за відбудову монархічної єдиної Росії. З умови видно, що Мілюков не годився навіть на федерацію в формі німецького цесарства. Тільки в крайньому разі він готов був погодитися на якісь автономні права для України, але не федеративного характеру. На становище України, подібне до Баварії в Німеччині, як того прагнули для спокою в Україні Німці, Мілюков не годився.

Мілюков ставив умову, щоб відповідно обробляти громадську думку московських націоналістів. Тим то Німці, згідно з цими пропозиціями Мілюкова, мали б провадити війну так, щоб назовні виглядало, що перші московські добровольчі відділи здобудуть Москву і взагалі центральну Росію, а не німецька армія. Окрім міністра Василенка в цій афері брав участь також гетьманський міністер, жидівської національності, Гутнік. Він мав тісні взаємини з жидівськими банками в Німеччині і взагалі з жидівсько-німецькими провідними публіцистами. Через них він пускав свої сугестії в німецький політичний світ, а німецькі Жиди, пускали свої

*) Bundesstaat це по-німецьки "союзна держава" (як тодішня Німеччина) Ця форма федерації є тісніша.

Staatenbund — це союз держав, дуже вільний.

сугестії в Україну через нього.^{99с}) Головним пропагатором всеросійської концепції у Німеччині був Коген-Райс.

Розмови тривали аж до кінця червня 1918 року. Мілюков провадив переговори на згаданих засадах не тільки з Гаазе, але й з німецьким амбасадором у Києві Мумом.

Ця тісна коляборація білих московських провідників із німецьким урядом у справі спільної збройної боротьби була цілком невідома для проводу Українського Національного Союзу і тому потім Директорія УНР і її дипломати не встигли використати цього важливого факту для відбиття очорнюючої неділимської кампанії цих кіл проти України і українства, як ніби то германофільського чинника. Не знав про це також гетьманський міністер Д. Дорошенко, бо нічого не згадує про це в своїй історії.

ПЕРШІ СПРОБИ НАВ'ЯЗАННЯ УКРАЇНСЬКО-АНТАНТСЬКИХ СТОСУНКІВ ПЕРЕД КАПІТУЛЯЦІЄЮ НІМЕЧЧИНИ

З хвилиною капітуляції Болгарії і Туреччини, вже була вирішена також доля війни між антантою і Німеччиною на Заході. З того мусіли здавати собі справу обидві сторони в Україні: офіційний уряд гетьманату і опозиція, яку репрезентував Український Національний Союз. Зокрема в УНСоюзі мусіли думати над питанням про нав'язання стосунків з переможною антантою провідники плянованого евентуального повстання проти гетьманату — Володимир Винниченко і Микита Шаповал. З перших мрійних задумів, цей плян перейшов на практичні шляхи організації при кінці жовтня, коли Винниченко, Шаповал і ген. Осецький вступили 29 жовтня 1918 р., в конкретні розмови з представниками Стрілецької Ради Загону Січових Стрільців — Андрієм Мельником і Федором Черником.¹⁰⁰)

Міністер зовнішніх справ у гетьманському уряді, Дмитро Дорошенко, виїхав із Києва до Берліну вже 22 жовтня 1918 р., щоб там укласти договір з німецьким урядом в тім змісті, що німецьке військо залишиться в Україні ще й далі після перемир'я на Заході. Звідтіля він мав плян виїхати до Швейцарії, а далі до Парижу й Лондону, щоб там нав'язати стосунки з антантськими великодержавами.¹⁰¹⁾

Яка була платформа цих стосунків з антантою у плянах тодішнього уряду, про це свідчить сам міністер зовнішніх справ цього уряду, Д. Дорошенко. Ухвала, яку мав закомунікувати цей міністер антантським представникам, була дослівно така:

«Україна хоче зберегти строгий нейтралітет, але готова прийняти пропозицію співробітництва з державами антанти в цілях охорони порядку й безпеки в краю».¹⁰²⁾

В міжчасі в Німеччині наступила зміна уряду, зразу ще за згодою цісаря, а далі там 9 листопада 1918 р. вибухла революція і цісар мусів зректися престолу та втікати до Голяндії. Дорошенко зараз після того виїхав до Швейцарії, але там застав телеграму в пресі, що гетьман змінив свій уряд на цілком москвофільський на чолі з Москалем С. Гербелем, а замість Дорошенка іменував міністром зовнішніх справ Москаля Г. Афанаєва. Тим то Дорошенко далі не продовжував своєї дипломатичної місії. З антантою він стосунків не нав'язував.¹⁰³⁾

СПРОБА ГЕТЬМАНА НАВ'ЯЗАТИ СТОСУНКИ В ЯСАХ

В половині жовтня почалася безкровна революція в Австро-Угорщині. В Болгарії вибухла революція ще раніше; Болгарія капітулювала перед антантою. Ще перед капітуляцією Німеччини антанта почувалася вже переможницею. Близька перемога закрутила голову антантським державникам. Вони почували себе диктаторами світу. Це почування опанувало тоді зокрема фран-

цузьких державників і генералів, бо тоді Франція, була в Європі, після капітуляції Німеччини, найбільшою мілітарною потугою.

В Ясах, де була тоді тимчасова румунська столиця, зібралися всі альянтські представники, щоб звідтіля диктувати волю антанти на Сході Європи. Британія годилася на французьку ролю на «Півдні Росії». Ця згода уділялася також американським представникам, які не орієнтувалися в тій ситуації як слід. Отож до Яс також гетьманський уряд вислав ще перед державним переворотом свого представника, І. Коростовця, щоб він там нав'язав стосунки з антантськими дипломатами. Він виїхав туди 3 листопада 1918 р.¹⁰⁴⁾

І. Коростовець мав доручення вербальною нотою передати знану вже нам політичну платформу гетьманського уряду про стосунки з антантою. З цієї платформи вдаряє нас тодішнє хитання, як самого гетьмана Скоропадського, так і його ради міністрів, яка тоді була ще на половину з українським національним складом. На початку листопада 1918 мусів кожний бачити, що антантські держави вже є безсумнівними переможцями. Про залишення Німеччини, як рішального чинника разом із іншими великодержавами на континенті Європи, не могло вже бути мови. Гетьманський уряд своїм існуванням був до того часу вповні зв'язаний з цісарським режимом Німеччини, тепер переможеної. Відважна і далековидна політика вимагала від гетьмана негайно устами Коростовця заявити перехід гетьманського уряду в табір антанти, ще перед капітуляцією Німеччини (11 листопада 1918). Така заява в тім часі ще була б мала політичну вагу, принаймні моральну, для України. Для антанти така заява мала б велику вагу в її плянуванні боротьби проти большевизму, яка тоді вже була в французьким штабі рішеною справою. Приходить в тій ситуації до антанти зі заявою «суворого нейтралітету України» було грубою політичною помилкою, яка мусіла потягнути за собою важкі наслідки для гетьмана і для України. Додаткова за-

ява, що, мовляв, Україна готова співпрацювати з антантою, якщо їй антанта запропонує, в справі утримання «порядку і безпечности краю», вказувала на брак елементарного нюху в дипломатичних взаєминах держави з чужими чинниками. Адже ця заява наперед підтверджувала московську неділимську пропаганду, що Уряд Української Держави є штучним німецьким твором, який сам не має ніякої сили для звичайного утримання порядку, а не то активної зовнішньої акції.

НЕГАТИВНА ВІДПОВІДЬ ДЛЯ ГЕТЬМАНА

В таких обставинах не була несподіванкою відповідь, яку почув І. Коростовець від колишнього французького консула в Києві, Еміля Енна, що тоді в Ясах був головним інформатором французьких чинників про «Росію», в тому також про Україну. Він говорив Коростовцеві таке:

«Україна, або вірніше сказати, Південна Росія, ніколи не мала ні своєї історії, ні національної або етнографічної окремішности. Вона створена Німцями. Форгачем і графом Шептицьким, щоб розвалити Росію... Уряд гетьмана Скоропадського, як германофільський, має бути скасований і замінений об'єднаним російським урядом».¹⁰⁵⁾

Проте, сам Енно — не був тоді офіційною, а звичайною приватною особою. Можна було впливи таких осіб ударемнити відповідними політичними концепціями і солідним українським фронтом. Плятформа гетьманського уряду ударемнити цих впливів не могла. Уряди державні мало-коли керуються самими ідеологічними постулятами, а завжди добре зрозумілими національними і політичними інтересами своєї країни. Політичний інтерес французького уряду тоді лежав у площині боротьби проти загрози большевизму для цілої Європи. Якщо б Уряд Української Держави був заявив охоту включитися активно всіми сконсолідованими українськими силами в цю боротьбу, то нема

сумніву, що французький уряд був би з таким українським урядом приязно пактував. Але того власне тоді гетьман не зробив, бо орієнтувався на допомогу самих реакційних московських сил і Донського Війська.

В той самий час, коли гетьман вислав Коростовця до Яс, він сам мав умовлену зустріч з донським отаманом П. Красновом на станції Скороходове (між Харковом і Полтавою). Під час офіційного публічного прийняття після довірочних нарад обидвох шефів держав, гетьман Скоропадський виголосив відповідну промову з похвалами для Донського Війська. У відповідь на це П. Краснов в дуже патетичній промові окреслив, як ціль політики своєї і гетьмана Скоропадського, відновлення в цілості давньої російської імперії в формі монархії.¹⁰⁶⁾ Ця промова Краснова, не була заперечена гетьманом і вона таки того самого дня, 3 листопада, зараз, коли була виголошена, була телеграфом розповсюджена по цілім світі. Ясна річ, що вона зробила відповідне враження також на антантських дипломатів у Ясах.

Тим то не буде дивним, коли ту саму думку повторив Коростевцеву за чотири дні в Ясах також французький посол, де-Сен Олерон, який прийняв його 7 листопада. Він сказав Коростовцеві ось що:

«Україна є частиною Росії».¹⁰⁷⁾

Французький посол прийняв Коростовця в присутності англійського посла сера Г. Боркля і говорив також в його імені, підкресляючи, що Коростовця вважає приватною особою, бо гетьманського уряду не визнає. Далі французький представник де-Сен-Олерон говорив цілком без дипломатичних заслон, при яких умовинах може Україна сподіватися співпраці з антантою і зокрема з Францією:

«Ми вважаємо, що Україна не може претендувати на визнання неутралітету, як того бажає київський уряд, бо вона не є самостійною державою. Вступивши в союз з центральними державами, Україна тим самим зірвала свій [ранішній] союз з державами антанти, і тому ми не можемо тепер до-

віряти її заявам, які робляться очевидно через зміну політичних обставин. Непослідовність і фальшивість української політики видно хоча б з того, що в той самий час, коли п. Коростовець приїздить до Яс, міністер зовнішніх справ, п. Дорошенко, перебуває в Берліні». ¹⁰⁸)

Так записав слова французького посла сам Коростовець. Відповідь Коростовця на цю заяву французького представника слаба і мало переконлива, як видно з його записок. Він, як сам пише, у відповідь Французові говорив, що альянти прецінь були заінтересовані в підтримці гетьманського уряду і то не тільки з мотивів гуманного характеру, але також з чисто практичних міркувань:

«Українці не могли, почасти через перешкоди з боку Німців, збудувати національної армії. Отож, якщо б Німці, які взяли на себе охорону краю, покинули Україну, або почали б триматися нейтрально, то підо впливом національної партії, ворожої до гетьмана і дуже лівої у своїх настроях, вибухне повстання і край буде зруйнований. Отож було б дуже бажано, щоб держави антанти на підставі згоди з українським урядом, прислали свої війська для охорони краю після виходу звідтіля німецьких військ». ¹⁰⁹)

Відповідь Коростовця, як видно, є і неполітична і антинаціональна. Він виразно признав, що гетьманський уряд не організував національного українського війська тільки «почасти через перешкоди з боку Німців». Це значить, що фактично сам гетьманський уряд того не бажав і це бажання тільки частинно збігалось з деякими перешкодами з боку Німців. Далі, Коростовець в імені гетьмана заявив чужим представникам, що проти гетьмана є український національний табір («національна партія», як він казав). Чужі послы зрозуміли тоді, чому гетьманський уряд не міг організувати свого війська в більшій кількості: просто тому, що більшість була і є проти нього. Такий уряд не міг

мати поваги в очах чужих послів і вони наслідком того, не дали себе переконати до симпатії для цього режиму тим більше, що він ще ганьбив весь свій український національний табір.

Обидва чужі послы відповіли гетьманському вискланцеві, що остаточно всю справу стосунку до України вирішать їхні уряди, але вони думають, що для відновлення ладу і спокою на території Росії, будуть вжиті військові заходи спільного характеру, як на Півночі, так і на Півдні (тобто в Україні), за допомогою Добровольчої Армії під командуванням ген. Денікіна. Іншими словами, держави антанти будуть поводитися з Україною відповідно до того, як вона далі вестиме свою політику. Але треба вже тепер виключити з уряду міністрів, скомпромітованих своїми германофільськими зв'язками, а замінити їх людьми, які користуються довірям антанти. Їх політичний (внутрішній) напрям, не грає ролі, можуть бути навіть українські націоналісти або соціялісти. ¹¹⁰)

Обидва антантські дипломати, як видно з їх заяви, записаної в спогадах самого Коростовця, займали в українській справі більш вирозуміле становище, ніж тоді його займав гетьманський уряд і навіть сам гетьман. Коли гетьман тоді вже рішуче схилився в бік капітуляції перед неділимськими елементами табору Денікіна, то обидва антантські дипломати виразно радили гетьманові піти на лінію української національної консолідації. Коли Коростовець, в імені гетьмана, оправдував вороже становище до «української національної партії», (як він називав український національний табір), лівизною цього табору, то від антантських дипломатів він почув завваження: антантським урядам цілком не буде вадити те, що в Уряді України будуть і націоналісти і соціялісти, бо їм важно лише те, щоб вони були приязно настроєні до співпраці з антантою для оборони ладу і спокою, тобто в боротьбі проти большевизму. Антантські представники радили негайно усунути з Уряду України германофільські елементи.

Це в першу чергу торкалося самого гетьмана, бо ж він був поставлений при владі при допомозі німецьких збройних сил проти Української Центральної Ради, а потім експонував себе особисто в солідарності з німецькою імперіальною політикою.

Сам Коростовець власне так і зрозумів заяву послів антанти про конечність усунення германофілів з Уряду України. Він виразно записав, що «злоба антант і її дипломатів особливо керується проти гетьмана Скоропадського».¹¹¹⁾

ГЕТЬМАН РІШАЄТЬСЯ ПРОТИ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ КОНСОЛІДАЦІЇ

Коростовець негайно зложив звіт гетьманові про всі свої розмови з антантськими дипломатами в Ясах. Цей звіт отримав гетьман десь найдалі 9 або 10 листопада 1918 р. Ще був для нього час звернути зі шляху, який він обрав своєю візитом і зустріччю з отаманом Красновом. Ще був час відректися від тої політики, яку вложив йому в уста своєю публічною відповіддю Краснов, мовляв, гетьман Скоропадський змагає послідовно до відбудови єдиної неділимної царської Росії.¹¹²⁾

Хоча сама зустріч гетьмана з отаманом Красновом і тим більше зміст їх розмов мали бути в таємниці, то навмисним маневром отамана Краснова все те було розголошене по світі і особливо в самій Україні. Це зробило потрясаюче враження на український національний табір. Коли група Шаповала - Винниченка - Осецького - Макаренка - Коновальця до тепер тільки «на всякий випадок» плянувала повстання проти гетьманського режиму, то тепер події в Скороходові були поворотним пунктом у цих взаємовідносинах; це свідчить член того гурту, Микита Шаповал.¹¹³⁾

Проте, це лихе враження зі Скороходова гетьман ще міг затерти своїм евентуальним рішенням до національної української консолідації, утворюючи в порозумінні з Українським Національним Союзом Уряд

Національної Єдності. Так тоді діяла в Варшаві не менш консервативна «Регенційна Рада» Польщі з кардиналом Каковським включно, віддаючи владу в Польщі в руки тодішнього соціалістичного провідника, Юзефа Пілсудського.¹¹⁴⁾

Але гетьман Скоропадський вже не завернув із раз обраної дороги і на шлях національної консолідації не пішов. Він і раніше підтримував усіми засобами і покривав перед німецькими військовими властями московську військову організацію в Україні. Гетьманський міністер Д. Дорошенко пізніше підтверджував, що гетьман наказував відповідними шляхами передавати до Донської Области великі засоби зброї і амуніції для використання при організації московських збройних сил з виразним неділимським, тобто антиукраїнським наставленням.¹¹⁵⁾ Гетьман дозволяв на території України і зокрема в губерніяльних містах і в самій столиці, Києві, організуватися московським військовим загонам також з явним антиукраїнським курсом. Згаданий гетьманський міністер і історик свідчить, що «незабаром вся Україна була вкрита сіткою організацій, що перебували в зв'язку з Добровольчою Армією (Денікіна), непримирно ворожою до Української Держави, та з іншими російськими осередками поза її межами».¹¹⁶⁾

Отож, треба з цілою правдоподібністю прийняти, що слаба і повільна організація українських збройних сил у тім самім часі не мала своєї причини тільки в перешкодах, які в деякій мірі клали Німці. Коли гетьман міг помагати організаціям московських і то ворожих Україні збройних сил, то не було б причини боятися перешкоди з боку Німців для організації українських національних збройних сил у відповідній кількості. Коли Німці дозволили Донові зорганізувати свою армію в силі понад 40,000 вояків і 56 гармат вже в липні 1918 р., то чому вони мали не дозволити вдесятеро більшій Україні зорганізувати принаймні втриє більшу армію?¹¹⁷⁾ Тимчасом гетьманський режим тільки ор-

ганізував «кадри», а не полки, бригади й дивізії. Цих було лише дві, Сердюцька і Запорізька. Згідно з твердженнями гетьманського історика, гетьманський уряд плянував щойно на березень 1919 року армію в кількості 79 тисяч вояків, тобто навіть не вдвоє більшу ніж маленький Дон мав уже в липні 1918 р. В дійсності, як свідчить той самий історик, в листопаді 1918 року мала гетьманська влада регулярних лише дві дивізії на мировім (тобто не великім) стані та один Загін Січових Стрільців.¹¹⁸⁾ Все те, розуміється, не могло бути навіть вистачальною силою для згноблення якогось московсько-неділимського або большевицького бунту, а не то для оборони країни проти нової агресії з боку червоної, чи білої Росії.

Всі ті факти про маленьку організацію збройних сил України і велику організацію московських протибольшевицьких сил на Доні, на Кавказі і таки на самій території України, не кажучи про 120,000 армію Колчака в Сибірі, були дуже добре відомі антантським державникам і військовикам. Як уже сказано, Дон в липні 1918 р. мав 40,000 вояків. В листопаді 1918 року Дон уже мав 52,000 вояків.¹¹⁹⁾ Сама Добровольча Армія, в різних формаціях, мала в листопаді разом до 20,000 вояків, не рахуючи союзних автономних збройних сил, а тільки самі неділимські. Тим то в листопаді сам Денікін розпоряджував приблизно 80,000 вояками своїми і Донського Війська.¹²⁰⁾

Не диво, що антантські чинники рахувалися з тією реальною силою, а не з початками збройної сили України. Це тим більше, що до того факту долучувалася неділимська пропаганда в альянтів.

Для закінчення питання організації українських збройних сил за гетьманату і московських сил у тім самим часі і навіть на території України, треба ще згадати, що в половині листопада 1918 р. і пізніше, гетьман виплатив готівкою із державного скарбу Української Держави великі суми для підтримки московських сил на території України. Згідно з протоколом засідан-

ня ради міністрів гетьманату виплачено в листопаді 1918 р. для підтримки Добровольчої Армії ген. Денікіна на території Дону — 10,000,000 карбованців; для підтримки неділимської Південно-Західної Армії з центром в Пскові — 3,000,000 карбованців; головному командуванню Добровольчої Армії, тобто самому Денікінові, ще 10,000,000 карбованців і московській Северній Армії ще 3,000,000 карбованців. Докупи, це давало велику в ті часи суму — 26 мільйонів карбованців, що рівнялося тоді в курсі стільки мільйонам німецьких марок.¹²¹⁾

Гетьманський режим дозволяв також на відкриту агітацію за єдину неділиму російську імперію, різних московських політичних організацій на території України, а головне вістря було звернене проти існування Української Держави. В маніфестаціях цих організацій брали участь також деякі гетьманські міністри. Наприклад, при кінці жовтня 1918 р. союз великої земельної власности подав гетьманові і в пресі оголосив свій меморіал про те, що він розуміє існуючу державність України лише як тимчасову переходову форму до об'єднання з майбутньою відновленою російською імперією.¹²²⁾ Не зважаючи на таку протидержавну постанову цієї організації, гетьман особисто явився на з'їзд цієї організації в дні 1 листопада 1918 р. в Києві і вітав його окремою промовою. На цім з'їзді промовляв відомий московський чорносотенець, Пурішкевіч, і ставив резолюцію в користь відновлення єдиної неподільної імперії. З'їзд прийняв цей проект резолюції оваціями.¹²³⁾

Ось так, під опікою гетьманського режиму, як свідчить гетьманський історик, проф. Д. Дорошенко, «в Києві звили собі кубло представники різnorodних російських партій і русофільських течій, як лівого, так і правого напрямку. І ті і другі видячи перемогу антант, хотіли зробити Україну базою для повалення большевиків і відбудови «єдиної неділимої Росії».¹²⁴⁾ Про цей факт свідчить також головний керівник цього

протиукраїнського руху в Україні, що перебував тоді на Кубані, Антон Денікін.¹²⁶)

Річ для кожного тепер ясна, що представники антант в Ясах, Парижі і Лондоні тоді не могли бути особливими прихильниками української державности та ще незалежної від Росії, коли сам існуючий режим гетьманату в Українській Державі цілком явно вітав ті московські і москвофільські сили, які були проти будь-якої української державности, а боронили концепцію єдиної неподільної російської імперії. Про всі ці факти писала явно київська преса цих московських організацій і про це телеграми розносили вістку по цілім світі.

Коли Коростовець передав гетьманові Скоропадському виразну відповідь антантських дипломатів у Ясах з порадою, щоб уступив кожний германофільський міністер і сам гетьман, то гетьман повинен був для добра своєї країни негайно порозумітися з українським національним табором і передати владу тим його представникам, які не були в германофільським таборі. Визначним діячем того роду був Симон Петлюра, або Михайло Грушевський чи Винниченко. Першого замкнули Німці в тюрму за його самостійницьке становище і за протести проти гетьманської політики; його по клопотах звільнено з тюрми 11 листопада 1918 р. Грушевського відсунули Німці насильно від влади, як Голову Української Центральної Ради і Президента УНР, за його рішучу поставу проти політики німецьких генералів в Україні. Голова УНСоюзу, В. Винниченко, провадив також протинімецьку політику. Сиділи в київській тюрмі засуджені німецьким судом також колишні міністри УНР, Всеволод Голубович і Олександр Жуківський, за їхню рішучу поставу проти німецького використання України. Проте, гетьман 14 листопада 1918 р. рішився інакше. Він усунув кабінет Лизогуба, що мав принаймні половину українських міністрів, і замість цього кабінету покликав кабінет під проводом С. Гербеля з виразною плятформою для від-

будови великої Росії. В цім дусі був оголошений маніфест («грамота») гетьмана 14 листопада 1918.¹²⁸) Це стало останнім мотивом до повстання Директорії під проводом Винниченка і Петлюри.^{128А})

ПОЛІТИЧНА ОЦІНКА ПОСТАНОВИ ГЕТЬМАНА 14 ЛИСТОПАДА 1918

Для об'єктивного історика, не може бути сумніву, що на такий зворот політики рішився гетьман головню з особистих причин: бажання затриматися на провіднім місці, яке він здобув підтримкою німецьких генералів, а тепер утримання з підтримкою московських неділимських елементів. Вправді, у відновленій єдиній Росії, згідно з концепцією Скоропадського, Україна повинна була затримати якесь федеративне становище, а він був би керівником тієї країни в межах російської імперії. Антанта вимагала його уступлення, хоч би в користь українських соціалістичних елементів. Український національний табір не мав для нього прихильности. Своім явним зворотом в користь єдиної Росії він сподівався, що кола цієї нової єдиної Росії його затримають на дотеперішнім становищі за такий його зворот в їх користь. Мотиви, які Скоропадський потім подавав в оправдання свого перевороту, не можуть переконати нікого.¹²⁷)

Всі дальші кроки гетьмана підтверджують, що він тоді переконано був рішився на російську концепцію. Він негайно визначив командиром своїх військ проти Директорії УНРеспубліки ряного Москвина і запеклого ворога всіякого українства, ген. графа Келлера, який незабаром почав виразно провадити діяльність як якийсь генерал-губернатор України в імені Денікіна.¹²⁸)

Після цього перевороту сам гетьман заявляв висланникам Денікіна відкрито, що він завжди був у користь єдиної Росії. Представник Денікіна в Києві, ген. В. Маркозов, негайно, після проголошення грамоти про злуку з відновлюючою єдиною Росією, був з візитом в

Скоропадського. Його звіт Денікінові в листі з 18 листопада 1918 р. такий:

«В грамоті. — говорив гетьман Скоропадський Маркозову, ясно я висловив те, чого я давно хотів, але не міг раніше [висказати]... Я хотів чекати на відповідь великого князя Ніколая Ніколаєвіча [кандидата на російський трон], але його відповідь за-трималася. А обставини вимагали рішитися на щось. Я йому писав, що я прохаю і йому пропоную прийняти верховне командування всіми військами колишньої Росії [отже також України] і також управління нею. І в його особі об'єднати усіх нас генералів, бо ми лише сваримося. Коли він зробиться не тільки Верховним Головним Командувачем, але також [Верховним] Правителем, тоді я з радощами негайно передав би йому всю владу...»¹²⁹⁾

Змісту цієї своєї заяви, переданої в листі денікінського представника Маркозова, Павло Скоропадський ніколи не спростував, ні не заперечив.

РОЗДІЛ ДРУГИЙ

ПОЛІТИЧНІ ЗАХОДИ ОРГАНІЗАТОРІВ ПОВСТАННЯ ДИРЕКТОРІЇ І НЕДІЛИМЦІВ

ЗАХОДИ ОРГАНІЗАТОРІВ ПОВСТАННЯ ПЕРЕД АНТАНТОЮ

Майже одночасно зі заходами гетьмана Скоропадського перед Німцями і антантою, також організатори задуманого евентуального повстання силами Українського Національного Союзу провадили свої політичні заходи перед цими чинниками. Вся справа тільки в тому, що коли режим Павла Скоропадського робив свої заходи дуже припізнено, то провідники українського національного табору діяли в цім напрямку ще більш в останнім моменті.

Треба узгляднити у цім розгляді наперед ситуацію у війні антанти з центральними державами. Важливі для нас такі дати:

25 вересня 1918 Болгарія заявила свою капітуляцію перед антантою. Це був зворотний момент у війні, бо тією капітуляцією Болгарія відкрила антанті доступ на весь Балкан і звідсіля наступала можливість удару в плечі Австро-Угорщини і Туреччини.

Тим то зараз таки капітулювала також Туреччина.

У половині жовтня 1918 р. почала відтягатися від Австрії Угорщина, яка почала стягати свої війська з фронту додому, нібито на оборону проти надтягаючих з антантою Сербів.¹³⁰⁾

Для кожного політичного обсерватора мусіло тоді бути ясно, що в тій ситуації війна Німеччини на Заході вже програна. Політичним діячам в українських урядових і опозиційних колах треба було негайно зробити з цієї ситуації висновки в зовнішній політичній лінії. Тимчасом і урядові і опозиційні кола в Україні чекали ще довго, бо майже місяць, заки взагалі подумали про те, що в світі настав рішучий зворот в користь перемоги антанті. Для уряду гетьмана таким останнім поштовхом був мабуть упадок впливів німецького генерального штабу на чолі з Людендорфом та утворення нового уряду під проводом Макса князя Баденського з участю соціал-демократів (24 вересня 1918). Вже 4 жовтня 1918 р. цей новий німецький уряд звернувся до Вилсона в справі посередництва щодо припинення ворожих дій на фронтах і переговорів у справі миру. Але, щойно 22 жовтня 1918 р. виїхав гетьманський міністер зовнішніх справ — до Берліну. Він мав у пляні потім, після переговорів з новим німецьким урядом, поїхати до Швейцарії і звідсіля нав'язати стосунки з антантою. Власне цей крок був політично незручний, бо ж не треба було наперед їхати до Берліну. Аж тоді, коли вже Австро-Угорщина перестала існувати, тобто 2 листопада 1918 р. вислав гетьманський уряд свого висланника, Коростовця, безпосередньо до антантських послів у Ясах.¹³¹⁾ Все те було явно спізнене і тому не мало виглядів на якийсь успіх.

Українська демократія спізнилася в справі нав'язання зовнішніх взаємин ще більше, ніж гетьманський уряд. Провід цієї демократії в особах організаторів еventуального повстання проти гетьманського режиму став вперше говорити про практичні організаційні кроки щойно після 22 жовтня 1918 р.¹³²⁾ Член цього проводу, Микита Шаповал, свідчить, що тільки «через декілька день» після 22 жовтня 1918 р. почали дотеперішні мрійні пляни повстання набірати конкретних форм, бо щойно тоді члени ініціативного гуртка вступили в конкретне обміркування пляну. До того часу

цього взагалі не було.¹³³⁾ До пляну втаємничено провід Стрілецької Ради Січових Стрільців щойно 29 жовтня 1918 року.¹³⁴⁾

Ясна річ, що аж «в декілька день» після 22 жовтня 1918 р., тобто десь при кінці жовтня, Винниченко й Шаповал, які займалися політичними проблемами, коли інші члени проводу організаційного ядра плянованого повстання мали завдання нав'язати зносини з провідними військовими чинниками, приступили до обміркування зовнішньо-політичних проблем. При тому перша ініціатива про потребу нав'язати зносини з антантськими дипломатичними чинниками вийшла не від котрогось члена згаданого гурту, а від д-ра Артема Галіпа, віцеміністра в гетьманському уряді.¹³⁵⁾

Д-р Галіп, родом із Буковини, знавцьєвропейських мов, був переконаним демократом. Він належав до масонів. По цій лінії він мав зв'язки з близькими до гетьмана особами, як, наприклад, з особистим секретарем гетьмана, Степаном Моркотуном, також масоном.¹³⁶⁾ По цій лінії Галіп мав також зв'язки з іншими особами в вищій апараті гетьманату, зокрема ж у консульській службі. Очевидно, в порозумінні з ним, консулі Української Держави в Ясах (Крутиків) і в Галаці (Білецький) мали неофіційні розмови з французькими дипломатами про українську справу і на цій основі вони вже мали інформації про їхнє становище з першої руки. Д-р Галіп передав довірочно Винниченкові і Шаповалові зміст цих інформацій, на основі яких щойно можна було розпочати зносини з антантськими дипломатами для користи української державности. Галіп радив Винниченкові і Шаповалові, щоб вони негайно в імені проводу Українського Національного Союзу вступили в зв'язок з дипломатією антанті в Ясах.¹³⁷⁾

Інформації цих консулів, передані за посередництвом Галіпа, були невідрадні, але ще своєчасними рішучими заходами можна було дещо поправити ситуацію. Ці інформації були такі:

«Антанта в принципі признає українську державність, але нічого не хоче чути про гетьмана-германофіла. Разом з тим в деяких словах виявився намір антанти відбудувати Росію. В інших їхніх словах — що антанта буде мати на Україні тільки діло з демократичним урядом».¹³⁸)

Як бачимо, інформації Крутикова і Білецького, які передав Галіп, вповні були згідні з тим, що пізніше почув висланник гетьмана, Коростовець, від французького і британського послів у Ясах.

Щойно тоді Винниченко і Шаповал постановили використати Білецького для того, щоб він зв'язався вже тепер із антантськими дипломатами в Ясах в імені президії Українського Національного Союзу і щоб довірочно їм передав таке політичне становище українського політичного світу, зорганізованого в УНСоюзі:

«Признання повної незалежності України в етнографічних межах з відобранням від Австрії Галичини, Буковини і Закарпатської Русі; торговельні взаємини [з антантою]; деякі концесії (шлюзування Дніпра); повстання проти Німців; усунення германофільського уряду гетьмана; будуче признання демократичного уряду і допомога».¹³⁹)

В цій плятформі проводу УНСоюзу нема найважливішого пункту, який тоді щодо України цікавив антанту: мілітарної співпраці в боротьбі проти большевизму. Провід української демократії хотів допомоги антанти лише в боротьбі проти Німців, а про боротьбу проти большевизму не згадував нічого. Антанту інтересувало повстання проти германофільського уряду, а не проти самої німецької армії, яка, згідно з плянами антанти, мала залишитися в Україні і на Доні аж до часу, поки її завдань, берегти кордони проти большевизму, не переймуть інші збройні сили під проводом антантських генералів.

Лист Винниченка в імені президії УНСоюзу Білецький перевіз до Яс десь щойно на початку листопада 1918 р., тобто в часі, коли там вже був Коростовець.

Білецький знову говорив там з різними антантськими дипломатами, а головню з радником французького посольства, маркізом де-Белюа. Самі антантські дипломати радили Білецькому негайно передати до Києва їх відповідь для президії УНСоюзу. Відповідь поза загальними тезами, які раніше передав Білецький, зводилася ось до чого:

«Повстання проти гетьманату повинно розпочатися перед висадкою альянтських військ на бережжі Чорного Моря. Антанта за самовизначення всіх народів і нічого не має проти принципу української державности, але вона є в принципі також за відбудову Росії».¹⁴⁰)

Ця частина відповіді фактично передавала правдивий погляд французьких і британських дипломатів і державників. В них у голові стреміла думка про відбудову старої російської держави, але вони рішуче не могли виступити публічно проти самовизначення немосковських народів. Вся справа могла бути перерішена тільки фактичною політичною і мілітарною силою цих народів, а зокрема найбільшого з них — України. І власне антанті йшлося насамперед про мілітарну акцію проти большевизму. Дипломати в Ясах порадили Білецькому переказати проводові УНСоюзу в цій справі таке:

«Антанта жадає організації Української Армії, а доки Української Армії не буде, то охорону України від анархії треба доручити Добровольчій Армії [Денікіна]. За браком українських офіцерів [при організації армії], треба взяти в Добровольчій Армії. Також подати список плянованого нового Українського Уряду».¹⁴¹)

Винниченкові і Шаповалові справа була неясною і ніби суперечною в самій собі. Тому Винниченко разом з Шаповалом постановив в'яснити ці суперечності і неясності за посередництвом нового окремого політичного емісара до Яс, що знав би добре українську політичну проблематику. Вибрали для цього завдання пол-

ковника Поплавка, колишнього військового комісара Одеської Округи за УЦРади. Він погоджувався виїхати, але жадав високих коштів для своєї родини і для себе. Тому що грошей було обмаль, то з ним треба було торгуватися і вкінці виплачено йому лише 60% суми, якої він домагався (замість 10,000 карбованців йому дано 6,000 карбованців). Він погодився, але взяв гроші і не поїхав. Винниченко шукав іншого пригожого делегата і вкінці знайшов його в особі інж. Григора Сидоренка. Все те затягнуло справу і так уже спізнено.¹⁴²)

В спільнім обміркуванні Винниченко і Шаповал передали через інж. Сидоренка ті самі умови, що їх передавали за посередництвом Білецького. Він мав у розмові в Ясах вяснити лише ті неясності, які були для Винниченка і Шаповала у відповіді альянтів, що їм вони передали через Білецького. Новиною в тій плятформі було те, що передано через Сидоренка пляновану листу міністрів евентуального демократичного Уряду Української Держави після повстання. Шаповал, який оповідає докладно про ці події, нажаль, не згадує імен членів Уряду із цієї листи. Він лише зазначає, що на ній були імена діячів із УСДРП, УПСР і з Української Партії Самостійників-Соціалістів.¹⁴³)

Місія інж. Гр. Сидоренка приїхала до Яс цілком запізно, бо вже навіть після того, як повстання було в повнім ході, тобто десь після 20 листопада 1918 р.¹⁴⁴) При обмежених повноваженнях від Винниченка і при недостатчі пропозицій з його боку активно станути в таборі антанти в боротьбі проти большевизму, інж. Сидоренко не міг в Ясах причинитися до зміни позицій антантських дипломатів і військовиків, які вже також були в Ясах і Букарешті. До того, в міжчасі обробляли сильно цих дипломатів і їхніх міністрів у Парижі і Лондоні представники білого неділимського руху і, при пасивності української політики, встигли перехилити симпатію антантських урядів і військовиків на свій бік. Їм була на руку заява гетьмана про злуку з Росією.

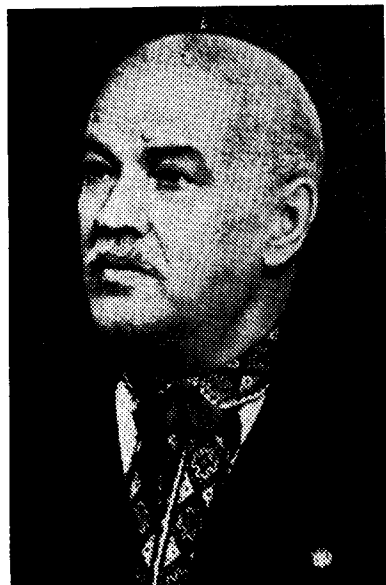
Коротко кажучи, провід УНСоюзу не сповнив свого завдання, яке стояло перед ним на міжнародному форумі: він не постарався нав'язати раціональних стосунків із антантськими урядами. Це використали вороги Української Держави дуже успішно. Це інша справа, що Винниченко мав важкі перешкоди в браку фінансів і в недостатчі часу. Але це факт, що тих стосунків належно не наладжано.

СПРОБА НАПЕРЕД ПОЛАДНАТИ ПОСТАВУ НІМЕЦЬКОГО ВІЙСЬКА

Зрештою, провід УНСоюзу цілком спізнено погоджував, подібно, як і гетьманський уряд, зв'язок з новим урядом у Німеччині. Цей уряд був з участю соціалістів уже 24 вересня 1918. Проте, Винниченко і Шаповал негайно не нав'язали з соціалістичними міністрами тісніших взаємин, щоб від них дістати задоволення, що в нових відносинах німецька генераліція в Україні не буде мішатися у внутрішньо-політичні і державні справи України.

А час летів. В Німеччині вже не тільки легальним способом прийшло до корінної зміни влади в напрямку її демократизації. Окрім того почав виразно проявлятися революційний рух, який ворожив повний упадок монархії і з нею усунення реакції і влади генералізації. Зрештою, ще 5 жовтня 1918 р. сам канцлер проголосив програму демократизації Німеччини, а 28 жовтня 1918 р. наступило виключення військових чинників від втручання у політичні справи. Події йшли скорим темпом. Вже 6 листопада 1918 р. почалися революційні виступи в Кілі, Гамбурзі, Любеці, Бремені і Берліні. Дня 7 листопада 1918 р. соціалісти зажадали уступлення цісаря і загрозили в противнім випадку генеральним страйком. В основі з цією вимогою солідаризувався канцлер князь Макс. Він порадив цісареві уступити і сам передав владу соціалістові Фрідріхові Ебертові. Сталоса це 9 листопада 1918 р. і того дня цісар зрештою зигнував і втік до Голандії.¹⁴⁵)

Увесь той час на цім відтинку міжнародного положення президія УНСоюзу не діяла. Як стверджує секретар цієї президії, Микита Шаповал, щойно після цілковитої перемоги німецької революції, тобто після 9 листопада 1918 р., стала президія УНСоюзу думати про висилку уповноважених до нового уряду в Берліні.

Микола Шаповал

Але й той намір не виконано зараз, а тільки аж по кількох днях. Вислано туди підполк. Миколу Шаповала, але перед самим повстанням від нього вістки не можна було з Берліну отримати.¹⁶⁹⁾

Значить: і тут не добилися члени президії УНСоюзу успіху, бо не дістали запевнення нейтральності німецьких військ. Німецька генералія, не маючи інструкції з Берліну, продовжувала стару політику: вона підтримувала гетьмана далі.

Аж у часі ходу повстання, в розгарі боротьби, ладнала Директорія УНР цей відтинок політики: вона старалася наклонити командування німецьких військ до нейтральності. Хід цих старань описаний у спогадах д-ра Осипа Назарука.¹⁶⁸⁾

НЕДІЛИМСЬКІ КОЛА ДІЮТЬ СЕРЕД АНТАНТСЬКИХ ДИПЛОМАТІВ В ЯСАХ

Безпечно, під охороною гетьманського режиму, діяли неділимські, антиукраїнські кола в Україні серед московської меншини і серед численної еміграції, що втікла з-під влади Совнаркому Росії в безпечну Україну. Вони мали в Україні численні організації, які творили свої центральні об'єднання в Києві. Було їх у Києві кілька: «Совет государственово обединенія», «Національний Центр», «Союз Возрожденія Расіі» і інші.¹⁶⁷⁾

При кінці жовтня 1918 всі ці центральні московські об'єднання в Києві порозумілися і з'єдналися для спільної акції в Ясах в користь єдиної неподільної Росії, тобто проти Української Держави. Вони негайно вислали делегацію до Яс, яка вже була першого листопада 1918 р.¹⁶⁸⁾ Об'єднані московські організації в Києві випередили акцію гетьманського уряду і президії УНСоюзу.

До об'єднаної делегації московських централів з Києва входили самі професійні репрезентанти: Н. Шебеко — колишній царський посол у Відні, В. Гурко — колишній член державної думи, В. Рябушинський і фон-Дітмар — представники союзу промисловців, В. Демченко — кол. член державної думи, В. Кривошеїн і П. Мілюков — недавні міністри.¹⁶⁹⁾ Вони мали негайно відкрити двері до послів антанти.

Ця московська делегація передала послам антанти в Ясах меморіал такого змісту:

«Згадані центральні московські організації стоять за віднову єдиної неподільної російської імперії. України вони не визнають. Вони просять антанту,

щоб вона окупувала своїми військами негайно всі морські порти України та головні залізничні вузли».

Отож, меморіал цих московських централь наперед погоджувався на воєнну інтервенцію антант збройними силами і на окупацію України, щоб за плечима цих антантських військ могли приготовані сили московських «добровольчих дружин» усунути всілякий слід Української Держави.¹⁵⁰⁾

Окремо подали Мілюков, Шебеко і Кривошеїн ще свою меморіальну записку антантським послам. Зміст цієї «записки» був одним нападом проти всього українського. Автори перечили саме існування українського народу, бо це, мовляв, німецька вигадка. Офіційне визнання самого слова Україна неминуче потягає за собою поменшення московського народу на одну третину.¹⁵¹⁾

Поза тими розмовами в Ясах вище згадані міністри і кол. амбасадор Шебеко збиралися їхати до Парижу, де мали з'їхатися всі колишні міністри і амбасадори для репрезентації єдиної Росії перед Міровою Конференцією.¹⁵²⁾ Ця конференція російських амбасадорів справді там збиралася і тиснула через французький уряд на членів Мірової Конференції, щоб вони негайно признали «Верховного Всеросійського Правителя» адм. Колчала, як легального репрезентанта всієї колишньої російської імперії і щоб його делегацію допустити до участі в конференції з рішальним голосом.

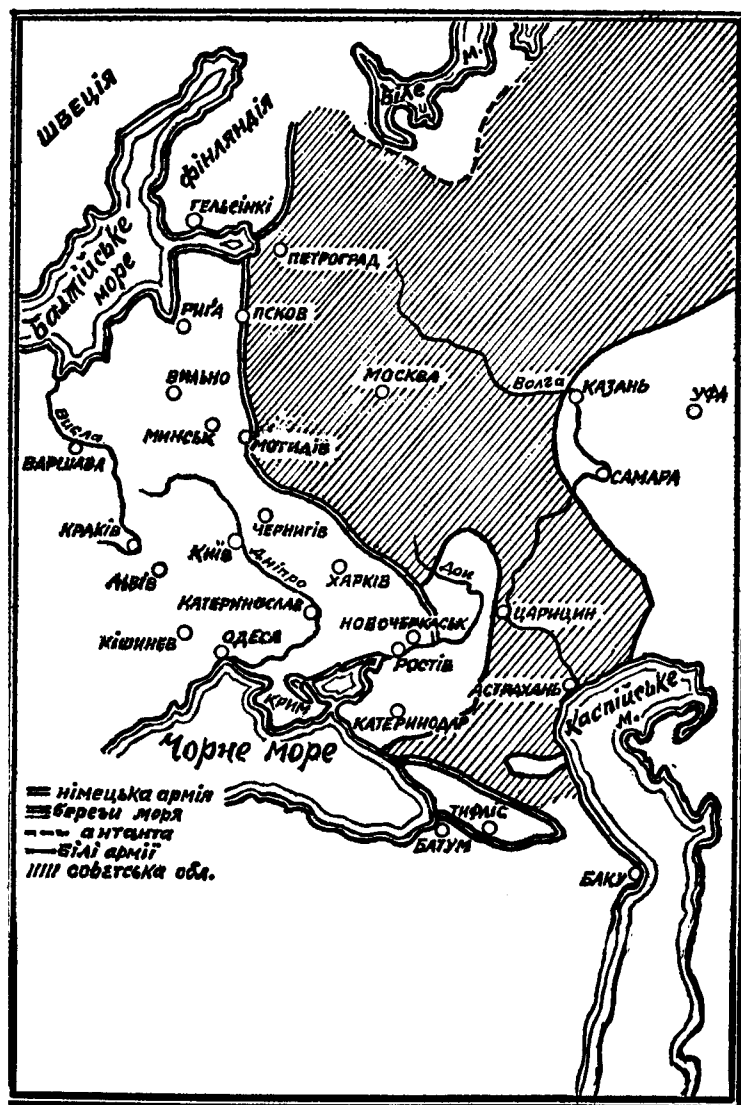
Окрім тієї, чисто політичної, делегації до Яс, вислав ще свого уповноваженого туди Денікін. Антантським послам і військовикам треба було негайно реальної сили в Чорноморським басейні і тому вони радо бачили денікінську делегацію, яка говорила в імені 52,000 вояків в самій регулярній Добровольчій Армії. В розмовах у Ясах репрезентував Денікіна ген. Щербачов.¹⁵³⁾

Делегація Антона Денікіна під проводом ген. Щербачова уклала й підписала в Ясах окрему умову з командуванням всіх антантських збройних сил на Сході,

яким проводив французький генерал Бартельо. Умова охоплювала 11 пунктів, між якими треба згадати 8-ий пункт, що обидві сторони будуть діяти в напрямку відбудови єдиної російської держави; російська Добровольча Армія має мати змогу спокійно організуватися і вишколюватися для майбутньої боротьби проти большевицької влади; а 7-ий пункт говорив, що антанта своїми 12 дивізіями окупєє всю Україну, обсаджуючи якнайскоріше такі центри, як Одеса, Миколаїв, Харків, Київ, Кубанську Область і інші.¹⁵⁴⁾

Ця умова була досягнена в половині листопада 1918 р., тобто ще перед початком повстання Директорії УНР, але вже по проголошенні грамоти гетьмана Скоропадського.¹⁵⁵⁾ Ген. Щербачов в імені Денікіна вповні підтримував меморандум, яке зложила була московська неділимська делегація з Києва пару днів раніше.¹⁵⁶⁾

Ще перед закінченням цієї конференції антантських послів і військовиків з московськими делегаціями в Ясах, антантські послы вислали до Києва (ще перед повстанням Директорії) колишнього французького консула Енна з дорученням, щоб він в їх імені запевнив московські кола, що альянтська допомога для них буде незабаром. Денікін підтверджує, що ці антантські чинники в Ясах діяли тоді без порозуміння зі своїми урядами і на власний ризик, уважаючи, що треба діяти скоро в даній ситуації.¹⁵⁷⁾ Це підтверджує нашу думку, що якщо б була гетьманським режимом переведена повна українська національна консолідація і якби був утворений Уряд Національної Єдності, на зразок польського уряду в тім часі, то антантські послы в Ясах, а ще більше військовики, мусіли б прийняти цей факт з деякою підмогою до відома і були б визнавали "de facto" Уряд Української Держави, як важливий міжнародний чинник у боротьбі проти большевизму. Такий факт був би викликав великий ентузіазм і зміцнення існуючих українських регулярних збройних сил новим впливом добровольців із національно-свідомого табору.

Мапа фронту з листопада 1918 р.

Чорними рисками позначена територія під советською владою.

З Українською Армією, яка тоді числила б напевно більше ніж Добровольча Армія Денікіна, були б мусли рахуватися всі реальні військовики, які в таких справах тверезіші від професійних політиків.

ПОЛІТИКА ДИРЕКТОРІЇ УНР АЖ ДО ВИСАДКИ АЛЬЯНТІВ В ОДЕСІ

ДИРЕКТОРІЯ УНР ЩЕ МАЛА ДЕЯКУ ШАНСУ ПОПРАВИТИ ПОГАНУ СИТУАЦІЮ

Хоча занедбання гетьманського уряду перед переворотом з 14 листопада і президії УНСоюзу перед її повстанням проти гетьмана були дуже великі щодо відповідного поставлення української справи на терені переможної антанті, то все ж таки ще можна було в другій половині листопада 1918 р. і на початку грудня 1918 р. це лихо хоч трохи направити. Щоправда, гетьманський уряд того вже зробити не міг, бо він фактично перейшов у табір білої Росії. Могла це зробити Директорія УНР, якщо б вона була зразу ж, після повстання, станула на виразну позицію приязни зі Заходом, а одночасно проти Сов. Росії. Таку позицію наказував їй політичний реалізм. Мета, яку ставив собі більшовизм, була світовою, отже охоплювала також Україну. Дійсного замирення між самостійною демократичною Українською Державою і більшовизмом — бути не могло. Могла бути тільки хвилива гра Москви на буцім то замиренні до часу повної готовости воєнного походу проти України. Це була б може зробила Директорія УНР, якщо б вона була мала відповідну розвідку про те, що вже в половині листопада 1918 р. був готовлений цей похід Советської Росії проти України.¹⁵⁸⁾

Директорія УНР, а зокрема керуючий її зовнішньою політикою В. Винниченко, зразу цілком твердо були рішені продовжувати лінію «невтральности» України в тодішній назриваючій боротьбі антанті в Чорноморським басейні проти поширення більшовизму. Таку політику неутралітету могла провадити Директорія УНР лише тоді, коли б вона мала в себе принаймні 200-тисячну регулярну дисципліновану армію, яка могла б боронити тієї неутральности України. Але ж Директорія УНР такої сильної армії не мала і тому мусіла за великі хвиливі уступки в користь антанті кооперувати з нею для оборони України перед цілковитим більшовицьким завоюванням.

Від половини листопада 1918 р. аж до появи антантських частин в Одесі зовнішня політика Директорії УНР властиво спочивала. Директорія УНР в цій ділянці була майже пасивною. Вся її діяльність у тім часі обмежувалася до уповноваження інж. Гр. Сидоренка до виїзду до Парижу на Мирову Конференцію. Він, зрештою, дістався туди щойно в 1919 році.

Сам Винниченко в листопаді і в першій половині грудня 1918 р. вірив не лише в можливість такої політики «невтралітету» УНРеспубліки в цім міжнароднім положенні, але він вірив також у можливість «невтралітету» Москви до УНРеспубліки. Ця трагічна віра в нього багато причинилася не того, що в тім періоді політика Директорії УНР в зовнішніх справах була пасивною. Сам Винниченко в своїм творі «Відродження нації» старається навіть боронити такого погляду, як правильного.¹⁵⁹⁾ Це підтверджують також мемуаристи, які в тім часі були близько Директорії УНР.¹⁶⁰⁾

Цю пасивність зовнішньої політики і брак накреслення основної лінії в зовнішній позиції Директорії УНР видно в її основних актах, публікованих для народу в тім часі. В першій декларації про початок повстання, датованій 15 листопада 1918 р., нема ні слова про позицію влади до зовнішнього світу. Нема згадки про те, що кінчається світова війна і що незабаром має

відбутися Мирової Конференції переможної демократії Заходу.¹⁶²) Цю пасивність в ділянці зовнішньої політики треба собі пояснити духовим настроєм Винниченка, який в Директорії УНР був не лише головою, але й керівником зовнішньої політики. Як вказують нам його записи до щоденника, він в листопаді 1918 р. взагалі не вірив у можливість перемоги Директорії УНР. Ось виписка з цього щоденника під датою 28 листопада 1918 року, опублікована в творі «Відродження нації»:

«Надій на успіх мало. З Східного Півдня наступають дончаки.¹⁶³) З Румунії, з Чорного моря, от-от з'являться війська антанті. З боку Галичини Поляки. Большевики на Півночі поводяться дивно — підозріло... Надії на перемогу під Києвом нема... Можливо, що справу захоплення влади в даний момент ми програли. 75 шансів [на сто] на поразку під Києвом, за безладне тікання нашого недисциплінованого війська, за остаточне розбиття нас Німцями й антантою разом».¹⁶⁴)

В таких настрою, що ворожив поразку, трудно було думати творчо про зовнішню політику. Винниченко в цій записі подає, що Німці тоді мали в Києві 20,000 війська і боронили гетьмана, а крім того сам гетьман мав за собою ще москвофільських і московських вояків у числі 5,000, а Директорія УНР розпоряджала там лише військом у числі 8,000 багнетів і то, на думку Винниченка, переважно недисциплінованих.¹⁶⁵)

Не треба думати, що такий мінорний настрій щодо успіху повстання Директорії УНР панував винятково тільки в одного голови Директорії УНР, Володимира Винниченка. Те саме явище можна було спостерігати також серед інших членів Директорії УНР. Зокрема маємо свідчення щодо такого настрою про головного командира повстанських військ, Симона Петлюри. На самім початку повстання, в листопаді 1918 року, Симон Петлюра ще в Білій Церкві говорив до старшин Січових Стрільців:

«Звичайно! Хіба ж можна думати, що чотирма гарматами й кількома сотнями людей ми розіб'ємо гетьмансько-німецькі полки? Я знаю, що ми йдемо на смерть. Але, ми мусимо пожертвувати собою. Це має бути крик розпуки народу, котрого насильно женуть в обійми ненависної Москви».^{165А})

Врешті німецька військова рада в Києві заявила неутралітет німецького війська. Це рішило долю опору гетьмана і його уряду. Тоді гетьман і його уряд піддалися, а гетьман зрікся влади в користь Директорії УНР.¹⁶⁶)

Директорія УНР увійшла в столицю, Київ. Тут оповіщено приготувану ще в Винниці нову декларацію Директорії УНР з дати 26 грудня 1918. Щойно в цій декларації Директорія сказала дещо про лінію своєї зовнішньої політики.

Відповідне місце цієї декларації таке:

«В сфері міжнародних відносин Директорія стоїть на ґрунті цілковитого неутралітету й бажання мирного співжиття з народами всіх держав. Ставляючи перед собою великі та складні [внутрішні суспільно-економічні] завдання. Директорія хотіла би всі здорові трудові сили свого народу вжити не на криваву боротьбу з сусідами, а на утворення нового життя в краю та на заведення порядку і ладу, так бажаного всім працюючим».¹⁶⁷)

Політичну платформу в цій декларації в цілості, після довгої внутрішньої дискусії в Директорії УНР, остаточно окреслив Винниченко. Він є також автором цього розділу в декларації про зовнішню політику Директорії УНР. Декларація писана в моменті, коли вже були оперативні рухи армії Советської Росії на території України. Говорити в неозначених термінах про «неутралітет» у таких відносинах значило не брати в увагу фактів, а тільки сіру політичну теорію. Формуляція про те, що Директорія УНР не хоче кривавої боротьби з сусідами без подання, що буде боронити всіма силами суверенності України проти всіляких пося-

гань сусідів, фактично обезброювала морально сірою теорією власне суспільство. Про відносини до антанти в декларації нема ні слова, бо ж фраза про сусідів не могла торкатися антанти на Заході Європи.

Підкреслення в декларації Директорії УНР з 26 грудня 1918 р., що вона бажає провадити миролюбну політику і з власної волі не прагне війни з ніким, само по собі було добре. Таке становище мусить бути в кожного відповідального уряду в своїх публічних заявах з огляду на громадську думку свого народу і на громадську думку за кордоном. Цим способом Директорія УНР давала підставу для своєї внутрішньої пропаганди проти агітації большевицької підривної колони. Проте, при цій миролюбній позиції мусіла бути осторога і для уряду Советської Росії і для внутрішньої большевицької агентури і тих, що їх вона баламутила. Без того декларація фактично досягала протилежний наслідок, бо духово ослаблювала поставу свого народу і то в цій ясній ситуації, коли вже існувала агресивна заява Совнаркому з 1 грудня 1918 р., друкована в урядових «Ізвестіях».

А цей час — листопад і грудень 1918 р. — був особливо важливий для України в її зносинах з антантою. В тім часі Франція і Британія були рішені збройно підтримати протибольшевицьку боротьбу. Не зважаючи на москвофільські тенденції, вони готові були підтримати кожна реальну збройну силу проти Советської Росії. Напевно була б Директорія УНР знайшла інше вухо для української справи, якщо б зразу в тім часі була себе заявила в користь тієї політики і активно її провадила. Тимчасом Директорія того не використала і так втратила ще одну шансу деякої поправки відносин з антантою.

ХИТАННЯ ДИРЕКТОРІЇ МІЖ ДВОМА СИЛАМИ

Формула про «неутралітет» фактично не мала визначного змісту в даних умовах. З того зрозуміємо, наприклад, таку задикувату ноту на адресу антант-

ських урядів, розіслану радіом з Винниці ще 27 листопада 1918 р.:

«До демократій усіх націй світу і до демократій держав антанти зокрема».¹⁶⁶⁾

Подавши інформації про характер і ціль повстання Директорії УНР проти гетьманського режиму і про миролюбність Директорії, нота далі говорила:

«Однак цей справедливий неминучий народний рух натикається на опір з боку держав антанти. Устами свого посла¹⁶⁶⁾, Е. Енна, французьке правительство заявляє, що збройною силою буде підтримувати генерала Скоропадського і всю його урядову систему необмеженої монархії. Пан Енно обзиває всю українську демократію «бандою бунтарів» і грозить силою французького багнета привести український нарід до слухняности злочинцеві Скоропадському».¹⁶⁷⁾

Цей розділ у ноті Директорії УНР вповні в порядку, поминаючи її стилістику. Директорія УНР повинна була у відповідний спосіб поінформувати уряди антанти про те, що такий пан, як Енно, заявляє в їхнім імені. Одночасно вона мала відкинути ці заяви Енна по суті. Тоді виявилось б, що з одного боку Енно не є уповноваженим послом французького уряду, а з другого була б може вимушена ясніша і корисніша позиція французького уряду в справі України. Це й друге треба приймати тільки як малу можливість в тім моменті. Директорія до того часу виразно не заявила в користь політичної лінії антанти, а зокрема французії щодо боротьби проти большевизму. Це була тодішня лінія французького уряду і в цій справі Директорія УНР могла відповідним становищем вплинути на нього. Але, з другого боку треба брати на увагу факт, що в тім часі Париж не знав докладного характеру повстання Директорії, бо ж вона сама не постаралася поінформувати правдиво закордон про це. Захід тоді знав тільки баламутні вістки про це повстання.¹⁶⁷⁾

Досить переглянути вістки великої світової преси, зокрема англійської і французької з листопада 1918 року, щоб переконатися, що відповідні агенції пускали в пресу свідомо неправдиві вістки під впливом московських білих і червоних імперіялістів. Ось кілька прикладів:

Дня 21 листопада 1918 телеграфічні агенції з Лондону, Парижу і Базилеї подавали інформацію, що гетьман Скоропадський проголосив прилучення України до невольшевицької Росії, яка відбудовується.¹⁷¹⁾

Інші телеграми з Копенгаги через Стокгольм із гетьманського Києва подавали до преси, що уряд Української Держави був повалений, а Київ мають у своїй владі астраханські козаки. Ця серія телеграм була з 20 листопада.¹⁷²⁾

Йшлося тут, очевидно, про факт, що Скоропадський піддав своє військо під командування неділимського генерала Келлера, який у свою чергу визнав над собою головне командування Денікіна.

Далі ті самі телеграми з 20 листопада 1918 р. подають таке: Українські Установчі Збори втекли з Києва, а переможці, які є під командуванням Денікіна, утворили нове правительство.¹⁷³⁾

В тім самім часі подавано інформацію, що ген. Алексеев (зверхник ген. Денікіна) розпочав марш на Москву. Сили ж ген. Денікіна, мовляв, скинули в Києві владу Скоропадського.¹⁷⁴⁾

Коментар, що його велика світова преса давала до тієї телеграми про повалення Скоропадського силами генерала Денікіна, звучав так, що тим способом зроблено кінець німецьким інтригам в Україні.

Треба зважити, що при тім бомбленні фальшивими звітами або перекрученими фактами антантські уряди стояли під систематичною пропагандою неділимських дипломатів. Зате в тім часі ще не було якоїсь плянованої української політичної боротьби в антантських країнах для ударення неділимської фальшивки; трудно в тій ситуації дивуватися, що коли Головний

Отаман Петлюра говорив, що він не вірить в успіх повстання і коли голова Директорії УНР Винниченко в щоденнику записував, що він не вірить в успіх повстання Директорії УНР, то антантські уряди ще менше мали підстав вірити в це повстання. А тільки маючи віру в це повстання, могли антантські уряди змінити свій погляд на українську справу. Те саме торкається послів у Ясах і їх авантюричного висланника Енна.

Тепер займімся далі нотою Директорії УНР з 27 листопада 1918 р., у якій було написано:

«Од імені всіх соціалістичних і демократичних партій¹⁷⁵⁾ Українського Народу, Директорія Української Народної Республіки звертається до всіх народів світу, до найкращих їхніх частин, з запитанням:

«На підставі якого права французьке правительство втручається у внутрішнє життя Української Держави? В ім'я чого правительтво держав антант тепер одмовляється признати той республіканський уряд України, який до приходу большевиків, а потім Німців на Україну держави антант признали законним, що й зазначили тоді правними актами міжнародного характеру? Через що і в ім'я чого тепер правительтва держав антант грозять збройною силою підтримувати буржуазно-мілітарну реакцію на Україні в особі монарха-гетьмана Скоропадського¹⁷⁷⁾ і його уряду, заведених на Україні германським імперіялізмом?

«Виступаючи перед цілим світом з протестом проти насильства, яке наміряються знов вчинити над Українським Народом держави антант, українська демократія заявляє, що буде боротись до останнього чоловіка в своїх рядах за соціальні і демократичні права трудового Українського Народу та за ту національно-державну форму свого існування, яку визначив і визначить сам Український Народ».¹⁷⁸⁾

Нота, як видно, зредагована в стилі газетної статті, а не дипломатичного акту. Вже тим самим вона мусіла робити недобре враження на дипломатів і взагалі державників того часу, коли ще панувала стара дипломатична школа в міжнародних взаєминах. Окрім того вона своїм змістом була цілком незвична. Директорія УНР в цілому, а Винниченко, як керівник її зовнішньої політики, знали добре, що до того моменту (27 листопада 1918 р.) не були вислані до відповідних антантських урядів послі для нав'язання взаємин і разом з тим прохання про дипломатичне визнання Директорії УНР, як влади України. Таке визнання в тім часі не могло цілком природно входити в рахубу тому, що лише після 20 листопада 1918 р. довідався світ про повстання Директорії УНР проти гетьманату, отже всього 7 днів перед висланням згаданої ноти радіом. Повстання щойно було в ході і сам Винниченко сумнівався в його успіх. Як він міг вимагати віри в успіх того повстання від чужих урядів? Зрештою, такі нові уряди дістають визнання лише тоді, коли вони є приязно настроєні для даної держави. Того виразно Директорія УНР після свого повстання, до моменту вислання ноти, ніяким урядовим актом не заявила.

З того погляду нота не тільки не могла досягти реального успіху, але ще мусіла не дуже то приязно настроїти проти Директорії УНР. Крім того, як міг прийняти цю ноту французький чи англійський уряд прихильно, коли вона покликувалася на кроки колишнього консула Енна, якого ці два уряди до нічого не уповноважували? Енно в своїх політичних заявах діяв самовільно поза тим, що він мав передати П. Скоропадському до Києва від самих послів у Ясах. Енно до Києва не поїхав, бо вже не мав відваги, але поїхав до Одеси, що тоді була ще в гетьманських руках, звідки він пускав до тамошньої київської преси через услужних для себе московських журналістів різні заяви у виразнім московфільським дусі. Вони зверталися внаслідок того проти повстання Директорії УНР, бо ж

вона в очах московфілів (і большевиків) була націоналістичною. Все те можна було б звести до відповідної міри в поглядах Директорії УНР, але вона не мала докладніших політичних інформацій, ні з Яс, ні з Києва, ні з Одеси. Одеса тоді була ще в руках гетьманського уряду і денікінських відділів. Її здобули війська Директорії УНР аж 1 грудня 1918. Вони мали місто в руках вповні лише до 14 грудня 1918, коли появилися війська антанти в порті.¹⁷⁹⁾ Все лихо було в тому, що Українці не мали доброї зовнішньої інформації.

Значення Енна перебільшувала навмисно пропаганда гетьманського уряду в Києві. Це посередньо признає офіційний історик гетьманату, Д. Дорошенко.¹⁸⁰⁾ Цій пропаганді піддавалися мимовільно також інформатори Директорії УНР. Гетьманський уряд у пресі оголосив і шляхом усних інформацій передав «довірочні» вістки, що ось-ось прибуде антантське військо з Одеси до Києва і ситуація гетьманської оборони в Києві буде врятована. Вже замовляли готелі для антантських офіцерів, а різні організації готовилися до прийняття антанти, писали меморандуми і тим подібне. Це підтверджують мемуари наочних свідків.¹⁸¹⁾

Еміль Енно йшов на руку московфільським колам, які уважав за найміцнішу силу в тім часі і за їх посередництвом сподівався, очевидно, дістати від французького уряду високий пост на терені Чорномор'я. З його телеграм до гетьманського уряду з Одеси можна робити висновок, що він навмисно заохочував гетьманський уряд і гетьмана до опору, а не до згоди з Директорією УНР. Рахунок цих московських кіл мусів бути такий, щоб затягнути боротьбу між Директорією УНР і гетьманом аж до прибуття більших сил антанти до чорноморських портів і під прикриттям цих сил наставити денікінську владу в Україні. Ці припущення стають певністю, коли придивимося на тактику цих кіл після прибуття антантської влади. Що

така внутрішня війна в Україні між гетьманом і Директорією УНР помагала приготовленій большевицькій агресії, про це кола білих Москвинів не думали.

Тим то Енно послав до гетьманського уряду телеграми з Одеси, щоб не годитися з Директорією УНР, але воювати далі, бо, мовляв, іде йому на поміч антантська армія.¹⁸²⁾ Тим часом відомо нам нині, що ця допомога була для Денікіна, а не для гетьманату.

ВИСАДЖЕННЯ АНТАНТСЬКИХ ВІЙСЬК НА ПОВЕРЕЖЖІ ЧОРНОГО МОРЯ

Про справу висадження антантських військ на побережжі України, Донської Области, Кубані і взагалі кавказьких країн, Денікін думав наперед і про це перемовлював за посередництвом свого уповноваженого генерала з начальним командуванням цих плянованих висадок. Денікін знав про плян висадки наперед, ще в листопаді 1918. Про це мусів говорити йому в листопаді британський генерал Пул, який уже в листопаді приїхав до Денікіна в Катеринодар.¹⁸³⁾

Важливо при цій нагоді підкреслити, що цей британський висланник давав найбільшу політичну і моральну підтримку рухові Денікіна і цим можемо собі пояснити тодішню непримирливість Денікіна до української справи. В присутності французького висланника, капітана М. Ерліха, ген. Пул говорив на прийнятті на адресу Денікіна і його руху так:

«Ми маємо досягнути спільну ціль. Ми ні на хвилину не забували, що Росія є нашим старим і вірним союзником. Ми ніколи не забуваємо, що хоча ви поставлені в незвичайно трудні відносини, ви відкинули зноситися з Німцями і залишилися лояльними для своїх союзників [на Заході] до кінця. Моя країна вислала мене, щоб я побачив, що ми можемо зробити для вас. Ми готові вам помагати».¹⁸⁴⁾

Ми знаємо, що Денікінова пропаганда обдурила альянтів, коли твердила, що денікінці ніколи не зно-

силися з Німцями. Власне сама Добровольча Армія могла зорганізуватися тільки за дозволом німецької окупаційної сили на Доні.

До тієї беззастережної обіцянки генерала Пула про допомогу додав не менш необмежене приречення в імені урядів Заходу також французький висланник капітан Ерліх:

«Ви цілком певно можете покладатися на допомогу Великої Британії і вільної Франції. Ми є з вами. Ми за вас!»¹⁸⁵⁾

Висланники антантських штабів впоювали в Денікіна довір'я в допомогу антанти не даремно. Вони справді хотіли підтримати кожен протибольшевицьку збройну силу, бо головний командувач антантських сил, маршал Ф. Фош, мав реальний плян кампанії проти Советської Росії. В Денікіні він бачив організовану регулярну армію і тому надіявся на нього. Таку допомогу могли би мати також інші не-московські сили, якщо б вміло поставили свою політичну плятформу і організовану армію.

Денікінів висланник, генерал Щербачов, знав, що покищо в пляні антанти є вислати в Чорноморський басейн до 12 французьких і грецьких дивізій. Завданням їх було б окупувати не тільки чорноморські порти, але й Київ та Харків, а крім того області Дону і Кубані, щоб під охороною цих сил уможливити організуватися протибольшевицьким арміям з місцевого населення. Було в пляні висадити наперед головні сили антанти в Одесі, куди мали бути спроваджені величезні запаси вираяду і зброї. Окрім того британський і французький уряди плянували фінансову допомогу для місцевих сил у цій протибольшевицькій кампанії.¹⁸⁶⁾

Отримавши такі інформації про антантський плян боротьби проти большевизму, Денікінів штаб виробив свій проєкт тієї кампанії і Денікін передав його генералові Бартельові. Ця спільна кампанія мала, згідно з Денікіновим пляном, спиратися на таких принципах: Альянтські армії повинні зайняти ту лінію, яку проти

Советської Росії раніше тримали німецькі збройні сили. Тобто альянти мали тримати загальну лінію Псков — Білгород — Царицин над Волгою. Цим способом вони мали б берегти запілля, де мали б формуватися і вишколюватися місцеві московські сили.¹⁸⁷⁾

Поза тим Денікін теоретично не вимагав дійсної боротьби альянтських військ в формі «інтервенції», а тільки тієї охорони. Під прикриттям цих альянтських збройних сил на згаданій лінії російські сили, мовляв, будуть приготувляти свою армію, яка потім сама розпочне одночасну офензиву на Петроград, Москву і Казань.¹⁸⁸⁾

Очевидна річ, що «неактивна інтервенція альянтів» була чистою фразою. Обсада лінії Псков — Білгород — Царицин могла справді відбутися без реальної боротьби з большевицькою армією, бо ж у тім часі там ще стояло німецьке військо. Але ж після уступлення Німців большевики не чекали б безчинно на те, заки альянти вишколять в запіллі Добровольчу Армію Денікіна, Колчака та Юденіча. Вони напевно були б по черзі зі свого центру наступали на один із відтинків тієї лінії і примусили б альянтів до кривавої боротьби.

Вже 22 листопада 1918 появилися перші британські кораблі в Новоросійську. Тут почалася перша висадка британських військ, бо тут їм було безпечно під ослоною Кубані і Денікінової армії.¹⁸⁹⁾ Командиром британських військ у тім районі Чорного Моря був ген. Томсон. Він своїми військами обсадив незабаром район Баку з його нафтовими джерелами.¹⁹⁰⁾ Обсада цієї території британським військом у кількості до 30,000 вояків була сильною охороною правого крила Денікіна проти большевиків.

Головні альянтські сили для окупації чорноморського басейну на побережжі України могли прийти шойно після уважливішого підготування. Це був безпечний терен, бо з новою фактичною владою Директорії УНРеспубліки французький уряд і британський уряд у тім часі не мали дипломатичних стосунків і

добрих інформацій про характер тієї влади, а навпаки мали самі найгірші інформації про неї з джерел московських неділимців і власних москвофільських кіл.

До експедиції альянтських сил на побережжя України наглили дві причини: перша, натиск з боку неділимців, зокрема ж Денікіна, який проголосив себе верховним командиром збройних сил Південної Росії, друга причина лежала в самім штабі головного командира альянтських сил в Європі, маршала Фоша. Проте, обидва ці чинники поспіху мали спільне джерело: капітуляція Німеччини і небезпека відтягнення німецьких сил з України і Дону нагло, заки будуть приготовані місцеві сили для оборони цього терену перед наступом большевизму. Ця турбота пробивалася особливо сильно в штабі Денікіна.¹⁹¹⁾

Денікінів штаб з острахом глядів у майбутність. Він боявся скорішого відступлення німецької армії з областей України і Дону, поки він сам буде готовий обняти функцію окупації цих областей. Тим то він конечно бажав скорого прибуття альянтських окупаційних військ. Коли це прибуття спізнилося аж до другої половини грудня 1918 р., то Денікін згадує про це з жалем.¹⁹²⁾

Треба згадати, що умови перемир'я з Німеччиною були проголошені наперед і вони мали виразну постанову в 6-тім пункті проголошення Вислона про евакуацію німецьких військ із завойованих територій. Дослівно цей пункт звучав у Вилсонових умовах так:

«Евакуація всієї російської території і таке поладження всіх питань щодо Росії, яке забезпечить найліпшу і найвільнішу кооперацію з іншими народами світу, щоб отримати свободну і необмежену можливість власного незалежного визначення свого політичного розвитку і національної політики».¹⁹³⁾

Про дальший уступ цього пункту ми ще будемо говорити пізніше. Тут підкреслюємо лише факт, що Німцям диктовано в мирових передумовах евакуацію всіх територій колишньої російської імперії, отже та-

кож Дону, Грузії і України. З духа і літери цього пункту виходило, що Німці мають відступити з цих територій негайно після підписання перемир'я. Проте, в самих пунктах перемир'я, підписаного новим німецьким урядом, дня 11 листопада 1918 року, термін евакуації цих територій німецькими військами застерегли собі встановити самі альянти.

Ця справа урегульована XII-тим пунктом умов перемир'я з 11 листопада 1918 р. між Німеччиною і альянтами. Цей пункт перемир'я звучить так:

«Всі німецькі війська, що тепер перебувають на будь-якій території, яка перед війною творила частину Австро-Угорщини, Румунії або Туреччини, повинні відступити в межі Німеччини..., а всі німецькі війська, що тепер перебувають на територіях, які перед війною творили частину Росії, мусять також повернутися в межі Німеччини..., як лише альянти будуть таку хвилину уважати відповідною, маючи на увазі внутрішню ситуацію на цих територіях».¹⁹⁴⁾

Тут цілком ясно, що альянти були свідомі того, що відступ з територій на Сході Європи мусить бути пляновий і він не повинен статись самовільно і негайно. Німецький уряд був зобов'язаний тримати свої війська на Сході Європи до того моменту, коли вже їх присутність не буде конечна для оборони перед наступом Советської Росії. Цього в умові не було сказано виразно, але це розумілося тоді само собою. Текст умови перемир'я був оголошений у пресі. Цього моменту не спостерегли і не врахували члени президії УНСоюзу перед повстанням Директорії проти гетьмана. Видно, що вони не мали зв'язку з європейською і зокрема з швейцарською пресою. Тоді вони були б знали, як трактувати німецькі війська в Україні. Вимога Директорії УНР до командування німецьких військ, щоб вони відступали з України негайно, була в тім стані справи помилкою з погляду інтересів оборони України.

Американська інтерпретація пункту 6-го з 14-ох Пунктів Вилсона і пункту 12-го про умови перемир'я з Німеччиною йшла в тім напрямі, що фактичні національні уряди на цих територіях колишньої російської імперії повинні мати голос щодо встановлення часу евакуації Німців із їх територій і їм треба було б помагати під кожним оглядом у їх зміцненні.¹⁹⁵⁾

Про цей обов'язок німецьких військ добре пам'ятав Денікін у своїй політичній акції перед альянтами. Не менш доцінювали цей пункт умови про перемир'я інші національні уряди не-московських націй. Польща дбала про те, щоб якнайдовше затримати німецькі війська на своїх східніх межах проти большевизму.¹⁹⁶⁾ Впоминалися перед антантою також Литва, щоб антанта дбала про те, аби Німці не відступали заскоро з її східніх меж, бо це хоронить Литву перед походом большевиків.¹⁹⁷⁾ Альянти вимагали від демократичного уряду Німеччини, щоб він далі утримував свої війська на Сході аж до рішення антанти. Німецький уряд не хотів того наказу антанти виконати доти, доки німецьке військо в Україні не отримає від антанти потрібного вираду, харчів й амуніції, бо того всього німецьке військо тепер не має тому, що його склади запасів забрано в Одесі (нота з 9 січня 1919 р.).¹⁹⁸⁾

Врешті приготована висадка антантського війська почала здійснюватися дня 18 грудня 1918. Того дня вранці приплила ескадра французьких і британських воєнних кораблів до порту в Одесі та почала після кількох корабельних сальв висаджувати на берег піхотні частини.¹⁹⁹⁾ В цих скорих воєнних подіях революційного часу мають значення не тільки тижні, але й дні і години. Тим то тут треба устійнити цю дату докладно, бо вона має історичне значення, як початок антантської інтервенції в Україні. Денікін подає цю дату на 14 грудня.²⁰⁰⁾ Вінстон Черчил подає дату 20 грудня.²⁰¹⁾ Ми приймаємо дату, яку подав ген. Греків тому, що він особисто зустрівся згаданого дня з по-

чатком антантського десанту в Одесі і подає свої дані докладно на основі своїх записок.

Перший десант був щодо сили незначний. Це була одна французька бригада піхоти і то колоніяльна, сенегальська.²⁰²) Командиром цієї бригади був генерал Боріюс. Щойно пізніше, перед кінцем грудня, прийшла ще одна грецька дивізія до Одеси, а далі сили десанту в Одесі були зміцнені і грецькими і французькими частинами.

Про початок висадки в Одесі місцеві одеські денікінці мали точні інформації. Вони були в підпіллі добре зорганізовані і озброєні. Командир місцевої української військової залоги і одночасно керівник цивільної адміністрації в імені УНРеспубліки, д-р Луценко, був безсумнівним давним випробованим патріотом (тому його називали «дід Луценко»), але зате він мав мало організаційного, а ще менше військового хисту. Тим то ці повстанські українські військові відділи не були переорганізовані в регулярні частини.²⁰³) Щойно в ході боротьби з денікінцями, яка розпочалася зараз після перших кроків десанту, приступлено до переорганізації повстанських загонів на регулярні частини одностайного боевого фронту.²⁰⁴) В часі обсади Одеси українським військом і цивільною владою (між 1 грудня і 18 грудня 1918 р.) не переведено систематичного розброєння місцевих реакційних неділимських московських елементів, які, зрештою, були відомі з явної діяльності в часі гетьманату в цім місті. Тим то денікінці, з першого моменту висаджування антантських військ на берег в Одесі виступили збройно для опанування міста.²⁰⁵)

В Одесі, в моменті десанту антантських військ, було лише до 2,000 зорганізованих денікінських сил.²⁰⁶) Це була невелика кількість, яку могли б легко розсіяти українські збройні сили, якщо б вони були регулярно зорганізовані, бо ж їх було куди більше в Одесі, в кожнім разі вчетверо, якщо не вп'ятеро. Окрім того денікінці мали добрий військовий провід і тим були в

тактичній перевазі над українськими відділами на початку боротьби.

В один момент, як тільки появилася антантська флотя в порті Одеси, зараз виступили з укриття московські неділимці — денікінці і зайняли позицію перед відділами антантського десанту, які висаджувалися на берег. Командування української обсади було розгублене і зразу не рішилося діяти. Змобілізовані українські загони в місті, не могли стріляти до денікінських частин і їх лінії, бо за ними безпосередньо посувалися вперед антантські боеві лінії, до яких Українці, не мали наказу стріляти. Доктор Луценко і його ад'ютанти не могли дістати зв'язку з антантським командуванням в порті, бо їх від них відрізувала денікінська лінія. Антантські частини посувалися все вперед у середину міста, а перед ними денікінці. Тільки в тих місцях, де денікінці відривалися окремо від антантської лінії, їх зустрічали українські загони вогнем і денікінці мусіли відступати під охорону антантської лінії. Але, це були лише часткові українські успіхи. В загальній ситуації, антантські відділи посувалися планово, займаючи місто, маючи перед собою денікінців. Так українські сили мусіли відступити на Північ від міста і там щойно зайняли оборонну позицію. Звідтіля вони вже не пускали далі денікінців поза місто, зустрічаючи їх вогнем.²⁰⁷)

Дня 19 грудня 1918 р. прибув туди ген. Греків, який, з доручення Директорії УНР день раніше, отримав головну команду усіми силами Херсонщини. В порозумінні з доктором Луценком він визначив командиром фронту перед Одесою галицького січового стрільця, Янова, частина якого до того часу в Одесі виявила себе найкращою. Він виявив себе добрим організатором і тактиком та тримав фронт проти дальшого посування денікінців на Північ від Одеси.²⁰⁸)

ПЕРША ЗУСТРІЧ УКРАЇНСЬКОГО ДЕЛЕГАТА З АНТАНТСЬКИМ КОМАНДУВАННЯМ

Генерал Олександр Греків зразу ж рішився знайти контакт з антантським командуванням в Одесі за всяку ціну, навіть наражаючи на ризик власне життя з рук денікінців. Він тільки за випадковою допомогою знайомого цивільного Француза уникнув смерті з рук денікінців на станції в Одесі, куди він вибрався для

Д-р Володимир Галан
сотник арт. УГА,
10 арт. полку

зустрічі з командуванням десанту. Все місто і станція були обсажені денікінськими військами, як сторожею порядку. Управу міста денікінці перебрали зразу ж у свої руки. Їх сили скоро зросли до регулярно зорганізованих відділів у кількості 5,000 вояків.²⁰⁹)

Греків, хоч і добився до головного двірця залізниці в Одесі, то йому не вдалося переговорити справу з французьким генералом Боріюсом. Боріюс переповів, що він має тільки військові, а не політичні завдання і

тому не може входити в ніякі переговори з Грековим, як репрезентантом Директорії УНР. Щойно пізніше, коли прийде за кілька днів командир цілого десанту з кількох дивізій, ген. д'Анзельм і його шеф штабу, полк. Фрайденберг, можна буде з ними говорити про політичні справи.²¹⁰)

Це було 20 грудня 1918 р. Греків склав звіт з положення Директорії до Києва, але звітля не прихотила ніяка спеціальна директива, що ж далі робити з десантом і денікінцями в Одесі. Греків при допомозі Янова і інших старшин з подальших областей Херсонщини зорганізував більші українські сили на фронті довкола Одеси так, що Одеса властиво була в облозі від суші, а мала лиш вільний доступ від моря і охорону корабельних гармат. Спроби денікінців пробитися далі на Північ в напрямку станції Роздільної, були відбиті українськими фронтовими частинами.²¹¹) Так тут тривала ситуація до початку січня 1919.

У міжчасі прибули нові французькі і грецькі сили. Одні з них зміцнили антантську збройну обсаду в Одесі, яка зрештою до того часу не пускалася в сутичку з українською лінією. Другі сили під охороною корабельних гармат зайняли в подібний спосіб Миколаїв, а далі Херсон.

Фактично Директорія УНР, а конкретно Винниченко, як її Голова, не вступали в безпосередній контакт з антантською висадкою в Одесі, чи деінде. Також не зроблено спроби знайти контакт з французьким і британським урядами в Парижі і Лондоні шляхом хочби їхніх дипломатичних представників у Румунії. Чому? Відповідь на це маємо в самого Винниченка: він тоді хитався між політикою нейтральності, прихильної для Советської Росії, а політикою нейтральності, прихильної для антанті.²¹²) Те саме було в інших членів Директорії.

Винниченко тоді більше перехилився в бік нейтральності, прихильної для Советської Росії. Тому він в тім часі лише неофіційно старався нав'язати стосун-

ки з командуванням десанту і з колишнім консулом Енном в Одесі. З Совнаркомом натомість він уважав за вказане входити в офіційні переговори.²¹³)

Щойно дня 5 січня 1919 рішився Винниченко і з ним ціла Директорія вступити в безпосередні переговори з командуванням десанту в Одесі і з тамошнім політичним представництвом Франції. Для тієї місії Директорія УНР вибрала ген. Грекова і для обговорення його завдання покликав його Винниченко з фронту до Києва.²¹⁴) Від появи десанту в Одесі минуло довгих 18 днів, які в революції треба рахувати на місяці мирного часу. Втрачено багато таких нагод, які не вертаються потім. В кожному разі дня 5 січня 1919 Голова Директорії УНР рішився на виразну політику приязни щодо антанті, а закинути дотеперішне хитання в цій справі.

Греків прийняв місію і виїхав до Одеси. Так нав'язано вперше безпосередні офіційні зносини між Директорією УНР і антантою, зглядно Францією. Хід цих взаємин зможемо зрозуміти лише тоді, коли вглянемо ближче в закулісові розмови антантських урядів про «російський комплекс», тобто про саму Московію і про не-московські нації.

ЧАСТИНА ЧЕТВЕРТА

УКРАЇНА В ЗАЛАШТУНКОВІЙ ДИПЛОМАТІЇ І НА ЯВНІЙ СЦЕНІ ЗАХОДУ

(Листопад 1918 — лютий 1919)

РОЗДІЛ ПЕРШИЙ

ХИТАННЯ АЛЬЯНТІВ ЩОДО ПОЛІТИКИ В СХІДНІЙ ЄВРОПІ

ЯСНИЙ ПРИНЦИП ВИЛСОНА ЗАТЕМНЮЮТЬ ДИПЛОМАТИ Й ІМПЕРІЯЛІСТИ

Вилсонові пункти Нового Ладу в світі були ясні від першого до чотирнадцятого, якщо їх читати при добрій волі. Ще ясніші додаткові чотири пункти, проголошені Вилсоном 11 лютого 1918 р. В другім додатковім пункті Вилсонового міжнародного права читаємо виразно:

«Народи і країни не мають бути вимінювані від одної держави до другої держави так, якби вони були тільки маєтком, або фігурами гри, навіть великої гри за рівновагу сил, яка тепер вповні здискредитована».²¹⁵⁾

Ще виразніше окреслено право самовизначення в третім додатковім пункті Вилсона:

«Кожне територіяльне полагодження внаслідок цієї війни мусить бути зроблене в інтересі і для добра людности, якої воно стосується, а не тільки як пристосування або компроміс між претенсіями суперечних держав».²¹⁶⁾

Право самовизначення, яке Вилсон підніс до значення обов'язкового міжнародного права, впливає з основних засад Деклярації Незалежності ЗДА, де виразно проголошено, як вроджене людям, право вста-

новляти свою державну владу своєю волею. Тепер ця засада права переносилася з конституції ЗДА на увесь Новий Лад у світі. Її проголосили також альянти під тиском Вилсона.

Проте, цю ясну засаду затемнювали дипломати, імперіялісти і взагалі реакціонери, які не вірили в людину, а тільки в расу панів. Першим, хто не вірив у цю правну засаду міжнародного права, був найближчий співробітник Вилсона, державний секретар ЗДА, Роберт Лансінг. Хоча офіційно він ніби підтримував свого президента, то в своїй душі він був рішучим противником самовизначення націй. У своїх щоденних записках він про це писав таке:

«Самовизначення, як право, в теорії таке саме, як славетна фраза про «згоду тих, що ними управляють»²¹⁷), яку протягом трьох сторіч проголошували, як добру, різні політичні філософи і яку приймали цивілізовані народи, але яку від трьох сторіч ігнорують державники тому, що цього права не можна практично застосувати без загрози національної безпеки».²¹⁸)

«В теперішніх політичних обставинах світу, пише далі Лансінг, оснований на ідеї національності, нова фраза [Вилсона] є неможлива до прийняття для загального застосування».²¹⁹)

З того ясно, що переведення права націй, проголошеного Вилсоном, і практичної політики, спертої на цим праві націй, мусіло натрапляти на важкі перешкоди. Вилсон не тільки не мав допомоги і доброї поради від державного секретаря, але ще утаєні перешкоди з його боку. Те саме торкалося також цілого апарату державного департаменту ЗДА і політичної та військової розвідки, на звітах якої спиралися потім рішення Президента Вилсона.²²⁰)

Тут треба підкреслити факт, що самі звіти урядовців, політичної і військової розвідки, були писані під впливом сторонніх сил, ворожих для Вилсонової політики. Ці впливи йшли головню з реакційних неді-

лимських московських і імперіялістичних польських джерел, хоч можна знайти в них сліди також комуно-фільських впливів. Але, на тім не кінчилася справа шкідливості впливу звітів розвідки. Вийнятковно об'єктивні звіти розвідки апарат державного департаменту ховав перед Вилсоном, щоб він не перевірів цієї ворожої для нього політики. Так, наприклад, сховано перед Вилсоном об'єктивний і прихильний звіт щодо Уряду УНРеспубліки і прем'єра С. Голубовича та щодо пізнішого Голови Директорії УНР С. Петлюри з травня 1919 р. Цей звіт зложив майор американської армії Мартин, який побував у квітні і травні 1919 р. в Галичині і на Волині.²²¹) Самовільна господарка розвідки і апарату державного департаменту і зокрема тієї його частини, що перебувала на Міровій Конференції в Парижі, доходила до того, що ці чинники утаювали перед Вилсоном навіть ті звіти розвідкових урядовців, які повідомляли про певні інформації щодо плянованого замаху на життя Вилсона. Інформація одного з добрих урядовців розвідки остерігала в спішнім порядку, що на життя Вилсона готують імперіялістичні чинники замах через повільне затруєння його організму харчами. Цей звіт утаєно перед Вилсоном, як подає один із урядовців секції шифрів в Американській Делегації на Мирову Конференцію.²²²) Темні імперіялістичні чинники уважали Вилсона завадою для своїх плянів на Міровій Конференції. Тимто цілком правдоподібно, що вони вкували плян замаху на його життя.

Московським неділимським і польським імперіялістичним чинникам ішлося про те, щоб ударемнити всякий вплив об'єктивної інформації про визвольний рух не-московських націй взагалі, а про Україну зокрема. Визнання Української Держави давало б підставу для невизнання відбудови старої російської імперії. Тим то ці темні сили тихо співпрацювали з собою. Без словесного порозуміння в тім самім напрямі діяла також большевицька неділимська пропаганда. Всі ці чинники мали спеціальний інтерес у тому, щоб дискредиту-

вати українську визвольну справу. Одні представляли український рух, як німецьку вигадку, другі — як большевицьких поплентачів, а треті — як жидівських погромників. Наслідки тієї ворожої пропаганди бачимо в різних постановках альянтів. Це видно з документів Мирової Конференції.²²³⁾

Зразу внутрішній спротив проти Вилсона, що його робив Лансінг та його апарат, не був так значний, як він був пізніше. Лансінг, ще при кінці 1918 року, не набрав був стільки відваги в своїй політиці проти самовизначення не-московських націй. Ще у вересні 1918 року він писав такий інструкційний проєкт для Мирової Конференції, в яким визнавав державність не-московських націй, хоч він і не виключав якоїсь форми конфедерації. В рефераті для Вилсона Лансінг у вересні 1918 року писав, що не-московські нації в Прибалтиці (Литва, Лотва, Естонія) повинні мати власні держави, (хоч і в конфедерації з Росією (пункт 2-гий реферату); Фінляндія має інше географічне положення і можна б обміркувати її повну незалежність (пункт 3); Польща мала б посідати незалежну державу, але тільки з польських провінцій (пункт 5). Про Україну Лансінг тим разом не забув і писав, що вона повинна бути окремою державою в конфедерації з Росією, при чому до неї мали б бути прилучені українські області з Австро-Угорщини (пункт 5).²⁴⁾

ВИЛСОН І ГАВС ВИЗНАЮТЬ УКРАЇНСЬКЕ САМОВИЗНАЧЕННЯ

Найдовше витримав незалежність думки і льоальність до Вилсонової програми його приятель полковник Е. Гавс, який був призначуваний до спеціальних політичних місій і потім був членом Американської Делегації на Мирову Конференцію в Парижі. В його паперах залишилися документи, які вказують на цей факт і на його діяльність перед і на Мировій Конференції в Парижі.²²⁵⁾ Ще перед німецькою капітуляцією вислав Вилсон Гавса до Парижу на міжальянтську кон-

ференцію, щоб разом з прем'єрами антанти устійнити ці умови згідно з 14 пунктами і 4 додатковими пунктами Вилсона. На нараді, дня 29 жовтня 1918, альянтські міністри на чолі з Лойдом Джорджем і Клемансом піднесли заміт, що пункти Вилсона ніби то неясні. Тому вони мали проти цих пунктів деякі застереження. Проте, Гавс в імені Вилсона на них настоював рішуче.²²⁶⁾ Гавс тоді предложив писемну інтерпретацію Чотирнадцяти Пунктів і додаткових Чотирьох Пунктів з виразним одобренням.²²⁷⁾ Ця частина тієї інтерпретації, яка торкається посередньо або безпосередньо України, а саме щодо VI-го пункту, що торкається «російського комплексу», виглядала так:

«Перше питання, чи російська територія є рівнозначна з територією, яка належить до колишньої російської імперії. Ясно, що це не так, бо ж пункт XIII постановляє про незалежну Польщу; це є постановка, яка виключає відновлення імперії. Те, що признано важним для Поляків, мусить бути з певністю признане для Фінів, Литовців, Лотишів і, можливо, також для Українців. Бо ж від часу, коли ця умова була зформульована [в IV-тім пункті], ці поневолені народи піднялися і не може бути сумніву, що їм мусить бути дана можливість вільного розвитку».²²⁸⁾

З цією позицією погодився Вилсон і визнав її за свою. З інтерпретації Вилсона, яку предложив Гавс антантським прем'єрам, видно рішучу вимогу державного самовизначення і признання його для всіх не-московських націй. Вона є проти віднови російської імперії. Тільки маленький сумнів висувається там щодо України, але в основі визнається право незалежності для України. Сумнів, очевидно, є тільки відгуком згаданих вище польських і московських впливів, але він принципіально переборений. Українська справа мала всі шанси до широкого визнання з боку Американської Делегації на мирову Конференцію, якщо брати двох її рішальних членів, Вилсона і Гавса. Треба було в даних

обставинах ще відповідної організації, яка інформувала б американські чинники і впливала б на них. Це могли найлегше зробити українські діячі в Америці, а для них основою мала бути відповідна політика Уряду УНР.

Не тільки принципіальним боком проблеми займалася інтерпретація Вилсона-Гавса. Також чисто практичні питання стояли перед ними і вони їх розв'язували в цій «російським комплексі». Справу дуже пекучу — евакуацію «російських територій» Німцями, розглядала ця інтерпретація окремо.

«Евакуація всієї російської території», (у вище зазначенім розумінні), була зв'язана з проблемою новонароджених імперіялізмів малих націй (як, наприклад, Поляків) і агресією Советської Росії. Цим проблемам присвячує інтерпретація свою увагу в такий спосіб:

«Проблема цих [не-московських] націй комплікується такими чинниками: 1) вони мають суперечні інтереси; 2) за евакуацією, яку передбачає цей пункт, можуть слідувати большевицькі революції у всіх них».²²⁹⁾

Про суперечності інтересів говорить Вилсонова-Гавсова інтерпретація цілком ясно:

«Головні суперечності такі: 1) між Литовцями і Німцями в Курлядії [тобто в Литві, Лотві й Естонії]; 2) між Поляками і Литовцями на Північному Сході; 3) між Поляками і Українцями на Південному Сході (у Східній Галичині).

«У цілім тим пограничним краю відносини Німців і Поляків до інших націй, кажучи згрубша, є стосунком між поміщиком і селянином. Тому евакуація цих територій, якщо б вона мала свій вислід у клясовій війні, то вона прибрала б також форму боротьби націй. В інтересі доброго поладження справи є ясно, що в кожній цій країні треба було б консультувати реальну націю, а не найвищі і посідаючі кляси».²³⁰⁾

Виразно видно з цього документу, що Вилсон і Гавс добре розуміли те, що було тоді неясне деяким консервативним колам самих цих недавно поневолених націй, зокрема ж серед консервативних «гетьманських» Українців: нерозривна пов'язаність національно-визвольної і соціальної проблеми цих націй в один тісний вузол, який треба розв'язувати одночасно. Інтерпретація Вилсона і Гавса виразно і наперед відкидала за підозрення Українців в большевизмі тому, що вони при національно-визвольній програмі і законодавстві ставили також соціальну справу. Вміла інформаційна служба з українського боку могла ударемнити такий закид у бік Українців також в інших провідних альянтських державників.²³¹⁾

Інтерпретація Вилсона-Гавса вимагала визнання існуючих урядів цих націй як урядів «де факто»:

«Це може означати ніщо інше, як визнання Мировою Конференцією цілого ряду урядів “de facto”, що репрезентують Фінів, Естонців, Литовців і Українців. Цей початковий акт визнання повинен мати за умову скликання Установчих Зборів («Національних Зборів»), створення якнайскоріше урядів “de iure”, як тільки Мирові Конференція визначить кордони цих нових держав».²³²⁾

Кращої інтерпретації права визначення долі націй своїм власним рішенням, не можна собі уявити. Ця інтерпретація говорила цілком у користь Українців. Вони своїми державними актами вповні узгляднювали цю передумову визнання України членом міжнародної спільноти вільних державних націй. Вилсон і Гавс при тому виразно стоять за національний принцип при визначенні кордонів:

«Кордони повинні бути визначені можливо згідно з етнічними межами, але в кожному випадку право на необмежений економічний транзит повинно бути застережене».²³³⁾

Обидва провідні американські державники висловлювалися також рішуче проти будьякого відновлен-

ня монархічної влади з роду Гогенцолернів, Габсбургів і Романових. Цим способом вони в інтерпретації теоретично заявили себе проти правих московських монархістів.²³⁴⁾

ЯК РОЗУМІВ ВИЛСОН ФЕДЕРАЛЬНИЙ ПРИНЦИП

Якщо йдеться про принцип федерації або конфедерації, то обидва рішальні члени Американської Делегації на Мирову Конференцію були визнавцями федералізму, як принципу, який у теорії розв'язує найкраще суперечні інтереси. Ця прихильність для федералізму впливала в них із їхньої американської психіки. Вони були виховані в душі конституції ЗДА, яка збудована на принципі федерації держав і сама назва цієї країни, «З'єдинені Держави Америки», вказувала їм на те. Тим то в інтерпретації вони писали:

«При тім треба заохочувати до федеральних стосунків між цими новими державами».²³⁵⁾

Вилсон і Гавс, як бачимо з тексту їхньої інтерпретації, не визнавали накидування силою федеральних зв'язків. Вони були тільки за те, щоб «заохочувати», тобто словом переконувати до добровільного федерування цих нових національних держав між собою. Йшлося їм виразно, як пишеться в тім документі, про економічні зв'язки («митні унії, монетарні унії і тим подібне»). Тут у цім поясненні була мова тільки про нові держави і їх стосунки між собою (Україна, Польща, Литва, Лотва, Естонія і т. д.). Про етнографічну Росію, чи як там говорилося — про «Великоросію», вони говорили окремо:

«Треба зробити також застереження, що Великоросія може федеруватися з цими державами на тих самих умовах».²³⁶⁾

Отож, про етнографічну Росію, тобто «Великоросію» чи пак Московію, Вилсон і Гавс говорили тоді тільки, як про країну, до якої має стосуватися федеративний принцип лише «на тих самих основах», тобто

на заохочуванні до добровільного федерування з немосковськими державами. Про накидування силою немосковським країнам зв'язку з Московією-Великоросією в їх думці, не могло бути мови. Знову ж таки, це в основі не ворожий для України принцип.

Кінцевий висновок інтерпретації цього пункту цілком правильний. Він говорить, що:

«істота російської проблеми лежить в найближчій майбутності: визнання тимчасових урядів, поширена допомога для них і через них».²³⁷⁾

Вилсон і Гавс у цій інтерпретації вимагали насамперед визнання існуючих урядів, як урядів «de facto» суверенних держав. Ці уряди мали бути визнані «de iure», якщо вони будуть старатися перевести дальшу організацію своїх держав на підставі волі Національного Зібрання. Про федерацію могли б бути розмови тільки на добровільній базі і в першу чергу в формі різних економічних зв'язків між суверенними державами. Все те промовляло в користь України. Цим тимчасовим новим урядам повинна йти ефективна допомога альянтів, як про це пише інтерпретація Вилсона і Гавса:

«Альянти повинні цим первісним урядам давати кожную допомогу, якої вони потребували б. Можливість поширення такої допомоги буде тоді, коли будуть відверті Дарданелі».²³⁸⁾

Цей документ зредагований у жовтні, коли Дарданелі були ще закриті для альянтських кораблів. Тільки Дарданелями могла прийти реальна економічна і збройна допомога для України, Дону, Кубані, Грузії і так далі.

Обговорюючи відносини колишньої австро-угорської монархії, інтерпретація Вилсона і Гавса згадує виразно, що Східня Галичина, Буковина і Угорська Русь заселені в більшості Українцями. Тут обидва американські репрезентанти підкреслюють, що «Східня Галичина не повинна належати до Польщі».²³⁹⁾

НАЦІОНАЛЬНИЙ ПРИНЦИП ПРОГОЛОШЕНИЙ МІЖНАРОДНИМ ПРАВОМ

Взагалі Вилсон і Гавс стояли за те, щоб кожна нація творила свою соборну державу. Це був принцип національної єдності в їхніх концепціях. Вони пишуть про це в цій документі:

«З'єднані Держави ясно підтримують програму національної єдності і незалежності».²⁴⁰⁾

Чотирнадцяти Пунктів спочатку не хотіли визнати обов'язуючим правом британські і французькі державники. Вони воліли трактувати ці пункти тільки як політичну декларацію, а не право. Але Вилсон і Гавс настоювали на своїй інтерпретації. Заходила небезпека, що Америка відтягнеться від Мирової Конференції, якщо не визнати цих принципів правом. Тим то ці державники були примушені на це погодитися.²⁴¹⁾

Коли британський прем'єр Дейвід Лойд Джордж не хотів спочатку визнати Чотирнадцяти Пунктів Вилсона обов'язуючим міжнародним правом, то не так з легковаження цих принципів, як із схильності до емпіричного полагоджування політичних проблем. Він волів розглядати кожну проблему практично в ході життя, а не з погляду якогось принципу.

Інша справа з французькими державниками і військовиками. Вони гляділи на тодішні світові проблеми лише з погляду безпеки Франції. А безпеку Франції вони розглядали під кутом зору панічного страху перед відродженням німецького милітаризму. Щоб оборонити і забезпечити себе перед ним, вони потребували міцного оборонного союзу з іншими державами. Союз з Британією був їм невивстачальний, як це доказала минала війна з Німеччиною, яка мало-що не перемогла Францію з Британією. Тим то був конечний ще союз з якоюсь великою державою на Сході Європи, яка тримала б Німеччину в контролі зі Сходу. Такою державою уважали французькі державники велику російську імперію. Тим то вони змагали до того, щоб відбуду-

валася ця імперія хоч би в формі федеративній, але в кожному разі сильній. На практиці вони схилялися до підтримки акції московських неділімців.²⁴²⁾

АКЦІЯ МОСКОВСЬКИХ НЕДІЛИМЦІВ

В цій напрямку обробляли французьку громадську думку московські неділімські дипломати і політики, що перебували в столицях Заходу і зокрема в Парижі. Це були: колишній прем'єр Тимчасового Уряду Росії князь Львов, такий самий колишній прем'єр Керенський; колишній міністер зовнішніх справ Саханов; такий самий міністер Мілюков; колишній міністер і провідник ес-ерів Борис Савінков і інші. Їх вплив на французьку громадську думку і на уряди Британії і Франції був величезний, як це признає виразно Лойд Джордж.²⁴³⁾ Вони представляли Французам справу так, що тільки неподільна російська імперія може забезпечити Францію перед новим нападом Німеччини. Ослаблення російської імперії було б ослабленням самої Франції, казали вони. Тим то вони аргументували, що відділення України від такої російської великої держави було б ударом для Франції. В додатку вони сугерували, що відроджена в 1917 році українська державність була тільки німецькою інтригою проти Росії і тим самим проти Франції.²⁴⁴⁾ Перебороти ту московську пропаганду могла тільки сильна й солідарна українська інформативна акція взагалі, і відповідна політична концепція зовнішньої політики України.

ПОЛЬСЬКІ ІМПЕРІАЛІСТИ СОЮЗНИКАМИ НЕДІЛИМЦІВ

Проте, в самій властивій Росії панувала влада Совнаркому, який власне зрадив антанту, уклавши без порозуміння з нею, з Україною і іншими тодішніми урядами, перемир'я з Німцями. Про союз з большевиками, не могло бути мови для тієї французької концепції. Зате виникла незалежна Польща, яка встигла здобути

симпатії французької публічної думки. Цю Польщу визнав ще Тимчасовий Уряд Росії під проводом князя Львова і Мілюкова. Отож, поки відбудеться велика російська імперія після усунення большевиків, має покищо заступати її союз з цією Польщею. Для обґрунтування тієї концепції працювала пильно польська імперіялістична пропаганда на Заході від 1917 року. Її провадили Роман Дмовський та Ігнаці Падеревський.²¹⁶⁾

Обидва провідники польського імперіялістичного руху встигли переконати французьких державників і військовиків, що тепер, Мирово Конференція, мусить в інтересі Франції, відбудувати не саму етнографічну Польщу, але велику, дуже велику, коштом Українців, Білорусинів і Литовців. Французькі дипломати всюди, де могли, заступали гасло, що мусить бути «велика, дуже велика Польща».²¹⁷⁾ Така Польща мала бути поширена коштом Німеччини і Литви, а зокрема коштом України. Принципіально мали бути відновлені кордони Польщі на Сході по Дніпро, тобто в межах 1772 року.²¹⁷⁾ Тим то польські дипломати і політичні діячі робили все, що було в їхніх силах, щоб ударемнити визнання української державности західними великодержавами. Йшлося, не про самі кордони Польщі і України, але насамперед про саме заперечення існування навіть найменшої української державности.²¹⁸⁾

В цім однім пункті збігалися завдання московських неділимців, білих і червоних. Поза тим вони розходилися щодо майбутности: неділимці бажали собі також всіх українських земель і звідсіля потім вони попали в суперечність між собою.²¹⁹⁾ Проте, в початковій стадії боротьби проти української державности, ці два імперіялізми діяли ще рука-в-руку.

РОЗДІЛ ДРУГИЙ

ПОЛІТИКА УКРАЇНСЬКОГО УРЯДУ І УКРАЇНСЬКОЇ СПІЛЬНОТИ В ЗДА

ПРОБЛЕМАТИКА ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ УРЯДУ УНР НА ЗАХОДІ

В цій ситуації політика Українського Уряду, як Західньої, так і Східньої України, мала в основі добру правну і політичну базу, на яку могла спертися: Чотирнадцять Пунктів Вилсона, які стали обов'язуючим правом для Мирової Конференції. В кожному разі Уряд ЗДА офіційно міг бути дипломатичним союзником в українській боротьбі за суверенну державність. В цій справі Уряд ЗДА не мав ніяких особливих претенсій до України, ні економічних, ні політичних.

Інша справа була з Францією. Політична розвідка Українського Уряду повинна була скоро довідатися, що існує поділ сфер на Сході Європи між Британією і Францією. На основі цього поділу Україна входила в сферу французького впливу. Тим то Український Уряд мусів рахуватися з цим фактом, і відповідною концепцією зовнішньої політики, приєднати собі прихильність тодішнього французького режиму. Це не значить, що не треба було використовувати впливів американських і британських. Навпаки, це треба було робити, щоб тиснути залаштунково на Францію. Але без домовлення з Францією, було трудно добитися визнання Українського Уряду, не то "de iure", але й "de facto".

Такою концепцією, не могла бути неутральність України на зразок Швейцарії. В такій неутральності не була зацікавлена Франція. Навпаки, вона тоді уважала на Сході Європи кожного, що не був з Францією, за ворога Франції.

Отож, мусіла бути політика союзу України з Францією проти Німеччини. Мала бути концепція «антанти на Сході Європи», в якій Україна грала б провідну роль. До тієї антанти мали б належати Чехо-Словаччина, Румунія, Польща, Литва, Естонія, Лотва і Фінляндія та кавказькі країни. В цій концепції мала вміститися політика ізоляції большевизму, тобто такої чи іншої боротьби проти нього в спілці з Францією і її союзниками.

Такої політики Український Уряд тоді не мав, ні за гетьмана, ні за Директорії до другої половини 1919 року. Тим то його політика не могла здобути собі прихильності Франції. Здобути прихильність французької громадської і урядової думки можна було тільки рішучою і ясною концепцією української політики, яка мусіла вміститися в тодішній концепції антанти взагалі, а французької політики зокрема.²⁵⁰⁾

ТРУДНОЩІ УКРАЇНСЬКОЇ АКЦІЇ НА ЗАХОДІ

Український Уряд був цілком відрізаний паспортовими труднощами від стичности з столицями Заходу Європи й Америки. Його представництво прибуло до Парижу дуже пізно, бо голова і один член, Сидоренко і А. Петрушевич добилися щойно при кінці січня 1919 року, а решта делегації щойно в квітні 1919 р.²⁵¹⁾

До того часу не було поважної української літератури в англійській і французькій мовах.²⁵²⁾ Щойно з вибухом світової війни почато видавати українську політичну інформаційну літературу на Заході по-французьки й по-англійськи. Все те було незначне числом і розміром: маленькі брошурки, а рідко більші брошури. В додаток, на початку війни, 1914-го року, пере-

важна частина українських еміграційних центрів була настроєна прихильно для центральних держав (Німеччини і Австро-Угорщини), а це було причиною неуспіху тієї інформаційної акції на Заході в перших роках війни.²⁵³⁾

Цю політичну орієнтацію заступали на Заході і зокрема в ЗДА та Канаді праві і консервативні кола української еміграції. Тільки частина радикальних і соціалістично-демократичних діячів у ЗДА і в Швейцарії від самого початку війни станули на позицію антинімецьку і антиавстрійську, а тим самим на прихильну для антанти (хоч більше у принципі, як у політичній практиці). В цім пункті була явна суперечка між цими двома орієнтаціями, і то дуже гостра. Перемогла в 100% антинімецька і антиавстрійська орієнтація щойно на початку 1918 року.²⁵⁴⁾

Але й після успішної революції в Україні, не наладналася в ЗДА відповідна політична праця в користь української державности, яка спочатку будувалася над Дніпром, а згодом над Дністром. Дня 20 листопада 1917 року, після успішних боїв проти червоних і білих московських неділимців, була зформована конституційно Українська Народна Республіка. Провід Української Центральної Ради йшов неухильно до повної міжнародно-правної суверенности УНРеспубліки. З того приводу наступила воєнна агресія Советської Росії проти України. Цей факт розколов українську спільноту в ЗДА і Канаді на дві частини: одну, яка підтримувала УЦРаду й УНРеспубліку, і другу, яка завзято підтримувала большевиків і Советську Росію.²⁵⁵⁾

Проте, також національний табір української імміграції в ЗДА, не був тоді одностайний. Він був поділений зразу на три групи: національно-демократичну, клерикальну і соціалістично-радикальну. Згодом дві перші групи об'єдналися в одну централю під назвою «Український Народний Комітет в Злучених Державах Америки», а друга група створила свою централю під

назвою «Федерація Українців в Злучених Державах Америки». Першою групою проводила президія, зложена з осіб: о. Петро Понятишин, адміністратор Греко-Католицької Церкви в ЗДА, д-р Кирило Білик (ки-янин) і Володимир Лотоцький. Другою організацією, тобто «Федерацією», проводили: ред. Микола Цеглинський, ред. Мирослав Січинський і О. Заплатинський.

М. Січинський

Вона мала соціалістичний характер. Обидві центральні в тім часі стояли в лютім бою між собою, переважно в персональній площині з безглуздими тактичними методами. В таких обставинах, не могло бути мови про можливість успішної акції в користь існуючої Української Держави перед урядом ЗДА.²⁵⁰)

При тім обидві центральні, з невідомих причин, були опановані федералістичною манією до тої міри, що в своїх зверненнях і меморіялах до Президента Вилсона говорили лише про федерацію України з існуючими сусідніми державами, а про існуючу Українську

Державу і її потреби цілком не згадували. Навіть в офіційних зверненнях до громади в ЗДА Федерація Українців в 1918 році ні словом не говорила про існуючу тоді Українську Державу, а про підтримку її політичними засобами, очевидно, не могло бути мови.²⁵¹)

Спинімся докладніше на деяких актах цих двох централей в ЗДА, які мали завдання поінформувати владу ЗДА про становище Українців у ЗДА до української справи.

НЕВДАЛІ ЗАЯВИ УКРАЇНСЬКИХ ПОЛІТИКІВ У ЗДА

Дня 23 жовтня 1918 р. відбулася в Філадельфії нарада Ліги Народів Середньої Європи, якою проводив проф. Томаш Масарик. До цієї організації входила Федерація Українців в ЗДА, але не входила друга центральня — Український Народний Комітет у ЗДА.

Микола Цеглинський і Мирослав Січинський у Лізі Народів Середньої Європи погодилися на те, щоб туди вступила ще організація «Угрососів» під проводом Гр. Жатковича, як окрема національність, побіч Українців, Чехів-Словаків, Поляків і інших.²⁵²) В тім часі існувала Українська Держава над Дніпром вже майже два роки (від листопада 1917 в незалежній формі, а від червня 1917 в автономній формі). Проте, в окремій заяві від Федерації Українців в ЗДА при нагоді конференції цієї Ліги Народів Середньої Європи нема ні слова про існування цієї Української Держави.²⁵³)

Незабаром після тієї конференції Ліги Народів Середньої Європи, бо в днях 14 — 16 грудня 1918 року, відбувся «Другий Український Соїм» у Вашингтоні. Це був конгрес відділів Федерації Українців в ЗДА і тих місцевих організацій, які симпатизували з соціалістичним напрямком тієї централі (але без большевиків і симпатиків большевизму). Програмовими провідниками тих зборів були Микола Цеглинський, О. Рев'юк і Мирослав Січинський. Доповідь, яка була ос-

новною для нарад зборів, носила назву: «Українська справа в Європі». Її виголосив М. Цеглинський. Висновком тієї доповіді була заява: «Ми бажаємо Злучених Держав Східної Європи».²⁹⁰) В цій доповіді головний референт і провідник цієї централі не згадав ні словом про те, що існує в Західній Україні держава українського народу цієї території під назвою Західньо-Українська Народна Республіка та над Дніпром існує Українська Народна Республіка у проводі з Директорією. Це щось таке дивне в устах будьякого діяча в його доповіді про свій нарід у тім часі, що просто, було б неймовірне, якби воно не було надруковане в офіційнім протоколі цього «сойму».²⁹¹)

Резолюція цього «сойму» була зрадагована по-українськи, але її перекладено на англійську мову і передано до Білого Дому, щоб Президент Вилсон знав, що думають українські імігранти в ЗДА про свою Україну. Знову ж таки, в цій резолюції, не було ні одного натяку на те, що реально існує на всіх українських землях українська суверенна державність.

В першій частині резолюція заявляє, що вона говорить від імені не лише Українців у ЗДА, але й тих, що в краю. Вона оповідає про сам «сойм» і його наради та про загальні демократичні принципи, що їх буцім то визнають делегати. Аж у другій і третій частині говориться вже про саму Україну.²⁹²)

Дослівний текст цієї резолюції в другій частині виглядає так:

«Так, як²⁹³) тридцять п'ять мільйонів українського народу географічним положенням своєї землі, своєю народністю і мовою, своїми традиціями і звичаями, своїм народним мистецтвом і літературною творчістю, і — передовсім — своєю незломною волею, щоб жити разом, як один об'єднаний нарід, творять окрему і однородну національну цілість:

«і так, як по-нашому розумінню для всього людства повинна здійснитися ідея американської де-

мократії, по якій всяке правительство має мати свою владу тільки за згодою народу; — тому ми оцею нашою ухвалою заявляємо, що²⁹⁴)

«ми, зібрані представники українського народу в Америці домагаємося, аби на всій українській землі від Карпатських Гір до Чорного Моря і від ріки Сяну до ріки Дону станула самостійна демократична українська республіка:

«і щоб в тій українській державі усім меншостям, національним і релігійним, було забезпечене право розвивати свою індивідуальність, щоб було признане загальне виборче право і переведений розділ церкви від держави та щоб земельна справа була полагоджена згідно з інтересами робочого народу;

«заявляємо, що така незалежна українська держава є необхідною умовою для майбутніх Злучених Держав Східної Європи, тої найліпшої за поруки тривкого миру і міжнародної справедливости:

«і що ті Злучені Держави Східної Європи можуть бути зорганізовані єдино на основі повної згоди окремих незалежних національних держав і не можуть опиратися на штучним і примусовим об'єднанні, як давні польська, російська, німецька і австро-угорська імперії».

Резолюція є повним переповідженням змісту доповіді М. Цеглинського. Також його доповідь ні словом не згадує про факт, що на території українського народу існує Українська Народна Республіка і Західньо-Українська Народна Республіка. Ні словом нема там про те, що зібрані делегати вимагають від Вилсона, щоб він в імені ЗДА визнав існуючу українську державність та щоб давав їй таку саму допомогу, яку дає іншим новим державам. Хтось може подумати, що в ЗДА тоді ще не було вістей про те, що існує Директорія Української Народної Республіки і що діє та боронить свою землю від польського імперіялізму в крі-

новною для нарад зборів, носила назву: «Українська справа в Європі». Її виголосив М. Цеглинський. Висновком тієї доповіді була заява: «Ми бажаємо Злучених Держав Східньої Європи.»²⁹⁰⁾ В цій доповіді головний референт і провідник цієї централі не згадав ні словом про те, що існує в Західній Україні держава українського народу цієї території під назвою Західньо-Українська Народна Республіка та над Дніпром існує Українська Народна Республіка у проводі з Директорією. Це щось таке дивне в устах будьякого діяча в його доповіді про свій нарід у тім часі, що просто, було б неймовірне, якби воно не було надруковане в офіційнім протоколі цього «сойму».²⁹¹⁾

Резолюція цього «сойму» була зрадагована по-українськи, але її перекладено на англійську мову і передано до Білого Дому, щоб Президент Вилсон знав, що думають українські імігранти в ЗДА про свою Україну. Знову ж таки, в цій резолюції, не було ні одного натяку на те, що реально існує на всіх українських землях українська суверенна державність.

В першій частині резолюція заявляє, що вона говорить від імені не лише Українців у ЗДА, але й тих, що в краю. Вона оповідає про сам «сойм» і його наради та про загальні демократичні принципи, що їх буцім то визнають делегати. Аж у другій і третій частині говориться вже про саму Україну.²⁹²⁾

Дослівний текст цієї резолюції в другій частині виглядає так:

«Так, як²⁹³⁾ тридцять п'ять мільйонів українського народу географічним положенням своєї землі, своєю народністю і мовою, своїми традиціями і звичаями, своїм народним мистецтвом і літературною творчістю, і — передовсім — своєю незломною волею, щоб жити разом, як один об'єднаний нарід, творять окрему і однородну національну цілість;

«і так, як по-нашому розумінню для всього людства повинна здійснитися ідея американської де-

мократії, по якій всяке правительство має мати свою власть тільки за згодою народу; — тому ми оцею нашою ухвалою заявляємо, що²⁹⁴⁾

«ми, зібрані представники українського народу в Америці домагаємося, аби на всій українській землі від Карпатських Гір до Чорного Моря і від ріки Сяну до ріки Дону станула самостійна демократична українська республіка:

«і щоб в тій українській державі усім меншостям, національним і релігійним, було забезпечене право розвивати свою індивідуальність, щоб було признане загальне виборче право і переведений розділ церкви від держави та щоб земельна справа була полагоджена згідно з інтересами робочого народу;

«заявляємо, що така незалежна українська держава є необхідною умовою для майбутніх Злучених Держав Східньої Європи, тої найліпшої запоруки тривкого миру і міжнародної справедливости;

«і що ті Злучені Держави Східньої Європи можуть бути зорганізовані єдино на основі повної згоди окремих незалежних національних держав і не можуть опиратися на штучним і примусовим об'єднанні, як давні польська, російська, німецька і австро-угорська імперії».

Резолюція є повним переповідженням змісту доповіді М. Цеглинського. Також його доповідь ні словом не згадує про факт, що на території українського народу існує Українська Народна Республіка і Західньо-Українська Народна Республіка. Ні словом нема там про те, що зібрані делегати вимагають від Вилсона, щоб він в імені ЗДА визнав існуючу українську державність та щоб давав їй таку саму допомогу, яку дає іншим новим державам. Хтось може подумати, що в ЗДА тоді ще не було вістей про те, що існує Директорія Української Народної Республіки і що діє та боронить свою землю від польського імперіялізму в крі-

вавій оборонній війні Уряд ЗУНР. Все те автор резолюції знав дуже добре, бо ж ті вістки були друковані тоді в американській пресі і таки в українській пресі в ЗДА.^{261A)}

Треба пам'ятати, що цей «сойм» відбувався дня 14 — 16 грудня 1918 р., коли ЗУНР вже півтора місяця мусіла боронитися проти польського воєнного нападу. Над Дніпром в тім часі існувала Українська Держава вже від 1917 року і саме тоді змінила свій уряд з гетьманату на Директорію. Все те резолюція ігнорує цілком. Автор її, просто, не хотів про це сказати ні слова Президентів ЗДА, а тільки повторяв загальні фрази про самовизначення на те, щоб зробити загальний висновок, що Українці в ЗДА уважають найліпшою формою державного ладу на Сході Європи «Злучені Держави», тобто федерацію з Росією.²⁶⁶⁾ Як міг Вилсон утвердитися в тому, що Українці справді стоять за свою державну суверенність і готові її боронити, коли їхня «еліта» на своїм з'їзді в ЗДА виразно каже, що найліпшою формою є федерація з Росією. Що йшлося тут про федерацію з Росією, це видно виразно з того, що автор ставив лише федерацію у Східній Європі, а не в цілій Європі, або принаймні в цілій Середній і Східній Європі. Це гасло викидали провідники «сойму» саме в тім моменті, коли для баламучення офіційної думки в ЗДА московські соціалісти й собі говорили, що тільки федерація з Росією розв'яже всі питання Східньої Європи.

Щоправда, на кінці цієї резолюції поставлено застереження, що федерація повинна бути добровільна. Але, коли у реальній війні України за свою суверенність власне проти принципу федерації, накиненого гетьманом і більшовиками, автор резолюції говорить, що найліпшим державним ладом на Сході Європи є федерація, то тим він міг хіба нехотючи баламутити Президента Вилсона, а не переконати його до визнання існуючої суверенної української державності.

Дальша частина резолюції «сойму» виглядала так:

«Так, як український нарід за останніх п'ять століть був підданий безпощадному панованню польської, російської, австро-угорської і в останнім році ще й німецької імперії;

«і так, як те пановання вело за собою безмірні терпіння і нужду для українського народу, а брутальне насильство і моральний упадок в його насильників, та творило неустанну небезпеку для миру в Європі;

«і так, як теперішні оборонці історичного польського королівства та прихильники штучного і насильного об'єднання Росії покликаються на так звані історичні права, оперті на століттях найтяжчої кривди записаної в історії; — тому отцею нашою ухвалою

«ми, зібрані представники українського народу в Америці, протестуємо проти всяких змагань і заходів, щоб за основу для майбутнього перестрою Європи були прийняті історичні права, зроджені з воєн, утисків, несправедливості царської і королівської захланности та грабіжного імперіялізму;

«зокрема, признаючи конечність обновлення польської самостійности на землях незаперечено польських і признаючи великоруському²⁶⁶⁾ та німецькому народам право в своїх незалежних державах самим творити свою волю, — ми протестуємо проти всякої спроби обновлення історичних польської, російської, німецької і австро-угорської імперій;

«закликаємо народи Америки і союзних держав, щоб при означуванні державних границь за рішальну міру прийняли бажання самого населення;

«звертаємося до Мирової Ради з тим, щоб суперечні територіяльні домагання поміж Польщею і Україною були рішені голосами самого населення території;

«противимося всякій оружній інтервенції, котра б обмежила право самовизначення українського чи якого іншого народу, але разом з тим взиваємо американський нарід постояти за те, щоб те самовизначення було всім забезпечене, зокрема не допустити до дальшого кровопролиття в Галичині».²⁶⁷)

Для глибшого зрозуміння цієї частини резолюції, як і попередньої, треба нам коротко спинитися на самім характері цього Другого Українського Союму в ЗДА. Насамперед треба мати в тямці, що Перший Український Сойм, який відбувся в Нью Йорку, був висловом національної консолідації, бо в нім брали участь всі організації українського національного табору.²⁶⁸) До цього «сойму» мали обрати послів усі товариства у певнім стосунку членів. Головою організаційного комітету був д-р В. Сіменович, а входили до комітету представники всіх братських союзів і політичних організацій.²⁶⁹) «Сойм» зібрався в днях 30 — 31 жовтня 1915 у Нью Йорку. Прибуло понад 300 послів і понад 600 гостей. Після відбуття сойму зараз таки відбулася велика маніфестація Українців міста Нью Йорку з участю понад 10,000 осіб.²⁷⁰) «Сойм» скінчився вибором 21-членного Виконавчого Комітету. Він мав офіційну назву — «Загальний Український Комітет». Його членів обрано тайними бальотами соймових послів. Головою обрано Д-ра Володимира Сіменовича.²⁷¹) «Сойм» утворив організацію: «Федерація Українців у ЗДА» з відповідним статутом. Головою її був обраний Сіменович. До президії входили представники всіх братських союзів і політичних організацій; в ній була меншість радикалів-соціалістів, а більшість націонал-демократів.²⁷²)

Але, ця консолідація довго не протривала. Під натиском деяких клерикальних кіл національні демократи усунулися з Федерації Українців у ЗДА і утворили свій окремий Український Народний Комітет, який був обраний «Народною Радою»; до неї входили і національні демократи і клерикали. Власне між цими двома

централями, тобто між Федерацією Українців у ЗДА і Українським Народним Комітетом розпочалася завзята боротьба ще від кінця 1915 року і вона виповнила весь час аж по кінець 1918 року.²⁷³) Тим то кінець-кінців у Федерації Українців у ЗДА залишилися лише радикальні, соціалістичні і симпатизуючі з ними кола. В тім часі соціалістичний табір розколовся на прихильників большевизму і незалежних соціалістів. Цих останніх тоді було менше. Вони керували Федерацією Українців у ЗДА.²⁷⁴)

Другий Український Сойм скликала сама звужена Федерація Українців у ЗДА під проводом Цеглинського й Січинського. Вислів того стосунку до сойму давав звіт із Федерації Українців ЗДА на нарадах сойму її секретар, Січинський.²⁷⁵)

Другий Український Сойм таким способом не був висловом консолідації українського національного табору, але виявом його розбиття. В промовах референтів і окремих провідних членів сойму були гострі випадки проти Українського Народного Комітету і Народної Ради, а коли декількох членів з місцевих громад підняли питання про згоду цих двох централей, то майже цілий день (16 грудня 1918) присвячено цим нападам і вкінці пропозицію вступити в переговори про згоду відкинено.²⁷⁶) Отож, негайно після «сойму» прийшло тільки до гострішої боротьби між тими двома відломами національного табору, а не до консолідації, чи хоч би до координації діяльності. З того виходила лише шкода для політичної оборони Української Держави.²⁷⁷)

Ні з проводу Федерації Українців ЗДА, ні з президії «сойму», ні навіть ніхто з дискутантів ні словом не згадав про те, що існує реальна українська державність та що тій державності треба помагати своїм впливом в американських урядових колах. Це видно з оповіщеного повного протоколу нарад сойму.²⁷⁸) Лише три рядові делегати всупереч тому, що чули від проводу сойму, поставили на нараді питання про ви-

могу в американського уряду помагати знищеним війною областям Західньої України подібно, як іншим знищеним країнам.²⁷⁹⁾ Внесення підняв один із делегатів аж як 7-мий промовець після основного реферату проводу Федерації Українців ЗДА про «Українську справу в Європі». На це внесення не було відгомону і не підтримано його тоді, ні в промовах, ні в наступній резолюції.²⁸⁰⁾

Тепер нам ясно, що резолюція, предложена «соймові», мусіла бути загальниковою, а не резолюцією, якої вимагав момент. Нема в цій резолюції ніякої практичної вимоги до Уряду ЗДА, щоб визнати існуючу українську державність та помагати їй матеріяльно і політично. Резолюція, замість користи, приносила тільки шкоду своєю заявою, що найліпша форма ладу на Сході Європи — то федерація, або на практиці це була допомога для Росії.

Поза тією резолюцією, яку подав провід сойму до Білого Дому, «сойм» ухвалив виразно лише одно: зібрати гроші для Федерації Українців ЗДА. Визначено окремою ухвалою «народний податок» у висоті 5 доларів річно.²⁸¹⁾ Зразу машина «сойму» ставила 10 доларів річно, але вкінці провід мусів задоволитися ухвалою у висоті 5 доларів річно. Цей «народний податок» мав платити «кожний Українець» у ЗДА. Третього дня багато уваги присвячено питанню збирання цього податку.²⁸²⁾ Ні слова ніхто не сказав, щоб зібраних фондів вживати на допомогу існуючій українській державності. Гроші мали бути вжиті на утримання бюра і на «інформацію в українській справі», але в чому тоді полягала ця українська справа — не сказано. Тобто не сказано, що українська справа тоді полягала в тому, щоб всіми сконсолідованими силами помагати існуючій Українській Державі, що знаходилася в смертельній боротьбі проти двох імперіялізмів — польського і московського.²⁸³⁾

Зараз після сойму його президія і президія Федерації видали спільний поклик під назвою «Відоз-

ва» до всіх Українців у ЗДА, де говориться про ухвали «сойму», але знову ні слова згадки про існуючу українську державність. Після багатьох загальних фраз відозва спиняється над єдиною конкретною справою: збіркою грошей і кличе негайно приступати до збірок на «національний податок». Сума 5 доларів у тім часі мала вартість майже втричі більшу ніж тепер, беручи на увагу можливість заробітку.²⁸⁴⁾

Ліберально-демократична і соціялістична частини розколеного національного табору не були гірші ніж його консервативна, націонал-демократична і клерикальна частина під проводом Народної Ради і Українського Народного Комітету. Також ця частина національного табору в своїх меморіялах, зверненнях і резолюціях з дивного дива клала натиск на федерацію, а про існуючу суверенну українську державність на соборних українських землях не згадувала.

Доказом того може послужити один меморіал Українського Народного Комітету, що його передано також до Білого Дому. Меморіал датований 29 листопада 1918 року. Підписали його члени президії Українського Народного Комітету: голова о. Петро Понятишин тодішній достойник Української Греко-Католицької Церкви в ЗДА, бо її адміністратор; заступник голови д-р Кирило Білик і секретар Українського Народного Комітету, редактор Володимир Лотоцький. Д-р Білик це емігрант з Києва, о. Понятишин і Лотоцький з Галичини. Меморіал говорив виразно в імені всіх українських земель, що були раніше під Австро-Угорщиною і Росією.²⁸⁵⁾ Впадає в тім меморіалі в очі те, що він говорить тільки загальниково, що український нарід повинен мати признане право на самовизначення. Про існуючу в тім часі українську державність на всіх землях України, в меморіалі не було ні натяку. Поза тим меморіал відразу, без ніякої видимої причини, декларується за федеративну систему на Сході Європи, тобто на практиці за федерацію з Росією. Дослівно цей уступ меморіалу у перекладі читається так:

«Якщо висліди Мирової Конференції, яка має незабаром відбутися у Версаї, мали б міститися в рекомендаціях вільної федерації народів, що замешкують територію колишньої Росії, тоді треба для України признати її право і можливість, як окремій одиниці, вступити у вільну унію з народами колишньої Росії на федеративній основі, подібній до тої у З'єднаних Державах під Американським З'єднанням».²⁸⁶)

Цю думку взяли від Українського Національного Комітету дослівно провідники «сойму», чи пак автор згаданої резолюції «сойму». Меморіал Українського Народного Комітету, як і резолюція «Сойму», переконує Президента ЗДА, що Українці приймають цілком можливою для себе злуку з Росією, хоч і жадають якоїсь неясної федерації.*)

Секретаріат Вилсона збирав усі цікаві матеріали перед його виїздом до Європи на Мирову Конференцію в Парижі. В збірнику актів Вилсона був напевно також цей меморіал Українського Народного Комітету. Про це виразно згадує дослідник цього архіву Вил-

*) У тім зв'язку треба ще замітити, що згідність обидвох українських політичних централ у ЗДА щодо федералізму, хоча між цими централями була люта взаємна боротьба, мусить мати спільний корінь. Є фактом, що великий вплив на слов'янську політику в ЗДА мав проф. Т. Масарик. Він був організатором зборів у Філадельфії, про які була мова вище. Він належав до масонської організації і посідав у ній найвищий ступінь. Деякі особи з проводу обидвох українських централ у ЗДА належали до масонських організацій, або стояли близько до них. Тим то насувається правдоподібність, що цю плятформу засугерував їм Масарик. Він був рішучим федералістом щодо немосковських націй з Росією. Щодо Чехо-Словацької Республіки, яку він пропагував, то він пізніше, як президент республіки, на практиці був противником навіть найбільш обмеженої федеральної системи в цій республіці та не подбав навіть про територіальну автономію для Словаччини і Судетів.

сона.²⁸⁷) З того виходить, що цей український матеріал взяв був Вилсон зі собою до Парижу на конференцію. Отож він уважав цей матеріал для себе до деякої міри важливим і керувався ним при оцінці українських бажань. На превеликий жаль, цей матеріал обидвох українських центрів у ЗДА не помагав справі визнання принципу української суверенності в існуючій українській державності.²⁸⁸)

Незгода і взаємна боротьба тривала між обидвома централями української іміграції в ЗДА ще й пізніше, бо цілу першу половину 1919-го року. Це був рішальний час для української справи в урядових колах ЗДА. Сили української іміграції були розбиті раз на національний табір і більшовикофілів, а другий раз всередині самого національного табору. Про успіх інформаційної роботи в таких обставинах не могло бути мови, якби навіть ці централі нарешті бралися в інформаційній роботі узгляднювати існуючу українську державність.²⁸⁹) Обидві централі не спромоглися видати хоч би одної солідної інформаційної книжки про Україну. Видано лише пару брошурок.²⁹⁰)

Робітнича маса тоді виявила максимум жертвенності й активності в українській справі. Вона тому не була винна, що не було кому попровадити її жертвенність і активність у відповіднім напрямку. Зокрема вона складала грошові пожертви на допомогу українській справі. Нажаль, обидві централі в національним таборі не використали зібраних значних фондів на ту працю, яка конечна, зокрема у видавничій ділянці.²⁹¹)

В тім часі, коли нечисленна українська інтелігенція і півінтелігенція в ЗДА і Канаді гризлася між собою і майже нічого не зробила для української справи в ЗДА і Канаді, проводили запопадливо своє діло вороги української державності: московські неділимські імперіялісти і польські імперіялістичні націоналісти. Про перших була в нас уже мова.

ЩЕ ОДНА ТРУДНІСТЬ ДЛЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДИПЛОМАТІЇ

Перешкодою для визнання Уряду собороною української державності “de facto”, була не тільки неділимська пропаганда на американському ґрунті московських імперіялістів під гаслом федерації. Таке гасло було сприйнятливим для американського політичного вуха. Самі неділимці були ворогами федеративної ідеї в застосуванні до колишньої російської імперії. Але, це було добре гасло для підірвання ідеї повного самовизначення націй в суверенній державі. Цю акцію підтримували зі своїх міркувань польські імперіялісти.

Мимовільно, чи за підшептом певних агентур,²⁹²⁾ підтримували балаканину про федерацію також згадані українські політичні центри в ЗДА.

Проте, всі ці моменти, що стояли на перешкоді українській суверенній державності в ЗДА і взагалі на міжнароднім форумі, дістали несподівану підтримку з боку гетьмана і його уряду своїми деклараціями 14 листопада 1918 року і пізніше в користь відбудови великої російської держави з влученням до неї України на федеративній засаді. Що ця гетьманська декларація багато пошкодила, видно з актів Мирової Конференції. Саме тоді, коли Вилсон і Гавс вже були рішені на підтримку самостійної української державності, в половині листопада 1918 р. наступила декларація гетьмана Скоропадського про відбудову великої Росії і про влучення в неї також України на федеративних основах. Цей виступ гетьманату допоміг московському таборові на паризькому ґрунті і москвофільським хитким елементам всередині Американської Делегації на Мирову Конференцію. Д. Г. Міллер записує тоді таку opiniю деяких американських кіл щодо ваги гетьманської декларації про федерацію з Росією:

«З огляду на недавню декларацію Української Республіки на користь утворення федералістичної російської держави такі події можуть відбутись ще до того часу, коли збереться [Мирова] Конференція».^{292А)}

Про цю декларацію в тім негативнім сенсі щодо української суверенності згадується в тім часі кілька разів.^{292В)}

ПОЛЬСЬКА АКЦІЯ НА ЗАХОДІ ПРОТИ УКРАЇНИ

ДВІ ПОЛЬСЬКІ ПОЛІТИЧНІ ОРІЄНТАЦІЇ

Польська політика в перших роках світової війни була поділена так, як вона була поділена вже від кінця 19-го сторіччя. Соціалісти і ліберальні демократи голосили програму відбудови самостійної держави, орієнтуючися при тім на допомогу Австрії і Німеччини проти Росії, яка мала під своєю окупацією головну масу польського народу і території (Конгресову Польщу). Австрія мала область Кракова і частину Шлеська, а Німеччина Познанщину, частину Шлеська і Помор'я. В ім'я здобуття самостійности, цей польський табір зрікався повної соборности. З окупованих Росією земель мала утворитися самостійна Польща, а решта земель повинна була здобути собі широку автономію під Австрією і Німеччиною.²⁹³⁾

Табір соціалістів і лібералів співпрацював з Німеччиною і Австрією політично ще перед вибухом війни і для того в тій орієнтації підготовляв польську збройну силу по боці Австрії і Німеччини. Головним ідеологом і провідником цього руху був провідник польських соціалістів Юзеф Пілсудський, який при вибуху війни виступив із легіоном під своєю командою в складі німецької, а потім австрійської армії.²⁹⁴⁾

Одночасно в тім самім часі польський націоналістичний табір під проводом інж. Романа Дмовського з Конгресівки заступав цілком іншу політичну концепцію. Він не вірив у можливість перемоги німецько-австрійського союзу проти Росії, яка мала союз з Францією, а пізніше ще з Британією. Дмовський був переконаний, що у майбутній війні Росія переможе Німеччину і Австро-Угорщину. Тим то він зв'язував польську справу з Росією і провадив політику так, щоб Росія збирала в собі всі польські землі, даючи їм якийсь ступінь автономії. Дмовський був соборником, але не був самостійником. В орієнтації на російську перемогу він і його партія зложили при вибуху війни відповідну заяву вірности для Росії.²⁹⁵⁾

Обидві польські орієнтації були у війні побиті. Табір Дмовського програв свою політику, бо російська імперія програла війну і втратила свої польські землі на користь Німеччини і Австрії. З другого боку програла фактично також концепція Пілсудського і соціалістично-ліберального табору, який орієнтувався на Німеччину і Австрію, бо обидві ці держави також прогнали війну. Була б таким способом програна також цілком така лялькова держава польська, яку будував німецько-польський союз на землях Конгресівки.

Польська справа несподівано виграла тільки виїнятковим збігом обставин поза обидвома концепціями. В ході війни прогнала і Росія і австро-німецький союз, а замість старої сильної Росії залишилася в 1917 — 18 роках слаба Росія наперед демократична, а потім большевицька. Тим то Захід дістав вільні руки для розв'язки польської проблеми.²⁹⁶⁾

Ми не будемо тут ближче спинятися над тією новою ситуацією, бо її всебічно розглянула інша праця в зв'язку з історією Західньої України. Для нас тут важно лише мати перед очима загальний образ обставин, в яких польський націоналістичний табір міг провадити свою акцію на Заході. Вся дипломатична діяльність цього польського табору провадилася одно-

часно в позитивнім сенсі і в негативнім: вона здобула собі прихильність Заходу в користь відбудови польської держави, а водночас вона всіма силами поборювала всіляку форму і всіляку можливість визнання відбудови української державности. Таку саме акцію провадив на ґрунті ЗДА великий музичний мистець-піаніст Ігнаці Падеревський, а на ґрунті Франції і Британії Роман Дмовський.³⁰⁷)

АКЦІЯ ПОЛЬСЬКИХ ІМПЕРІЯЛІСТІВ У ЗДА І В ЄВРОПІ

В ЗДА утворено в 1915 році окремих Польський Центральний Комітет, який провадив антантофільську акцію і на цій базі пропагував польську справу. З цим комітетом дуже зручно співпрацював І. Падеревський, який поставив свої мистецькі здібності на службу польській справі. Він скоро познайомився з полковником Гавсом і через нього не лише впливав на американську політичну думку в користь польської справи, але за його посередництвом він зазнайомився ближче з самим Президентом Вилсоном.³⁰⁸)

Вже 10 лютого 1915 могла польська делегація мати аудієнцію у Вилсона та представити йому польську програму відбудови держави.³⁰⁹) В 1917 році Дмовський перенісся до Швейцарії і звітливо провадив всю польську акцію в Західній Європі, а зокрема в Франції і Британії. За посередництвом Падеревського він познайомився з полк. Гавсом і вже потім через нього впливав також на Вилсона.³⁰⁰) Головні дати з цієї акції Дмовського такі: У вересні 1915 р. табір Дмовського оснував у Швейцарії (в Льозанні) «Центральну Агенцію Польську», яку провадив здібний Маріан Сейда. Дня 15 серпня 1915 р. Дмовський оснував у Льозанні «Польський Комітет Народовий»,*) який претендував на репрезентацію всієї польської нації на Заході.³⁰¹) Ще раніше, бо дня 4 липня 1917, Дмовський добився того,

що у Франції утворено зав'язок добровольчої польської армії. Незабаром туди прибув ген. Ю. Галер і став її комендантом. Добровольчу армію політично підчинено Польському Комітетові Народовому.³⁰²)

Польський Комітет Народовий при допомозі акції Дмовського і Падеревського врешті при кінці 1917 року добився офіційного визнання, як репрезентація польської нації на Заході. Франція визнала його 20 вересня 1917, Британія 15 жовтня 1917 року, а Італія 30 жовтня 1917 р. Одночасно йшла жива діяльність сконсолідованої польської громади в ЗДА. Улаштовувано сильні маніфестації, писано меморіяли, засипувано конгресменів листами і т. д. А головна річ, збирано великі фонди на акцію, яку провадив Польський Центральний Комітет в ЗДА і Польський Комітет Народовий в Європі.³⁰³) При такій сконсолідованій роботі Польському Центральному Комітетові вдалося дістати повний доступ для своїх інформацій на сторінках великого щоденника «Нью Йорк Таймс».³⁰⁴) Маючи великі грошові засоби, збирані серед польської американської громади, Дмовський і Падеревський тим не вдоволялися, бо потребували для більшої акції ще більше фондів. Своєю зручною політикою вони добилися того, що дістали для Польського Комітету Народового офіційну позичку від державних урядів. Місячно Польський Комітет Народовий діставав по 175,000 франків (35,000 доларів) від французького уряду, а по 25,000 доларів місячно від британського уряду.³⁰⁵)

Річ ясна, що аж ніяк не можна порівняти з тією польською акцією того, що робили українські політичні чинники в ЗДА. Вони замість сконсолідованої праці в користь України, взаємно себе поборювали й оклеветували. Тим то польська акція проти України була сильніша не тільки власною працею, але й відсутністю відповідної української оборони проти неї.

*) "Narodowy" означає те саме, що "національний".

ПОЛЬСЬКА ІМПЕРІАЛІСТИЧНА КОНЦЕПЦІЯ

Дмовський, Падеревський і цілий Польський Комітет Народовий ставилися з повною негацією до української нації. Для підтримки «великої Польщі» коштом України і Білорусі Дмовський виготовив окремий меморіал, який у дрібнім друку містив 60 сторінок. В нім він виставив польські вимоги так, щоб їх обґрунтувати широкою політичною концепцією на тлі цілої Європи. Його меморіал носить наголовок: «Проблеми Середньої і Східньої Європи».³⁰⁸) Цей меморіал Дмовський виготовив для західної антанті і подав його до цих урядів в липні 1918 року. Тоді ці уряди найбільше боялися Німеччини і тому головну увагу він звернув на розмалювання німецької загрози для Заходу. Він ще побільшував той страх і на тім тлі робив висновок, що треба коштом Німеччини відбудувати велику Польщу.³⁰⁹) Велика Польща, мовляв, буде східнім заборолом в союзі зі Заходом проти німецької загрози. Дмовський враховував ту реальність, що на Заході бачили тоді в Росії большевизм і його згоду з Німеччиною. Тим то він міг викладати свою політичну концепцію побільшення Польщі також коштом «російського комплексу», тобто коштом України, Білорусі та Литви.³⁰⁸)

Свій меморіал Дмовський зложив британському міністрові зовнішніх справ, Балфурові, в Лондоні, в квітні 1917 р., а пізніше його надрукував у формі дипломатичного акту і розіслав по всіх урядах Заходу.³⁰⁹) Основне місце цього меморіялу в справі України таке:

«З огляду на те, що Малорусини є племенем без історії, то цей рух мусить викликати дуже трудні питання, зокрема ж з огляду на факт, що Німці позують на протекторів українських змагань. Німецькі впливи можуть статися в цій ділянці дуже сильними, зокрема тоді, коли Німці встигнуть опанувати Польщу, бо це впровадило б їх у безпосередню стичність з Україною».³¹⁰)

Як бачимо, то Дмовський в імені свого середовища, відмовляє Українцям національного характеру. Це, просто, якесь собі слов'янське плем'я, зближене до московського народу, але без історії, тобто без прикмет, здатних творити державу. Щоб ще більше дискредитувати Українців, він запідозрює виразно, що евентуальний національно-державний рух в Україні в зв'язку з революцією в російській імперії, буде небезпечним для Заходу, як зняряддя німецької політики. Так розправившись з основним характером українства, Дмовський у меморіялі далі ніби то дбає про інтереси російської імперії, яка тоді формально була ще членом антанті. Він про це каже:

«Більша частина цього простору [колишніх провінцій, окупованих Польщею на Сході Європи до 1771 року] має велике господарське значення для держави, яка буде посідати побережжя Балтійського і Чорного Моря з Ригою і Одесою. Білорусинів і Малорусинів, хоча вони різняться від Великоросів культурно і навіть мовою, вважають за частину московського народу³¹¹, а поглищення їх було віддавна одним з основних національних змагань Росії».³¹²)

Дмовський цілком погоджується на те, щоб Росія поглотила ту частину українських земель, яких не забере собі Польща. Він стоїть на тому, що Польща має «історичне право» забрати собі всі землі в межах з 1771 року, тобто по Дніпро. Але, він великодушно зрікається частини цих земель, а жадає тільки тих просторів, де ніби то перебуває «польський культурний елемент», тобто дідичі-поміщики. В дійсності він плянує забрати від України стільки земель, скільки Польща може їх «переварити», тобто спольщити.³¹³)

Справі меж Польщі на Сході він присвячує окремий розділ у своїм меморіялі. Там він між іншим переконує дипломатів Заходу так:

«...Польська держава охоплює на Північній Сході цілий литовський мовний простір і край на

Південь від нього аж до східного кінця Галичини, тобто теперішні губернії Ковенську, Виленську, Городненську, більшу частину Мінської і Волинської. Цей справедливий поділ спірного простору найліпший, і він відповідав би потребам мешканців та був би найліпшою безпекою приязних стосунків між Польщею і Росією у майбутності...»³¹⁴)

З наведених тут уступів видно виразно, що Дмовський засадничо відкидає можливість відбудови Української Держави і Литви. Його програма міститься в концепції нового поділу України, а також Білорусі, між Польщу і Росію. Щоб легше переперти таку програму, він запідозрює український національний рух, як знаряддя в німецьких руках. Він на вступі до свого меморіялу писав про межі Польщі так:

«Забезпечення положених на Сході земель Литовців і Русинів перед поширенням посереднього чи безпосереднього опанування Німеччиною можна досягнути лише тоді, коли Польща на Сході буде межувати безпосередньо з Росією, а землі Литовців і Русинів з огляду на неможливість створення дійсно незалежних держав Литовців і Русинів повинні бути частинно поставлені під польський, а частинно під російський вплив, замість знайтися під німецьким впливом».³¹⁵)

Дмовський без обиняків проповідував польський імперіялізм, тільки оправдував його різними аргументами, які були обраховані на вухо Заходу, переляканого Німеччиною. Польська держава в етнографічних межах була б «Польщею мінімальною», писав він виразно. Захід потребує «великої Польщі», казав Дмовський, а тому вона мусить вийти поза свої межі. Вона мусить «закреслити собі такий державний простір, який відповідав би історичній вартості Польщі і який уможливив би їй політичну і творчу цивілізаційну роллю великого народу».³¹⁶)

Дмовський прочував, що дехто з дипломатів, читаючи його меморіял, може поставити собі питання:

«Коли Польща мала таку історичну вартість, то чому ж вона впала і була поділена між сусідами?» В меморіялі Дмовського нема згадки, що Польща впала з причини нездарности своїх провідних верств, які твердили цілі сторіччя, що «Польща повинна триматися анархією» («нержондем»). Зате про поділ Польщі Дмовський пише патетично так:

«Польща зникла з мапи Європи в 1795 р. Загальний погляд приписує упадок Польщі хибам конституції цього королівства, слабості його влади і внутрішнім незгодам... Цю теорію поставили заборчі держави [Німеччина, Росія, Австрія]».³¹⁷)

«А в дійсності, хоч і були внутрішні хиби, пише далі Дмовський, то головних причин треба шукати в міжнароднім положенні тодішньої Європи».³¹⁸)

Але, та сама міжнародна ситуація в очах Дмовського не оправдує упадку української державности в минулому, якої, зрештою, він навіть не признає. Він, просто, твердить, що український нарід нездарний для державної творчости.

Погляд на мапу і статистику людности провінцій, які Дмовський хотів прилучити до Польщі, вказував на те, що така велика Польща мала б майже половину не-польського населення. Дмовський цей заміт передбачує у меморіялі і наперед його відкидає так, що всюди применшує на українських, білоруських і литовських землях не-польське населення, а прибільшує польське. Існуючу царську і цісарську статистику, яка говорить щось інше, Дмовський пояснює так, що то буцім українські державні урядовці в цих державах фальшували статистику. Власне Поляки були в адміністративній службі австрійській і російській і вони фальшували статистику в користь Поляків.³¹⁹)

В подібнім дусі написаний також меморіял Дмовського до Вилсона, що його він подав 8 жовтня 1918 р. Це час, коли провідні центри української еміграції в ЗДА сварилися і писали свої резолюції і меморіяли,

які вже згадані в нас раніше. В цій меморіалі Дмовський також доказує потребу поділу України між Польщу і Росію. Обговоривши справу приділу земель від Німеччини до Польщі, Дмовський у меморіалі переходить до земель на Сході. Він насамперед підносить претенсію на цілу українську Галичину. Він перед Вилсоном не може заперечити, що в тім краю живе українська більшість, а тільки польська меншість (він подає її на 25%). Проте, він жадає прилучення того краю до Польщі такими аргументами:

«В другій половині минулого сторіччя розвивався в Східній Галичині український національний рух... Від самого початку він був підтримуваний австрійським урядом, який у нім бачив засіб для ослаблення Поляків і з тих самих причин давав Берлін під час останніх 25 років цьому рухові радо допомогу». ³²⁰⁾

Все те перекичує Дмовський свідомо, бо ж він знав, що саме Поляки були підтримувані австрійським урядом у Галичині від 1860-их років. ³²¹⁾ Дмовський не міг перелічити сили українського руху в Галичині, бо про нього було голосно в усій світовій пресі. Відбувалися там парламентарні вибори, при яких всупереч кривавим практикам польської адміністрації під австрійським орлом вибирали Українці майже 30 послів. Тим то Дмовський тільки очорнює цей рух, але не може його заперечити, коли він пише:

«Провідники Русинів жадають відлучення Галичини Східньої від Польщі на підставі, що більшість населення є руська». ³²²⁾

Не признати в Східній Галичині української, чи як він пише, руської більшості, Дмовський не міг перед Вилсоном, бо боявся, що Вилсон загляне до статистики і там ствердить явну неправду в меморіалі. В тім випадку Вилсон міг вже не вірити всьому іншому, що писав би Дмовський. Тим то Дмовський не заперечив явного факту, але дав йому цілком інше наświetлення,

таке, щоб воно заперечувало право державного самовизначення Українців у Галичині. Отож він далі продовжував так:

«Однак треба тямити, що руський національний рух, існування якого не можна заперечити, не увійшов у цілу руську людність, значна частина якої під національним оглядом неусвідомлена і байдужа, ні цей рух не витворив досить сильної і незалежної інтелектуальної кляси». ³²³⁾

В дійсності український національний рух у Галичині серед людових мас був сильніший, ніж у Конгресовій Польщі польський. Українські селяни ніколи не виступали в Галичині кривавою різнею проти своєї інтелектуальної верстви — світської і духовної інтелігенції, як це було з польськими селянами в Галичині в 1846 році, коли вони різали свою шляхту, або в часі повстання польської інтелігенції в Конгресівці в 1863 році. Тим то Дмовський поменшує український рух свідомою неправдою. Правда, українська інтелігенція була б у Галичині більшою і її було треба, але до того не допускала польська шляхетсько-буржуазна коаліція, яка мала угоду з німецьким урядом в Австрії і він, всупереч конституції, віддав їй владу в Галичині. ³²⁴⁾

«Офіційна статистика виявляє, пише далі в меморіалі Дмовський, що у всіх професіях [зайнятих] і в торгівні в Східній Галичині, за винятком дрібних хліборобів, руський елемент творить менше ніж 5 відсотків. В таких відносинах трудно зрозуміти, як цим краєм могли б адмініструвати Русини». ³²⁵⁾

З того Дмовський робив висновок, що покищо в Східній Галичині не може бути української державної влади, але що її треба віддати під владу польського уряду, який, мовляв, ступнево вишколить значнішу частину інтелектуальної верстви Українців і тоді вони будуть творити автономну одиницю. ³²⁶⁾

Після такого з'ясування справи Східньої Галичини перейшов Дмовський у своїм меморіалі до Вилсона

до справи «східніх провінцій Польщі», тобто до українських земель з колишньої російської імперії. На цій території він нарахував 26 мільйонів людей, а територію оцінював на 180,000 квадратних миль. Підкреслюємо, що тут Дмовський говорить виключно про українські і білоруські землі, а не про Конгресівку.³²⁷⁾ Він мусить признати, що ця територія є заселена в компактній більшості не-польським народом (українським, білоруським і литовським). Проте, він спокійно фальшує статистику і подає, що на цих не-польських землях нібито живе аж 6 мільйонів Поляків. Правда, навіть цей фальшивий рахунок Дмовського дає лише 18,7 відсотка Поляків проти 81,3 відсотка не-польського населення, але він негайно знаходить аргумент для того, щоб таки вимагати ці землі для Польщі.³²⁸⁾

Він пише в меморіялі до Вилсона про ці українські землі дослівно так:

«Більшість руська (українська)³²⁹⁾, білоруська і литовська складена з дрібних хліборобів і духівників. Білорусини є расовим елементом цілком пасивним. Серед них нема ніякого національного руху».³³⁰⁾

Так легким расовим аргументом позбувся Дмовський білоруської справи. Він проголосив Білорусинів якоюсь нижчою, бо «пасивною расою» і вже міг спокійно їх анектувати до майбутньої польської держави. Він тільки шукав для того ще згоди Вилсона. З черги він розправлявся з Українцями в рамках колишньої російської імперії на Захід від Дніпра таким способом:

«Протягом останніх 50 років проявляється серел Українців деяка діяльність літературна, з якою йде впарі слабій політичний рух в напрямку національної окремішности. Одначе цей рух був обмежений до деяких кіл, зложених із університетських студентів, переважно синів священних і селянських. Він ще не розвинувся достатньо, щоб витворити серел Українців сильну інтелектуальну клясу».³³¹⁾

Проте, Дмовський мусів у своїм меморіялі рахуватися з фактом, що від 20 листопада 1917 року не лише в якімсь проголошенні, але фактично існувала Українська Держава і її центральна влада в Києві. Ця держава встигла сама, власними силами, боронити себе перед воєнною агресією Советської Росії від 17 грудня 1917 р. по половину лютого 1918 р. Цей факт був відомий усім і він заперечував тезу Дмовського. Але Дмовський добре врахував страх перед Німцями і ненависть Заходу до них. Тим то тут він нагло звернув увагу на «німецького коника» і ним поїхав чвалом у своїй пропаганді:

«Якщо Німеччина визнала український нарід у Берестейським Мирі, то зробила це не з огляду міжнародної справедливости, але тільки з метою розбиття Росії і поменшення польської території. Зробила це Німеччина з повною свідомістю, що українська держава не може залишитися дійсно незалежною і мусить підпасти неминуче під німецький протекторат».³³²⁾

В такий спосіб Дмовський представив Вилсонові українську справу. Він заперечив здатність України існувати незалежно з огляду на брак потрібної інтелектуальної верстви.

Щоб викликати у Вилсона враження об'єктивности свого меморіялу, Дмовський похвалив расову здатність Литовців і їх національний рух. Зробив він це тому, що Литовці — маленький нарід і він сподівався знайти в очах Вилсона оправдання, коли Дмовський вимагав втілення такого маленького народу в межі Польщі. Такий малий народець, думав Дмовський, не може утримати своєї незалежности між Польщею, Росією і Німеччиною. Він писав про це так:

«Тільки серед тої людности, що говорить по-литовськи, почався національний рух і він робить поступ... Литовці здатніші до поступу ніж Русини або Білорусини. Але литовський рух є ще дуже молодий... Мало є литовських націоналістів і тому

Поляки залишаються головним культурним елементом у тім краю. Литовська мова ще не розвинулася понад дуже примітивний позем». ³³³⁾

Щодо меж, які мали б ділити Польщу від Росії, то Дмовський у меморіялі до Вилсона вже їх посунув далі на Схід у порівнянні з меморіялом до Балфура. Ось ці межі: губернії Ковно, Вильно, Городно, а далі поза Минськ, Слуцьк, Пинськ, поза ріку Горинь та цілі повіти Проскурів і Кам'янець Подільський. На всій цій території, писав Дмовський, Поляки є сильною меншістю і при тім єдиною економічною і інтелектуальною силою того краю. ³³⁴⁾

В березні 1917 року Дмовський написав, а в квітні того року подав меморіал про суспільно-політичні стосунки на Сході Європи і про вимагану межу Польщі на Сході. Тоді він вимагав для Польщі тільки Холмщину, Підляшшя, Полісся та частину Волині з колишніх підросійських земель України, а з півдавстрійських земель — цілу Галичину. ³³⁵⁾ Тепер, при кінці 1918 року, його апетити супроти України і Білорусі зросли. Він поширює межі Польщі далі на Схід коштом Білорусі і коштом України попід самий Київ на Волині і забирає половину Подільської губернії. Так мала вирости «велика, дуже велика Польща», як це окреслювали пізніше французькі приятелі Польщі на Міровій Конференції.

МЕТА ПОЛЬСЬКОГО ІМПЕРІАЛІЗМУ — УДАРЕМНИТИ НЕЗАЛЕЖНІСТЬ УКРАЇНИ

Проте, як слушно перший звернув увагу Василь Кучабський у своїм огляді українсько-польської війни, ³³⁶⁾ Польському Національному Комітетові на чолі з Дмовським і Падеревським ішлося в їхній політиці не про самі межі нової польської держави коштом України, Білорусі і Литви. Цій польській імперіалістичній політиці залежало на тому, щоб вбити саму ідею української, білоруської і литовської державности в очах

Заходу. Дмовський, Падеревський і їхній Польський Національний Комітет заступали політичну концепцію нового й остаточного поділу України між Польщею і Росією. Ця концепція в своїй основі одначе зверталася не тільки проти України, але бумерангом вона була по майбутності також сильної Польщі. ³³⁷⁾

Дмовський і Падеревський були для Поляків знаменитими дипломатами. Вони вміли знайти дипломатичні засоби і способи, щоб переперти свою концепцію серед рішальних політично-суспільних кіл Заходу. Зате вони не були дійсними політично-державними творцями, від яких вимагається творчої політичної думки, обрахованої не для зиску в данім моменті, але на цілі сторіччя. ³³⁸⁾ Польща є середньою країною. У випадку поділу України між Польщу і Росію, Польща дещо росла понад середній рівень, але все одно вона не могла у тім випадку утриматися незалежною між двома, куди сильнішими, державами — Росією і Німеччиною. Рахунок Дмовського був лише на союз Польщі з Францією. Проте, такий союз не міг допомогти Польщі в рішальній мірі, бо сама Німеччина була при відбудові сильнішою, ніж союз Франції і Польщі. Якщо приходив у рахубу російський антагонізм проти Польщі, то тут не поміг би Польщі союз із Францією в ніякім разі. Сила великої Росії з масою українських і білоруських земель наперед передрیشала долю Польщі. Якщо ж ще взяти в увагу можливість співгри Росії і Німеччини, то мусів у тім випадку наступити новий поділ Польщі. ^{336А В)}

ЄДИНА МОЖЛИВА ВИЗВОЛЬНА КОНЦЕПЦІЯ

Дійсна творча політика, відповідаюча реальним відносинам Східної і Середньої Європи, вимагала від Дмовського заступати концепцію, яку в засаді боронила Українська Центральна Рада на чолі з М. Грушевським: союз не-московських націй. Цю ідею пропаговано на з'їзді народів у Києві в 1917 р. ³³⁹⁾ Суверенні

держави не-московських націй Середушої і Східньої Європи могли і можуть в майбутності утриматися лише при умові, коли буде створений міцний бльок цих націй, а Росія буде зведена до своїх етнографічних меж. Тоді такий бльок може, як показує рахунок людського і економічного потенціалу, утриматися і проти московської і проти німецької загрози.

Роблячи поділ України, польський імперіялізм тим самим творив нову польську державу з такою кількістю не-польських націй в її межах, що та держава мусіла внаслідок вічної внутрішньої визвольної боротьби цих націй терпіти на власну слабкість і витворювати в польськiм політичнiм світі змагання до диктатури. Все те мусіло в корені підрізувати силу того державного твору. Одночасно ця концепція причинялася до відбудови великої російської імперії, яка в скорім часі мусіла положити кінець польській незалежності.³⁰⁰)

Зрештою, як вже ми підкреслювали раніше, Дмовський і Падеревський обробляли ґрунт в ЗДА для тієї концепції про поділ України без значнішої протиакції чи то Федерації Українців ЗДА, чи Українського Народного Комітету. Поляки мали в умовах сварні серед американських Українців цілком вільне поле для своєї акції. Пізнішому дипломатичному представництву УН-Республіки вдалося прибути до Вашінгтону аж восени 1919 року. Це все було запізно, бо всі проблеми вже були вирішені в Парижі.

АКЦІЯ ДМОВСЬКОГО В ПАРИЖІ

На паризькiм ґрунті Мирової Конференції Дмовський продовжав переводити свою концепцію поділу цілої України. Про ці заходи польської дипломатії буде в нас мова докладніше пізніше при нагоді огляду Мирової Конференції. Тут треба лише коротко згадати, що Дмовський вже 29 січня 1919 представив особисто на авдієнції в Найвищій Раді свою концепцію.³⁰¹)

Пізніше, дня 28 лютого 1919, він виклав вимоги Польщі ще в окремiм меморіалі до Найвищої Ради. Там він писав між іншим:

«Конечно треба встановити між Німечиною і Росією сильну і справді незалежну польську державу».³⁰²)

Він не бачив того, що в даних відносинах така ніби то сильна польська держава мусить бути слабою і мусить у короткім часі впасти жертвою або Німеччини або Росії, або цих обидвох потуг.

До тих основних елементів непридатности концепції нової Польщі з поділом України, приходить ще один елемент, який містив у собі зародок смерті Польщі, як незалежної держави. Цим елементом було фальшиве ставлення до проблем московського большевизму. Щодо цього, тоді на Заході було «вавилонське помішання язиків». Так звана «російська проблема» була горіхом, якого не вміли розколоти державники Заходу за малим вийнятком деяких одиниць. До зерна проблеми вони не добралися тоді цілком, хоч дехто трохи зачіпав вже за край зерна. До цієї проблеми мусить наш нарис повернути перше, бо ця справа була життєво зв'язана з Україною.

ХИТАННЯ ЗАХОДУ В ПОЛІТИЦІ СУПРОТИ РОСІЇ І БОЛЬШЕВИЗМУ

ЗАХІД МАЄ РОЗВ'ЯЗАНІ РУКИ ПІСЛЯ КАПІТУЛЯЦІЇ НІМЕЧЧИНИ

Вже перед самою капітуляцією Німеччини переможні великодержави Заходу підготовляли підвалини, на яких мав бути улаштований новий порядок світу. Британія, Франція і Італія, після довгих спорів за лаштунками, пристали на вимогу Вилсона, що перемир'я з Німеччиною має базуватися на його Чотирнадцяти Пунктах.³⁶³)

Врешті, коли Німеччина 11 листопада 1918 р., підписала умови перемир'я, то тоді західнім великодержавам цілком розв'язалися руки. Обезброєна і при тому в революційному стані Німеччина не могла, і зрештою не хотіла, нападати знову на Францію після перемир'я. В ній провід мали ті політичні кола, які ще перед перемир'ям прагнули згоди з антантою. В цій ситуації антанта мала всі свої політичні, збройні і матеріальні сили вільні для того, щоб ними вимусити умови тривалого миру в світі. І до цього провід антанти негайно забрався, граючи ролю світового диктатора. Трудність була лише в тім, що провід антанти сам не мав згоди про те, що він має диктувати.

Щоправда, була прийнята загальна засада для міжнародного права про самовизнання націй. На цій підставі мав бути уложений мир із переможними цен-

тральними державами, — Німеччиною, Австро-Угорщиною, Болгарією і Туреччиною. Однак Франція і Італія, всупереч тому праву, прагнули дістати собі і своїм сателітам від переможених територіяльні зиски. Вони використовували всі дипломатичні засоби, щоб право самовизначення для переможених і слабших націй звести до мінімуму.³⁶⁴)

Вилсон і частинно Лойд Джордж притримували націоналізмом. Але й вони пізніше в своїх стараннях про цей розгін нового імперіялізму, розпаленого новим миром підпадали під вплив темних залаштункових сил і діяли мимохіть всупереч міжнародному праву про самовизначення. Ці спори всередині антанти не давали її державникам творчо думати про справедливий і тривалий мир усіх націй, великих і малих. Окрім того спрагнені сенсацій публіцисти й політики провокували різними побічними домаганнями схвилювання громадської думки і цим відвертали її від основної проблеми світового миру.³⁶⁵)

Проте, не зважаючи на різні окремі порушення права самовизначення супроти центральних держав, всежтаки переможна антанта в основі стосувала це право до Німеччини, Австро-Угорщини, Болгарії і Туреччини. Негайно, в перших проєктах мирових договорів із цими державами диктовано їм, щоб вони погодилися на самовизначення тих цілих народів чи їх частин, які вони опановували до кінця війни. Поділено пізніше без вагання Австро-Угорщину на її складові національні частини і те саме зроблено з Туреччиною. Від Німеччини і Болгарії відділено чужі, під національним оглядом не-болгарські або не-німецькі землі. Все роблено згідно з логікою права самовизначення націй. Після довгих дебат, виняток зроблено щодо колишньої російської імперії.

Росія була така сама многонаціональна імперія, як Туреччина або Австро-Угорщина. В ній так, як у названих центральних державах, панувала меншість одної нації — московської. Але якимсь дивним проце-

сом логіки в політичних справах державники антанти хиталися вже в часі приготування Мирової Конференції над питанням, чи право самовизначення має бути стосоване також до колишньої російської імперії. Не було хитання тільки щодо Польщі. Тим то, хоч антанта мала після капітуляції Німеччини розв'язані політично, мілітарно й економічно руки, вона втратила сім дорогих місяців на хитання, яку політику встановити щодо Росії. Цим вона втратила також нагоду полагодити цей комплекс питань і дала змогу вирости в силу Советській Росії. Підтримка антант для білого московського руху, в тім часі проти не-московських самостійних держав, в істоті речі, причинилася також до зросту сили Советської Росії. Треба пізнати хід цього хитання, бо це є конче для зрозуміння подій в Україні і загалом в цілій Європі.

ПРИЧИНИ ХИТАННЯ АНТАНТИ ЩОДО "РОСІЙСЬКОГО КОМПЛЕКСУ"

В колах антантських державників мала тоді ще сильний вплив концепція неподільності російської імперії.³⁸⁷) Як сказано, роблено в цій засаді виняток лише для Польщі і частинно для Фінляндії. Чому саме ця концепція неподільності завойовницької імперії була так сильна? На це питання ще сьогодні можна почути різні відповіді.

Як першу причину для впливу концепції неподільності російської імперії подають привычку англо-саксонського світу думати категоріями економічних комплексів. Мовляв, англійські й американські економісти привыкли думати великими господарськими комплексами і вони прагнуть мати економічні стосунки з великими комплексами. Це ніби то улегшує ці стосунки.

Цей аргумент не витримує критичної аналізи. Властне ті самі кола без вагання не тільки погодилися, але самі висунули принцип поділу великих комплексів — Туреччини і Австро-Угорщини. Ясна річ, що тут в не-

подільності російського комплексу не грали ролі економічні моменти. Якщо б тут грав ролю економічний момент, то тільки щодо господарської співпраці (митні і монетарні союзи) нових національних держав, а не їх насильне підкорення одному панівному народові.³⁸⁷)

Також треба взяти на увагу, що сама британська колоніальна імперія в тім часі вже давно була поділена на окремі господарські комплекси (Канада, Південна Африка, Австралія, Нова Зеландія), які мали вже майже державну суверенність.³⁸⁸)

Не грав ролі також якийсь державно-організаційний принцип. Англо-Сакси звикли до вільного федеративного принципу і йшли в тім так далеко, що самі давали державне право колись завойованим націям.³⁸⁹) Сама ж Америка була організована не на централістичним, а на федеративним принципі з великими правами окремих федеральних держав.

Отож, мусимо прийняти за певне, що вплив на концепцію неподільності російської імперії мала в рішальній мірі відповідна пропаганда і дипломатична акція зацікавлених кіл польських націоналістів і московських імперіялістів. Про польську акцію в тім напрямку була в нас вже докладніша аналіза. Без істотного спротиву з українського боку в ЗДА і в Британії та Франції Польський Національний Комітет під проводом Падеревського і Дмовського переконував особисто і меморіялами антантських державників, що має бути тільки велика Польща, а поза тим повинна залишитися неподільна російська імперія. Меморіялів проти тієї тези, тоді з українського боку ще не подано.

Московська неділимська акція мала сильних прихильників в антантському суспільстві. Громадську думку в цій справі обробляли численні інтелектуали московської еміграції на Заході. Все одно, чи вони були білого чи большевицького напрямку. Підтримували родовитих Москвалів у цій акції також різні змосковщені чинники з колишньої російської імперії в своїй пресі і своїх особистих зв'язках. При тому великий вплив мали

колишні амбасадори Росії в антантських країнах. Деяких із них визнавали уряди далі офіційно амбасадорами (наприклад, амбасадора Бехметева у Вашингтоні). Інші, хоч в неофіційнім характері, мали завжди особистий доступ до міністрів зовнішніх справ.³⁷⁰⁾

В тім часі у Парижі заснували всі колишні амбасадори Росії окрему організацію під назвою «Конференція Амбасадорів Росії», яка претендувала на заступство інтересів цілої колишньої російської імперії (за винятком Польщі). Вона була дуже активна в обороні принципу неподільності імперії.³⁷¹⁾

За кордоном діяли також московські партійні провідники, як демократичних і соціалістичних партій, так і консервативних партій. Вони також діяли в користь принципу неподільності імперії.³⁷²⁾ Тоді серед них не було оборонців дійсного принципу федералізму, а не то права самовизначення націй.³⁷³⁾

Українські дипломати прийшли на цей антантський ґрунт щойно при кінці січня 1919 і мусіли обробляти цей терен від самого початку з величезними труднощами. Вони вже застали антантських державників сильно захитаних у принципі самовизначення народів. Тим то їхня акція була дуже утруднена. Концепція неподільності, очевидячки, брала верх в антантських колах після хитання в перших місяцях. Акція польських і московських чинників була тією причиною, яка перехилила в головах антантських державників думку в користь концепції неподільності Росії.

Ця польсько-московська акція встигла викликати в умах деяких західних державників, просто, втрату здорового глузду. Це можна особливо слідити на актах державного департаменту ЗДА. Апарат цього департаменту разом зі своїм шефом, Робертом Лансингом, менше думав про те, що лежить в інтересі Америки, а більше про інтереси Росії. Ще перед початком Мирової Конференції Лансинг сугерував Вилсонові окремим листом:

«Треба старатися розглядати і берегти інтереси Росії, як цілоти, а не частин теперішньої дезинтегрованої Росії».³⁷⁴⁾

Це було 20 листопада 1918 р. Незабаром, бо 16 грудня 1918, Лансинг ставив проблеми Мирової Конференції, на які фактично не давав відповіді. Між цими питаннями він поставив також без відповіді таке:

«Чи мають бути прийняті на Мирову Конференцію Фінляндія, Естонія, Литва, Україна і Кавказія?»^{374А)}

Лансинг, як видно, вже наперед сумнівався, чи можна допустити до Парижу репрезентантів національних держав із території колишнього російського царства і цей сумнів сугерував Вилсонові. Вилсон тоді разом із Гавсом стояв ще на позиції права самовизначення націй і ще не приймав сугестій Лансинга, який давав їх ще в невиразній формі. Апарат державного департаменту під впливом Лансинга давав для Вилсона ніби компромісовий висновок: Не давати заступства національним державам, але не давати також Росії, «як цілості». Американський дипломат Д. Г. Міллер писав з тією метою до Вилсона 21 листопада:

«З огляду на існуючі обставини в Росії і аж до пригожої зміни в них, було б непрактичним допускати до Мирової Конференції будь-яких репрезентантів чи то Росії, як цілоти, чи то будь-якої [не-московської] національності, які стараються встановити свою власну владу».³⁷⁵⁾

Цей дипломат ЗДА сугерує прийняти французьку пропозицію того роду, щоб альянти утворили на Мировій Конференції свою окрему комісію для береження «російських інтересів», при якій була б дорадна рада «російських дорадників».³⁷⁶⁾

Щодо України, то заперечення для неї місця на Мировій Конференції було в тодішній ситуації дуже легке для обґрунтування: саме тоді появився був декрет («грамота») гетьмана Павла Скоропадського про федерацію з Росією. Цей момент Д. Г. Міллер вираз-

но підкреслює в своїй сугестії до Вилсона, щоб новим державам із території колишньої Росії не давати представництва на Міровій Конференції. Міллер писав:

«З огляду на останню декларацію Української Республіки в користь федералізованої Росії, то такий розвиток [в Україні] може взяти оборот ще перед відкриттям конференції в Парижі».³⁷⁷⁾

Очевидно, що справа репрезентації Росії, «як цілості», стояла покищо в гіршій позиції ніж репрезентація національних держав. Бо ж ці національні держави реально існували, а одної «російської держави» тоді в практиці не було. Тоді в імені Росії говорили: Совнарком Росії, адмірал Колчак, ген. Денікін, ген. Юденіч і ген. Міллер в Архангельську. Білі генерали самі між собою не мали тоді згоди. Тим то не могла «Росія», як така, мати репрезентації, але національні держави могли мати. Проте, провід антанти в цій справі хитався.

НЕЯСНЕ СТАВЛЕННЯ АНТАНТИ ДО БОЛЬШЕВИЗМУ І ДО НОВИХ ДЕРЖАВ

Як баламутне було становище антанти при кінці 1918 і на початку 1919 років до «російського питання», так не менше баламутним воно було зокрема до московського большевизму. Ясний погляд на проблему большевизму мав лише Клемансо, який серед антантських урядів пропагував ідею збройної інтервенції проти большевизму. Інші хиталися і міняли становище з дня на день. Це особливо видно в протоколах нарад британського уряду і нарад шефів антантських урядів перед і на початку Мірової Конференції. Його дасться схарактеризувати власним признанням Лойда Джорджа, що в цій справі не було ніякої політики.³⁷⁸⁾

Для здійснення цієї «політики щодо Росії», тобто супроти большевизму, відбулася в Лондоні в перших днях грудня 1918 окрема конференція антантських урядів. На цій нараді були такі голоси: Балфур був

тієї думки, що на Мірову Конференцію треба запросити репрезентантів Естонії, Литви і Лотви, а не просити Советської Росії. Також Керзон був проти запрошення делегації Советської Росії. Обидва британські міністри залишили відкриті двері для делегації інших національних держав.³⁷⁹⁾

Клемансо заступав таку думку:

«Штука політики полягає в розв'язуванні питань, які вириваються. Погоджуюся з Балфуром. Буду протиставлятися з найбільшою силою запрошенню репрезентації тієї Росії, яка зрадила справу альянтів під час війни [тобто Совнарком Росії]. Мир до цієї Росії не стосується. Щодо малих націй, то їхня постава до нас буде залежати від нашого погодження миру. Якщо ми створимо справедливий мир, то вони будуть притягнені до нас. Якщо ж ми відновимо світ конкуруючих коаліцій, то ми витворимо між ними ті самі клопоти і турботи, які викликали останню війну».³⁸⁰⁾

Всі ті думки Клеманса відповідали потребам часу і давали добру перспективу для погодження справи нових національних держав. Його рішуче становище проти Совнаркому Росії правильне. Він ще раніше, влітці 1918 року, запропонував провести інтервенцію проти большевизму шляхом його повної ізоляції бльокадою. Це його концепція «санітарного кордону», яка ще пізніше була предметом дискусії між альянтами. Але, в дальших міркуваннях щодо малих націй, Клемансо пішов на бездоріжжя зі шляху правильної концепції. Він говорив про це:

«Ми не повинні нараз визнавати малих націй. Поступаймо згідно з приповідкою: дати їм варитися і щойно коли вони будуть готові, ми повинні їх визнати».³⁸¹⁾

Ця засада «варення у власнім сосі» до часу, поки буде все готове, була стосована не до всіх малих націй. До Чехо-Словаччини, Польщі і Югославії її не стосовано, але визнано відразу і ще давано їм допомогу.

Зате супроти України, балтійських і кавказьких країн, стосовано цю політичну кухню печення до живого ввесь 1919 рік.

Цілком іншу концепцію застосував британський прем'єр Лойд Джордж. На цій нараді він між іншим говорив таке:

«Було б передчасно приймати будьяку постанову в питаннях щодо Росії, бо на нараді не є репрезентована Америка. Але не є передчасно дискутувати цю справу, щоб вчутися в цей предмет. Ми не можемо поступати так, якби цілком не було Росії. Якщо один із альянтів спричинив війну, то ним є в кожному разі Росія. Росія взагалі охоплює близько дві третини Європи і велику частину Азії. Отож це проблема, яку мусимо взяти на увагу. Чи можемо ставити чоло цій проблемі, якщо не дамо російському народові права самого себе репрезентувати. Справа двох сотень мільйонів людей не може бути полагоджена, якщо їх не вислухати. Неможливо казати, що Татари, Фіни, Лотиші повинні прийти на Мирову Конференцію, а більшовики не повинні, хоч мають три четвертини всього населення. Що ми б не думали про більшовиків, а вони мають владу над більшістю людности. Це є факт і навіть шкідливий, але фактів не можна легковажити тому, що вони є неприємні».³⁸²⁾

Большевицька влада — це був факт, то правда, і ніхто того на нараді не легковажив. Навпаки, інші члени наради були тієї думки, що той факт треба старатися усунути зі світу відповідними засобами. Одним із тих засобів, була пропозиція не визнавати більшовиків правною владою, і тому не запрошувати їх на Мирову Конференцію. Лойд Джордж завзято боронив протилежної пропозиції. Він радив трактувати більшовиків легко, покликуючися при тому на аналогію трактування французької революційної влади і роялістичного протиревольюційного руху європейської коа-

ліції на чолі з Британією. Цей крок тодішньої коаліції він уважав історичною помилкою.³⁸³⁾

В імені Італії барон Сонніно в основі прихилився до аргументів Лойда Джорджа. Він так філософував про спільний, світовий інтерес:

«Це лежить у спільнім інтересі, щоб Росія існувала. Це не конечно значить, що Росія мусіла б бути неподільною державою, але, можливо, як федерація автономних держав».³⁸⁴⁾

Сонніно, як видно, вже був добре оброблений Дмовським і Падеревським, бо він висуває аргументи для заперечення суверенности не-московських націй, як би читав з меморіалів цих польських націоналістів:

«Збір дуже малих і взаємно ворожих держав, казав Сонніно, дав би Німеччині нагоду створити ті самі клопоти, які Європа мала на Балкані. Якщо б рішити, що велика Росія не мала б являтися на Мировій Конференції, а тільки малі частини з неї мали б бути допущені, то збори [Мирової Конференції] помагали б відосередній заразі по цілій Європі. Тоді вимагали б автономії не тільки малі держави, але й можливо малі містечка».³⁸⁵⁾

Так дивився на національно-державне визволення представник тієї Італії, яка щойно пів століття раніше при допомозі Франції і Прусії виборола собі державну суверенність. Національна державність тепер для нього — зараза. Він кінчав свої виводи тим, щоб альянти помагали і підтримували федерацію Росії, а не самостійні національні держави.³⁸⁶⁾ Щодо запрошення Совнаркому Росії, то він був тієї думки, що це справа ще не зріла до вирішення.

В тій розбіжності думок про репрезентацію «Росії» остаточно всі три уряди великодержав антанти погодилися на тім, що цього питання не будуть рішати, аж поки не порадяться з урядом З'єднаних Держав Америки.³⁸⁷⁾ Всередині самого британського уряду були в цій справі глибокі різниці ще довгий час і власливо не вирівнялися цілком ніколи.³⁸⁸⁾

На початку грудня 1918 прибув з візитою до Лондону Президент Вилсон. Він відбув нараду з прем'єром Лойдом Джорджем і міністром зовнішніх справ Балфуром. Хід розмови з Вилсоном представили обидва британські делегати на пізнішій нараді британського кабінету негайно після того. Конференція доторкала всіх проблем миру з центральними державами.³⁹⁰) Вилсон клав головний натиск на конечність організації Ліги Націй. Його становище в справі, яка нас тут цікавить, тобто про «Росію», переповідає Лойд Джордж так:

«...Президент Вилсон, хоч не є прихильний для большевиків, є дуже проти військової інтервенції [проти них]. Йому не подобається експедиція в Архангельську і Мурманську і він не має сумніву, що треба відтягнути звідсіля свої війська. Він не є дуже прихильний для експедиції в Сибірі, хоч його головне прагнення є слідкувати за поведінкою Японців, які стараються опанувати весь Східній Сибір... Його постава є сильно протияпонська... Дискутовано [з Вилсоном] справу західних кордонів Росії [тобто розмежування між Польщею і «російським комплексом», утім також між Україною], але не прийшли до якихось висновків, бо було переконання, що інформації були надто неповні».³⁹¹)

Вилсон і Лойд Джордж мали сумніви, між іншим, на скільки поступ вперед большевиків на землях Естонії і Польщі був воєнною агресією Советської Росії, а скільки це було повстання самих місцевих сил.³⁹¹)

Взагалі ж Вилсон на згаданій нараді був висловився за такий в його розумінні реалістичний, а в дійсності глибоко помилковий крок з погляду його власного реалізму, провадити безпосередні переговори альянтів і зокрема ЗДА і Британії з Совнаркомом Росії.³⁹²)

Тут варто ще спинитися над питанням: Чи тільки сам Вилсон, або його дорадники з демократичної партії Америки заступали в тім часі концепцію неїтер-

венції збройними силами проти большевицького режиму в Росії, чи також провідники республіканської партії Америки в тім часі стояли на тім самім становищі? Отож, документи вказують на те, що провідні республіканці при кінці 1918 і на початку 1919 року були також оборонцями засади, що не треба збройної інтервенції проти большевицького режиму в Росії.

Один з ідейних провідників республіканської партії, пізніший президент Герберт Гувер, подав тоді Вилсонові спеціальний меморіал, в яким він рекомендував Вилсонові політику неїтервенції проти большевиків. Він Вилсонові рішуче доказував, що інтервенція Америки і інших альянтів проти большевиків втягнула б Америку в довгі роки поліційної акції в Росії. Першим актом окупації Росії альянтами і Америкою було б повернення до влади «реакційних клас», писав Гувер.

Але, відкидаючи рішуче всіляку збройну інтервенцію проти большевиків, Гувер одночасно радив Вилсонові в ніякім разі не визнавати большевицької влади правним урядом Росії. Разом з тим Гувер пропонував організувати харитативну допомогу населенню Росії шляхом утворення неутрального допомогового комітету, бо населення під большевиками терпить велику нужду.³⁹³)

Також треба замітити факт, що большевицькі офіційні історики спритно і пильно промовчують факт, що саме американські кола висунули ідею допомоги населенню Росії і що потім той проект був предметом спеціальної офіційної акції від Мирової Конференції в Парижі.³⁹⁴)

СПРОБА БЕЗПОСЕРЕДНІХ ПЕРЕГОВОРІВ ЗДА З СОВНАРКОМОМ

Ще при кінці 1918 р. Совнарком вислав свого уповноваженого Максима Літвінова до Швеції, щоб він там пробував знайти способи для розколення Заходу в його поставі супроти Советської Росії. Літвінов побував довго раніше закордоном і зокрема в Бри-

танії і Німеччині. Він знав добре англійську мову і англійську суспільну психіку. Тим то він добре надавався на пропагандиста советсько-російської справи. На ґрунті Британії вже в лютім 1918 р. діяли уповноважені Совнаркому Каменев і Цолькінд.³⁹⁶) Вони малювали перед довірливими британськими політиками образ прибуткових економічних взаємин Британії з Советською Росією. В червні 1918 року новий (після Троцького) комісар зовнішніх справ, Георгій Чічерін, офіційно повідомив Вашингтон, що він призначив Максима Літвінова на амбасадора Советської Росії при Білім Домі в ЗДА. Цим способом хотів Чічерін заскочити Вашингтон і дістати правне визнання для Совнаркому.³⁹⁷) Тоді ця штука не вдалася. Тепер, у грудні 1918, мала це досягнути місія Літвінова в Швеції. Він знайшов у Стокгольмі контакт з британськими і американськими дипломатами та розкривав їм міражі економічних концесій і зисків у Советській Росії для їхнього капіталу. Очевидно, він малював большевиків найбільше миролюбною політичною партією в світі.

Проблема дальших контактів з Літвіновом, як повноваженим Совнаркому, була предметом нарад Вилсона і Лойда Джорджа. Стало між ними на тім, що дальші розмови неможливі, поки про це не будуть поінформовані інші альянти.³⁹⁷)

Літвінов і його комуністичні і комунофільські інформатори з різних країн вичули, що Лойд Джордж і Висон вагаються щодо політики супроти Советської Росії. Тим то Літвінов радив Совнаркомові далі пропагувати «мирні переговори» зі Заходом і з цілим світом. Світ тоді хотів миру. Отож Москва нагло також голосила мир, хоча вся її ідеологія спиралася на війні. Отож, 24 грудня 1918 р. Совнарком окремою радіо-депешею запропонував альянтам уложення миру з усіма державами. Момент обрано пригожий: Святий Вечір, коли християни славили народження Христа, як володаря миру.³⁹⁸) Окреме звернення радіом було того змісту, щоб про цю пропозицію повідомили Вилсона,

який мав уже бути в Парижі.³⁹⁹) Тоді державний департамент ЗДА в ноті до альянтів довірочно заявився за такими переговорами.⁴⁰⁰) Британський уряд уже раніше був за такими переговорами. Тепер британський уряд заявився за переговори в такій конкретній формі: В переговорах про мир на Сході Європи і в Північній Азії, мали б взяти участь усі уряди з території колишньої Росії, отже Совнарком у Москві, уряд Колчака в Омську, уряд Денікіна в Катеринодарі, Чайковського в Архангельську і «всі уряди держав з колишньої Росії».⁴⁰¹)

Тут, при всій угодовості в бік большевиків, уперше Британія висунула проект запрошення до Мирової Конференції також усі не-московські держави, в тім також Україну. В такій ситуації виринула шанса для Уряду Директорії УНР дістати офіційний голос на Мировій Конференції в своїй справі. З другого боку пропозиція щодо большевиків вказувала на неясну лінію політики Британії і ЗДА супроти Совнаркому.

Совнарком в окремій ноті визначив своїм повноваженим для переговорів Максима Літвінова.⁴⁰²) Альянти не давали на пропозицію Совнаркому своєї відповіді аж до спільної наради в Парижі. Це питання зайняло довгий час і було вирішене аж 22 січня 1919 року.⁴⁰³) Ці наради провідних шефів альянтських урядів, як рішальної групи Мирової Конференції, виявляють ще глибше їхні розходження щодо «російського комплексу» взагалі і щодо большевизму зокрема.

РОЗДІЛ П'ЯТИЙ

ПОСТАНОВА АЛЬЯНТІВ ВИЗНАТИ НЕ-МОСКОВСЬКІ ДЕРЖАВИ

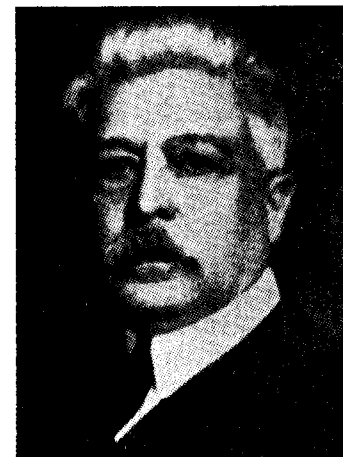
ВІДМОВА АЛЬЯНТІВ ВИЗНАТИ РЕПРЕЗЕНТАЦІЮ РОСІЇ

Вилсон прибув до Парижу 14 грудня 1918 року.⁴⁰⁴) Після різних державних візит і вступних приготувань щодо технічної організації Мирової Конференції, відбулися перші рішальні наради шефів великодержав антанті і ЗДА. Конференція під технічним оглядом перейшла в руки Французів. З огляду на те, що Франція була тою великодержавою, яка більше потерпіла від німецької агресії, то обрано президентом Мирової Конференції Жоржа Клеманса. Він був все на місці і знав точно чого він хоче в інтересі Франції, хоч часами цей інтерес він зле розумів. Він фактично домінував над конференцією.⁴⁰⁵) Вилсон мав великий світовий авторитет, але його повагу і значення підкопували опозиційні сенатори-республіканці. Програні вибори демократами в 1918 році були причиною політичної слабости Вилсона на Мировій Конференції.⁴⁰⁶)

Перша нарада проводу Мирової Конференції в формі Ради Десяти (бо до неї входили шефи урядів і міністри зовнішніх справ від 5 великодержав) відбулася дня 12 січня 1919 року. Вона в першу чергу зайнялася питанням: Чи допустити до конференційного

столу, як шосту великодержаву, «Росію*»), як цілість. Дискусія над цим питанням цікава і повчальна для оцінки політики світового проводу переможців. Вона мала такий хід:

Віктор Е. Орляно

Присутні на нараді були: Від Франції — Клемансо, Пішон, Дютаста і цілий ряд експертів; від Британії — Лойд Джордж, А. Дж. Балфур, сер Морис Ганкі; від ЗДА — Вилсон, Роберт Лансінг, А. Г. Фрейзер; від Італії — Орляно, Сонніно, Альдроваді.⁴⁰⁷) Згідно зі записками державного секретаря ЗДА, Роберта Лансінга, дискусія над питанням «репрезентації Росії» йшла в той спосіб:

Перший до того питання забрав голос в імені італійського уряду міністер зовнішніх справ барон Сонніно. Він при цім питанні цілком не бачив справи самовизначення не-московських націй, а тільки питання большевизму. З того погляду він був проти заступства Росії, бо ж її тоді формально представляв Совнарком.

*) Слово "Росію" беремо в знаки наведення там, де йде мова про цілий комплекс територій давнього російського царства, що їх уважала антанта в певний час у якийсь спосіб як цілість.

Французький міністер зовнішніх справ Пішон з поглядом Сонніна не погоджувався. Він пригадав, що в Парижі є різні представники «російської прилюдної думки», як С. Сазонов, князь Львов і інші, разом з соціалістами. Вони представляють кожний відтінок думки. Вони просять, щоб їх допустити, як репрезентантів Росії. Сам Пішон є тієї думки, що їх не можна визнати офіційними репрезентантами Росії, а зате він пропонує, щоб рада визнала російським урядом Колчака в Омську на Сибірі. Цей уряд вправді, на думку Пішона, не є ще досить сильним, щоб представляти цілу Росію. Поки його визнають, нема рації не вислухати названих представників у Парижі, щоб почувти хоч неофіційно їхню думку. Якщо б рада того не зробила, то вона не мала б російської репрезентації взагалі.⁴⁰⁸)

Пішон заступав французьку політичну концепцію, яка прагнула затримати сильну не-большевицьку Росію, як союзника Франції. Звідсіля випливав його внесок, щоб слухати принаймні неофіційно різних російських представників, аби зискати для Франції їхню прихильність. Окрім того він сподівався, що конференція таки визнає принцип великої російської імперії. З його становища ясно випливав висновок, щоб не допустити Совнаркому, як репрезентації Росії.

На це Лойд Джордж у своїм слові підкреслив, що альянти не мають до тепер визначеної політики супроти Росії, а це треба нарешті зробити так або інакше, але певно. Альянти мають рішити, чи вони мають вицофатися із своїми військами з російської території, чи вони мають свої війська там ще зміцнити. Якщо альянтських військ не зміцнити, то вони там не будуть мати ніякої вартости.⁴⁰⁹)

Ця вступна замітка британського прем'єра є цілком слушна. Треба було рішитися нарешті ясно: Або битися, або миритися з Совнаркомом Росії. Не можна було одночасно провадити мілітарну інтервенцію і нав'язувати приятні переговори.

В своїх дальших міркуваннях Лойд Джордж висловлювався в основі за запрошення представників Советської Росії на переговори. Він заявився проти запрошення на вислухання радою різних бувших міністрів Росії або політичних діячів. Якщо сказано, що вони репрезентують кожную відтінь політичної думки Росії, то він є того погляду, що вони дійсно представляють всіляку думку, але не ту, що панує в Росії.⁴¹⁰)

Лойд Джордж далі доказував, що селяни в Росії прийняли большевиків із тих самих причин, з яких селяни в Франції прийняли були революцію в 1789 році — за землю. Тим то большевики мають за собою більшість у Росії. Може це нам не подобатися, але большевики «де факто» є урядом Росії. Альянти раніше визнавали владу царя, хоча вона була цілком скомпромітована, але цей уряд був «де факто» урядом. Лойд Джордж казав:

«Ми визнали уряд Дону, уряд в Архангельську і в Омську, хоча ні один із них не є добрим, а тимчасом не хочемо визнати большевиків. Говорити, що то ми самі маємо вибирати репрезентантів великого народу, суперечить усякому принципові, за який ми боролися. Можливо, що большевики не репрезентують Росію, але напевно князь Львов не репрезентує її. Навіть Савінков — ні, хоча він є доброю людиною».⁴¹¹)

Правда тут, як видно, перемішана з неправдивими інформаціями розвідки і експертів. Що князь Львов репрезентував лише купку московських консерватистів — це правда. Що царські дипломати не репрезентували нікого — також правда. Але Савінков — представляв значну частину протибольшевицького демократичного активу Росії. А большевики, в кожному разі, тоді не мали за собою, ні більшости московського робітництва, ні тим менше селянства. Більшість, просто, поводитися пасивно і боялася повороту царської реакції. Це використовували большевики.

При кінці цієї промови Лойд Джордж рішуче за-протестував проти вислухання радою паризьких моск-овських діячів, хоч би в неофіційній формі. Він зая-вив, що поки не буде полагоджена справа з репрезен-тацією Росії, як такої, доти справа буде в завішенні.⁴¹²⁾

На Найвищій Раді не могло бути голосування, а тільки переконування і потім узгіднення. Сильна по-става британського прем'єра примусила Пішона цоф-нутися. Тим то зараз таки узгіднено, що Росія не бу-де на Мировій Конференції репрезентована взагалі. Особи, які назвав Пішон, можуть бути вислухані тільки приватно.⁴¹³⁾

Ця узгіднена постанова ради хвилево означала формальну перемогу принципу, який виходив на ко-ристь не-московським націям. Покищо не вислуховано репрезентантів цих націй, але відмовлено офіційної участі в конференції також репрезентантам Росії, роз-битої на два головні табори — білий і червоний.

У міжчасі йшла акція старих російських диплома-тів і нових політичних емігрантів у ЗДА, Франції і Бри-танії, щоб визнати уряд Колчака загальним росій-ський урядом. Хоча Вилсон особисто ставився позитив-но до пропозицій Лойда Джорджа про скликання всіх урядів із території колишньої Росії на рівних правах на спільну конференцію для укладення миру між ни-ми, то державний департамент ЗДА підо впливом Бех-метева впливав на американську делегацію в Парижі в негативнім напрямку.⁴¹⁴⁾

Цей апарат Вашингтону пропагував на початку січня 1919 р. визнання уряду Колчака, якого він бо-вся «знеохотити».⁴¹⁵⁾

В дипломатичній конференції французький уряд також рішуче поставився негативно до скликання кон-ференції всіх «російських урядів» і урядів не-москов-ських націй, як рівнорядних. Такий акт означав би також визнання большевицької влади «де факто» ка-зали Французи, а цього Франція не хотіла допустити.⁴¹⁶⁾

В самім британським уряді під цим оглядом думки були поділені. Прем'єр і більшість кабінету підтриму-вала плян такої конференції всіх урядів із території колишньої Росії, а меншість кабінету під проводом Черчила була проти того. Деякі британські дипломати своєю акцією підтримували лінію французьку і пропа-гували визнання уряду Колчака. Так діяв британський представник у Вашингтоні.⁴¹⁷⁾

СОВНАРКОМ ВЕДЕ ВІЙНУ ПРОТИ УКРАЇНИ, А В ПАРИЖІ ПРОПАГУЄ МИР

Одночасно не спали також большевики. Вони всі-ми збройними силами продовжували воєнну агресію проти України і Дону, а одночасно вислали ноту до Парижу з пропозицією загального миру, як вже про це була згадка. Літвінов діяв у Стокгольмі, а британ-ські й американські дипломати з ним говорили не-офіційно. Дня 12 січня 1919 р. комісар зовнішніх справ, Чічерін, вислав нову ноту до ЗДА і цілої антанті. В ній між іншим писав, що пояснення уряду ЗДА про його мілітарну інтервенцію в Росії не витримує кри-тики, коли він каже, що в Архангельську є американ-ські війська для оборони перед німецькими підводни-ми лодками, а в Сибірі для оборони Чехо-Словаків. Мовляв, тепер ці причини відпали.⁴¹⁸⁾

А далі Чічерін повторяє таку звичайну «мирову агітку»:

«...В листопаді [1918] Конгрес Советів Росії заявив перед обличчям всього світу державам ан-танті, що він пропонує їм розпочати мирові перего-вори; ця заява була поширена шляхом радія до всіх радіостанцій. Дня 23 грудня [1918] наш представ-ник Літвінов⁴¹⁹⁾ повідомив амбасадорів антанті в Стокгольмі ще раз про бажання російського уряду полагодити всі важливіші питання».⁴²⁰⁾

З усієї дипломатичної акції Совнаркому бачимо, що він старався досягнути дві цілі: 1) Ліпше замас-

кувати свою воєнну агресію проти не-московських країн, зокрема ж проти України і прибалтійських країн. 2) Баламутити Захід фальшивим образом миролюбності большевицького режиму взагалі. У цім зв'язку треба замітити, що інформативна служба Уряду Української Народної Республіки працювала з дуже великими недостачами і перебоями. Ось, наприклад, у тодішніх обставинах кривавої і психологічної війни Советської Росії проти України було дуже важливою обставиною те, що саме в тім часі Совнарком Росії забігав коло антант, щоб добитися з нею переговорів і згоди. Одночасно большевики використовували, як свій найбільший козир баламуства людей в Україні і нацьковування їх проти Директорії УНР, той спосіб пропаганди, що вони твердили, що Директорія веде переговори з антантою, щоб укласти з нею угоду. Факт большевицьких старань про угоду з антантою шляхом радіових нот до неї, мусіла знати київська радіостанція і крім того про це було в большевицькій пресі в Советській Росії. Тим часом про це нема сліду, ні в тодішній українській пресі, ні в урядових нотах Директорії УНР до Совнаркому Росії. З того видно, що телеграфісти радіостанції цього факту не подали Урядові УНР і тому він нічого про це не знав. Щождо советської преси в Росії, то така найлегша розвідка Уряду УНР у Росії в тім часі функціонувала цілком зле, бо і в інших справах з цієї преси Директорія не була цілком поінформована (наприклад, про утворення «уряду» П'ятакова, оповіщене в урядових «Ізвестіях» у Москві з 1 грудня 1918 року). Факт старань Совнаркому Росії, щоб досягнути угоди з антантою, міг бути дуже добре використаний українською пропагандою для боротьби проти очорнюючої агітації большевиків проти Директорії УНР, що вона, мовляв, шукає згоди з «реакційною» і «імперіялістичною» антантою.

Із Стокгольму Літвінов поїхав до другої неутральної країни, Данії, щоб звідсіля провадити свою дипломатичну акцію для обидвох цілей. Дня 14 січня 1919

р. в Копенгазі американський дипломатичний урядовець Боклер⁴²¹) мав побачення з Літвіновом і від нього отримав таку пропозицію Совнаркому Росії:

«Советська влада прагне тривалого миру і вповні підтримує свою телеграму до президента Вилсона з 24 грудня 1918 р. Вона відвертається від мілітарних підготувань і кошовної кампанії, що були накинені на Росію після чотирьох років томливої війни. Советська влада бажає упевнитися, чи антанта і ЗДА бажають миру. Якщо вони миру бажають, то легко можна до цього домовитися, бо советська влада є готова йти на компроміси у всіх пунктах включно з закордонним довгом Росії, з охороною існуючих чужих підприємств [у Росії] і уділенням концесій у Росії для чужих капіталів».⁴²²)

Гачок на наївних західних дипломатів був кинений так, що вони мусіли його вхопити в горло. Лише подумати, з чим виступає большевицька влада: Компроміси в усіх пунктах — охорона майна в Росії, сплата чужих довгів і концесії. Які ще ліпші могли бути угоди з боку Совнаркому? Його головна мета була — розложити Захід морально, зискати на час і потім ліпше приготувитися до дальших «революційних походів» на чужі країни. Подобиці угоди — це вже пуста дрібниця, казав Літвінов. Ось що дальше звітує американський дипломат:

«Неможливо, щоб Літвінов подав подобиці відразу, бо він не знає, які вимоги мають тепер альянти, ні того, які ресурси буде мати Росія, щоб заспокоїти вимоги альянтів... Готовість до угоди з боку советської влади є безперечна».⁴²³)

Словом, Совнарком готов йти на кожную уступку задля «тривалого миру»...

Літвінов грав ролю щирого і при тім культурного європейця. Про це американський дипломат звітував так:

«Літвінов показував мені відкриту телеграму свого комісара зовнішніх справ, Чічеріна, де була

підтверджена охота його влади йти на угоду в справі заграничних довгів. Літвінов і його товариші зрозуміли, що на довгі часи Росія буде потребувати [чужих] експертів для допомоги і поради, зокрема

На святинні бачимо В. Винниченка і С. Петлюру, звернених до членів делегації ЗУНР
Директорів УНР і делегації ЗУНР

в технічних і фінансових справах. Вона не може обійтися без чужих машин, мануфактури і іншого імпорту. Якщо буде уложений мир, то російська большевицька пропаганда в чужих країнах буде негайно припинена.⁴²⁴) Війна, яку альянти проголосили проти Росії, викликає революційну пропаганду, як засіб відплати так само, як це викликало насильства і терор... Всі ці роди діяльності будуть припинені, як тільки припиниться війна.⁴²⁵)

Приречення припинити большевицьку революційну пропаганду було ще більш приманчивим, як обіцянка заплатити заграничні довги. Власників таких «бондів» російського царського довгу було багато в Франції і чимало в ЗДА. Всі ці обіцянки мусіли зробити на західних дипломатів сильне враження і переконати їх до угодних переговорів із Совнаркомом. Дальші московські обіцянки миру в майбутності були такі:

«Буде видана амнесія для всіх Росіян, які були ворожі до советської влади. Тоді уступить поволі також ворожість до них. Таким особам, зрештою, буде даний дозвіл виїхати з Росії, якщо вони того будуть бажати».⁴²⁶)

Ця нова облудна обіцянка мала заспокоїти сумління західних моралістів, що евентуальна угода з Совнаркомом буде давати життя і свободу багатьом мешканцям ще нездобутих територій колишньої Росії. Дотримати того й так не думали большевики ніколи.

Варта уваги пропагандивна заява Літвінова щодо імперіялізму Росії. Він свідомо обривує західного дипломата, що буцім то Росія не має ніяких імперіялістичних плянів, хоча в тім моменті йшов похід всією силою проти України і в напрямку Кавказу. Літвінов про це так говорив американському дипломатові:

«Росіяни не мають ніяких імперіялістичних плянів щодо Фінляндії, Польщі і України, а тільки бажують їм дати повне право самовизначення, але.

доки чужі держави підтримують там капіталістичні класи, доти Росія почуває себе оправданою підтримувати робітничу класу в цих країнах». ⁴²⁷)

Більш фарисейської заяви бути не могло. Проте, вона, з причини незнання фактів про большевизм, викликала в більшості шефів урядів бажані для Совнаркому наслідки. Вони стали хилитися до концепції, яку голосив Лойд Джордж. Ця концепція зводилася до того, щоб запросити всі уряди з території Росії і вплинути на них в напрямку миру. Заява Літвінова особливо зробила на Вилсона добре враження тим, що Літвінов казав.

«Якщо Ліга Націй не буде заохочувати реакції, то вона [Ліга Націй] може рахувати на підтримку советської влади». ⁴²⁸)

Ця телеграма американського дипломата про розмову з Літвіновом 14 січня 1919 р. була скоро розповсюджена у відповідних колах проводу Мирової Конференції. Тим то наступна нарада цієї конференції дня 16 січня 1919 р. вже мала іншу атмосферу для пропозиції Лойда Джорджа, ніж її мала нарада дня 12 січня 1919 р. ^{429A})

ЛОЙД ДЖОРДЖ ПРОПОНУЄ ЗАГАЛЬНУ КОНФЕРЕНЦІЮ УРЯДІВ НОВИХ ДЕРЖАВ НА СХОДІ ЄВРОПИ

В Раді Десяти 16 січня 1919 взяли участь ті самі шефи урядів і їх міністри зовнішніх справ та їхні численні експерти. При пункті «Росія» першим забрав слово Лойд Джордж і відчитав цілу доповідь про це питання. ⁴²⁹) Вона цікава тим, що в ній віддзеркалений погляд на всі східно-європейські питання і в тім також на Україну. Тим то цій доповіді треба нам присвятити більшу увагу, даючи з неї якнайбільше дослівних витягів.

На вступі Лойд Джордж дещо змодифікував свою первісну пропозицію, щоб запросити всі ці уряди до участі в Мировій Конференції. В цім пункті він був

натрапив на рішучий опір Франції, що непохитно такому плянові противилася. Звідсіля була попередня узгіднена постанова, що «Росія», як колишня держава, не буде мати місця в Мировій Конференції. Лойд Джордж висловив думку, що його первісну пропозицію не добре зрозуміли. Тепер він формулював свою пропозицію в той спосіб, що тепер не йдеться про рівнорядне місце за столом Мирової Конференції. Запросити треба всі воюючі сторони з території колишньої Росії на те, щоб вони наперед погодилися на припинення воєнних дій проти себе. Він робив такий висновок:

«Коли буде уложено таке перемир'я, тоді представники цих різних урядів повинні бути запрошені прийти до Парижу, щоб з'ясувати своє становище, а потім отримати від альянтів можливі пропозиції в справі узгіднення їх розходжень...» ⁴³⁰)
Щодо «Росії», то Лойд Джордж далі заявив:

«Британський уряд є згідний із французьким урядом у тому, що Росія не може бути поставлена на тій самій стопі, що, наприклад, Бельгія».

Він застерігає ще раз, що він Росіянам не пропонує членства в Мировій Конференції. ⁴³¹)

Після того Лойд Джордж з'ясував ще ближче, чому він виступив із такою пропозицією запросити всі уряди з території колишньої російської імперії: Найважливішою причиною є те, що альянти не знають фактів про Росію. Він признав, що «різні наші представники в Росії є різні, а навіть звіти від тих самих представників різняться з дня на день». З того Лойд Джордж робив висновок, що «поки нема знання фактів, доти не може бути правильної оцінки ситуації.» ⁴³²)

Це признання вартує цілих томів. Зрештою, як побачимо далі, це незнання фактів і водження шефів по слизькій дорозі їхніми експертами і інформаторами тривало аж до кінця Мирової Конференції.

Друга причина, це ріст большевицького режиму в силу, говорив Лойд Джордж. Хоча там є анархія і

голод, то все таки надія на скорий упадок большевицького режиму не сповнилася. Цей режим тепер сильніший ніж колинебудь. З того вже виходив логічний висновок, що «треба рахуватися з тим і говорити також із Совнаркомом». ⁴³³⁾

БРИТАНСЬКИЙ ПРЕМ'ЄР ПРО ПОЛОЖЕННЯ В УКРАЇНІ

У третім пункті цих причин, Лойд Джордж спинився на ситуації в Україні. Передаємо тут цей уступ дослівно:

«Щодо України, де ми припускали, що там був утворений сильний уряд, то наша інфомація [потім] була така, що один авантюрник з кількома тисячами людей скинув цей уряд з найбільшою легкістю. Це повстання мало большевицький характер, а його успіх ясно показує, що Україна не є твердиною проти большевизму так, як це ми собі уявляли. В Україні через те починається той самий рух, який завершився у Великоросії». ⁴³⁴⁾

Маймо на увазі, що ця мова Лойда Джорджа була виголошена 16 січня 1919. Це було лише 6 днів перед Актом Соборности на Софійській Площі в Києві. Про ніякий большевизм в Україні тоді ніякого знаку не було. На чолі Армії УНРеспубліки стояв тоді член Директорії, Головний Отаман С. Петлюра, ніякий авантюрник, а реалістичний державник. Під його командуванням було не «кілька тисяч», а десятки тисяч людей у військових з'єднаннях. Вся ця оцінка британського прем'єра є тільки доказом, що він дійсно не знав фактів, а полягав тільки на своїх інформаторах, переважно з польського і московського імперіялістичних таборів.

Далі британський прем'єр положення в Україні малював так:

«Попередній уряд України [гетьманський] був владою великих землевласників-поміщиків і тримався лише допомогою Німців. Тепер, коли Німці

відступили [з України], то селяни використали цю нагоду. Чи ми можемо видати наші ресурси, щоб підтримати меншину великих поміщиків проти величезної більшости селянства?» ⁴³⁵⁾

Щодо оцінки гетьманського режиму в Лойда Джорджа, то вона реалістична. Він стверджує, згідно з правдою, що проти нього було українське селянство, і що воно творило тоді величезну більшість України. Це повинно б було привести до висновку, що перемога Директорії УНРеспубліки проти цього режиму була природна і що тут ні при чому її «большевизм». Але британському прем'єрові все одно не подобалися, ні гетьман, ні Директорія УНР.

Зрештою треба ще звернути увагу на те, що текст промови Лойда Джорджа в тім уступі, як видно, такий, з якого мусимо зробити висновок, що він дня 16 січня 1919 р. припускав, що гетьманський режим далі ще існує в Україні і бореться проти повстанців. Інакше він не говорив би про питання, чи помагати тому режимові поміщиків, чи ні. Все те, зрештою, Лойд Джордж наводить тільки як ще один аргумент, щоб альянти визнали «де факто» режим Совнаркому Росії, запрошуючи його до переговорів. ⁴³⁶⁾

ЛОЙД ДЖОРДЖ ПРО БОЛЬШЕВИЗМ

Отож, Лойд Джордж тепер міг уже брати під дискусію цілу проблему большевизму. Він висловлював про нього такі погляди:

«Ми могли б сказати, що большевизм є рухом так небезпечним для цивілізації, як німецький мілітаризм і що з цієї причини ми мусимо його знищити. Але, чи хтось поважно взявся за таку політику? Чи хтось є готовий провадити її? Я думаю, що нікого такого нема, щоб так робив». ⁴³⁷⁾

Лойд Джордж у дальшій промові перебільшував силу Советської Росії і твердив, що Німці, після підписання миру з Совнаркомом Росії, мусіли тримати все

одно на Сході один мільйон вояків, хоч їм було треба вояків на Заході. Тоді большевизм був ще слабкий, твердив Лойд Джордж далі, а «тепер він має сильну і страшну армію.» «Хто на Заході поміж альянтами є такий, що міг би доставити до Росії один мільйон вояків?», — питав він з емпазою. Він сумнівається, чи навіть одна тисяча хотіла б іти. Всі звіти з альянтських військ у Північній Росії і в Сибірі показують, що альянтські війська прагнуть іти додому. Завдання запроваджувати в Росії порядок, є не під силу Британії і прем'єр сумнівається, чи може це вчинити інша альянтська держава.⁴³⁸)

Безпосередню інтервенцію новими силами альянтів Лойд Джордж відкидає. Але він відкидає також боротьбу альянтів проти большевиків у формі суворої блокади проти Советської Росії. Таку блокаду під гаслом «санітарного кордону» проти большевизму в самій Росії пропонував постійно Клемансо. Про це тепер Лойд Джордж давав такі свої негативні замітки:

«Друга політика супроти большевизму — це відокремлення, ізоляція, яка відома під назвою «санітарного кордону». Ця політика означає облогу большевицької Росії, тієї Росії, яка не має збіжжя, але велику зголоднілу людність. Ці люди вмирають тисячами, ба сотнями тисяч, з голоду. Наша блокада проти Росії провадила б до вбивання не китайських гултіпаків, які ніби то є рекрутовані большевиками, але звичайну людність, з якою ми бажаємо бути в приязні».⁴³⁹)

У війні проти такого самого небезпечного в очах Лойда Джорджа німецького мілітаризму, ні він сам, ні альянти не мали таких застережень щодо блокади. У Німеччині дійсно тоді гинули з голоду люди, бо хоч було перемир'я, то блокада не була ще скасована негайно. Щодо большевизму в Росії, що його цей державник уважав принаймні таким самим небезпечним, хоч він був куди гіршим, він мав уже застереження гуманності. Не можна, мовляв, блокувати ворожого ре-

жиму, бо при тому може вмерти хтось невинний. Така була думка цього британського державника. Він далі у своїй промові покликався на те, що такого «санітарного кордону» не можна заводити «з причини гуманності».⁴⁴⁰) Аргумент, що такою блокадою можна спричинити внутрішню революцію в Советській Росії і скинути владу, Лойд Джордж відкидав контраргументом, що у Росії, мовляв, нема кому скидати советську владу. Чехо-Словаки, мовляв, заражені большевизмом і їм не можна довіряти. Не є здатні до такого завдання також війська Колчака. Щодо Денікіна, то Лойд Джордж покликається на останню інформацію свого агента того змісту, що Денікін має тепер лише 40 тисяч вояків, які тримають область, що її можна хіба назвати «малим подвір'ям біля Чорного Моря». Денікін не може добитися фронтового контакту з Колчаком, бо їх ділить величезна територія, обсаджена большевиками. Зрештою, Колчак наміряє відновити старий режим у Росії. Тому Чехо-Словаки є для нього літеплі. Вони не хочуть воювати за віднову царизму. Того не хочуть і британські війська. «Все те не помагає творити новий світ», так кінчав цей аргумент Лойд Джордж з алюзією до плянів Вилсона.⁴⁴¹)

В основі Лойд Джордж критикував московські білі сили правильно. Проте, він навіть не натякнув, що то британські генерали помогли Колчакові до перевороту проти Всеросійської Директорії в листопаді 1918, отже, помогли московській реакції. Нема сумніву, що московська реакція не мала шанс побороти большевизм. Але, власне Британія, Франція і Америка могли не допустити московської реакції до голосу, заявивши наперед, що їй не дадуть, ні одного доляра, ні одного кріса чи гармати і, ні одного патрона амуніції. Тим вони були б ударемнили піднесення голови цієї реакції, яка сама копала гріб московському протибольшевицькому рухові.⁴⁴²)

Лойд Джордж при кінці своїх доказів у користь переговорів про мир спільно з большевиками і іншими

урядами з території колишньої Росії підкреслив, що альянти не можуть залишити Парижу і казати, що вони уклали мир, коли половина Європи і половина Азії є в вогні. Візити большевицьких делегатів нема чого боятися, як це дехто сугерує, що вони своєю агітацією перевернуть весь лад.⁴⁴³⁾

СТАНОВИЩЕ ПІШОНА І ВИЛСОНА

Французький міністер Пішон уважав, що єдиним засобом переконати і Лойда Джорджа і Вилсона є те, щоб дійсний знавець характеру большевизму сказав на нараді своє слово. Такий знавець був тоді під рукою, а це колишній французький амбасадор у Росії, Нулян. Тим то Пішон запропонував, щоб нарада його вислухала.⁴⁴⁴⁾

Рішальне слово в цій дискусії мав Вилсон, бо сила ЗДА тоді була велика не лише в економіці, але й моральна в цілім світі. Куди він прихилився в тім спорі, того становище виграло. Він, як записує протокол конференції, забрав слово зараз після Пісона і заявив, що на його думку нема можливої відповіді на погляди Лойда Джорджа. Ці погляди погоджуються з тими інформаціями, які з Росії має уряд ЗДА. Однак він має такий свій погляд:

«За большевизмом є укрите сили, які стільки ж мають симпатії, скільки викликають загального несмаку з огляду на його brutальні методи. В цілім світі є почуття бунту проти великого капіталу, який впливає на світ економічно і в політичній сфері. Спосіб на вилікування цієї домінації є постійна дискусія і повільний процес реформи. Але, світ загально став нетерпеливим на проволікання справи. Є в ЗДА люди з найкращими настроями, хоч і не з найкращим знанням, які симпатизують з большевизмом, бо їм здається, що він дає нагоду для влади таким одиницям, яких вони бажають. В Америці зроблено значний поступ, щоб обмежити владу ка-

піталу над життям людей і над урядом. Але й тут праця і капітал не є в приязні. Велика маса тих, що працюють і продукують — є переконана, що упривілеєна меншина не поступиться їй у правах. Якщо не досягнути якогось роду партнерства між цими двома (праці і капіталу), то суспільство розпадеться на дрібні кавалки. Отож, большевизм є живучий з причини цих лих. Насіння большевизму не могло б рости, якщо не було б ґрунту, готового його прийняти».⁴⁴⁵⁾

Тут говорив Вилсон, як соціолог і як державник. Соціологічно все те, що він говорив про соціальні причини поширення большевицьких симпатій у тодішнім світі, слушне. Але, Вилсон не знав, що одною з найважливіших причин цього поширення була несумлінна демагогічна брехня, яка закривала дійсні цілі большевизму. Того Вилсон не знав тому, що не мав часу присвятити свою увагу студіям над большевизмом. Проблематика боротьби між приватним капіталом і працею у вільнім світі цілком інша справа, як проблематика державного капіталізму в недемократичній державі. Державний капітал у недемократичній державі куди гірший ніж приватний капітал у демократичній державі. З певних причин великі капіталісти в ЗДА в значній мірі симпатизували з большевизмом у Росії.⁴⁴⁶⁾ Большевики мали за собою також значну пресу в ЗДА.

Вилсон у дальшій частині промови наводив між іншим такий факт із життя в Америці:

«Пригадую, що коли я зробив принагідну замітку в одній своїй промові до заможних слухачів в Америці про симпатію для пошкодованого російського народу, що торкалася цілком інших справ, то ця замітка викликала ентузіазм і це мене здивувало спеціально тому, що ентузіазм походив від такого зібрання. Цей інцидент залишився в моїй пам'яті, як показник світових симпатій. Ці симпатії є проти всякого повернення старого режиму. Ми боролися б проти течії часу, якщо б ми старалися

перешкодити Росії знайти її власний шлях до свободи. Такі також звіти американських представників у Росії».⁴⁴⁷)

Тут перемішаний ідеалізм Вилсона, його добра воля для всього населення колишньої Росії і в тім для не-московських народів, з повною непоінформованістю. Звіти американських інформаторів були в тім часі абсолютно москвофільські або й комунофільські. Випадок симпатій певних капіталістичних кіл в Америці він переносив на весь світ. З того всього він робив висновок:

«Британська пропозиція містить у собі єдину сугестію, яка кудись веде. Якщо більшовики утримаються від інвазії в Литву, Польщу, Фінляндію і інші країни, то я думаю, що ми повинні дозволити вислати від усіх груп [з колишньої Росії] репрезентантів до Парижу, скільки бажано. Ми повинні тоді старатися їх погодити самих між собою і щодо решти світу».⁴⁴⁸)

Хоча слово Вилсона було фактично вже рішальне в тій справі, коли зважити, що він підпирав вповні Лойда Джорджа, а Сонінно від Італії хитався, то все таки Француз Пішон не здався. Він ще раз переконував, що треба послухати звіту Нуляна про більшовиків. До нього тоді прилучився Сонінно і поставив внесок, щоб послухати також данського посла в Петрограді де-Скавеніуса. В такій ситуації, коли двох було за послухання цих свідків про більшовизм, то до того прихилився Вилсон і Лойд Джордж і з тією метою відложено нараду для їх вислухання.⁴⁴⁹)

КЛЕМАНСО ПРО БОЛЬШЕВИЗМ

Свідчення обидвох альянтських дипломатів (данський був, властиво, неутральний) відбулося дня 21 січня 1919. Присутні були ті самі, як і на попередніх засіданнях. Проводив нарадою Клемансо. Французький амбасадор у колишній Росії, який був довший час

і за більшовицької влади в Росії, оповів шефам урядів і міністрам зовнішніх справ те, що він знав про більшовиків. Заки приступлено до його переслухання, зложив свою заяву сам Клемансо. Вона в найголовніших уривках така:

«В принципі я⁴⁵⁰) не є прихильний для розмов з більшовиками, не тому, що вони злочинці, але тому, що цим ми піднесли б їх до нашого рівня, кажучи, що вони є варті того, щоб вступити в переговори з нами. Більшовицька небезпека є тепер дуже велика. Більшовизм поширюється. Він зробив інвазію в балтійські краї і в Польщу, а саме сьогоднішнього ранку я отримав дуже погану новину про поширення більшовизму в Будапешті і Відні.⁴⁵¹) Італія є також у небезпеці. Правдоподібно ця небезпека є більша, ніж вона є в Франції. Якщо б більшовизм переміг у Німеччині, і перейшов до Австрії, і до Італії, то ціла Європа була б zagrożена дуже великою небезпекою. Тому то треба щось зробити проти більшовизму. Коли ми сьогодні слухали читання документу, який нам предложив Президент Вилсон, то я був ударений хитрістю, з якою більшовики стараються положити лапку перед альянтів.⁴⁵²) Коли більшовики тільки прийшли до влади, то вони зробили наперед вилім між капіталістичними урядами в справі принципу, а тепер ми чули, що більшовики підуть знову до своїх людей і скажуть: «Ми пропонували їм великі принципи справедливости, але альянти не хотіли мати нічого спільного з нами. Тепер ми пропонуємо їм гроші і вони є готові укласти з нами мир».⁴⁵³)

Цей аргумент був вимірений проти Вилсона і його ідеалізму. Мовляв, Вилсон на попереднім засіданні говорив про ідеальні причини розмов із більшовиками. Тепер він покидає ґрунт ідеалізму і готов з ними говорити про сплату довгів і про концесії. Це була сильна алюзія, але вона не йшла задалеко, бо ж Клемансо був зручний тактик. Тим то він негайно після того

перейшов до практичного ставлення справи у тих умовах, коли між шефами урядів були думки поділені. Він далі заявив:

«Я признаю, що ці мої замітки не дають розв'язки. Великим нещастям є те, що альянти потребують скорого розв'язання справи після чотирирічної війни, втрат і терпінь, що їх зносило їхнє населення; тепер того вони не можуть далі витримати [цих трудів і втрат]. Але Росія також тепер потребує негайного миру. Ця еволюція потребує часу. Підписання світового миру не може чекати на останню долю Росії. Якщо ми мали б час, то я радив би чекати на остаточних добрих мужів, які представляли б здоровий глузд і які прийшли б до проводу. Але коли то буде? Я того передсказати не можу. Тому ми мусимо старатися знайти інший вихід. Якщо я діяв би сам, то я поступав би компромісово так, що визначив би бар'єри, щоб перешкодити поширенню большевизму. Але я не є сам... В присутності своїх колег я переконаний, що мушу робити уступки... Завданням альянтів я вважаю, щоб уможливити в Росії вибір сильного уряду і скликати конференцію всіх урядів».⁴⁵¹)

Ставлення Клеманса до большевизму було найбільш раціональне. Він був за боротьбу проти самого джерела тієї недуги — проти Совнаркому Росії. На його думку треба було збройною силою усунути це лихо шляхом інтервенції. В даній ситуації, коли половина великодержав була за переговори, то він ішов на тактичний компроміс, жадаючи провести в кожному разі збройну бар'єру проти поширення большевизму в формі «санітарного кордону». Якщо ж ідеться про практичний спосіб того опору, то Клемансо, як побачимо далі, вже помилявся, коли цим засобом уважав відбудову неподільної Росії. Тоді, дня 17 січня 1919 р. Клемансо закінчив свою заяву внесенням, щоб на наступну нараду — на день 21 січня 1919 р. приготувати

проект поклику до всіх урядів у справі цієї конференції. Він поставив внесок, щоб цей проект поклику виробив Вилсон.⁴⁵⁵)

Альянти годяться на конференцію всіх урядів

Лойд Джордж погодився з цим внеском зразу. Після нього забрав голос італійський міністер Сонніно і пригадав колегам, що большевики перед підписанням мирового договору з Німеччиною (3 березня 1918 у Бересті) обіцяли багато речей, як, наприклад, утримуватися від пропаганди в чужих країнах, але коли вони підписали мир з Німеччиною, то все те приречення зломали. Є ясно, що їхнім єдиним завданням є поширити революцію по цілім світі.⁴⁵⁶) Італійський прем'єр Орляндю підтримував пропозицію Клеманса про утворення «санітарного кордону» проти большевизму. Він погодився також з думкою Вилсона, що ґрунтом для пропаганди є розпач національно поневолених народів і економічні кризи. Треба розв'язати ці проблеми, то не буде ґрунту для большевизму. Проти большевизму треба ставити не лише збройну, але й моральну силу.⁴⁵⁷) Ці міркування Орлянда ставили проблему большевизму найповніше. Проте, Орляндю поставив правильну діагнозу недуги, але на практиці не вказав засобів лікування тієї недуги. Присутні японські делегати заявили за скликання конференції, не входячи глибоше в дискусію.⁴⁵⁸)

Щойно після того узгіднення засади, що треба скликати конференцію, приступлено до вислухання обидвох експертів про большевизм — Нуляна і Скавеніюса.

Погляд двох експертів на большевизм

Нулян заявив, що він обмежується до ствердження фактів із діяльності большевицького режиму. Зокрема велику частину свого свідчення він уділив фак-

там дикого терору. Стріляють без вини, не тільки чоловіків, і жінок. Большевики, окрім простого стріляння, допускаються також різних дикуств і тортур — топлять, відтинають руки, носи і т. п. Грабунок є на деннім порядку. Чека є спеціальною організацією терористичного тортуровання. Все те щодо морального боку цієї влади. Під міжнародно-політичним оглядом, підкреслив Нулян, «большевицький уряд є дефінітивно імперіялістичним». Нулян з емпазою свідчив:

«Цей режим означає завоювання цілого світу і тому для нього не може бути дійсного миру з ніяким іншим урядом». ⁴⁵⁹⁾

Це свідчення могло зробити враження лише на тих, що були вже поінформовані й так про дійсну природу московського большевизму, тобто на Клеманса, Орлянда і Сонніна. Лойд Джордж поставився цілком байдуже до цього свідчення. Це він підкреслив у своїх спогадах дуже сильно. ⁴⁶⁰⁾ Вилсон мав на увазі лише новий порядок світу і був переконаний, що це дасться досягнути мирною пропагандою.

Скавеніус, колишній данський посол у Росії, свідчив в основі те саме, що Нулян, хоч іншими словами. Він казав:

«У Росії є лише дві класи — большевики і ті, хто є проти них. Коли большевики скинули владу Керенського, то вони мали за собою вояків, селян і робітників, бо вояки прагнули миру за всяку ціну, а селяни прагнули землі; це все їм обіцяли большевики. Робітники прагнули упривілеєного становища, як нова панівна диктаторська класа, а це їм обіцяли большевики. Після здобуття влади большевиками, первісні вояки були здемобілізовані і перемінилися в селян. Селяни не є, ні большевиками, ні соціялістами, ні монархістами. Всі вони бажать землі і тепер її мають. Тепер вони бажать такого порядку, який дозволяв би їм спокійно управляти землею і користати з неї». ⁴⁶¹⁾

Ця схематична оцінка ситуації в Скавеніусовім свідченні дуже влучна щодо самої Московії, тобто властивої Росії. Щодо не-московських країн він був менше поінформований. Далі цікава його така оцінка робітників:

«Тепер серед робітників велике невдоволення проти большевизму. Вони вправді ніби упривілеєна класа, але не мають що їсти і вони переконані, що у всіх обіцянках большевики були віроломні. Большевики тепер мають за собою лише біля половини робітників у Росії, а вся робітнича класа в Росії тепер є лише коло 2 мільйонів осіб. Червона армія зложена не тільки з Росіян, але також із Лотишів, Мадярів, Німців і Китайців. Москалів Троцькому удалося зібрати у відповідне ядро, але найбільшими боевими частинами є Мадяри і Китайці». ⁴⁶²⁾

Кількість червоної армії Скавеніус оцінював на 300,000 вояків, з чого на самих Китайців припадало до 20 тисяч вояків. Важливим пунктом свідчення Скавеніуса була його оцінка Денікінової армії. Вона складається головно з козаків, говорив він, а вони хочуть тільки вигнати большевиків із своєї території, а не йти далі в Росію. Це торкається також донських козаків. ⁴⁶³⁾

ЧОГО НЕ РОЗУМІЛА НАЙВИЩА РАДА?

Становище козаків давало ключ до рішення про дальшу тактику боротьби проти большевизму: Треба було використати самостійні сили окремих не-московських країн, які таким способом викинули б большевиків геть у Московію і збудували б успішно «санітарний кордон» проти большевизму в самій Московії. В межах того кордону большевицька влада мусіла б задушитися. Вона при повній бльокаді не мала б засобів оборони і мусіла б упасти. В листопаді 1918, перед новою воєнною агресією проти України, Совнарком Росії мав у своїх руках усього 14 відсотків запасу залізної

руди і нічого міді. Тим то про довше витримання цими засобами не могло бути мови.⁴⁶⁴) Проте, цього не розумів ніхто із цієї рішальної ради.

Ще одно важливе ствердження, що його Скавеніус подав, а саме, що монархісти в Росії є дуже слабкі і мають прихильників лише в колишніх панівних класах.⁴⁶⁵) Це значить, що реакційні кола в Росії не мали тоді сили проти большевизму. Це ствердження давало другий ключ для дальшої тактики в боротьбі проти большевизму. Бити большевизм могла тільки демократія і тільки при глибоких соціальних реформах. Того знову ніхто з членів ради добре не розумів, але майже всі ставили свої надії на існуючих провідників реакції, яким помогли до перемоги саме альянтські генерали.

Залишилося ще питання збройної інтервенції проти большевизму. Лойд Джордж тоді був проти такого засобу. Тим то він поставив відповідне питання Скавеніусові. Скавеніус відповів, що на його погляд збройна інтервенція потрібна і конечна, але не малими силами, як це роблено до тепер. Малі з'єднання, не маючи виглядів на перемогу, самі збольшевизуються під впливом большевицької пропаганди.⁴⁶⁶) Це була остоорога для Клеманса, який кілька тижнів раніше вислав був до Одеси лише не цілу французьку дивізію і дві слабкі грецькі дивізії.⁴⁶⁷)

Скавеніус у дальших відповідях заступав погляд, що є вигляд на успіх для концентричного походу на Московію і зокрема на Москву спільними силами Фінляндії, Польщі, Колчака, Денікіна і інших сил. На питання Лойда Джорджа, чи для того не були б потрібні альянтські війська, Скавеніус відповів, що це було б треба конче в силі від 100 до 150 тисяч вояків, які мали б зміцнити місцеві армії. Клемансо запитав, як розуміти його погляд про похід на Московію і попередню заяву, що місцеві сили (козаки) не мають охоти воювати поза своїми кордонами. Скавеніус відповів, що це торкається теперішнього часу, коли вони бачать, що самі мали б винести весь тягар боротьби в Моско-

вії. Якщо б альянти з'явилися зі своїми збройними силами, то вони зібрани б довкола себе відповідну місцеву силу. Подібний експеримент вже зроблений у Сибірі і Архангельську. Якщо відтягнути звідтіля чужі сили, то місцеві перестануть воювати.⁴⁶⁸)

Ця реалістична оцінка не знаходила собі доброго вуха слухачів на раді. Скавеніус виразно підкреслював свої спостереження, що протибольшевицькі московські кола є «нездатні самі зформувати успішну силу проти большевиків». На це конечно потрібно чужих військ.⁴⁶⁹)

Все те мало логічні консеквенції тільки в тих, хто був рішенням за боротьбу проти московсько-большевицького імперіялізму. Хто ж такого рішення не мав, той шукав аргументів, щоб не слухати доброї поради. Лойд Джордж, наприклад, після тієї заяви Скавеніуса сказав, що прецінь альянтська інтервенція в Сибірі кинула меншевиків і соціалістів-революціонерів на большевицький бік. На це Скавеніус сказав лише стільки, що патріотичною є тільки середня московська класа, на яку діє большевицька пропаганда в тім сенсі, що альянти є такі імперіялісти, якими були Німці і що вони хочуть лише експлуатувати Росію.⁴⁷⁰) Дійсного факту зірвання співпраці з альянтами на Сибірі з боку московських соціалістів-революціонерів не подав, ні Скавеніус, ні Лойд Джордж. Цією причиною був переворот Колчака 15 листопада 1918 р. (отже пару тижнів тому). Він викинув з уряду ес-ерів і демократів, а проголосив свою диктатуру і то при допомозі британських генералів і чеських командирів. Яка тоді могла бути співпраця цих елементів на Сибірі з альянтами? Щождо меншевиків, то вони від самого початку поводилися супроти большевиків пасивно, будучи лише льояльною опозицією до їхньої диктатури.

УКРАЇНЬСКА СПРАВА ПРЕДМЕТОМ НАРАД

Після відходу Скавеніуса зі залі нарад негайно взяв слово Вилсон. Він перервав дискусію над больше-

визмом, а звернув увагу на польську справу.⁴⁷¹) В тім часі Українська Галицька Армія, переорганізована і зміцнена, розпочала протиофензиву на Львів і Поляки боялися втратити це місто, як важливий комунікаційний вузол. Тим то вони устами Падеревського, який прислав окремого листа до Вилсона, просили, щоб рада вислала ноту до Директорії УНР зі заборonoю відбивати Львів.⁴⁷²)

Лойд Джордж на це правильно замітив, що Галичина, де лежить Львів, не є польською територією. Коли буде звернення до Директорії в Києві в справі війни, то мусить бути одночасно звернення також до польського уряду у Варшаві, щоб Польща перестала нападати на Східню Галичину.⁴⁷³) Це була вперше у зв'язку з Польщею на Міровій Конференції конкретної згадана справа цілої України. Потім справа воєнної агресії Польщі проти Галичини не сходила з денного порядку кілька років.

У своїх пізніших спогадах Лойд Джордж писав, що справа Галичини спричинювала альянтам «багато клопотів» і що ці клопоти не походили від большевиків, але з причини польської агресії.

Ще на тім самім засіданні Вилсон вернувся до справи неофіційних балачок з Літвіновом у Стокгольмі. Він прочитав повний звіт американського дипломата про зміст тієї розмови. Справа покищо була відсунена до конференції з усіма урядами з території колишньої російської імперії.

Ми тут пізнали згрубша погляди на большевизм і «російське питання» від самих шефів в їхній інтимній нараді. Це, так би мовити, їх постава в духовім негліже. Ще більш зрозуміємо внутрішню настанову рішальних кіл Заходу в цій справі, коли переглянемо протокол тайного засідання британського кабінету, на яким Лойд Джордж поставив це питання під дискусію, щоб мати ясну постанову колегів із свого уряду.

РІЗНІ ПОГЛЯДИ БРИТАНСЬКИХ МІНІСТРІВ НА ПОЛОЖЕННЯ В УКРАЇНІ

Відкрив дебату Лойд Джордж заявою, що цього дня він мав побачення з французьким генералом Франше д'Еспере,⁴⁷⁴) головним командиром військ, які йдуть в Україну. Розмова була важлива і тому відбувалася в присутності міністра зовнішніх справ Балфура. Генерал сказав, що большевики мають 800,000 до 900,000 вояків. Ця армія є велика і в ній привернена дисципліна. Якщо ці війська нападуть на Україну, то ніщо не може їм протиставитися. Коли Лойд Джордж запитав його про його політичну концепцію, то він відповів, що він є за об'єднану Росію. Він далі сказав, що Сазонов і Львов є найліпшими представниками влади в Росії і що їх плян полягає у тому, щоб зформувати санітарний кордон довкола області, опанованої большевиками, і так знищити большевиків голодом. Лойд Джордж запитав його, що буде, коли большевики завоюють Україну. Генерал відповів, що він окупє бази — Севастопіль, Одесу і Миколаїв. Він зорганізує Росію, виврядить російські протибольшевицькі сили зброєю, гарматами і т. д. і збере добровольчі армії під альянтською командою. Утримувати фінансово ці війська повинні альянти. Вони повинні гарантувати рублеву валюту, а як безпеку для себе, повинні мати всі економічні вклади.⁴⁷⁵)

Це точна передача того, що оповів британський прем'єр про свою розмову з найвищим командиром французько-грецького десанту в південній Україні. Важливо для нас те, що цей генерал ще тоді заступав неділимську концепцію щодо Росії згідно з політикою своєї влади. Проте, він був рішучим ворогом большевизму і готов був іти на безоглядну концепцію санітарного кордону проти большевизму. Така рішуча постава проти большевизму могла його при певнім освідомленні допровадити навіть до підтримки Української Держави. З загального погляду на «російський

комплекс», це був єдиний можливий підхід до проблеми — використати безоглядну французьку ворожу поставу проти большевизму. Це могла зробити лише далекозора і відважна українська політична концепція з одного боку, а така сама далекозора концепція також французького уряду.

Після вислухання звіту з розмови з французьким генералом прийшло до живої дискусії цілого британського кабінету. Хід цієї дискусії — повчальний.

Лойд Джордж замітив, що така позиція, яку займав Франше д'Еспере, означала б війну альянтів проти большевизму. Така є ідея французької політики. Лойд Джордж був проти загальної альянтської війни.

Балфур також не погоджувався з такою війною. Він сказав, що Вилсон не дозволить американській армії йти в Росію. Він з підозрою глядів би також на принцип окремої альянтської армії добровольців.

Лойд Джордж знову поставив до присутнього представника Канади питання, чи Канада вислала б своє військо на таку ціль.

Сер Роберт Борден відповів, що Канада не дасть.⁴⁷⁶⁾

Вже ця постава головних членів кабінету, — прем'єра і міністра зовнішніх справ, вказувала на те, що в Британії буде перевага думки проти пляну Клеманса і його генераліції. Дальша дискусія зачепила ще інші питання, зв'язані з проблемою большевизму і миру.

Лойд Джордж висловив думку, що Клемансо рішуче не дозволить большевицьким делегатам приїхати до Франції. В тім стані справи виринає друга пропозиція, щоб окрема комісія Мирової Конференції поїхала на територію колишньої Росії і там переговорювала з репрезентантами різних сторін.

Балфур погодився з припущенням Лойда Джорджа, що Клемансо не дозволить на приїзд большевиків до Парижу. Клемансо має рацію остільки, що переговори з большевиками в Парижі зміцнили б їх престиж. Так уважає публічна думка. Французька влада

не змінить свого становища щодо цього. Клемансо при тому вигадав таку схему, яка, хоч на половину, вдоволила б Вилсона і тому мала б шансу на узгодження: Треба подбати про те, щоб большевики не напали на своїх сусідів. Треба їм сказати:

«Ви не смієте нападати на сусідів, якщо хочете дістати харчі. Докажіть, що ви розділите харчову допомогу справедливо. Тоді ми будемо вам постачати допомогу.»⁴⁷⁷⁾

Ідея харчової допомоги була Вилсоною і Гувєровою. Вони хотіли помагати всім країнам знищеним війною. В ту допомогу акцію мала попасти також Советська Росія. Вся справа тільки в тому, що було відомо, що большевицька влада всю харчову систему стосувала в користь своєї панівної партії, а частинно в користь упривілеєного промислового пролетаріату, а решту населення, просто, виголюдувала. Це власне підтверджував також Балфур. Цей компромісовий плян Клеманса, щоб вдоволити Вилсона і Гувєра, був нереальний, бо його не могли б большевики лояльно виконати. Плян Франше д'Еспере був реальніший, бо принаймні давав можливість побороти большевицьку базу. В такій боротьбі могла розвинутися здорова ідея самостійности не-московських націй, без яких успішність боротьби була неможлива. Проте, Балфур вразно підкреслив, що ідея допомоги харчами большевикам при умові їхньої обіцянки, що вони не будуть нападати на сусідів, є нібито ліпша від ідеї французького штабу.⁴⁷⁸⁾

Лорд Рідінґ запитав, як можна буде контролювати розділ харчів між голодуючу людність Советської Росії. На це Гюз відповів, що большевики напевно не розділювали б харчів справедливо і альянти були б на це безсильні. Але можливо, що большевики відкинуть умови розділу, які їм дадуть альянти. Зрештою є можливість, що вони собі куплять збіжжя в Франції, де його повно на складах.

Лойд Джордж замітив, що большевики можуть сказати: «Ми не потребуємо ваших харчів. Ми хочемо України, де ми маємо досить харчів, яких ми потребуємо».⁴⁷⁹) А виглядає так, що, большевики там будуть за кілька тижнів.⁴⁸⁰)

На цю замітку свого прем'єра, міністер зовнішніх справ, Балфур, додав, що він погоджується з думкою, що в Україні є багато харчів і що там нема ніякого опору проти большевизму. Але, чи большевики встигнуть забрати харчі від селянства?⁴⁸¹)

Те, що говорив у тім зв'язку британський прем'єр і міністер зовнішніх справ, вказує виразно на факт, що вони були цілком фальшиво поінформовані своїми, воєнною і політичною, розвідками. Власне в тім часі йшли важкі бої Українського Війська проти большевицької агресії на Лівобережжі і на Півночі України. Говорити в такому стані справи про брак всякого опору проти походу большевизму, було суперечне з фактами. Але власне панівним фактом була фальшива інформація для шефів урядів і звідсіля плила вся їхня хитка і нещаслива для Заходу політика.

В тім місці дискусії забрав слово ще раз сер Борден. Він був тієї думки, що самі альянти розподілу харчів у Советській Росії zorganizувати не можуть, отже мусять це передати большевицькій владі. Вся справа однак є в тім, щоб знайти порозуміння з большевиками і припинити воєнні дії. У випадку, якби вони не погодилися на те, треба приступити до такої економічної пресії, щоб їх економічно примусити до того. Інший вихід є тільки боротьба, але вона для альянтів і Великої Британії неможлива.

Лорд Рідінг заявляє, що він чув від поважної особи, що Ленін хоче поширити владу поза межі Росії. Большевизм обмежений до самої Росії, був би вбитий і тому саме він мусить поширюватися поза Росією. Це така форма інтернаціоналізму.⁴⁸²)

Знову ж таки переконаємося, з тієї інтимної розмови міністрів Британії, що рішальні державники бри-

танської імперії не знали нічого про большевизм із першої руки, тобто з большевицької літератури і з літератури про них. Все було з другої руки, тобто, що комусь сказала якась «повага». В данім випадку, це був правдивий інформатор Лорда Рідінга, але в більшості випадків траплялися інформатори фальшиві і не-льояльні для власної батьківщини.

А тепер послухаймо ще одного англійського аристократа, сера Джозефа Лука. Він сказав на нараді колегам, що страх перед большевизмом є перебільшений. Це тільки рух, викликаний зависокими цінами. Вся річ в тому, щоб зменшити ціни в наших власних країнах.⁴⁸³)

Це зауваження, зроблене знову ж на підставі погляду «якоїсь іншої поваги», в основі правильне, якщо йдеться про нагле поширювання симпатій для большевизму в масах Заходу, де в умовах дорожнечі могли рости шанси для демагогії. Але, це не розв'язувало питання росту сили большевизму на Сході і в Середній Європі, на яку дибав озброєний московський большевизм.

Далі Гюз звернув учасникам увагу на меморіал найліпшого британського розвідника Локарта, який твердив, що большевизм має силу тому, що він посідає великі збройні дисципліновані з'єднання. Коли в листопаді 1918 большевики мали лише 213 тисяч вояків, то тепер вони мають 800 тисяч.⁴⁸⁴)

Хоча Локарт був назагал з бистрим поглядом, то його інформація про такий наглий приріст большевицьких військ за два місяці є явно перебільшена. Він зрештою був проти того, щоб приймати на нараду російських протибольшевицьких репрезентантів, бо вони нічого не репрезентують, але також не приймати большевицьких представників. Він радив тримати большевизм у межах Росії і на нього тиснути економічно. Большевизм мусить умерти, якщо його замкнути в межах Росії.⁴⁸⁵)

Сер Борден боявся, що з того може виникнути боротьба. Адже обмеження большевиків до самої Росії вимагало б воєнної сили.

Тепер Лойд Джордж питав розуму своїх колег: «Що станеться, коли большевики почнуть наступати на Україну?»

Гюз показав свою придатність до кабінету держави, яка хотіла рішати проблеми світу в той спосіб, що ствердив, що він не знає, чи в Україні є взагалі який уряд «де факто».

Лойд Джордж на це питання свого міністерського колеги відповів, що в Україні є принаймні два уряди. Він не поінформував колег, які то ці «принаймні два уряди» і звідки вони взялися та яка їхня політична програма. Тим то не диво, що на таку відповідь Гюз сказав, що така ситуація в Україні збільшує труднощі. Проте, цей австралійський міністер імперії ще здорово думав, коли на підставі такої інформації британського прем'єра, дав своє внесення: Якщо будьякий Український Уряд, що є «де факто» урядом з достатньою владою, прохав би допомоги проти большевиків, то треба було б цю допомогу йому дати.

На це Лойд Джордж, який вже мав тоді вироблену думку, що треба робити з большевиками угоду, поставив справу інакше. Він ствердив, що канадійський представник заявив, що військ на боротьбу Канада не дасть. Тим то він тепер питав австралійського колегу: «Дасть Австралія на це свої війська?»

На те пряме питання Гюз відповів негативно. Ясна річ, що тоді Лойд Джордж міг іронізувати над теоретичними міркуваннями своїх колег із двох доміній, Канади і Австралії. Вони раді б, щоб хтось бив большевиків, але не їхні країни. Виходило, що це мала робити сама Англія з Ірландією і Шкотією. Вже тепер Англія має своїх кількадесять тисяч військ у Росії (Сибір і Кавказ). Хто має їх оплачувати і виряджати? Чи не краще їх відкликати? Він підкреслив, щоб у тім стані справи воєнний кабінет Британії рішив, що не

має бути інтервенції і що треба закликати большевицьких делегатів до Парижу разом з іншими урядами з території Росії.⁴⁸⁶)

Балфур на це замітив, що, властиво, стоїть лише перша ухвала, а другої неможливо виконати. Лойд Джордж настоював на тому, що врешті-решт мусить бути якась розв'язка. Він поставив питання гостро: Чи маємо тримати далі свої війська в Росії і їх зміцнювати? Чи домінії, тобто Канада, Австралія і Південна Африка, дадуть також свої війська? На це відповів від Канади сер Борден, що Канада ніяк не дасть військ. На це, просто з мосту, сказав Лойд Джордж, що те саме зробить також Англія. А потім далі він знову поставив рубом питання: Якщо вони не можуть посилати військ, то чи дадуть вони хоч зброю і виряд. Він далі питав присутнього мілітарного експерта, генерала Радклиффа, кілька треба для існуючих протибольшевицьких сил. Цей сказав, що зразу трудно це означити, але в кожному разі це буде велика кількість. Денікін зажадав уже виряду і озброєння для 250,000 вояків, а Колчакові вже передано виряд для 200,000 вояків. Канадієць Борден звернув увагу на те, що можна дістати значну кількість із запасів німецьких при розброєнні. Тим способом уважали домінії для себе справу за полагоджену.⁴⁸⁷)

Проте, прем'єр пригадав раді, що треба ще грошей, а не тільки самого виряду і озброєння.

Тоді забрав слово ще представник Південної Африки, ген. Сматс. З огляду на те, що Французи ніяк не годяться визнати Совнаркому навіть «де факто», то треба було б всю справу Росії передати майбутній Лізі Націй, яка визначила б для того відповідну комісію.

Один із учасників наради, Монтаг, переконував своїх колег, що Британія повинна відтягнути свої війська з Сибіру і Архангельська. Тепер, казав він, найбільше пригожа для того пора з огляду на покінчення війни з Німеччиною. Дотеперішня присутність цих

військ, можна б сказати, не була інтервенцією, а лише обороною проти німецької небезпеки.

Лойд Джордж таку аргументацію назвав тим самим, що колись по-фарисейськи назвав був Гледстон війну французько-німецьку в 1870, що це, мовляв, не війна, а лише військова акція. Він вкінці підкреслив, що з огляду на опір Франції проти приїзду большевиків до Парижу, треба погодитися на зустріч із ними на одним з островів на Егейським Морі. Нарада прийняла його пропозицію в цій справі. Окрім того прийнято за-саду, що Британія буде помагати кожній незалежній державі, на яку прийшла б большевицька агресія, як-що уряд буде таку допомогу уважати конечною.⁴⁸⁸⁾

Хоча в лоні британської делегації була формально узгоджена постанова, то в істоті речі думки залишилися далі розбіжні. З того впливала хиткість британської політики супроти «російського комплексу». Для немосковських націй, а зокрема для України, з оцієї постанови все таки можна було витягнути поважну дипломатичну і допомогову користь. Треба було звернутися безпосередньо до британського уряду з проханням про допомогу проти большевицької агресії. Нажаль, до того моменту і дуже довго пізніше такого формального звернення Директорії УНР до Британії не було. Воно прийшло тоді, коли вже було запізно. Сталося це тому, що тоді не було в Британії ніякого посла УНР.

ДИСКУСІЯ МИРОВОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ ПРО НАРАДУ З УРЯДАМИ НА СХОДІ ЄВРОПИ

Після ранішнього засідання проводу Мирової Конференції дня 21 січня 1919 р. відбуто негайно довге засідання пополудні. Воно було далі присвячене питанню становища альянтів до Совнаркому Росії і до протибольшевицьких урядів на Сході Європи і в Сибірі. На початку засідання Вилсон зразу змодифікував британське внесення щодо конференції з Совнаркомом і

небольшевицькими урядами в тім напрямку, що місцем зустрічі вже мав бути не Париж, а якийсь острів на Егейським Морі або Сальоніки. На це моментально погодився Лойд Джордж з тим додатком, що туди поїдуть большевицькі делегати просто через Чорне Море і Дарданелі.⁴⁸⁹⁾

Властиву опозицію проти переговорів із большевиками провадив наперед Сонніно. Він запропонував, щоб вислухати в самім Парижі тих репрезентантів різних угруповань, які й так перебувають у Парижі. Вилсон не годився з цим, бо він був тієї думки, що всіх тих репрезентантів треба було б слухати разом, щоб зразу мати всі їхні погляди і спростування одних одними. Вилсона підтримував у тому Балфур ще й іншими аргументами. Мовляв, треба рівно трактувати і небольшевицьких репрезентантів. Сонніно доповняв своє внесення так, що він був проти вислухування большевиків взагалі. Лойд Джордж на це відбився аргументом, що власне большевицьких делегатів було б цікаво послухати. Інші делегати будуть співати ту саму нудну пісню, говорив британський прем'єр.⁴⁹⁰⁾

Вилсон пробував далі оправдати свою позицію іншими аргументами. Він казав:

«Щодо ситуації в Росії, то ясно, що хто ставить збройний опір большевизмові, той вдійсності робить службу большевицькій справа. Альянти своєю дотеперішньою інтервенцією в Росії дали большевикам можливість твердити, що «імперіалістичні і капіталістичні уряди прагнуть експлуатувати Росію і повернути землю поміщикам та взагалі привернути реакцію». Якщо б показати, що це не є правда і що альянти є готові мати справу з російською большевицькою владою, то основа такого аргументу щезла б. Таке твердження, що альянти є ніби то проти народу, і хочуть керувати його справами, дало можливість большевикам зібрати цілі армії. Якщо б альянти проковтнули свою гордість і свою природну відразу до большевиків і якби зустрілися

з більшовицькими і небільшовицькими представниками на однім місці, то це привело б до збудження спротиву проти більшовиків».⁴⁹¹⁾

Це становище Вилсона більше вказує на підхід проповідника моральності, ніж на підхід практичного державника.⁴⁹²⁾ Що треба було протиставляти більшовицькій пропаганді власну пропаганду — це правда і, нажаль, того добре тоді не роблено. Але, проти більшовицьких гармат і рушниць треба було поставити також свої ліпші гармати і рушниці, а не голу проповідь.

Клемансо на ці виводи Вилсона дав свою довшу заяву про погляди на більшовизм.

Балфур ще висловився, що для всіх репрезентантів, більшовицьких і небільшовицьких, треба встановити рівні умовини і рівне становище. Такої позиції, на його думку, більшовики не приймуть і тим способом поставлять себе в гірше становище в прилюдній думці.⁴⁹³⁾

Сонніно був іншої думки. Він твердив, що більшовики приймуть запрошення напевно. А далі він своє становище з'ясував так:

«Протибільшовицьким силам ми повинні помагати нашим військом, зброєю і харчами. Наприклад, Польща прохала зброї і амуніції. Україна прохала зброї. Все, чого прагнуть альянти, то — створити сильну владу. Причиною того, що тепер немає ні одної сильної влади на цій території, є те, що ні одна з них не може наважитися повести офензиву проти більшовиків без допомоги альянтів. Адже ніяка сторона, що заступає порядок, не може в даних обставинах досягнути успіху у боротьбі без допомоги альянтів. Президент Вилсон сказав, що ми повинні відложити гордість у цій справі. Для Італії і для Франції, як тут говорив прем'єр Клемансо, ця справа не є питанням самооборони. Навіть частинне визнання більшовиків зміцнить їх становище. Більшовизм для Італії є вже тепер загрозою».⁴⁹⁴⁾

Лойд Джордж далі вперто боронив своєї позиції. Він пригадав, що для успішної інтервенції, згідно з оцінкою Скавеніуса, треба додаткових 150,000 вояків. Генерал Франше д'Еспере також твердив, що треба допомоги альянтських військ у боротьбі проти більшовизму. Канадійські війська не хочуть воювати і з того є труднощі. Якщо б посилати дальші війська з Британії, підкреслив він, то був би бунт.⁴⁹⁵⁾

На це Сонніно реплікував, що можна покликати добровольців, які знайдуться. Лойд Джордж признав, що можна знайти і 150,000 вояків-добровольців, але питав, хто буде покривати фінансові кошти. До тепер таких коштів не дають інші альянтські країни.⁴⁹⁶⁾

Італійський прем'єр Орляндо признав, що проблема є трудна, але одночасно треба тямити, що більшовизм є великою загрозою для Європи. Коли є заразлива недуга, то ставлять санітарний кордон. Якщо б можна вжити таких засобів проти поширення більшовизму, то його можна б перебороти, бо ізоляція привела б до того, що він щез би. Також треба обмірковувати репресійні засоби проти більшовизму. Треба вживати фізичну силу і моральну силу.⁴⁹⁷⁾

Японські делегати до того часу мовчали. На запит Вилсона, яка їхня позиція, барон Макіно сказав, що він думає, що теперішній більшовизм вже є без агресивної сили. Тим то він підтримував позицію Вилсона, щоб відбутися конференцію всіх урядів включно з більшовиками.⁴⁹⁸⁾

На кінець Клемансо радив, щоб маніфест до «російських чинників», тобто до всіх заінтересованих урядів з території колишньої Росії, був більше у пропагандивній формі, як у політичній. Мовляв:

«Ми альянти знаємо, що у вас, у Росії, є голод. Ми готові помогти, керуючися мотивами доброчинности і гуманности».⁴⁹⁹⁾

Так розгублено виглядав цілий політичний провід Заходу, який керував долею земного гльобу. Якщо ті країни були б ближче Советської Росії, то вони були б

внаслідок такого хиткого політичного становища своїх урядів попали також під безпосередню большевицьку агресію, як Україна. Трагедією було те, що це хитання тривало довгий час, бо від листопада 1918, а цей час вигравали повністю большевики.

ПОСЛАННЯ МИРОВОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ ДО НАРОДІВ СХІДНОЇ ЄВРОПИ

Наступне засідання Ради Десяти Мирової Конференції відбулося 22 січня 1919 р. Вилсон приніс проєкт поклику до населення колишньої Росії за вийнятком Польщі і Фінляндії. Він прочитав свій проєкт і по короткій дискусії був нарадою одобрений такий текст:

«Єдина річ, яку зібрані в Парижі представники союзних держав мають на думці під час своїх дискусій про напрямок, що його вони повинні скерувати щодо Росії, є допомогти російському населенню, а не перешкоджувати йому або встрявати в будьякий спосіб в його право полагоджувати свої власні справи на свій власний спосіб.⁶⁰⁰) Вони уважають російських людей за своїх приятелів, а не за своїх ворогів; вони хочуть допомогти їм у всякий такий спосіб, який вони хочуть застосувати для допомоги собі. Їм [альянтам] є ясно, що ці клопоти і замішання в російським населенні постійно будуть зростати, голод і недостаток буде щораз гострішим, щораз більше поширений і щораз більше буде неможливо допомагати, якщо не буде повернений порядок і якщо не будуть знову створені нормальні відносини праці, промислу і транспортації; вони [альянти] внаслідок того шукають способу допомогти російському населенню, щоб знову поставити лад.

«Вони [альянти] признають абсолютне право російського населення керувати своїми власними справами, без диктату і без наказів з будьякого боку зпоза кордонів. Вони не бажають визискувати

або використовувати Росію в будьякий спосіб. Вони визнають революцію без ніяких застережень і не будуть в ніякий спосіб і в ніяких умовах помагати або давати підтримку для будьякої спроби контрреволюції. Не є їхнім завданням або метою підтримувати або спомагати одну з тих організованих груп, які тепер претендують на провід і керування Росією проти других. Їхньою щирою і єдиною метою є робити все, що тільки вони можуть, щоб для Росії принести мир і можливість знайти її вихід із сучасних клопотів.

«Заприязнені держави⁶⁰¹) є тепер зайняті важною і відповідальною справою створення європейського і світового миру; вони вповні усвідомляють собі факт, що Європа і світ не можуть бути в мирі, якщо Росія в нім не є. Тим то вони визнають і приймають за свій обов'язок служити Росії в цій справі так щиро і безкорисно, як вони служать кожному іншому приятелеві і союзникові. І вони дійсно хочуть зробити цю службу в такий спосіб, що є найбільше приємливим для російського населення.

«В цім дусі і з тією метою вони приступили до такої акції:

«Вони запрошують кожную організовану групу, яка тепер виконує або старається виконувати політичну владу⁶⁰²) або військову контролю у Сибірі або всередині кордонів Європейської Росії з часу перед цією війною (за вийнятком Польщі і Фінляндії), щоб вони прислали не більше трьох представників із кожною групою на Княжі Острови⁶⁰³), на Мармарським Морі, де вони зустрінуться з представниками цих заприязнених держав, але під умовою, що в міжчасі буде між цими сторонами перемир'я на фронтах і що всі збройні сили, вислані або скеровані денебудь проти будьякого народу або території поза кордонами Європейської Росії, як вони стояли перед цією війною, або проти будьякого народу або території, яких автономна діяль-

ність є передбачена в 14 пунктах, на яких теперішні переговори є сперті, повинні в міжчасі бути вицофані, а всіляка військова агресивна акція повинна припинитися. Ці представники є запрошені на конференцію з представниками заприятельних держав в найбільш свободній і щирій формі, маючи на увазі те, щоб заповнити бажання всіх частин російського населення і доконати по можливості того, щоб наступило якесь зрозуміння і згода, при чому Росія могла б виробити свої завдання, і щоб приятельські стосунки співпраці були створені між її населенням і іншими народами в світі.

«Проситься, щоб була негайна відповідь на це запрошення. Всілякі засоби подорожі представників, включно з транспортом через Чорне Море, дадуть альянти, а одночасно очікується, що також усі дотичні сторони дадуть потрібні засоби [до подорожі взаємно собі]. Репрезентантів очікується на день 15 лютого 1919 р. на визначенім місці».⁶⁰⁴)

КРИТИЧНИЙ ОГЛЯД ЦЬОГО ПОСЛАННЯ НАЙВИЩОЇ РАДИ

Цей текст був прийнятий і розісланий радіом до всіх урядів на території колишньої Росії. Під цим запрошенням були підписи шефів урядів — Вілсона, Клеманса, Лойда Джорджа, Орлянда і уповноваженого Японії Макіна. Цей документ зрадагований щодо стилю незручно. Він дуже важкий для перекладу на будь-яку іншу мову. Щодо його змісту, то насуваються такі коментарі:

Поклик спертій на концепцію, що всі уряди на території колишньої російської імперії є однакові і що до них стосується та сама проблематика. Це основна хиба тієї концепції. Уряди ці поділяються на два окремі характером табори: Уряди, що уважали себе всеросійськими щодо засягу цілей, а своїм національним характером були московські. Це були Совнарком Росії, Всеросійський Верховний Правитель Колчак, співпрацюючі з ним уряди в Архангельську (Чайковського

і пізніше Міллера), в Естонії (генерала Юденіча) і в Катеринодарі (ген. Денікіна). Окреме становище займали козацькі уряди — донський, кубанський і інші, з яких кубанський, своїм характером, був переважно українським. Другим табором урядів були чисто національні уряди не-московських країн, отже України, Білорусі, Литви, Лотви, Естонії, Грузії, Вірменії, Азербайджану і інших.

Московські уряди боролися між собою за владу над Московією і при тому всі мали на меті віднову колишньої російської імперії. Метода, яку стосувала Рада Десяти щодо «російського комплексу» була б мала деякий, хоч не повний сенс щодо цих московських урядів. Їх можна було годити і навіть у крайнім разі знайти базу погодження шляхом якогось хвиливого компромісу.

До національних урядів не-московських країн база поклику цілком не надавалася. Ці уряди нічого іншого не хотіли, як тільки суверенности своїх національних територій. В справі Московії вони не хотіли встрявати, бо ж вони не мали імперіялістичних цілей. Тільки з огляду на імперіялістичний характер большевицького уряду вони були в оборонній війні проти Совнаркому Росії. У випадку застановлення агресії Советської Росії проти них, вони могли цілком добре задоволитися миром з цим урядом. Інша справа, що такий мир був практично неможливий власне з огляду на характер большевизму. Тим то доцільна могла бути тільки одна політика Ради Десяти: визнати негайно ці національні уряди як «де факто», згідно з 14 пунктами Мирової Конференції та дати їм допомогу в обороні проти агресії Совнаркому Росії. Тільки ці уряди могли реально провести оборону своїх країн проти агресії Совнаркому Росії, бо їхні нації, зокрема ж селянство і робітництво, радо були б воювали в обороні своєї батьківщини проти чужого окупанта. Це дало б можливість з успіхом провести ізоляцію большевизму в межах самої Московії і створити таким спо-

собом санітарний кордон проти нього. Цим способом був би більшевизм зломаний дуже скоро, бо він не міг би мати, ні достатньо зброї, ні продуктів на утримання війська і населення. В міжчасі могли б альянти своєю відповідною політикою підтримати московський демократичний елемент на периферіях Московії — в Архангельську, Сибірі, на Доні і Північній Заході. Ні Колчак, ні Денікін, ні Юденіч і їм подібні проводирі, не могли самі мати успіху в боротьбі проти більшевизму. Як рянї реакціонери, вони своєю появою лише помагали московським більшевікам з'єднувати собі громадську думку в свою користь, зокрема серед московського селянства.

Другою основною хибою, яка впливала з першої хиби альянтського послання, була концепція якогось одного «російського населення», чи «російських людей». До того неозначеного елементу звертався поклик альянтів, замість виразно звертатися в окремих параграфах до московського народу, а окремо до не-московських націй. Це давало б ясну концепцію, відповідаючи базі Мирової Конференції, а саме відповідало б принципів самовизначення націй колишньої мнонаціональної царської імперії.

Врешті, поклик альянтів, не був щирим. Він твердив, що альянти визнають демократичну революцію в Росії. Тимчасом вони вже довго підтримували виразних реакційних провідників — Денікіна, Колчака і Юденіча, а не підтримували дійсно демократичних режимів не-московських націй, які вийшли з революції, що її ніби альянти «визнавали».

Не зважаючи на ці основні хиби ухвали Ради Десяти, не-московські нації могли з цієї постанови скористати відповідною тактикою. Насамперед їм треба було напружити всі сили для правдивої інформації альянтів про дійсний стан на території колишньої імперії. Цією інформацією в першій джерелі рішень, тобто в шефів урядів і їхніх колег, можна було зробити багато, хоч не все. Друге, що на потребу, то відпо-

відна політична концепція, яку треба було висунути з широким світовим і принаймні всеєвропейським аспектом. Була конечна спільна інформаційна акція і взагалі спільна політична кооперація не-московських націй перед міжнародним світом у Парижі. Нажаль, того всього тоді ще на паризькій ґрунті не було з ніякого боку. Не було його і з української сторони. Винні тут були альянти, що робили довгі перешкоди для приїзду репрезентантів.

Коли на нарадах Ради Десяти і на нарадах британського кабінету говорилося про Україну, то це були виключно інформації самих чужих інформаторів і розвідників. Вони здебільша були ворожі для України. Цікаво зазначити, що італійський представник у Раді Десяти, міністер зовнішніх справ Сонніно, при дебаті над питанням постави до більшевизму згадав факт, що Україна звернулася до альянтів з проханням допомоги. В тім часі представництва УНРеспубліки ще в Парижі не було. Також такого представництва не було в Італії. Тим то треба припускати, що це був звіт італійської розвідочно-інформаційної служби в Україні (конкретно в Одесі і в Ясах). Ця італійська служба мусіла довідатися про перші заходи неофіційного характеру, які робила Директорія УНР в Ясах і потім офіційно в Одесі в Французів на адресу всіх альянтів.

Замітити ще треба, що в лоні проводу Мирової Конференції після прийняття тексту послання до «населення Росії», ще були сумніви, кого треба розуміти «заінтересованими сторонами» і «урядами», щоб до них спеціально вислати запрошення на конференцію на Княжих Островах. Це питання підняв британський міністер Балфур 27 січня 1919 р. Він сугерував, щоб це запрошення на Острови Принкіпо вислати не лише до чисто російських урядів, але також до тих, які є урядами не-московського характеру. Він при цьому зауважив, що «ми сподіємося, що вони створять окремі держави». При цьому він назвав Естонію, Грузію, а

«можливо Вірменію, Дагестан». До них відносилася його «надія», що вони створять окремі держави. Народа рішила, щоб вислати запрошення без вийнятку до всіх.⁵⁰⁵)

ПОСТАВА МОСКОВСЬКИХ БІЛИХ УРЯДІВ ДО ЗАПРОШЕННЯ

Відгук на запрошення Мирової Конференції на переговори всіх урядів із території колишньої Росії був різний, залежно від того, чи йшлося про не-московські, чи московські уряди.

Противольшевицькі московські уряди негайно відкинули участь у такій конференції за одним столом разом з большевицькими представниками. Перший повідомив про своє становище уряд в Архангельську⁵⁰⁶). Вже 28 січня 1919 р. повідомив він про це Париж; альянтський дипломат Пул в Архангельську звітував, що після довгої дискусії на окремій нараді цього уряду міністри більшістю голосів рішили, щоб взяти участь у плянованій конференції на Островах Принкіпо.⁵⁰⁷)

Зв'язок між противольшевицькими московськими урядами був дуже повільний, бо вони були розкинені на великім просторі далеко від себе, відділені обсадженою большевиками територією. Тим то відповідь кожного уряду була самостійна, без попередньої поради між ними. Уряд Колчака в Омську телеграмою з 28 січня 1919 р. відкинув рішуче плян засісти за один стіл до переговорів з большевиками.⁵⁰⁸) Таку саму відповідь дав також ген. Денікін у Катеринодарі.⁵⁰⁹)

Постанова проводу Мирової Конференції, запросити большевицьку владу до круглого конференційного стола разом з представниками противольшевицьких урядів із території колишньої Росії, сильно пригнобила Колчака, Денікіна і їхніх політичних дорадників. Про це звітували альянтські представники в осідку цих двох московських провідників.⁵¹⁰) Їх, як можна з повним правом здогадуватися, вдарив насамперед факт, що Мирові Конференція постановила по-

ставити їхні уряди на рівні з національними урядами не-московських держав із території російської імперії. Вони мусіли на тій підставі припускати, що Мирові Конференція вже є готова визнати ці держави вповні суверенними, а тим самим завалити московську концепцію неподільної єдиної Росії. В меншій мірі, хоч все таки значно, їх вразив факт, що альянти рішили переговорювати з большевиками про мир. Про це їм говорив текст запрошення. Цей мир ворожив їм кінець їхніх аспірацій. Проте, ці реакціонери мали більшу ненависть до не-московських націй, ніж до своїх московських большевиків.⁵¹¹)

В зв'язку з цим пригнобленням Колчака і Денікіна москвофільські кола у Вашингтоні робили заходи перед державним департаментом ЗДА, щоб видати якусь спеціальну заяву в їхню користь для підтримки цих реакціонерів на дусі. Діючий державний секретар ЗДА, Полк, телеграфував до Парижу американській делегації про ці настрої Колчака і Денікіна та радив конечно вчинити таку декларацію. Полк писав між іншим:

«Визнання уряду Колчака дало б підставу для його допомоги і без сумніву зміцнило б його опір проти кризи, викликаної останнім кроком Мирової Конференції». ⁵¹²)

Полк був непохитним адвокатом Колчака і Денікіна. Він відкрито признавався, що він знає реакційний характер Колчака, але все одно був рад для нього дати допомогу ЗДА. Він писав у телеграмі:

«Я розумію, що Колчак є правдоподобно реакціонером і маю деяке застереження щодо того, яким способом він поставив себе у проводі влади». ⁵¹³)

За Полком у тім часі вже йшов державний секретар Лансінг, що перебував при Вилсоні в Парижі.

СОВНАРКОМ РОСІЇ ПРИЙМАЄ ЗАПРОШЕННЯ

Совнарком Росії дав свою відповідь довгою нотою дня 4 лютого 1919 р. Її підписав комісар зовнішніх справ Георгій Чічерін. Нота адресована до проводу Мірової Конференції в Парижі. Вона приймає запрошення, але своїм змістом — є ще одним пропагандивним засобом для большевиків. Після формального вступу Чічерін в імені Совнаркому писав:

«Не зважаючи на своє зростаюче корисне положення, як з військового, так і з внутрішнього погляду, російський советський уряд прикладає таку велику вагу до заключення угоди, яка положила б кінець ворожим діям, що він є рішений дійсно вступити негайно в переговори для тієї мети і навіть — як це часто він заявляв, — щоб досягнути таку згоду за ціну важливих пожертв, з виразним застереженням, що майбутній розвиток Советської Республіки не буде цим загрожений».⁶¹⁴)

Же цей вступ виразно відкидав всіляку можливість згоди з небольшевицькими урядами московського характеру: Колчаком, Денікіном, Юденічем і Міллером, бо ж він вимагав, що «Российская Советская Федеративная Социалистическая республика мусить бути забезпечена в своїм існуванні і розвитку. Отож, не могли мати ґрунту для себе московські не-большевицькі режими, ні не могло бути мови про демократичне вільне рішення народу. Совнарком в дальшій уступі обґрунтував свою позицію аргументами про слабкість опозиції проти нього. Він писав:

«З огляду на те, що сила ворогів, яких Советська Росія мусить поборювати, залежить виключно від допомоги, що їй вони отримують від антантських велико-держав і що власне тільки вони є дійсними противниками, то російська советська влада з'ясовує нижче для вигоди антантських великодержав такі пункти, щодо яких вона уважає можливими пожертви з метою полагодити розходження між ними.

«З огляду на те, що спеціальну вагу, яку не тільки [антантська] преса, але також представники антантських урядів в їхніх часто повторюваних заявах прикладають до питання російських [русских] позичок, то советський уряд заявляє, що він на першій місці є згідний вийти назустріч домаганням антантських великодержав у цім пункті. Він не відкидає визнати свої фінансові зобов'язання перед своїми вірителями, які є підданими антантських великодержав, залишаючи майбутнім договорам точну формуляцію способу, в який цей пункт мав би бути виконаний».⁶¹⁵)

Варто пригадати, що цей перший пункт ноти Совнаркому доказує, що Клемансо знав найліпше всю тактику большевиків у їхній зовнішній і внутрішній політиці. Він наперед передсказав, що большевики будуть заманювати альянтів питанням довгів царату для закордону. Мовляв, альянтам йдеться властиво тільки про гроші і цими грішми можна завжди їх купити в кожній політиці.

В повищій тексті подаємо виїнятки з ноти Совнаркому Росії в тім перекладі, в яким він друкований по-англійськи в документах державного департаменту ЗДА. Оригінальний текст у московській мові надрукований вперше в збірнику офіційного видання міністерства зовнішніх справ СРСР під наголовком «Документи зовнішньої політики СРСР», том II, стор. 57-60. Найраніше цей оригінальний текст ноти був надрукований у «Правді» за 5 лютого 1919 р.

Характеристична річ, що в оригіналі Совнарком писав так, що не вживав для свого державного твору — «Российская Советская Федеративная Социалистическая Республика» прикметника «российский», але «русский», тобто московський. На самім вступі нота в оригіналі пише:

«Русскому Советскому Правительству стало известно из радиотелеграмЫ...».

Це не є друкарська помилка, але плянова термінологія, бо в ноті тієї назви «Русское Правительство» вживається ще кілька разів на інших місцях тексту. Цим способом Совнарком прагнув у своїх масах вщепити почуття, що РСФСР це не зліпок різних народів, який є дійсною федерацією, але що це московська держава — «русская».

У другім пункті ноти писав комісар Чічерін таке:

«З огляду на трудні фінансові відносини Російської* Советської Республіки і з огляду на незадовільне кредитове положення за кордоном російський** советський уряд пропонує гарантувати заплату відсотків своїх позичок певною кількістю сирих матеріалів, які були б визначені окремою угодою.

«Третє, з огляду на велику схильність, яку завжди виявляв закордонний капітал, щоб експлуатувати матеріальні ресурси Росії для своєї власної користі, російський*** советський уряд є схильний дати концесії на копальні, вируб дерева і інші концесії громадянам антантських держав згідно з точно урегульованими умовами так, щоб такими уділеними концесіями ніякі економічні чи соціальні лиха не були спричинені для Советської Росії».⁵¹⁶⁾

У третім пункті ноти йде Совнарком формально ще далі в своїй ніби то угодовості. Коли в першій пункті він пропонував умову щодо заплати царських довгів антантським державам, то тут він виразно обіцяв концесії для антантського капіталу. Совнарком прирікав дати експлуатувати підземні і надземні скарби Советської Росії закордонним капіталом. Це була така велика примана, якою Совнарком сподівався на час «передішки» купити собі цілковиту зміну політики антанти супроти большевизму. Бажання мати довгий віддих ішло так далеко, що Совнарком у дальшій пункті обіцяв навіть територіяльні уступки. Головна ціль Совнаркому полягала в тому, щоб затягнути переговори про практичне переведення цих своїх усту-

пок на довгий час, який мав бути використаний на зміцнення збройних сил і потім на завоювання намічених дальших меж советської імперії. Ось що про це писав Совнарком у четвертій пункті:

«Щодо переговорів, які на думку російського*** советського уряду можуть мати місце з антантськими державами щодо відступлення їм території, то російський** советський уряд не має наміру виключити з таких переговорів за всяку ціну можливість анексії російської* території антантськими державами».⁵¹⁷⁾

Ба, що більше, Совнарком в ноті заявляв, що він готовий погодитися навіть на воєнні бази антантських великодержав на певній території колишнього російського царства. Говорячи далі про ближчі умови територіяльних уступок, Совнарком писав у своїй ноті:

«Російська советська влада додатково заявляє, що вона буде уважати анексією тримання на даних областях, які творять частину колишньої російської імперії, за винятком Польщі і Фінляндії, озброєних сил антанти або тримання на кошт антанти, або користання з військової, технічної, фінансової чи іншої підтримки згаданих держав».⁵¹⁸⁾

Далі советська нота давала ще ближчі пояснення своїх попередніх пунктів у такий спосіб:

«Що стосується пунктів другого і четвертого, важливість концесій, запропонованих російським*) советським урядом, буде залежати від його мілітарної сили супроти антантських держав, яка то ситуація в тепершній часі поправляється з дня на день».⁵¹⁹⁾

Далі нота Совнаркому представляла своє поліпшене становище в агресивній війні проти прибалтійсь-

*) В оригіналі — "Русской".

***) В оригіналі — "русский".

***) В оригіналі — "русского".

ких країн, проти Сибіру і проти Донського Війська, а вкінці описувала советський фронт проти України. На північному фронті, каже нота, советські війська відобрали Шенкупськ. На східнім фронті червоні армії відбили від Колчака Уфу, Челябінськ, Оренбург, Уральськ. На донським фронті, каже нота, большевики відобрали Поваско, Александрово, Урюпіно, Калеч і Богучар. Далі вже на Лівобережжі України советські війська виступили з Луганська і загрохнуть запіллям ген. Краснова. В зв'язку з тим нота згадує з пропагандивних причин, що буцім то на фронті Луганська воюють «українські советські війська».⁵²⁰⁾

Про фронт проти України, нота Совнаркому висловлюється так:

«Якщо йдеться про Україну, то національні**) советські війська взяли Харків⁵²¹⁾, Катеринослав, Полтаву, Кременчук, Чернігів, Овруч, як також багато інших міст».⁵²²⁾

Місце ноти, яке торкається України, насамперед нічого не каже про те, що цей великий простір території, який назвала нота, це не «Советська Росія», але хоч би навіть «Советська Україна». Це все, просто, торкається Росії і кінець. Тільки для пропагандивних цілей проти евентуальної акції дипломатів УНРеспубліки на Заході, Совнарком говорить неправду, що буцім то з Луганська наступають на зади Донського Війська «національні советські війська», тобто ніби українські.

Нарисувавши весь свій агресивний фронт на всі сторони світу, нота продовжує хвалитися консолідацією всередині самого московського народу. Совнарком твердить, що московські соціалістичні партії тепер підтримують його владу. Відповідне місце ноти читається так:

*) В оригіналі: "русский".

**) В оригіналі: "местные".

«Значну консолідацію внутрішнього положення Советської Росії показують переговори, які з советським урядом розпочали колишні члени Установчих Зборів, репрезентанти яких — Ракітіков (голова зборів), Святіцький (секретар), Буревой, Черненяков і Антонов, усі члени Центрального Комітету Партії Соціалістів-Революціонерів, прибули до Москви вчора, дня 3 лютого».⁵²³⁾

Нота в цім пункті є брехлива. Головою Установчих Зборів Росії був обраний не якийсь Рокітніков, але Віктор Чернов. Він був обраний 244-ма голосами проти 151.⁵²⁴⁾ Ніякий заступник голови не був обраний, бо цей вибір був відложений на другий день, але засідання не могло бути відкрите тому, що його розігнано силою.⁵²⁵⁾ Те саме торкається секретаря. Інші, названі в ноті ес-ери, не були членами Центрального Комітету, за винятком Буревоя і Ракітікова.⁵²⁶⁾ Це не значить, що не було такої групи цієї партії, яка хотіла легалізуватися під советською владою. Проте, не торкалося це більшості Центрального Комітету цієї партії. Він у своїй більшості весь час стояв на позиції, ворожій до диктатури большевицької партії.⁵²⁷⁾

Інша справа з меншевиками, соціал-демократами. Вони зразу станули на становище льояльної опозиції і про них нота Совнаркому назагал говорила щось прибізне до правди:

«Добре знані соціал-революціонери заявилися дуже сильно проти антантської інтервенції в Росії. Поліпшені стосунки між советським урядом і цими елементами російської суспільности, до тепер ворожої до нього, характеризуються зміненою поставою меншевиків; збори цієї партії також запротестували проти антантської інтервенції; їхній орган «Вперйод» почав появлятися вільно в Москві».⁵²⁸⁾

В кінцевім уступі нота Совнаркому до Найвищої Ради заявляла, що Совнарком готов вислати делегатів на острів Принкіпо чи куди-інде, щоб переговорювати, чи то з усіма антантськими державами, чи тільки з

одною з них, а також із кожною групою в Росії згідно з бажанням антантських держав.⁵³⁰)

ОСНОВНА ГІПОКРИЗИЯ СОВНАРКОМУ В ЙОГО НОТИ

В боротьбі проти Директорії Української Народної Республіки і Уряду УНР московські більшовики висували, як головний пропагандивний аргумент проти них, твердження, що Директорія УНР прагне годитися з антантськими державами, а пізніше навіть більшовики виставляли твердження, що така згода УНР і антанти вже наступила. Під час засідань Конгресу Трудового Народу України була навіть розповсюджена летючка, видавана Російською Комуністичною Партією, в якій був поданий зфальшований текст буцім то тайного договору делегації Уряду УНРеспубліки з антантськими представниками в Одесі.⁵³⁰)

У світлі цієї пропагандивної і дипломатичної кампанії проти Української Народної Республіки, цілком інакше виглядають ці ноти Совнаркому, які він одночасно посилав урядово до антанти. Візьмім під увагу такі ноти Совнаркому:

1. Нота Совнаркому Росії, в якій він заявляв загальне бажання годитися з антантою. Вона була датована ще днем 28 грудня 1918 року.

2. Вислання в тім самім часі спеціального делегата Совнаркому, Максима Літвінова, до Стокгольму з пропозицією знайти шлях згоди з антантою за ціну заплати царських довгів і інших економічних концесій для антантських країн.

3. Наведена в попереднім розділі нота Совнаркому Росії, в якій він відкрито погоджувався: по-перше, на заплату антанті довгів царату; по-друге, дати антантському капіталові економічні концесії в Росії; по-третє, дати антанті навіть територіяльні уступки включно з військовими базами.

Облуда і фарисейство Совнаркому переходить усякі дотогочасні міри, коли взяти на увагу, що Сов-

нарком і його партія закидали Україні фальшиво, що її уряд нібито віддавав антанті економічні концесії, хоча до того часу таких пропозицій від Уряду УНРеспубліки на адресу антанти не було взагалі.

Ця демагогія Російської Комуністичної Партії проти України знаходила собі тоді чималий вплив серед невиробленого елемента в Україні. Бунт отамана Зеленого і зокрема отамана Григорієва, мав свою основу також у закиді більшовиків, що буцім то Директорія УНР годиться на антантський визиск економіки України.⁵³¹) Цій демагогії піддавалися також деякі назагал досвідчені і вироблені політичні діячі, що стояли по боці Директорії УНРеспубліки. В їхніх очах порада говорити з антантою про угоду означала тоді, просто, «зраду пролетаріату», або «зраду» української нації.⁵³²)

В пропагандивній боротьбі проти більшовицької демагогії аргументу про охоту більшовицької влади увійти в згоду з антантою на умовах далекодучих економічних концесій на експлуатацію природних скарбів Росії, Директорія УНР і її Уряд ніколи, не використали. Це свідчить про те, що апарат інформації Уряду УНР діяв дуже невдало, коли радіостанція в Києві, і потім у Винниці, не передали такої важливої для Директорії ноти, як обидві більшовицькі ноти до антанти.⁵³³)

Оповіщення цих більшовицько-московських нот до антанти в Україні разом з відповідними коментарями було б у значній мірі зломило вістря підривної і розкладової більшовицької пропаганди щодо того, що буцім то тільки Директорія УНР «продає» Україну антанті для експлуатації.

ВІДПОВІДЬ ПРИБАЛТІЙСЬКИХ І КАВКАЗЬКИХ УРЯДІВ

Лотиський уряд окремою нотою прийняв запитини на конференцію усіх урядів із території колишньої російської імперії за одним столом разом із Совнаркомом Росії. Він заявив, що готов вислати делега-

тів на Остров Принкіпо тільки при одній умові, що «в міжчасі буде переведене завішення зброї між Лотвою і Росією, а також що всі збройні сили, вислані або керовані Росією проти лотиської нації, будуть у міжчасі вицхофані з лотиської території». ⁵³⁵⁾

Естонський уряд також прийняв запрошення до участі на конференції на Принкіпськім Острові разом з білими московськими урядами, не-московськими урядами різних націй із колишнього російського царства і з Совнаркомом. Цілком влучно естонський уряд при тому зробив таке застереження:

«Ми, [Естонія] не уважаємо себе в ніякому разі частиною Росії. Отож, коли естонський уряд приймає запрошення до участі в конференції на Принкіпськім Острові, то тільки для уложення миру з комісарами Советської Росії». ⁵³⁶⁾

Також литовський уряд короткою нотою погодився на участь у конференції разом з Совнаркомом Росії. ⁵³⁷⁾

Уряд Сиркузії і Дагестану відповів позитивно на запрошення до участі в плянованій конференції разом з представниками Мирової Конференції і Совнаркому Росії. Цей уряд клав натиск на співпрацю з не-московськими самостійними державами і зокрема з Україною. Під цим оглядом нота є вислідом ширшої політичної думки в проводі цієї влади. ⁵³⁸⁾

Нота грузинської делегації на Мирову Конференцію в справі цієї плянованої наради є цікава тим, що вона в рішучий спосіб підкреслює самостійність цієї республіки. Нота полемізує зі становищем запрошення проводу Мирової Конференції, де згадано винятковість статусу Фінляндії і навіть Басарабії. Нота заявляє, що самостійність грузинської республіки є в нічим гірша від самостійности Фінляндії і далі дає виклад політичної концепції цього уряду:

«Як може залежати поладження такого простого, виразного і зрілого питання, яким є грузинське, від поладження російського хаосу, в яким

віднова якоїсь політичної єдности самих Великоросів представляє величезні труднощі, а в яким проблема України і Білорусі, не згадуючи інших [не-московських націй], є повна комплікацій міжнародного значення». ⁵³⁹⁾

Ця політична концепція грузинського уряду звертає увагу Мировій Конференції, що цілком є окремим питанням не-московських націй, а цілком окремим питанням упорядкування самої властивої Росії. Поладження справи стосунку антанти до не-московських держав не може чекати на поладження внутрішнього хаосу в самій Московії, де за владу воюють з собою два ворожі табори і не видно кінця тій громадянській війні. Далі нота ще замічує:

«Є очевидною справою, що для початку регулярного державного існування Грузія не може чекати на кінець еволюції [в Московії], яка не показує виразно навіть своїх перших фаз. Грузія мусить вступити в економічні стосунки з чужими країнами, в першу чергу з західними державами, і одночасно організувати своє життя без проволоки, не чекаючи на вислід політичної конвульсії, свідками якої ми є тепер у країнах, положених між Балтійським Морем і Пацифіком». ⁵⁴⁰⁾

В дальших уступах грузинська нота тактично і тактовно підкреслює момент жертв Грузії в боротьбі Заходу проти спільного ворога. Мовляв, багато офіцерів і вояків грузинської національности полягло за спільну справу разом з альянтами на полях боїв від Риги по Мезопотамію. Йдеться тут, розуміється, про участь Грузинів у колишній змобілізованій російській армії. Цей пункт ноти був зручний і він мусів діяти зокрема на французьких державників. Для них був призначений також той пункт ноти, де підкреслювалося, що Грузія не підписала миру в Бересті з Німеччиною. ⁵⁴¹⁾ Це був аргумент не історичної правди, а тільки для враження на того дипломатичного читача, який не конче орієнтується докладно в подіях 1918

року на Сході. В дійсності Грузія в часі Берестейського Миру ще не була суверенною державою і тому не могла там брати участі в переговорах та підписувати умову. Проте, зараз таки, після того, грузинський уряд окремою нотою запросив німецьку владу прийти зі своїм військом до Грузії, щоб її боронити перед большевиками. Це прохання Берлін тоді задовольнив і окупаційні війська вислав.⁶⁴²⁾ Грузинам не пам'ятали альянти цього факту тому, що туди після поразки Німеччини перші прийшли британські війська і з огляду на грузинську нафту Британія боронила суверенності Грузії.⁶⁴³⁾

РОЗДІЛ П'ЯТИЙ

ПРИЇЗД УКРАЇНСЬКОЇ ДЕЛЕГАЦІЇ ДО ПАРИЖУ

ТРУДНОЩІ ПРИБУТТЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕЛЕГАЦІЇ ДО ПАРИЖУ

Українська Делегація появилася вперше на паризькій ґрунті для зв'язку з Мировою Конференцією щойно при кінці січня 1919. Отож, вона спізнилася дуже, бо приїхала на цей важливий міжнародний ґрунт вже тоді, коли цілий місяць тривали підготовні праці цієї конференції, а від першої декади цього місяця вже формально радила сама конференція. За цей час устійнювався погляд різних делегатів про Україну і то в неприхильнім для неї дусі. Відома річ, що трудно змінити раз устійнений погляд на якусь справу. Ще раніше, перед відкриттям конференції, діяли рухливо два ворожі для української державности табори — польські й московські імперіялісти. Вони поширили між членами конференції багато свого інформаційного матеріалу, зверненого своєю концепцією проти України. Про зручні й обширні інформаційні меморіяли польського представника Романа Дмовського була в нас докладна згадка.

Спізнення Української Делегації було спричинене головню перешкодами з боку французького уряду щодо віз, а з другого боку дещо спізненим визначенням цієї делегації. Проте, спізнення в отриманні віз знову ж таки можна було раніше перебороти відповідними заходами.⁶⁴⁴⁾

Спочатку приїхав лише голова делегації Української Народної Республіки і ще один член, а щойно пізніше решта членів — радників і експертів та помічних сил. Лише з трудом вони могли отримати потрібні французькі візи. Головою делегації був призначений колишній міністер шляхів, інженер Григорій Сидоренко, який ще на початку січня перебував у Ясах. Нормальний уряд Української Народної Республіки був іменованій Директорією щойно 26 грудня 1918 р. Одначе до визначення делегації на Мирову Конференцію прем'єр Чехівський, який мав одночасно пост міністра зовнішніх справ, приступив щойно в половині січня 1919 р. Члени делегації, які перебували в Києві, виїхали до Парижу через Одесу щойно дня 26 січня 1919 року, тобто таки цілком пізно, як на великі переломові часи, в яких важили не то місяці і тижні, але навіть дні і години.⁵⁴⁵) Проте, ці інші члени делегації приїхали до Парижу пізно. Останні радники делегації приїхали туди щойно дня 17 квітня 1919 року.⁵⁴⁶) До цього спізнення долучувалося ще те, що на місці, в Парижі, на початках праці Української Делегації, було дуже мало кваліфікованих сил. Тим то й не могло бути мови про значнішу успішність дипломатичної діяльності делегації. На початку був сам Сидоренко і, як секретар, Антін Петрушевич.

Членами Української Делегації на Мирову Конференцію визначено в Києві таких радників делегації: проф. Олександра Шульгина; тодішнього віцеміністра зовнішніх справ, Арнольда Марголіна; М. А. Кушніра і проф. М. Туган-Барановського. Заступником голови делегації визначено д-ра Василя Панейка.⁵⁴⁷) Пізніше призначено ще членами до тієї делегації д-ра Матюшенка (соціал-демократа) і Дмитра Ісаєвича (соціаліста-революціонера).⁵⁴⁸) Експертами перекладачами поїхали проф. Олександр Кульницький і д-р Михайло Рудницький, а з Канади взято до англійської мови Івана Петрушевича.⁵⁴⁹) Потім до місії прибув ще членом суддя Сергій Шелухин, колишній міністер юстиції.

Під партійно-політичним оглядом радники і президія делегації поділялися так: соціал-демократи — Сидоренко, Матюшенко; соціаліст-революціонер Ісаєвич; соціалісти-федералісти і націонал-демократи — Шульгин, Кушнір, Панейко, Шелухин, А. Петрушевич. В додатку від Західної Области УНРеспубліки прибув ще радником проф. Степан Томашівський (націонал-демократ). Отож більшість радників і президія були в руках «правих».

ВНУТРІШНЯ ОРГАНІЗАЦІЯ ДЕЛЕГАЦІЇ

Делегація виїхала пізно щодо часу виїзду, але потім в останніх днях перед виїздом з великим поспіхом так, що керівник міністерства зовнішніх справ, В. Чехівський, не мав часу подбати про уложення докладної інструкції про функціонування делегації. Вона виїхала без такої докладної інструкції. Її уложено й ухвалено щойно 30 березня 1919 р. Інструкція була уложена на основі порозуміння між обидвома урядами соборної Української Народної Республіки, тобто між Урядом Директорії УНРеспубліки і Урядом Західної Области УНР.⁵⁵⁰)

В пункті IV-тім цієї інструкції знаходимо таке правило для організації цієї делегації на Мирову Конференцію:

«Українська Дипломатична Місія для участі в Мировій Конференції в Парижі є спільною для обох частин України і називається: «Делегація Об'єднаної Української Народної Республіки на Мирову Конференцію в Парижі», та заступає на конференції цілість української справи, з тим, що попереднє полагодження справ Західної Области, її міжнародного визнання і державно-правного становища належить до делегації, яку призначить Державний Секретаріят Західної Области».⁵⁵¹)

Пункт V-тий цієї інструкції говорив ось що:

«Делегація Об'єднаної Української Народної Республіки на Міровій Конференції в Парижі згідно з попереднім рішенням складається з п'ятьох повноправних делегатів, а саме — Сидоренка (голова), Панейка (заступник голови), Шульгина, Марголіна і Матюшенка та полагоджує всі справи колегіяльно на підставі генеральної і спеціальних інструкцій Міністерства Закордонних Справ і Державного Секретаріату Закордонних Справ. Приділеними до делегації спеціальними і політичними дорадниками і канцелярським персоналом делегація розпоряджається після свого узнання».⁵⁵³)

В практиці ця інструкція була виконана неповні. Насамперед делегація називала себе офіційно весь час не так, як наказувала інструкція. У всіх своїх нотах, листах і заявах вона називала себе інакше, а саме: «Делегація Української Республіки».⁵⁵³) Отож в урядовім титулі делегації не тільки не було наказаної інструкцією «об'єднаної» (Української Народної Республіки), але навіть урядова назва тієї республіки не була дотримана, бо, як бачимо, в назві держави був опущений прикметник «народна».⁵⁵⁴)

Причина такого рішення делегації лежала мабуть у тім міркуванні, що надто довгий урядовий титул делегації комплікував би їй працю у зв'язках із чужими делегаціями. Це щодо питання назви «об'єднаної». Те саме стосується також назви держави з прикметником «народна». Того прикметника не вживано правдоподібно ще також тому, що ніяка визнана держава тоді не вживала ніякого іншого прикметника в своїй урядовій назві, окрім національного окреслення. Виняток творила Советсько Росія. Тієї самої методи дотримувалася також грузинська делегація, яка опускала в своїй державній назві слово «народна». Тільки винятково Делегація Об'єднаної УНРеспубліки в тексті нот вживала також повну урядову назву держави. Тоді по-французьки перекладано цю назву словом «демократич-

на». Тієї самої практики трималися також інші місії в своїх перекладах.⁵⁵⁵)

Тут треба ще замітити, що цей переклад не був вдатним, як і не був вдатним пізніший спосіб перекладу на англійську мову у формі «People's Republic». Справа в тому, що в українській мові слово «нарід» має вправді різне значення, але його головне значення в українській мові є синонімом «нація». Зокрема в 1917-тому році, коли була прийнята офіційна назва для Української Держави, як Українська Народна Республіка, слово «нарід» мало переважно значення «цілий нарід», тобто «нація». Англійське слово «people» також має кілька значень, але воно рідко вживається в значенні «нація» а більше в значенні «люд», «люди», «населення». Тим то найбільш відповідаючим духові перекладом назви «Українська Народна Республіка» є «Ukrainian National Republic». Це тим більше, що в скороченні ця назва дає ті самі літери, що й українське скорочення УНР.

Republique Democratique del' Ukraine Athenes, (датована 18 квітня 1919). — S. Shelukhin: Ukraine, Poland and Russia and the Right of the Free Disposition of the Peoples. Тут у перекладі: The Ukrainian Democratic Republic.

ХАРАКТЕРИСТИКА ЧЛЕНІВ ДЕЛЕГАЦІЇ

Якщо йдеться про кількість радників делегації в Парижі, то вона була дещо завелика, беручи в увагу скуність інтелектуальних українських сил у тім часі. Можна було обійтися для поставлених цілей і половиною цієї кількості. Зайві інтелектуальні сили можна було використати для конечної праці в Україні при державнім будівництві.

Щодо кваліфікації, то дорадники і радники делегації були всі з університетською освітою і щодо освіти тоді під рукою вище кваліфікованих не було. Проте, в данім випадку йшлося ще про потрібний політичний досвід і політичну освіту. Її мали у належній мірі Панейко,

Шульгин, Марголін і Кушнір. Інші були новиками в політиці.

Голова делегації інж. Гр. Сидоренко раніше, до 1917 р., не був учасником живішої політичної діяльності. Він мав одну кваліфікацію, яка заважила в справі його призначення: він добре знав французьку мову.⁶⁵⁸) Гр. Сидоренко умів також у відповідній формі поводитися з дипломатичними представниками і їхніми експертами в Парижі. Це виразно засвідчує адютант полковника Гавса в Американській Делегації в Парижі.⁶⁵⁹) Проте Сидоренко не мав відповідного теоретичного і практичного підготування до такої відповідальної ролі, як голова делегації на світову Мирову Конференцію в такий час, коли він мусів діяти і рішати сам, будучи далеко від свого уряду і не маючи з ним живішого зв'язку. Під цим оглядом він виявляв за-великий і, можна сказати, навіть наївний оптимізм і через це не міг мати того успіху, який є результатом політичного реалізму.⁶⁶⁰) Такий надмірний і, можна сказати, наївний оптимізм шкодив справі, бо не давав делегації оцінити реальну ситуацію та запобігати небезпеці в міру сил. Внаслідок того він не міг мати відповідної ініціативи сам і не міг сугерувати своєму урядові творчу і відважну, але реальну політику. Такий висновок робить також один із його близьких співробітників у делегації.⁶⁶¹) Проте, всі підкресляли його хрустальний характер і високий патріотизм.⁶⁶²)

Ці недостачі голови делегації можна було заступити або відповідною інструкцією про колегіальне рішення засадничих питань політики, колом радників, або іменуванням кого іншого головою делегації. Інструкція, правда, робила це, але вже в пізнім часі. Серед делегації були два члени, які були б краще надавалися на пост голови делегації, — Панейко і Шульгин. Панейко був довший час головним редактором політичного щоденника, «Діла» у Львові, і бував поза кордоном краю кіль-

ка разів. Шульгин мав добру політичну школу і вже мав дипломатичний досвід, як колишній посол у Болгарії за часів гетьманату. Такий погляд висловлював один із знавців особистих кваліфікацій окремих членів делегації.⁶⁶³)

ПОВНИЙ БРАК ГОТОВИХ ІНФОРМАЦІЙНИХ І ПОЛІТИЧНИХ МАТЕРІЯЛІВ

Делегація приїхала до Парижу зразу в двоособовім складі: — Сидоренко і Антін Петрушевич. Вона приїхала туди щойно 20 січня 1919 року.⁶⁶⁴) Це вже був останній час, коли можна було встрянути в ту атмосферу Мирової Конференції, коли Україна була ще предметом залаштункових дискусій, як один із комплексів, зв'язаних із питанням боротьби проти московського більшовизму. Треба було приїхати до Парижу з готовою інформаційною літературою в англійській і французькій мовах та з відповідним готовим основним меморіалом, який включав би Україну у великі питання світової політики. У меморіалі мусів бути нарис політичної міжнародної концепції, яка відповідала б потребам — України і одночасно заторкнула б життєві справи Заходу. Нажаль, Сидоренко приїхав з порожніми руками в дослівнім сенсі. Від 1917 року по січень 1919 р., тобто в часі, коли Україна виступила на арену світової політики, її провідна верства, ні з одного середовища, не дала потрібної інформаційної літератури на світових мовах Заходу. Українські дипломати, які дійшли в часі УЦРади і гетьманату, не написали ні слова в цім напрямку. Від листопада 1918, коли прийшла до влади Директорія УНР, також ніхто не приготував відповідного меморіалу для Заходу на Мировій Конференції. Мало це зробити міністерство зовнішніх справ. Це була найпильніша і найперша справа. Проте, ні сам міністер того не написав, ні не подбав про те, щоб у спішнім порядку виготовив такий меморіал один із високих урядовців міністерства, чи хтось із науково-публіцистичних діячів.

Гр. Сидоренко сам мусів орієнтуватися щойно на місці в Парижі, що діяти, аж до 10 лютого 1919 р., тобто цілих три тижні від приїзду. Щойно тоді він подав першу коротку ноту до президента Мирової Конференції. Вона була більше інформативного, як політичного характеру. При тому нота мала інформативний характер навіть лише для тих, хто й так знав раніше українську справу за час від 1917 р. Це була тільки пригадка фактів і то недокладно з'ясованих. Політичної концепції в ній так якби не було ніякої. Окрім тієї ноти пізніше делегація видала ще друковану на машинці до писання хронологію подій за 1917—1918, але також без політичної концепції.⁵⁶⁵⁾

РОЗДІЛ ШОСТИЙ

ПЕРШІ ЗОВНІШНІ ВИСТУПИ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕЛЕГАЦІЇ

ПЕРША НОТА УКРАЇНСЬКОЇ ДЕЛЕГАЦІЇ

Ця нота, з якою Українська Делегація звернулася до Мирової Конференції, читалася так:

Париж, дня 10 лютого 1919.

«До Його Ексцеленції
Пана Президента Мирової Конференції
у Парижі

Пане Президенте!

Делегація Української Республіки, яка має уповноваження Українського Уряду, що у його проводі знаходиться Директорія під головуванням Винниченка,⁵⁶⁶⁾ і іменоване нею міністерство, звертається до Вас з проханням передати Високій Мировій Конференції наступну ноту:

Український Уряд прохає Мирову Конференцію визнати Українську Республіку, яка вже існує в повній незалежності, як державу незалежну і суверенну.

Уряд Української Республіки має шану пригадати Мировій Конференції, що вся історія українського народу, від перших початків його життя в Європі, є історією незалежної держави або його боротьби за свою незалежність.⁵⁶⁷⁾

На початку ця незалежна держава мала за столицю Київ⁵⁶⁸), а потім це була Українська Козацька Держава.

Теперішня Українська Республіка була проклямована дня 20 листопада 1917 року Центральною Радою (українським парламентом).

Вона безпосередньо після того примушена провадити війну проти російського большевицького уряду, який бажав знищити Українську Республіку і встановити в Україні владу большевицьких советів.

Дня 22 січня 1918 року Четвертим Універсалом була проголошена незалежність і суверенність Української Республіки і після того Українська Республіка існує, як незалежна і суверенна держава.⁵⁶⁹)

Дня 29 квітня 1918 р. Німеччина, виславши в Україну військові сили для знищення незалежності і суверенності Української Республіки і для відбудування неподільної Росії, спричинила державний переворот, розігнала силою Центральну Раду і встановила диктатуру свого агента Скоропадського, який проклямував себе гетьманом України⁵⁶⁰),⁵⁶¹).

Від того моменту почалася в цілій Україні боротьба українського народу проти німецьких військ. Хоча Німці називали її «малою війною», то тим не менше вона їх коштувала багато жертв.

В червні 1918 українські партії створили новий уряд, Національний Союз, який обрав своєю головою Винниченка.⁵⁶²)

Дня 15 листопада 1918 вибухло загальне повстання цілої країни під проводом Директорії з п'яти членів: панів Винниченка, Петлюри, Шевця, Андрієвського і Макаренка, обраних Національним Союзом⁵⁶³).

На чолі Української Армії поставлено, як генераліссімуса, Петлюру, завданням якої було з од-

ного боку побороти відділи російських монархістичних офіцерів, а з другого боку німецькі війська в кількості до 150,000 вояків, які підтримували гетьмана Скоропадського.⁵⁶⁴)

Дня 15 грудня 1918 столиця України, Київ, паде в руки Українського Уряду після капітуляції 12,000, які служили, як охорона Скоропадського.⁵⁶⁵)

Від того моменту відновилося життя Української Республіки, як незалежної і суверенної держави.⁵⁶⁶)

Директорія Української Республіки іменувала Раду Міністрів, президентом якої є пан Чеховський, і організувала вибори до конституанти, яка буде рішати про основні закони країни.⁵⁶⁷)

Український Уряд вирішив об'єднання всіх земель давньої Росії, давньої Австрії і давньої Угорщини, заселених Українцями.⁵⁶⁸)

Зі свого боку тимчасові уряди Східньої Галичини, Української Буковини і Української Угорщини проклямували своє прилучення до Великої України.⁵⁶⁹)

Влада Українського Уряду простирається на територію біля 850,000 квадратних кілометрів, яку заселюють 45 мільйонів мешканців.

Українська Республіка, як незалежна держава, має всі політичні умовини, які потрібні для незалежного існування, бо її населення (з малим відсотком національних меншин — Жидів, Москалів і Поляків) посідає достатню визначену спільноту. Вона буде боронити аж до останнього віддиху свою незалежність проти всіх агресорів, які нападають на її незалежність і волю.

Одночасно господарські відносини дозволяють цілковиту незалежність для Української Республіки, бо вона розпоряджає великою кількістю збіжжя, вугілля, заліза, нафти і інших скарбів. Вона має можливість експортувати до інших країн величезну

надвишку своїх продуктів, розпоряджаючи добрими водними шляхами і залізницями, а також Чорним Морем з великими портами в Одесі, Миколаєві і Херсоні.⁶⁵¹⁾

Отож, визнання Української Республіки, як незалежної і суверенної держави, альянтами і З'єднаними Державами Америки, треба було б уважати за акт елементарної справедливості і згідно з принципами, які проголосили держави антити і З'єднані Держави Америки.

Уряд Української Республіки прохає Мирову Конференцію допустити делегатів цієї республіки на Мирову Конференцію в Парижі. З огляду на те, що Мирова Конференція провадить свої наради про колишню російську імперію і колишню австро-угорську монархію, то український нарід, який представляє 45 мільйонів цих державних творів, уважав би несправедливим, якщо б не було чути його голосу і з того ясно, що Мирова Конференція не могла б прийняти в цих справах справедливої постанови.

Дозвольте, Пане Президенте, прийняти запевнення нашого високого поважання.

Г. Сидоренко.

Президент Делегації Української Республіки».⁶⁵¹⁾

Уважний читач, що знайомий з історією тодішніх подій в Україні і в міжнароднім житті, зразу при читанні цієї ноти побачить, що вона є не дуже вдалим твором. Треба було двох речей: Перша — короткої ноти з проханням визнати незалежність Української Народної Республіки і її уряд, а друга — долучити до тієї ноти обширний меморіал з короткою історією України в давніх часах, довшим поясненням подій від березня 1917 року та, що найважливіше, із з'ясуванням політичної концепції нового порядку в Європі, в який мала б вміститися, як неминуче звено, суверенна Українська Держава. Без такого обґрунтування ніяка

того роду нота, навіть якщо б вона була і... зручніше ніж нота Сидоренка, ніякого успіху в тих обставинах мати не могла.

Вже згадано вище, що Сидоренко не привіз із собою такого готового меморіалу, бо того раніше не написав ніхто із тямущих публіцистів демократичного, соціалістичного чи демократичного буржуазного табору. Гетьманські міністри того не зробили, хоч мали спокійний час до праці цілих сім з половиною місяців. Повинен був це зробити Дмитро Дорошенко, який був довгий час міністром зовнішніх справ.⁶⁵²⁾ Ясна річ, що такий матеріал повинні були приготувати також закордонні дипломати гетьманського уряду в чужих країнах. До них належали такі здібні голови, як Вячеслав Липинський, який був послом у Відні, та Олександр Шульгин, який був послом у Софії. Для того вони мали спокійні відносини для такої праці.⁶⁵³⁾

Працював також на добрій з погляду високого суспільного авторитету посаді д-р Дмитро Донцов. Він за гетьманату був шефом Української Телеграфічної Агенції (УТА), тобто офіційного інформаційного бюро в Києві. Мав він тоді чимало вільного часу і матеріалів, щоб написати відповідну інформативну брошуру для чужого світу в одній із світових мов, зокрема по-французьки або по-англійськи. Проте він того також не зробив, хоча мав легке і блискуче перо. Як тільки упав гетьманат, він цілком правильно зразу переставився на рейки праці для Директорії; він постарався про виїзд за кордон до Швейцарії на дипломатичну службу власне в пресовій ділянці. Проте, він від грудня 1918 аж до 1920 не написав потрібної інформаційної книжки чи брошури.⁶⁵⁴⁾

Таких здібних публіцистів, які в тім самім часі працювали в дипломатичній службі від кінця 1918 р., було більше. Нажаль, ні один із них своєчасно не написав відповідного ширшого меморіалу або інформаційної брошури. Маємо на увазі час, коли українська спра-

ва на міжнароднім ґрунті ще мала пригожий ґрунт для такої акції, тобто до початку квітня 1919 року.⁶⁸⁵⁾

Не підготували цього необхідного матеріалу для закордонної акції також ті відповідальні діячі, які були в центрі організації революції в Західній Україні проти австро-польської і в Східній Україні проти гетьманської влади. Д-р Євген Перушевич, д-р Кость Левицький і д-р Лонгин Цегельський та д-р Василь Панейко, які готовилися бути головами уряду або міністрами зовнішніх справ, не зробили своєчасно нічого в тім напрямку. Те саме стосується також Володимира Винниченка, Володимира Чехівського і Микити Шаповала. Вони в рішальнім часі займалися виключно внутрішньо-українською публіцистикою.⁶⁸⁶⁾

Інформаційні брошури появилися шойно пізніше, в другій половині 1919 року, коли вже міжнародний ґрунт був так оброблений ворогами України, що всяляка українська акція за кордоном була в десятеро труднішою ніж вона була в січні 1919 року.⁶⁸⁷⁾*)

Сидоренко не дав у своїй першій ноті нічого, що було б подібне до ширшої політичної концепції міжнародної політики Уряду УНРеспубліки. Ця нота чисто формальна — вона просить визнання. Інші справи вона лише заторкує побіжно. І цю ноту підготовляв Сидоренко 20 днів на паризькім ґрунті сам. Така нота не могла зробити потрібного вражіння на державників Заходу, які тоді були під сильним тиском іншої пропаганди.

Але, треба тут також пригадати одну обставину, яка оправдує голову делегації, інж. Григорія Сидорен-

*) Шойно в другій половині 1919 року Українська Делеґація на Мирову Конференцію в Парижі опублікувала добру працю проф. д-ра Станіслава Дністрянского в англійській мові п. н. "Україна і Мирова Конференція". Публікація це обширна праця — 117 сторін чвірки. Вона має такі розділи: 1) Право самовизначення народів. 2) Українська нація. 3) Українська історія. 4) Українська територія. 5) Українське народне багатство.

ка. Він міг написати сам чи замовити в кого другого відповідний меморіал у загальній українсько-державній справі з відповідною встановленою політичною концепцією. Але, в тім власне річ, що в часі його виїзду до Парижу (початок січня 1919), ні Директорія в цілості, ні її голова, що провадив у Директорії зовнішню політичну справу, ні керівник Міністерства Зовнішніх Справ — не мали устійненої лінії в зовнішній політиці в такім змісті, який міг би промовляти до антанти. Тим то Сидоренко, властиво, їхав на Мирову Конференцію тільки з внеском визнати Українську Народну Республіку, а більш нічого окресленого у тім часі він декларувати не міг.

З другого боку Сидоренко мав обов'язок на місці, в Парижі, негайно зорієнтуватися про те, яку лінію щодо Сходу Європи заступають окремі рішальні держави антанти і тоді сам виробити на цій підставі відповідний проект концепції зовнішньої політики УНР та передати його Директорії і Урядові та переконати їх, що така політика конечна в інтересі України. У випадку трудности зв'язку з Урядом УНР з Парижу, мусів він рішатися тимчасово сам і на власну відповідальність.⁶⁸⁸⁾ Того Сидоренко не зробив, щоб виконати в такий спосіб свій обов'язок.

З праці відразу видно глибоке знання професора університету, точність і систематичність викладу та зручність правничого уму викласти оборону української соборної справи. Знати в ній також довголітнього парламентарного політичного діяча. Європейській концепції в цій праці в зв'язку з Україною уділено мало місця, а всю вагу звернено на принцип самовизначення націй.

Ця праця була знаменитим вкладом в українську політично-інформаційну літературу і вона має свою вартість ще тепер з відповідним доповненням. Вся хяба лише в тому, що вона вийшла в світ запізно. Ориґінальний титул публікації:

Ukraine and the Peace Conference. By Professor Stanislaus Dnistrianskyj, LL.D. The Ukrainian Problems, No. 6. 1919.

На місці він мусів у першу чергу вступити в найтісніший контакт з урядом Франції і зокрема з прем'єром Клемансом. Вийжджаючи в початку січня до Парижу, Сидоренко стояв перед доконаним фактом висадки французьких і грецьких військ в українських портах. Всі ці війська стояли під французьким верховним командуванням. Було ясно, що Франція тоді була рішена помагати протибольшевицьким силам. Переговори з цим командуванням в Одесі чи Ясах або навіть Царгороді не мали великого сенсу, бо ж остаточно все рішав у політичних справах французький уряд у Парижі. Тим то першим завданням Сидоренка було вступити в контакт з Клемансом і знайти в нього прихильне вухо для протибольшевицької боротьби Української Народної Республіки, яка від 9 січня 1919 року була офіційно у воєнній стані з Советською Росією. З усіх даних видно, що до приїзду всіх членів делегації Сидоренко не мав тіснішого контакту з французьким урядом.⁵⁶⁶⁾ Зміст нот Сидоренка до березня включно показує, що він не був свідомий того, що всередині альянтів лише Французи й Італійці рішуче заступають тезу про потребу будувати мілітарний санітарний кордон проти большевизму і спомагати протибольшевицьку боротьбу місцевих сил.⁵⁶⁶⁾

Не знав також Сидоренко змісту польських меморіалів в українській справі і зокрема він нічого не налякує про таке знання в своїх нотах по березень 1919 року.⁵⁶⁷⁾ Його перша нота з 10 лютого 1919 р. на адресу Мирової Конференції ні словом не згадує про польську воєнну агресію проти України, коли ця війна провадилася не тільки в Галичині, але польські війська зайняли були до того часу також північно-західні землі Придніпрянщини аж по Буг.⁵⁶⁸⁾

СОВЕТСЬКА ДИПЛОМАТІЯ РОБИТЬ ЗАКОЛОТ В УКРАЇНСЬКІЙ СПРАВІ

Додати тут треба, що з наказу Совнаркому Росії вислав тоді в справі конференції на Княжім Острові також Тимчасовий Робітничо - Селянський Уряд України свою ноту. Вона була призначена для торпедування акції Уряду УНР на міжнароднім терені. Ця нота*) виглядає в перекладі з московської мови так:

«Визволення Києва українськими советськими військами*) і приєднання до них республіканських**) відділів Директорії під командою отамана Григорієва, що перейшли під українську советську команду, поставили наші червоні війська в безпосередній контакт з антантськими військами, що займали Одесу і Миколаїв з приналежними до них залізничними вузлами і чорноморське українське побережжя.

Звертаючи увагу Вашу на цю обставину Українське Тимчасове Робітничо-Селянське Правительство енергічно протестує як проти факту присутності військ держав антанти у вищезгаданих місцевостях, так і проти способу поведінки антантської команди.

Та обставина, що війська антанти знаходяться там проти волі всього робітничого і селянського населення, проти волі всіх революційних партій і в боротьбі проти створених на території колишньої російської імперії советських республік, всупереч

*) Цей текст є перекладом не з французької мови, якої вживав у своїх тодішніх нотах голова "уряду" Советської України Раковський, але з оригіналу в московській мові. Цей оригінал друкований в офіційнім збірнику "Документи зовнішньої політики СССР" (том II, стор. 61-64). В французьким перекладі ця нота ніде не була оповіщена.

**) Назву "республіканські війська" вжито тоді в таборі Директорії УНР для означення Військ УНРеспубліки.

заяві цих [антантських] держав про невстрявання в московські справи***) і що військо антанти там підтримує тільки купка капіталістів і поміщиків, царських генералів і чорносотенних офіцерів, — неминуче потягне за собою виступ населення проти військ антанти, а також їхні збройні сутички з українськими советськими військами.

Це дуже ненормальне положення подвоюється ще політикою насильства і грабунку, що її переводить команда військ антанти».

Далі нота жалується, що антантська команда забрала чорноморську флоту військову і цивільну, що належить до України або до Росії, а також проти реквізицій збіжжя. Цікаво, що далі нота покликуються на право самовизначення націй, проголошене Вилсоном і на цій підставі вимагає відходу антантських військ:

«Заявляючи енергійний протест проти нечуваного зловживання грубою силою, яка стоїть в суперечності з неодноразовими заявами держав антанти і з прийнятою ними програмою президента Вилсона про признання права народам колишньої російської імперії самим рішати про свою долю. Українське Робітниче - Селянське Правительство вважає своїм обов'язком вимагати відкликання військ держав антанти з території України.

Беручи на увагу, що пропозицію держав антанти, звернену до всіх урядів, які створилися в межах колишньої російської імперії, вислати своїх делегатів для переговорів з представниками держав антанти на Принцові Острови, треба розуміти в тім сенсі, що самі держави антанти мають намір відкликати свої війська, правительство готове піти на переговори і вислати своїх делегатів.

Беручи на увагу, що спротив так званих добровольчих відділів є можливий тільки при підтрим-

ці держав антанти і що внаслідок того викликана громадянська війна в Україні може бути фактично ліквідована в переговорах з державами антанти. Тимчасове Робітниче-Селянське Правительство України говорить підписати умову, яка буде гарантувати економічні інтереси держав антанти, котрі є в згоді з інтересами робітничого і селянського населення України, з основним принципом і гідністю советської влади, при умові зобов'язання держав антанти не втрутатися в наші внутрішні справи».

Тут, у цій заяві «уряду» Раковського йде окупаційний режим в Україні в сто відсотках за генеральною лінією, яку промостив Совнарком Советської Росії в своїй ноті з 4 лютого. Раковський також іде з пропозицією давати антантським державам економічні вигоди в Україні за ціну визнання і миру. Згадати треба, що в тім часі Директорія УНР не дістала від своєї інформаційної служби вістки про цю ноту Раковського і тому не використала її в своїй акції проти психологічної війни Москви і Харкова, коли большевики закидали Директорії УНР, що то вона буцім вже уклала умову про надання економічних вигід для Франції в Україні.

Нота Раковського використовує також той момент, що в Москві в тім часі перебувала делегація Директорії УНР для переговорів про мир з Советською Росією. Раковський про це пише:

«Тимчасове Робітниче - Селянське Правительство України, щоб іти на зустріч бажанню держав антанти щодо припинення громадянської війни в Україні, прийняло посередництво Російської Советської Республіки в справі уложення згоди з правительством Директорії, під владою якої фактично знаходиться незначна частина української території».^{502A}

Нота при кінці ще раз заявляє, що «уряд» Раковського приймає пропозицію конференції всіх урядів з території колишньої Росії, але просить продовжити речинець скликання і можливо перенести її до Парижу.

***) В оригіналі "в русские дела". М. С.

ПОЛЬСЬКА ДЕЛЕГАЦІЯ ВИСТУПАЄ ВОРОЖО ПРОТИ УКРАЇНИ

Із нот Сидоренка в лютім 1919 р. видно, що він не знав докладніше про становище, яке зайняла проти України польська делегація на Мірову Конференцію під проводом Р. Дмовського і І. Падеревського.

Заходам Дмовського і Падеревського вдалося досягнути те, що дня 18 січня 1919 офіційно запрошено до Мірової Конференції польську делегацію під його проводом. Цією постановою визнала конференція фактично також нову польську державу.⁵⁹³)

Дня 29 січня 1919 голова польської делегації, Роман Дмовський, був запрошений викласти Міровій Конференції польські претенсії територіяльного характеру. Він тут виявив себе дуже зручним дипломатом і тактиком. Він говорив прекрасно по-французьки і по-англійськи. Члени Найвищої Ради Мірової Конференції просто дивувалися, як він гарною французькою і гарною англійською мовою виголосив свою промову. Лойд Джордж, який з інших причин не любив Дмовського, признає, що його промова зробила велике враження своєю здібністю.⁵⁹⁴)

Щодо змісту, то Дмовський у своїй промові повторив і обґрунтував ті територіяльні претенсії щодо України, які він був виклав у меморіалі до Вилсона. Він принципіально твердив, що Польщі правно належаться кордони з-перед 1772-го року, але буцім то «великодушно» обмежував свої вимоги тільки до всієї Холмщини, Полісся, Підляшшя, Волині по Случ, а з Поділля прокурівський і кам'янецький повіти. Решта мала належати до Росії.⁵⁹⁵)

УМОВНА ВІДПОВІДЬ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕЛЕГАЦІЇ В СПРАВІ УЧАСТИ В КОНФЕРЕНЦІЇ

Український Уряд довго не відповідав на запрошення щодо участі в конференції всіх урядів із тери-

торії колишнього російського царства з представниками Мірової Конференції на Княжих Острвах (Прінкіпо) серед Моря Мармара. Безпосередньо міністер зовнішніх справ і прем'єр в одній особі, Володимир Чехівський, не дав відповіді взагалі. Це можемо судити з того, що в збірці відповідей усіх урядів щодо цього запрошення в документах Мірової Конференції є лише відповідь голови Української Делегації, Григорія Сидоренка, а нема ніякої згадки про якусь відповідь безпосередньо з Києва або Винниці, де при кінці січня і на початку лютого 1919 р. перебував Уряд УНР.

Директорія й Уряд УНРеспубліки над цим питанням радили мабуть аж після свого виїзду з Києва до Винниці на початку лютого.⁵⁹⁶) Член Конгресу Трудового Народу України, провідник УСДРП і пізніший прем'єр Уряду УНРеспубліки, Ісаак Мазепа, який тоді в Винниці стояв близько до всіх державних справ і зокрема до зовнішньої політики, зареєструє інформацію такого змісту:

«Саме в той час [тобто у Винниці] українські політичні кола живо цікавилися конференцією на острові Прінкіпо. Майже всі російські протибольшевицькі організації та «центри», пише І. Мазепа, заявили, що між більшовиками і національними російськими групами не може бути ніякого порозуміння».⁵⁹⁷)

В українських державних колах у Винниці щодо того була інша думка. Про це пише І. Мазепа таке:

Але для Українців за тих обставин це була добра нагода скористатися бодай тимчасовим перемир'ям з більшовиками (які, між іншим, дали позитивну відповідь щодо участі в конференції) з метою кращої підготовки до дальшої боротьби. Тому, як в Уряді, так і серед українських політичних партій панував той погляд, що в конференції на Принцових Острвах треба взяти участь. Деякі з україн-

ських партій, як, наприклад, українські соціал-демократи, вже навіть намітили були своїх делегатів».⁶⁶⁵)

Це свідчення Ісаака Мазепи вказує на те, що урядові кола Державного Центру УНР тоді були слабо поінформовані про згадану конференцію. Це видно хоча б із тієї подробиці, що окремі партії вже визначували своїх делегатів на цю конференцію, коли в запрошенні виразно число членів делегації від одного уряду не могло пересягати трьох осіб. Про окремі делегації від політичних партій не могло бути мови взагалі. Думка Уряду УНР тоді, як пише Мазепа, була за те, щоб взяти участь у цій конференції. Чи таке рішення встигло прийти своєчасно до Сидоренка в Парижі, чи ні, того ми не знаємо з певністю. Одне є певне, що Сидоренко рішив відхилити безумовне прийняття запрошення, а обумовити його припиненням воєнних дій з боку большевиків. Ця нота Сидоренка до Мірової Конференції мала такий текст:

Париж, дня 10 лютого 1919

«Волею українського народу⁶⁶⁶) незалежна і суверенна Українська Республіка, яка оце предложила Міровій Конференції прохання визнати її, як незалежну і суверенну державу, і допустити її представників, як членів Мірової Конференції, знаходиться тепер у стані війни з большевицькою владою Росії.⁶⁶⁷) Вона вислала свої війська проти України і проломила український фронт при кордоні Української Республіки.⁶⁶⁸)

Тепер ці війська посуваються в серце нашої країни, а большевицька влада Росії, не лише не має наміру виповнити покладені Міровою Конференцією умовини, тобто влаштувати перемир'я, вицофати свої війська і припинити свою воєнну агресію, але навпаки, вона ще зміцнює воєнну офензиву, щоб знищити незалежність Української Республіки.⁶⁶⁹)

З цієї причини Український Уряд не міг би взяти участі в конференції на Княжім Острові, хіба під виразною умовиною, що большевицький уряд Росії припинить воєнні операції проти Української Республіки, яку він вже був визнав, як незалежну і суверенну державу, і якщо він свої війська назад не вицофає по той бік українських кордонів.

Треба ще додати, що Уряд Української Республіки може взяти участь у конференції на Княжім Острові з представниками антанті і З'єднаних Держав Америки, як Уряд незалежної і суверенної держави, бо ж воля українського народу відділитися цілковито від Росії є непохитна і що в ніякому випадку не може бути питання про федерацію з Росією, чи то монархічною, чи демократичною, чи большевицькою. Відома річ, що традиційна політика Росії була завжди політикою імперіалістичною; в цей спосіб вона прагнула по трупі незалежної України простягнутися до Дарданелів і Суезу, а з другого боку — до Перського Заливу.

Україна може жити і повинна жити, як вільна, незалежна і суверенна».⁶⁷⁰)

Під нотою такий самий підпис, як під першою нотою з того самого дня, текст якої наведений вже раніше.

Ця нота Української Делегації на Мірову Конференцію різниться фактично від погляду, який спочатку, ще за головування в Директорії УНР Володимира Винниченка, висловлювали урядові і партійні кола в Винниці. В принципі у Винниці ще хотіли говорити з большевицькою делегацією на Княжім Острові, сподіваючися, що в той спосіб буде досягнене перемир'я. Самого перемир'я і вицофання військ Советської Росії з України не ставлено в цих колах, як передумови переговорів з усіма урядами з території колишнього царства, і антанті та з большевиками за одним столом. Це становище політичних провідників у Винниці до конференції було цілком логічне, бо вже й так і без та-

кого перемир'я ішли переговори окремої місії Уряду УНР під проводом С. Мазуренка в Москві. Отож, цю передумову поставив Сидоренко сам і політично слушно, бо вона йшла по лінії самої ноти Найвищої Ради. Врешті-решт, якщо така конференція на Княжім Острові мала б відбутися, то можна було ще цей пункт змодифікувати.

Поза тим нота зредагована не дуже зручно, якщо брати вимоги хвилі. В ноті поменшено небезпеку наступу Советської Росії проти України, хоча власне на Міровій Конференції треба було цю небезпеку малювати в найбільш яскравий спосіб. Тільки так можна було хоч частинно перебороти ті настрої, які панували в делегаціях ЗДА і Британії щодо замирення з большевиками.

РОЗДІЛ СЬОМИЙ

САМІ АЛЬЯНТИ ВСТУПАЮТЬ У ПЕРЕГОВОРІ З СОВНАРКОМОМ

ОПІНІЯ В СВІТІ ПРО НОТУ АЛЬЯНТІВ

Уряд Советської Росії відповів нотою з 4 лютого 1919 р., в якій погоджувався на переговори на Княжім Острові. Проте, своїх воєнних операцій проти тих, що засадничо погодилися на ці переговори, він не припинив, хоча це була головна передумова альянтської ноти.

Взагалі альянтська нота була більш примирлива для большевиків ніж для їх противників. На це звернув увагу навіть американський дипломат, Пул, що виконував свою службу в Архангельську. У своїй телеграмі до Американської Делегації в Парижі він коментував ноту альянтів про Прінкіпську Конференцію в той спосіб, що вона добре робить, коли визнає революцію. Проте, альянти цим дають більше признання большевикам, ніж їх противникам.⁶⁰¹) Також американський посол у Пекіні, Райніш, передавав до Парижу зібрані думки в справі тієї ноти альянтів у дуже негативнім сенсі. Загальна громадська думка поясняла собі цю ноту альянтів з запрошенням большевиків на переговори і сам її зміст за повне незнання відносин.⁶⁰²) Деякі дипломати ЗДА звертали увагу делегації ЗДА в Парижі на дійсну природу большевиків. Вони підкреслювали факт, що саме в тім часі, коли большевики приймали запрошення на конференцію, вони видали поклик від

Комінтерну. Ріжниця між цими двома актами така, що в поклику Комінтерну большевики є щирі і закликають до світової революції і підривної акції, а в ноті в справі Прінкіпської Конференції удають миролюбних.⁶⁰⁶)

НАТИСК БРИТАНСЬКИХ І АМЕРИКАНСЬКИХ ЧИННИКІВ У НАПРЯМКУ ЗАДОБРЕННЯ БОЛЬШЕВИКІВ

З другого боку діяли на Американську Делегацію в Парижі впливи в напрямку задобрення большевиків. Вони йшли з Британії, зокрема від Лойда Джорджа, і від американських дипломатів у скандинавських країнах. Літвінов у цім напрямку робив своє. Ще в січні такі дипломати, як, наприклад, Боклер⁶⁰⁷) підписали збір вісток про большевиків виразно в їхню користь:

«Військова інтервенція й окупація Росії, навіть якщо б вона була успішною, може тривати неозначений час у майбутності, а в міжчасі воєнні обставини помагали б большевизмові, як там, так всюди інде...»⁶⁰⁸)

Висновок із того був такий, що у всякім разі кожна збройна інтервенція проти большевиків у кінцевім результаті, властиво, лише поможе большевизмові. З другого боку, цей дипломат боронить принципу неподільности російської імперії, бо це, мовляв, конечно для економічно-фінансових інтересів альянтів. Той самий дипломат підкреслював ще такі моменти в цім напрямку:

«Ми можемо зробити цілком добрий торг щодо заграничного довгу Росії [в альянтських країнах] і щодо заграничних інтересів. Якщо ж Росія втратить Сибір і також області вугілля [в Україні] та нафти [на Кавказі], то умовини щодо сплати довгів будуть пропорційно менше добрі...»⁶⁰⁹)

На таких міркуваннях американський дипломат Боклер робив сугестію американським рішальним колам визнати Совнарком Росії всеросійською владою, бо тоді, мовляв, буде найліпший економічний інтерес і це буде «морально». Він писав далі дослівно таке:

«Якщо альянти тепер відважно скажуть, що «ми тепер переконані, що советська влада має сильну підтримку російського народу і ми визнаємо її на певних умовах, ми не повинні робити такого торгу, як у Бересті Литовським, бо ми маємо намір поводитися чесно і надіємося того самого в замінну [від советської влади], то така постава виплатиться, як на довгу мету, так і тепер сильною підтримкою таких поміркованих [большевиків], як Чічерін і Літвінов. Це потягне советський рух направо і втримає при владі таких людей, які бачать, що заграничний капітал і промисл треба добре шанувати.»⁶¹⁰)

Такі фальшиві вістки про «поміркованих» большевиків і про їхній щирий намір платити заграничні довги царської Росії і взагалі зиски заграничному капіталові, ширили наївні або «ліберальні» американські дипломати, що стояли під впливом закритої большевицької агентури. Все те пхало емпіричну політику державного департаменту і Вилсона в бік угоди з большевиками. Ті самі причини склоняли до того також Лойда Джорджа.

Цей факт, без сумніву, був некорисний для української державної справи, бо негайне задобрення і визнання большевиків означало також їхню перемогу над відродженою Українською Народною Республікою.

ПРИХИЛЬНИКИ ІНТЕРВЕНЦІЇ

Одначе з другого боку були на Заході також державники, які розуміли всю загрозу московського большевицького імперіялізму для всього світу. Цілий французький уряд під проводом Клеманса і генеральний штаб на чолі з Фошом заступали думку про конечность боротьби проти большевизму. Французький уряд готов був дати свої збройні сили на ту ціль, при умові, що дадуть також інші альянти. Ту думку підтримував також італійський прем'єр Орляндю. В британським уряді були поді-

лені думки. Прем'єр і ліберальні міністри були за угодою з большевизмом. Консервативні міністри (зокрема Е. Черчил і Бонар Ло) підтримували французьку концепцію інтервенції. Зокрема від тоді, коли Черчил був покликаний на пост міністра війни (14 січня 1919), він мав у своїм завідванні також справу збройних сил, які вже знаходилися на території колишньої російської імперії та питання допомоги іншим протибольшевицьким силам.⁶¹¹⁾

Черчил і прихильники інтервенції проти большевизму зискали сильніший вплив в британськiм уряді на місці в Лондоні в часі неприсутности Лойда Джорджа, який був довше в Парижі на Міровій Конференції. Під проводом віцепрем'єра (ним був Бонар Ло) вони в більшості дали себе переконати до думки інтервенції. Такий стан застав Лойд Джордж, вернувши до Лондону (після 10 лютого 1919).⁶¹²⁾ Черчил в імені своїх колег тиснув на прем'єра, щоб нарешті ясною поставою проти большевизму внести чіткість у британську політику. Він врожив цілком слушно, що з пропозиції про спільну конференцію з большевиками нічого не буде. В тім станні справи Лойд Джордж знову погодився на пропозицію Черчила і казав йому поїхати особисто на Мірову Конференцію та переконати Найвищу Раду до тієї концепції. Британія сама, без Америки, казав Лойд Джордж, не може поносити тягарів такої інтервенції.⁶¹³⁾

В основі ця ситуація стала тепер корисною для української справи. Україна, яку тоді тиснула воєнна агресія Советської Росії, могла тільки скористати з перемоги протибольшевицької концепції Заходу, але при умові, що Україна дістане допомогу в боротьбі проти большевицької агресії на рівні з білими московськими силами. Це вже було завдання зовнішньої політики Директорії і Уряду УНР, щоб у цю концепцію включити також українську державну справу. Знаємо, що тоді про українську справу були в колах британського уряду фальшиві

інформації. Тим то Черчил свою увагу тоді звертав на допомогу Колчакові, Денікінові та Юденічеві, а не Україні.⁶¹⁴⁾

З другого боку плян Фоша рахувався з тим, що Советська Росія має до 400 тисяч вояків, які будуть збільшені з весною до 600 тисяч. З них справді доброю мілітарною силою він уважав лише 40 до 50 тисяч вояків. Проти них він плянував поставити нових 200 тисяч вояків з військ польських і чехо-словацьких та з воєнних полонених колишньої російської армії, що знаходилися ще в Німеччині. Треба тільки для того дати їм вишкіл і озброєння. Окрім того треба було б допомогти у вишколі, озброєнні і виряді іншим протибольшевицьким військам.⁶¹⁵⁾ Під тими «іншими протибольшевицькими військами» мусіли вміститися прибалтійські і кавказькі народи та Україна.

НАРАДА НАЙВИЩОЇ РАДИ НАД СПРАВОЮ ІНТЕРВЕНЦІЇ

Черчил прибув до Парижу 14 лютого 1919, тобто того дня, коли Вилсон мав устійнений виїзд до Вашингтону для полагодження пильних справ з Конгресом ЗДА.⁶¹⁶⁾ Отож це було великим спізненням, бо в поспіху перед виїздом не могло бути мови про основну дискусію над питанням, яке мало завернути вже вирішену концепцію угоди з большевиками. На таку дискусію треба було мати хоч цілий день. Тимчасом Черчил прибув на засідання Найвищої Ради вже в ході її нарад перед виїздом Вилсона, а на порядок прийшла ця справа «російського комплексу» дослівно тоді, коли Вилсон вже був піднявся зі свого фотелю, щоб настоячки вислухати якоїсь, в його переконанні, «біжучої справи» з того комплексу.⁶¹⁷⁾ Про спокійне обговорення тієї проблеми в такім моменті вже не могло бути мови, а про завершення попередньої постанови тим більше. Проте, Черчил пробував всіми силами провести на Найвищій Раді нову постанову, запропоновану британським кабінетом.

На цій нараді Найвищої Ради були присутні всі міністри зовнішніх справ і шефи урядів окрім Лойда Джорджа, а також військові експерти між ними при головнім столі був і маршал Фош.⁶¹⁸) Як тільки почато точку нарад про конференцію на Княжім Острові (аж о 7-мій годині ввечері),⁶¹⁹) то Черчил зразу ж вибачився перед Вилсоном і прохав його ще залишитися коротко для вислухання пропозицій у справі ставлення до большевиків.

Черчил в основі говорив таке:

«Попереднього дня на нараді британського кабінету виявлено великі побоювання щодо ситуації в Росії, а зокрема щодо політики з напрямком спільної конференції на Княжім Острові. З огляду на близький від'їзд Президента Вилсона кабінет доручив йому поїхати до Парижу і постаратися про якусь рішення в цих справах. Лойд Джордж висловив бажання довідатися, чи політика альянтів, яка допровадила до пропозиції відбути конференцію на Княжім Острові, має продовжуватися. Якщо ж ні, то яка політика має бути замість неї. Якщо мала б продовжуватися попередня політика, то добре. Але якщо будуть на конференції на Княжім Острові лише большевики, то на його думку з такої конференції вийшло б дуже мало доброго».⁶²⁰)

ВИЛСОН ХИТАЄТЬСЯ ЩОДО ІНТЕРВЕНЦІЇ

На це Вилсон (як показує протоколярний запис) відповів:

«Я цілком вдоволений⁶²¹), що неформальні американські представники мають зустрітися з представниками большевиків. У своїй відповіді большевики пропонують цілий ряд речей, про які їх не прошено, як, наприклад, заплата заграничних [царських] довгів, [економічні] концесії і територіяльні уступки. Ця відповідь є не тільки небажана, але вона може викликати думку про образу. Те, що

альянти мали [в ноті] на увазі, то було створення миру в Росії. Першою умовиною, зустрічі, якої вимагали альянти, є припинення нападу російських військ проти сусідів поза їхніми [російськими] границями. Якщо інші [не-большевицькі] російські уряди не прийдуть на Принкіпо, щоб зустріти альянтів, то чому альянти не мають наслідувати Магомета і не прийти до них [большевиків]? Те, чого ми бажаємо, не є наближення [угода] з большевиками⁶²²), але ясна інформація. Звіти, які ми отримуємо з Росії, є суперечні так, що неможливо витворити собі виразний образ положення цієї країни. Якесь світло на цю ситуацію можна дістати шляхом зустрічі з російськими репрезентантами».⁶²³)

В іншій місці своєї промови Вилсон сказав ще таке:

«Я не знаю розв'язки для російської проблеми. Є найбільші заміти щодо проведення певного курсу [дотеперішнього], але з другого боку мусить бути взятий якийсь курс — раніше чи пізніше. Я бажаю вицофатися з Росії взагалі, але я бажаю, якщо це потрібне, зустріти самих большевиків, на Острові Принкіпо. Тим не менше, якщо Принкіпо не доведе до нічого, то я буду брати участь у дії разом з іншими альянтами в кожному мілітарнім заході, який вони будуть уважати конечним і практичним, щоб допомогти російським арміям, що тепер воюють».⁶²⁴)

Цією заявою закінчив Вилсон окреслення свого становища до большевицької проблеми і до інтервенції. Воно було хитке і Вилсон бився в своїй відповіді Черчилеві зі своїми власними сумнівами. Він, властиво, не мав остаточної відповіді на те, що робити, а кінець-кінців покладався на решту альянтів, з якими він не хотів рвати в їхній акції в справі полагодження «російської проблеми». Після тієї промови він опустив залю засідань, щоб приготувитися до від'їзду.⁶²⁵)

ВІДПОВІДЬ АЛЬЯНТІВ БОЛЬШЕВИКАМ

Дальша дискусія відбувалася вже лише в присутності заступника голови американської делегації, державного секретаря Лансинга.*)

В цій дальшій дискусії забрав слово італійський міністер зовнішніх справ Сонніно. Він висловився за те, щоб давати зброю і виряд протибольшевицьким військам. На це американський представник Лансінг відповів коротко, що з дотеперішнього посилення зброї і виряду і так не було пожитку.⁶²⁶) Черчил знову підкреслив, що вицوفання альянтських військ з Росії привело б негайно до морального упадку всіх місцевих протибольшевицьких збройних сил і до їх знищення. Він їх рахував разом на приблизно 500,000 людей. Він пропонував посилати альянтських добровільців і зокрема техніків, амуніцію, танки і виряд.⁶²⁷) На це була американська відповідь, що з тієї дотеперішньої допомоги мали користь лише революціонери. Щодо добровільців, то американські представники казали, що їх не буде.⁶²⁸)

*) Тут у цім зв'язку треба ще раз пригадати факт, що державний секретар США, Роберт Лансінг, був у своїй душі безоглядним противником Вилсонової доктрини про право націй до самовизначення. Лансінг цю свою ворожість формулював у секретних записках, які потім оповістив, коли вийшов з кабінету Вилсона. Він згідно з конституцією був першим виконавцем політики президента у зовнішніх справах і мав бути його лояльним співробітником і дорадником. Тимчасом Лансінг був укріпленим противником всієї Вилсонової політики. Становище Лансінга пхало його в табір противників державної суверенності України. Тим то було нещастям, що Вилсон довгий час був не-присутній на Міровій Конференції і провід Американської Делегації в Парижі передав Лансінгові.

Навіть особисто Лансінг стивився до Вилсона з легковажен-ням. Це видно з його щоденника і особливо з його книжки, де він характеризує визначні постаті Мірової Конференції. (Robert Lansing: The Big Four and Others of the Peace Conference. Boston-New York, 1921).

З огляду на пізну пору, дальшу нараду відложено на другий день, тобто на 15 лютого. На цій дальшій нараді Черчил поставив справу так, що конференція на Принкпльському Острові може відбутися лише тоді, коли большевики припинять ворожі дії. Для того треба їм дати термін до 10 днів. Він приніс готовий проект відповіді Совнаркомові Росії на його ноту з 4 лютого 1919 р. Проект альянтської відповіді виглядав так:

«Пропозиція альянтів на конференцію на Княжій Острові була опублікована вже місяць тому. Большевики відповіли бездротною телегромою 6 лютого⁶²⁹), пропонуючи вихід на зустріч альянтам щодо сплати позичок, уділення концесій на копальні і на вируб лісів та обміркувати права на анекцію російських територій антантськими державами.

Альянти відкидають сугестію, що вони були під впливом таких завдань щодо своєї інтервенції у Росії. Найбільшим прагненням альянтів є побачити мир [в Росії] і утворення уряду, спертого на волі широких мас російського народу. Виключно з тією метою була висунена пропозиція [конференції] Княжого Острова. Не є істотним у цій пропозиції, щоб взагалі відбулася конференція, або щоб репрезентанти різних російських сил, які у боротьбі, збиралися за одним столом. Але, що є конечне, то те, щоб боротьба припинилася і то припинилася раз назавжди. Хоча большевицький уряд на словах прийняв запрошення на Княжій Остров, то він є далекий від припинення збройної боротьби і розпочав офензиву в багатьох напрямках; саме тепер [большевики] атакують на кількох фронтах. В додатку, вони покликали нові річники рекрутів і прискорили та поширили свої воєнні приготування.»⁶³⁰)

Після того вступу поклик Найвищої Ради у цім проекті ставив стислі умови для конференції на Принкпській Остріві такими словами:

«Якщо протягом 10 днів від дня 15 лютого большевицькі війська на всіх фронтах не припинять атаків і не відтягнуть своїх військ найменше на 5 миль від теперішньої позиції передніх ліній від своїх противників, то пропозицію про Княжий Острів треба уважати, що вона впала.»⁶³¹⁾

Далі ставилося вимогу, щоб большевики дали свою відповідь на це протягом 5 днів. Тоді, коли большевики дадуть позитивну відповідь, тоді подібну вимогу альянти поставлять до протибольшевицьких військ.

Одночасно Черчилл предложив готову резолюцію на той випадок, коли большевики відкинуть цей поклик. В проекті резолюції говориться, що коли пропозиція про Принкпську Конференцію упаде, то має зійтися воєнна рада альянтів і виробити плян діяння в російській справі. Окрім того має бути утворена окрема політична комісія для обмірковування всіх справ, зв'язаних із колишньою російською імперією.⁶³²⁾

Нарада Найвищої Ради висловила своє одобрення для проекту Черчила щодо нового поклику в справі Принкпської Конференції. Також одобрив цей проект Лансінг в імені ЗДА.⁶³³⁾ Інша справа з пропозицією обміркувати справу військовими експертами і представити свій плян Найвищій Раді. В імені ЗДА полк. Гавс, що як особистий вірник Вилсона, мав великий голос в Американській Делегації, заявив, що того тепер не можна прийняти, але відложити на кілька днів пізніше. Рішуче за пропозицію скликати воєнну раду висловився Клемансо. При тому він заявився за плян повного оточення⁶³⁴⁾ Советської Росії і виставлення бар'єри довкола неї. Наслідок такої політики повного оточення Советської Росії був би такий, казав Клемансо, що самі Росіяни з-під советської влади прохали б альянтів про інтервенцію.⁶³⁵⁾

Найвища Рада цей день, суботу, 15 лютого 1919 р., втратила даремно, не дійшовши до рішення в справі політичної концепції у випадку невдачі Принкпської Конференції. Наряду відложено до понеділка, 17 лютого 1919 р. Пішло даремно три дні дорогого часу.⁶³⁶⁾ Проте, ця нарада 17 лютого 1919 р. не дала очікуваного позитивного вислідку. Американські делегати, зокрема полк. Гавс, противилися будьякому проекту обміркувати це питання на спільній нараді військових експертів і відкидали утворення спеціальної політичної комісії «для російських справ» з делегатів альянтських держав. Гавс був переконаний, що рішуча протибольшевицька політика французького уряду кине большевиків у рамена союзу з Німеччиною.⁶³⁷⁾

Плян британського кабінету, перепертий Черчилем, підтримували на нараді лише британський міністер зовнішніх справ Балфур, Клемансо і Сонніно. Американські делегати спротивилися утворенню окремої комісії і були проти спеціальної наради військових експертів. Залишилася тільки постанова про спробу таки говорити з большевиками на Принкпській Остріві, якщо вони приймуть пропозицію припинення воєнних дій.⁶³⁸⁾

Проте, большевики не заявили в цій справі так, як того бажала ціла Найвища Рада. Тим то Американська Делегація, в згоді з Лойдом Джорджем, рішилася користуватися тактикою Магомета — тобто піти до большевицької гори, коли большевицька гора не хотіла піти до антантського Магомета на його умовах. Дня 22 лютого постановлено вислати до Петрограду і Москви молодого американського дипломата Вилліама С. Боллита.⁶³⁹⁾ Він за кілька днів виїхав через Швецію і Фінляндію до Петрограду і Москви для «неофіційних розмов» із Совнаркомом Росії.

НАІВНІ ЗВІТИ ДИПЛОМАТА ЗДА З СОВЕЦЬКОЇ РОСІЇ

Перший звіт американського дипломата Боллита про свої враження з Советської Росії прийшов до Па-

рижу вже 10 березня 1919 р. На вступі він підкреслив, що всі вістки про страшні обставини життя під большевицькою владою є сильно перебільшені. В Петрограді він розмовляв з Чічеріном і Літвіновом, а далі їде на побачення з головою Совнаркому, Леніном, який перебуває в Москві. Чічерін і Літвінов говорили Боллитові, що советська влада радо припинить воєнні дії на фронті, але вона боїться, щоб не використали того часу її вороги — протиреволуційні уряди в Україні, Литві, Лотві і т. д. на зміцнення своїх сил. Цій заяві Боллит, очевидно, вірив. У своїх розмовах обидва советські дипломати без питання Боллита заявляли, що советська влада готова платити заграничні довги старого царського режиму в альянтських країнах. Чічерін зручно старався викликати в Боллита переконання, що Совнарком інакше, тобто приязніше, ставиться до Америки, як до інших альянтських країн. Чічерін говорив молодому американському дипломатові, що большевицька влада має довір'я до Уряду ЗДА, але не має його до французького уряду. Звіт кінчався заявою Боллита: «Я певний, що советська влада хоче бути резонною». Це в устах Боллита значило, що советська влада бажає бути поміркованою.⁶⁴⁰)

Чічерін бачив добру нагоду впливати через Боллита на Американську Делегацію в Парижі і через неї на Найвищу Раду. Тим то він Боллитові заявив, що він має широкі повноваження домовитися з альянтами, але що це повноваження є дане для нього лише до 10 квітня. Тим способом він наглив альянтів на паперову угоду.⁶⁴¹)

Дальші свої враження з розмов з трьома советськими вождями передає Боллит в обширних телеграмах, в яких містяться такі твердження:

«Всі три советські вожді, — Ленін, Чічерін і Літвінов, є «дуже угодово настроєні.» Всі три годяться на припинення воєнних дій на протяг двох тижнів, а після того на евентуальне дальше про-

довження завішення зброї. Всі три заявили своє засадниче рішення платити альянтським країнам царські заграничні довги».⁶⁴²)

Проте, на тих загальних рожевих інформаціях про «угодовість» большевиків для антанти, Боллит не спинився. Дня 18 березня 1919 р. він подав ще довгу телеграму вже не тільки з різними большевицькими вигадками про них самих, але ще подав свої засадничі висновки в користь угоди з большевиками. Тут спинімся над його головними тезами:

«Советський уряд, писав Боллит, є сильний не лише мілітарно, але й морально. Населення дає послух своїй советській владі і всюди видно порядок. У Петрограді і Москві кожний чоловік почуввається так безпечно, як у Парижі. Діють щоденна опера, театр і балет».⁶⁴³)

Вже з цього першого пункту звіту Боллита видно, що він не вмів бачити того, що було перед його очима в Советській Росії. Очевидна річ, що на вулицях ніхто в тім часі не убивав людей у Москві чи Петрограді, бо й раніше цю «ліквідацію» противників або навіть лише підозрілих переводила большевицька Чека в підвалах або на закритих подвір'ях тюрем. Театральні вистави, а також опера йшли для нових панів. Боллит не міг піти між людей, щоб їх поспитати про життя, бо він, просто, не знав мови цих людей.

Про советську армію писав Боллит, що вона росте з кожним днем і що вона має добре озброєння і боевого духа.⁶⁴⁴)

Це єдина правда в звіті Боллита. Військо було зложене в основі з большевиків і їхніх прихильників, а при тому добре платне й годоване. В тих часах господарської руїни це була добра річ дістатися в большевицьке військо. Ця дисциплінована маса партійців у війську могла тримати в карбах послуху також мобілізованих московських селян. Інша річ, що пише Боллит далі про загальний вигляд населення під большевицькою деспотією:

«Всі люди, пише він у звіті, вже не виглядають, як биті пси. Це відзначало людей за царя. Вони поведуться, як вільні люди і дуже люблять Американців».⁶⁴⁵)

Якщо це не було б в урядовім акті звіту цього американського дипломата, то трудно було б повірити, що хтось з незалежною думкою взагалі міг у березні 1919 року подавати за правду такі оповідання большевицьких ватажків або мати свої враження, які абсолютно були позбавлені реальної підстави. Це були поетичні враження туриста, що цілком не знає чужого краю.

Далі звіт Боллита переходив до огляду політичних партій. Він твердить, що меншевики і «праві» ес-ери «тепер підтримують советську владу». Це вони роблять, мовляв, з огляду на загрозу зовнішньої інтервенції. Про це, мовляв, є декларації цих партій, які заявляються проти допомоги протисовєтським московським силам.⁶⁴⁶) Тут звіт мішає становище до військової антантської інтервенції з поставою в користь советської влади. В тім часі меншевики і ес-ери, як і пізніше, не були в користь советської влади, хоч і були проти військової інтервенції. Боллит наводить у звіті заяву колишнього члена установчих зборів Вольського (ес-ера) і Мартова (меншевика) проти інтервенції. Проте, в цих заявах нема ні слова в користь советської влади.

Боллит взагалі в звіті представляє справу так, що в Советській Росії нема конструктивної опозиції проти советської влади, бо, мовляв, кадети покинули країну, а ліві ес-ери деструктивні. Боллит не бачить, що кадети були або в підземеллі, або на Сибірі, або в Денікіна, чи в Україні і звідсіля провадили боротьбу проти большевиків зброєю. Щодо лівих ес-ерів, то їх називає Боллит більш деструктивними, як уважають такими неслухно за кордоном большевиків. Ліві ес-ери, мовляв, пропагують, не брати праці в адміністрації і нищити буржуазію.⁶⁴⁷)

До адміністрації бере советська влада, писав Боллит, давних урядовців за вищу плату ніж мають Троць-

кий і Ленін! Про лівих ес-ерів звіт дає ще замітку, що вони власне гірші від большевиків, бо то вони роблять їм закид за компромісовість з антантою.⁶⁴⁸)

Вершком звіту є його закінчення. Боллит виразно заявляє, що він переконаний, що «советська влада є тепер єдиною конструктивною владою, яка можлива в Росії».⁶⁴⁹)

Для Боллита Ленін — «це поступова людина із скорим зрозумінням» і «з широкими поглядами». Він зробив на Боллита «гарне враження».⁶⁵⁰)

Не можна собі уявити ліпшого звіту про большевиків для Заходу. В очах американського дипломата большевицькі вожді це найбільш компромісові для Заходу політики, а їхня влада є нібито дійсно єдиною можливою владою в Росії.

Окремо в тім самім дусі написав Боллит після свого повороту ще спеціальний меморіал і подав його 25 березня для Вилсона і всіх членів Американської делегації в Парижі. В меморіалі він подав підсумки своїх помічень у Советській Росії так:

«Терор і розстріли припинилися. Влада советів перейшла до конструктивної праці».⁶⁵¹)

У висновках меморіалу ще раз читаємо:

«Советський уряд у Росії є єдино можливий.

Не може бути в Європі ніякого миру, якщо не створити миру з революцією. Тим то треба прийняти советські пропозиції щодо переговорів».⁶⁵²)

Меморіал Боллита остерігав Уряд ЗДА перед бльокадою проти Советської Росії. Якщо така бльокада була б дійсно проведена і якщо припинився б усякий довіз товарів до Советської Росії, то це використає опозиція проти большевиків і їхня влада могла б упастити. З другого боку Боллит у звіті страшить силою большевицької армії, яка, згідно з його поміченням, числить уже 1,200,000 вояків.⁶⁵³)

НАГЛА ЗМІНА СИТУАЦІЇ

На підставі звітів Боллита могли б альянти приступити до безконечних переговорів із Совнаркомом Росії на зразок переговорів Совнаркому з центральними державами в Бересті, якщо б не зайшли події, що цим переговорам перешкодили. Большевицька влада своїми пропозиціями угоди з антантою, починаючи від грудня 1918 року, тільки маскувала свої військові операції проти України, Білорусі і балтійських країн. Її метою було завоювати ці країни, щоб у рішальний момент подати збройну руку бунтарським пучам комуністичної партії в країнах Центральної Європи. На цю революцію тоді Москва ставила свою найважливішу карту. Внаслідок успіхів офензиви проти України, червона армія Советської Росії приблизилася в другій половині березня 1919 року вже до Збруча і Случі. Це вже було близько до Румунії, Угорщини й Австрії та Баварії. Сподіваючися Советської Росії і комуністичної революції в Німеччині, власне в тім часі вибухли пучі в Баварії, в Надреннії і в Берліні. Це використали мадярські комуністи до того, щоб моральним терором вимусити від уряду графа Каролі передачу влади в Угорщині в руки советського уряду без боротьби.⁶⁵⁴)

Внаслідок ультимативної ноти альянтів з 20 березня 1919 р. до уряду Каролі в справі демарканційної лінії з Румунією, Чехо-Словачиною і Югославією, прем'єр Каролі уступив у користь уряду лівих соціал-демократів і комуністів під проводом цих останніх. Тим то меморіал Боллита був спізнений. Очевидна велика загроза большевизму, яка нависла над Західною Європою в зв'язку з приближенням червоної армії Советської Росії до Збруча і до нової советської республіки Угорщини, мусіла покищо покласти край ілюзіям на угоду з большевиками. Треба було думати про боротьбу проти большевизму, а не про угоду з ним. Оток ж знову в

цій ситуації виплила шанса для Найвищої Ради і для української зовнішньої політики, щоб реально поставити боротьбу проти московського большевизму. Як ця шанса була фактично використана, про це в дальшому томі цієї праці.

ПРИМІТКИ

¹⁾ Про утечу А. Керенського з Петрограду автом американської амбасаді і під американським прапором подає інформацію в телеграмі до Вашингтону тодішній амбасадор ЗДА, Франсис (гляди: Раша, вол. 1, стор. 292).

²⁾ Такий стан із попередніми амбасадорами тривав аж до 7 грудня 1917. Шойно тоді Троцький, як комісар зовнішніх справ, розіслав до всіх амбасадорів телеграму, щоб кожний виразно заявився, чи він хоче бути лояльним представником Совнаркому, чи ні. В противнім випадку грозив Троцький, що відбере даному амбасадорові статус дипломата Росії (Гляди Ф. Р. Росія, 1918, том 1, стор. 291).

³⁾ Intimate Papers of Col. House, Vol. III, 285.

⁴⁾ Intimate Papers, Vol. III, 387.

⁵⁾ FR, 1918, Russia, Vol. I, 255.

⁶⁾ Intimate Papers, Vol. III, 387.

⁷⁾ FR, 1919, Russia, I, 257.

⁸⁾ ФР, там таки, стор. 289.

⁹⁾ ФР, там таки, стор. 299.

¹⁰⁾ ФР, там таки, стор. 312 і наст.

¹¹⁾ Гляди про це ближче: М. Стахів, Перша советська республіка в Україні.

¹²⁾ FR, Russia, I, 370 — 71.

¹³⁾ ФР, там таки, стор. 390.

¹⁴⁾ ФР, там таки, стор. 393.

¹⁵⁾ ФР, там таки, стор. 396.

¹⁶⁾ Франсис, сторона 230-231.

¹⁷⁾ FR, Russia, Vol. I, 337.

¹⁸⁾ В. М. Чернов: Перед бурей. Воспоминания. Издательство Чехова. Нью Йорк, 1953, стор. 357.

¹⁹⁾ Архів Радянської України, історично-архівальний журнал, ч. 1-2 за 1932.

²⁰⁾ Чернов, там таки, стор. 368 і наст.

²¹⁾ Чернов, там таки, стор. 369, подає, як причину закінчення проєкту переносин конституанти в Україну, що, мовляв, тоді Україна стояла напередодні німецької окупації. Це явна помилка. Тоді ніхто ще не знав, що Німці можуть прийти в Україну.

²²⁾ Гляди про переговори в Бересті: М. Стахів, Перша советська республіка в Україні. Про завойовницькі плани Росії гляди: Стахів, Західня Україна, том II.

²³⁾ Чернов, там таки, стор. 369 і наступні.

²⁴⁾ Чернов, там таки, стор. 371.

²⁵⁾ Чернов, там таки, стор. 372.

²⁶⁾ Там таки, стор. 372.

²⁷⁾ Про це становище проводу меншевиків буде згодка докладніше далі на своїм місці.

²⁸⁾ Чернов, там таки, стор. 371.

²⁹⁾ ФР, Раша, том I, стор. 535 і наст.

³⁰⁾ Текст резолюції: ФР, Раша, том 1, стор. 535.

³¹⁾ Там таки, стор. 535.

³²⁾ Там таки, стор. 535.

³³⁾ Ближче про переговори в Бересті і про Берестейський Договір УНР із центральними державами гляди: М. Стахів — Перша советська республіка в Україні.

³⁴⁾ Денікін (по-англ.) — Біла Армія, стор. 123.

³⁵⁾ Денікін, там таки, стор. 26-31.

³⁶⁾ Денікін, там таки, стор. 47.

³⁷⁾ Денікін, там таки, стор. 127.

³⁸⁾ Денікін, там таки, стор. 132.

³⁹⁾ Денікін, там таки, стор. 151.

⁴⁰⁾ Уряд ЗДА видав в 1961 році окрему поштову марку в серії "Борці за волю" з портретом маршала Маннергайма. У цім випадку не пошкодило Маннергаймові те, що він покликав був Німців на допомогу Фінляндії проти московсько-більшевицької інвазії. Покищо нема виглядів на те, щоб подібну поштову марку видано в американській пошті для вшанування Президента УНРеспубліки Михайла Грушевського, як борця за волю, бо існуючі сили московфільського табору в ЗДА підняли б такий протест, що він заглушив би голос об'єктивних діячів. А тимчасом Грушевський нічого іншого не зробив у тім самім

часі, що Маннергайм, як тільки покликав Німців для такої самої мети, що Маннергайм: щоб дістати допомогу в боротьбі проти московсько-більшевицької інвазії.

⁴¹⁾ Денікін, там таки, стор. 132 і наст.

⁴²⁾ Денікін, там таки, стор. 152.

⁴³⁾ Денікін, там таки, стор. 153.

⁴⁴⁾ Там таки.

⁴⁵⁾ Денікін, стор. 158, а про зміну німецьких настроїв гляди у цитованих спогадах Мілюкова.

⁴⁶⁾ Про труднощі в тім напрямку для гетьманату пише Д. Дорошенко, Ілюстрована Історія України, том II.

⁴⁷⁾ Гляди про це ближче: Журналъ и протоколъ засіданий и приложения къ нимъ. Второе чрезвычайное приморское областное собрание 7-10 марта 1918. Владивостокъ, 1918.

⁴⁸⁾ Журнал и протокол засіданий., стор. 14.

⁴⁹⁾ Там таки, стор. 25 і наст. Також гляди: Справа з Зеленим Клином, Вістник, Відень, за 16 червня 1918.

⁵⁰⁾ Звіт амбасадора Френсиса з 2 травня 1918 до державного департаменту у Вашингтоні, цитований у книжці "The great conspiracy against Russia". By Michael Sayers and Albert Kahn, New York 1946, pp. 10 and fol.

⁵¹⁾ Там таки, стор. 12 і наст.

⁵²⁾ Большевицька історіографія мовчить про сам хід повстання лівих ес-ерів у Москві. Подобиці можна знайти лише у виданнях лівих ес-ерів на еміграції та дещо в Альберта Кана, там таки, стор. 14, та в Денікіна, там таки, стор. 132 і наст.

⁵³⁾ Чернов, Перед бурей, стор. 372 і наст. Денікін, там таки, стор. 141 і наст. Едвард Г. Карр, Де Болшевік Революшен 1917-1923.

⁵⁴⁾ Денікін, там таки. Чернов старасться в своїх спогадах цей момент безсилости самого московського політичного руху замазати красномовством.

⁵⁵⁾ Невдачу загальної мобілізації підтверджує Денікін, там таки, стор. 142.

⁵⁶⁾ Денікін, там таки, стор. 142 і наст.

⁵⁷⁾ Чернов, там таки, стор. 374.

⁵⁸⁾ Ближчі дані подає Едвард Г. Карр: Де Болшевік Революшен.

⁵⁹⁾ Чернов, там таки, стор. 375.

⁶⁰⁾ Чернов, там таки. Тут варто згадати, що персональний склад цього Центрального Комітету був такий: Віктор Чернов, Рокітніков, Зензінов, Фіодоровіч, Чайкін, Гендельман, Веленпін, Раков, Буревой, Н. Иванов, Гершельштайн.

⁶¹⁾ Чернов, там таки, стор. 377.

⁶²⁾ Родічев: Директорія, Колчак, Интервенты.

⁶³⁾ Чернов, там таки.

⁶⁴⁾ Чернов, там таки, стор. 373.

⁶⁵⁾ Гляди список членів ЦК ес-ерів, поданий вище у замітці під 60.

⁶⁶⁾ Карр, там таки.

⁶⁷⁾ Денікін, там таки, стор. 146 і наст.

⁶⁸⁾ FR, Russia, I, 560.

⁶⁹⁾ FR, Russia, I, 562.

⁷⁰⁾ Кан, там таки, стор. 19.

⁷¹⁾ Денікін, там таки, стор. 137.

⁷²⁾ Денікін, там таки.

⁷³⁾ Денікін, там таки, стор. 137.

⁷⁴⁾ Денікін, там таки, стор. 137.

⁷⁵⁾ Денікін, там таки.

⁷⁶⁾ Тодішню мілітарну ситуацію і проблему Східнього Фронту розглядає сучасна українська публіцистика на основі німецьких і антантських джерел досить докладно. Гляди, для прикладу, статті на цю тему у Вістнику (Відень) за 28 липня 1918 і за 4 серпня 1918.

⁷⁷⁾ FR, Russia, I, 575.

⁷⁸⁾ FR, Russia, ibidem.

⁷⁹⁾ Ці пляни описані у Вістнику, там таки.

⁸⁰⁾ Кан, там таки, стор. 20.

⁸¹⁾ Дані в Лойда Джорджа і Черчила.

⁸²⁾ Кан, там таки, стор. 19 і наступні, де він цитує книжку американського командира в Сибірі: William Graves — American Siberian Adventure.

⁸³⁾ Гляди Черчилеву книгу: World Crisis 1918 — 1928. Aftermath. Нью Йорк, 1929, стор. 181. Черчил висловлюється в своїй книзі дуже похвально про Колчака, як особу і як політика. Зокрема він славить його за державний переворот проти Все-

російської Директорії і за усунення всіляких впливів московських соціалістів на свою владу. З того можна з правдоподібністю припускати, що британський генерал Нокс помагав переворотові Колчака проти Всеросійської Директорії з відомою Черчила, який у таких справах, очевидно, діяв без порозуміння зі своїм прем'єром Лойдом Джорджем, що мав на соціалістів цілком протилежний погляд.

⁸¹⁾ Розмову з Гайдою подає Грейвс у своїй книзі (Кан, ст. 19.

⁸⁵⁾ Про переворот Колчака гляди: Чернов, там таки, стор. 390 і наст.).

⁸⁶⁾ Чернов, там таки.

⁸⁷⁾ Papers of Col. House, 1917 — 1918, p. 415.

⁸⁸⁾ Там таки.

⁸⁸⁾ Там таки, стор. 416 — 417, де подана ця заява уряду ЗДА з 8 серпня 1918 року.

⁸⁹⁾ The Intimate Papers of Col. House, III, 416 — 417.

⁹¹⁾ Там таки, стор. 417 і наст.

⁹²⁾ Там таки, стор. 421.

⁹³⁾ FR, Russia, I. 578, подає, що Керенського гостив британський уряд у Лондоні і посередничив у тім, щоб уряд ЗДА дав йому можливість поїхати до Вашингтону з викладом своєї політики.

⁹⁴⁾ Robert Lansing, The Peace Negotiations. Personal Narrative. Boston — New York, 1921.

⁹⁵⁾ Річ ясна, що Винниченко й Шаповал мусіли з преси знати факт заіснування "Всеросійської Директорії", утвореної в Уфі у вересні 1918.

⁹⁶⁾ Черчил, там таки, стор. 167.

⁹⁷⁾ Денікін, Біла Армія, стор. 229 і наст.

⁹⁸⁾ Черчил, там таки, стор. 167 — 168.

⁹⁹⁾ Денікін, там таки.

^{99A)} Д. Дорошенко, Ілюстрована історія України 1917 — 1923, том II, стор. 380.

^{99B)} П. Н. Мілюков, Дневник, Переговори с немцями в 1918 г., Новый Журнал, кн. 66.

^{99C)} Там таки.

^{99C)} Ближче в спогадах Мілюкова, там таки.

¹⁰⁰⁾ Д. Дорошенко, Ілюстрована історія України 1917 — 1923 рр., стор. 408.

¹⁰¹⁾ Дорошенко, там таки, стор. 407.

¹⁰²⁾ Дорошенко, там таки, стор. 409.

³⁾ Дорошенко, там таки, стор. 410.

¹⁰⁴⁾ Там таки, стор. 409.

¹⁰⁵⁾ Дорошенко, там таки, стор. 409.

¹⁰⁶⁾ Дорошенко, там таки, стор. 412.

¹⁰⁷⁾ Там таки, стор. 409.

¹⁰⁸⁾ Дорошенко, стор. 410.

¹⁰⁹⁾ Там таки.

¹¹⁰⁾ Дорошенко, там таки, стор. 410.

¹¹¹⁾ Дорошенко, там таки. Він мав під рукою записки Коростовця.

¹¹²⁾ Шаповал, Гетьманщина і Директорія, стор. 19.

¹¹³⁾ Микита Шаповал, Гетьманщина і Директорія (Спогади), Нью Йорк, 1959, стор. 19.

¹¹⁴⁾ Ближче про події в сусідній Польщі: М. Стахів, Західня Україна, том II.

¹¹⁵⁾ Дорошенко, там таки.

¹¹⁶⁾ Дорошенко, там таки.

¹¹⁷⁾ Дані про силу Донського Війська в тім часі подає добре поінформований Денікін, там таки, стор. 152.

¹¹⁸⁾ Дорошенко, там таки, стор. 248.

¹²⁰⁾ Денікін, там таки, стор. 242.

¹²¹⁾ Гляди ближче: Ів. За-вич, Чужоземні військові формування в Українській Державі (Календар-Альманах "Червоної Калини", на 1939 рік, стор. 98 і наступні.

¹²²⁾ Дорошенко, там таки, стор. 404 і наст.

¹²³⁾ Дорошенко, там таки, стор. 405.

¹²⁴⁾ Дорошенко, там таки, стор. 406.

¹²⁵⁾ А. Деникин, История русской смуты, том IV, стор. 184 — 190.

¹²⁶⁾ Текст грамоти в Дорошенка, там таки, стор. 414 і наст.

^{127A)} Факт проголошення грамоти гетьмана Скоропадського про злуку України з Росією мав фатальний вплив на українську зовнішню справу. Цю грамоту у витязі розіспали московські чинники телеграмами по цілому світі. Це зміцнило сильно

московську неділимську пропаганду проти визнання самостійності української державности. Коли в жовтні і на початку листопада 1918 р. це визнання було на найкращій дорозі, то тоді воно дістало гострий удар. Про зміну думок у справі України в альянтських колах на Заході пише:

D. H. Miller, *My Drary at Conference at Paris*, Vol. II, 38 — 39.

¹²⁷⁾ Ці мотиви він подав у своїх спогадах, які до тепер повністю надруковані, які однак в тім уривку цитує Дорошенко, там таки, стор. 415 і наст.

¹²⁸⁾ Дорошенко, там таки, стор. 419 — 420.

¹²⁹⁾ Текст листа Марксова в Денікіна, Історія московської смуги, том IV, стор. 192.

¹³⁰⁾ F. Harting, *Deutsche Geschichte vom Frankfurter Frieden bis zum Versailler. Bonn, 1924.*

¹³¹⁾ Про події в Німеччині в Гартінга, там таки. Про упадок австрійської монархії:

Otto Bauer, *Oesterreichische Revolution*, Wien, 1920.

¹³²⁾ Микита Шаповал, Гетьманщина і Директорія, стор. 28.

¹³³⁾ Там таки.

¹³⁴⁾ Дорошенко, там таки, стор. 406.

¹³⁵⁾ Шаповал, там таки, стор. 41 і наст.

¹³⁶⁾ Шаповал, там таки, стор. 15 і наст.

¹³⁷⁾ Шаповал, там таки, стор. 41 і наст.

¹³⁸⁾ Там таки.

¹³⁹⁾ Шаповал, там таки.

¹⁴⁰⁾ Шаповал, там таки, стор. 42.

¹⁴¹⁾ Шаповал, там таки.

¹⁴²⁾ Шаповал, там таки.

¹⁴³⁾ Шаповал, там таки, стор. 43.

¹⁴⁴⁾ Шаповал, там таки, стор. 43.

¹⁴⁵⁾ Гартінг, там таки.

¹⁴⁶⁾ Шаповал, там таки, стор. 43-44.

¹⁴⁷⁾ Дорошенко, там таки, стор. 411.

¹⁴⁸⁾ Дорошенко, там таки, стор. 411.

¹⁴⁹⁾ Д. Дорошенко і література там цитована, стор. 411.

¹⁵⁰⁾ Там таки.

¹⁵¹⁾ Рябкин: Ясы и союзная окупация Украины. Чорная Книга, 1925, стор. 35.

¹⁵²⁾ Дорошенко, там таки.

¹⁵³⁾ Деникин: История русской смуты, том IV, стор. 38 і наст.

¹⁵⁴⁾ Денікін, там таки, стор. 38 четвертого тому.

¹⁵⁵⁾ Денікін, Біла Армія, стор. 232 і наст.

¹⁵⁶⁾ Там таки.

¹⁵⁷⁾ Денікін, там таки, стор. 233.

¹⁵⁸⁾ Гляди про це ближче: М. Стахів, Друга советська республіка.

¹⁵⁹⁾ Винниченко, Відродження нації, том III.

¹⁶¹⁾ Гляди спогади Гольдельмана в його "Листах жидівського соціал-демократа..." та в Л. Цегельського, Від легенди до правди (хоч цей останній не завжди добре пригадує і не завжди рахується з історичною правдою).

¹⁶²⁾ Текст цієї декларації у Винниченка, там таки, том III, стор. 110.

¹⁶³⁾ Інформація Директорії цілком тут не відповідає дійсності. "Дончаки", тобто Донське Військо тоді готовилося до оборони проти наступу червоної армії, а не мало позицію в пляні наступати на Україну. М. С.

¹⁶⁴⁾ Винниченко, там таки, стор. 156-157.

¹⁶⁵⁾ Ці цифри важливі тільки щодо війська Директорії УНР. Про силу гетьманського війська і Німців у Києві мала Директорія неточні інформації.

^{166A)} Цей висказ Симона Петлюри засвідчує сотник Січових Стрільців Василь Кучабський, який тоді був у Штабі Головного Отамана. Гляди його твір Січові Стрільці. Воєнно-Історичний Нарис, поміщений у книжці Золоті Ворота, Львів, стор. 99.

¹⁶⁶⁾ Це важливий з державно-правного погляду факт. Дня 14 грудня 1918 р. врешті в пересправах із самим гетьманом Скоропадським дійшло до умови, в якій гетьман добровільно зрікся влади і підписав документ зречення (повний текст у Дорошенка, там таки, стор. 424). З відомих діячів у цих переговорах брав участь Максим Славинський від Директорії. Кабінет міністрів тоді в присутності гетьмана зі свого боку підписав такий протокол: "Обсудивъ требованіе Директоріи Совет Министровъ постановилъ сложить съ себя полномочія и передать власть Директоріи" (Ближче про ці переговори і доку-

менти: В. Королів, Кінець гетьманату, календар "Дніпро" за 1928.)

¹⁶⁷⁾ Текст у Винниченка, том III, стор. 175-176.

¹⁶⁸⁾ Павло Христюк, Замітки і матеріали, том IV, стор. 6.

¹⁶⁹⁾ Енно ніколи не був послом французького уряду. Він був колишнім консулом у Києві. В тім часі він був, просто, політичним маклером, якого вживали урядові дипломати в Ясах для власних намірів. М. С.

¹⁷⁰⁾ Христюк, там таки.

¹⁷¹⁾ Гляди про це ближче: М. Стахів, Західня Україна, том III, стор. 121 і наст.

¹⁷²⁾ Передрук цих телеграм у Народній Волі (Скрентон) ч. 138/1918.

¹⁷³⁾ Передрук цих телеграм у Народній Волі (Скрентон) ч. 139/1918.

¹⁷⁴⁾ Передрук у Народній Волі, там таки.

¹⁷⁵⁾ Передрук у Народній Волі, там таки.

¹⁷⁶⁾ Це місце редаговано дуже незручно. Замість по-урядовому сказати, що нота звертається в імені нової демократичної влади Української Народної Республіки, яку відтримують усі українські соціалістичні і демократичні несоціалістичні партії, нота говорить лише в імені — політичних партій. М. С.

¹⁷⁷⁾ Павло Скоропадський ніколи не проголосив себе монархом і ніхто в Україні в часі його влади монархом його не уважав. Яка це була форма державної влади, про це гляди докладніше: М. Стахів, Гетьманський режим в Україні в 1918 році та його державно-правна якість. Скрентон, 1951.

¹⁷⁸⁾ Христюк, том IV, стор. 6.

¹⁷⁹⁾ Денікін, Біла Армія, стор. 232-233. Греків там таки.

¹⁸⁰⁾ Д. Дорошенко, там таки, стор. 422-423.

¹⁸¹⁾ Гляди про це докладніше в А. Марголіна, Україна і політика антант, стор. 96 і наст.

¹⁸²⁾ Дорошенко, там таки, стор. 423.

¹⁸³⁾ Денікін, Біла Армія, стор. 227 і наст.

¹⁸⁴⁾ Денікін, там таки, стор. 227 — 228.

¹⁸⁵⁾ Денікін, там таки.

¹⁸⁶⁾ Денікін, там таки, стор. 228 — 229.

¹⁸⁷⁾ Денікін, там таки, стор. 229.

¹⁸⁸⁾ Денікін, там таки.

¹⁸⁹⁾ Кагн, там таки стор. 31.

¹⁹⁰⁾ Денікін, там таки, стор. 229.

¹⁹¹⁾ Денікін, там таки, стор. 218 і наст.

¹⁹²⁾ Денікін, там таки, стор. 220.

¹⁹³⁾ Ближче про Чотирнадцять Пунктів Вилсона: М. Стахів, Західня Україна, том II, стор. 101 і наст.

¹⁹⁴⁾ ФР, том II, стор. 4.

¹⁹⁵⁾ Гляди інтерпретацію Гавса в листі до Вилсона з жовтня 1918 у книзі: Papers of Col. Hause, том IV, стор. 198 — 199.

¹⁹⁶⁾ М. Стахів, Західня Україна, том II.

¹⁹⁷⁾ Нота з 20 грудня 1918 р., передана в ФР, том II, стор. 481.

¹⁹⁸⁾ ФР, том II, стор. 65.

¹⁹⁹⁾ Ген. О. Греків, Переговори з представниками антант в Одесі 1918 — 19 рр., Шлях Перемоги, ч. 40/1957.

²⁰⁰⁾ Денікін, Біла Армія, стор. 233.

²⁰¹⁾ Вінстон Черчил, там таки, стор. 170.

²⁰²⁾ Греків, там таки.

²⁰³⁾ Греків, там таки.

²⁰⁴⁾ Греків, там таки.

²⁰⁵⁾ Греків, там таки.

²⁰⁶⁾ Денікін, Біла Армія, стор. 242.

²⁰⁷⁾ Греків, там таки.

²⁰⁸⁾ Греків, там таки.

²⁰⁹⁾ Греків, там таки.

²¹⁰⁾ Денікін, там таки, стор. 242.

²¹¹⁾ Греків, там таки, ч. 42/1957.

²¹²⁾ Греків, там таки.

²¹³⁾ Винниченко, Відродження нації, том III.

²¹⁴⁾ Ближче: Відродження нації, том III, а з другого боку Греків, там таки, ч. 42/1957.

²¹⁵⁾ Греків, там таки.

²¹⁶⁾ Стахів, Західня Україна, том II, стор. 102.

²¹⁷⁾ Там таки і література там цитована.

²¹⁸⁾ Ця засада міститься дослівно в Деклярації Незалежності ЗДА. Тут бачимо таку засліпленість назадництва в Лансинга, що він іронізує навіть над основою конституції ЗДА.

²¹⁶⁾ Lansing, The Peace Negotiations. A Personal Narrative. Boston, 1921.

²¹⁸⁾ Лансінг, там таки.

²²⁰⁾ Про вплив апарату державного департаменту ЗДА на рішення Вилсона гляди ближче: М. Стахів, Західня Україна, том II і наступні.

²²¹⁾ Ближче про цей звіт майора Мартина гляди: М. Стахів, Західня Україна, том IV, стор. 102 і наступ.

²²²⁾ Major Herbert O. Mardley, The American Black Chamber. Треба замітити, що Вилсон почав хворіти вже в Парижі і потім не вийшов із своєї недуги.

²²³⁾ Ближче про цю діяльність антиукраїнських сил гляди: М. Стахів, Західня Україна, том IV і наступні.

²²⁴⁾ Лансінг, там таки, стор. 193 — 197.

²²⁵⁾ The Intimate Papers of Col. House. Arranged as a narrative by Charles Seymaur, Boston, 1926. Vol. I — IV.

²²⁶⁾ David Lloyd George: Memoirs of the Peace Conference, Vol. I, 40.

²²⁷⁾ The Intimate Papers of Col. House, IV, 198 — 199.

²²⁸⁾ Там таки, стор. 198.

²²⁹⁾ Там таки.

²³⁰⁾ Там таки.

²³¹⁾ Школа Дмитра Донцова голосить у своїх писаннях неправду, що буцім то "тексти законів Української Центральної Ради і ухвали Трудового Конгресу" були доказами на те, що "Директорія також комуністична". Власне тексти цих законів і ухвал були найліпшими доказами на те, що Українська Держава в часі влади Уряду УНРеспубліки в соціяльній діяльності переводила лише такі реформи, які не переступали реформ поміркованих соціал-демократів у Західній Європі і які державники Заходу уважали доцільними (Гляди для прикладу наведену цитату в обширній книзі: П. Штепа, Українець і Москвин, Торонто, 1959, стор. 400).

²³²⁾ The Intimate Papers of Col. House, 198.

²³³⁾ Там таки.

²³⁴⁾ Там таки.

²³⁵⁾ Там таки.

²³⁶⁾ Там таки.

²³⁷⁾ Там таки.

²³⁸⁾ Там таки.

²³⁹⁾ Там таки.

²⁴⁰⁾ Там таки. Про проблеми Східньої Галичини, Буковини і Карпатської України гляди: Стахів, Західня Україна, том II, стор. 106. і наст.

Цитовані вище документи про американську урядову політику восени 1918 року щодо національно-державного питання в Східній Європі можна знайти повністю також в обширній творі Миллера про Мирову Конференцію в Парижі. В цій багатомовній праці є також передана внутрішня дискусія серед альянтів і в самім американським уряді на ці теми. Період цієї політики, про який тут мова, охоплений у другім томі цієї праці: D. H. Miller, My Diary at Conference of Paris, New York, 1921, Vol. II.

Треба також у цім зв'язку зазначити, що тодішні урядові і партійні кола Советської Росії дивилися на цю ідейно-правну акцію Вилсона і взагалі Уряду ЗДА, як на спробу "розчленування Росії". Ленін окреслював цю американську політику як намагання "відрізати від Росії хлібні області" (Ленін, Твори, том 28, стор. 9, цитовано в Р. Г. Симоненка — Імперіалістична політика антанті і США щодо України в 1919 р., стор. 40).

Найновіший твір оборони імперіалістично-колоніальних плянів Росії супроти немосковських країн і зокрема щодо України широко розводиться над цим ідейним напрямком політики Вилсона щодо самовизначення не-московських націй і називає цю політику ЗДА в тім часі "імперіалізмом". Цим монографічним твором є праця Р. Г. Симоненка "Імперіалістична політика антанті і США щодо України в 1919 р.", видання Академії Наук УРСР, 1962. Нібито в науковий спосіб ця праця пере-кручує дійсні провідні ідеї і факти з американської політики щодо самовизначення націй та безоглядно очорнює Вилсона.

²⁴¹⁾ Там таки. Окрім того: Лойд Джордж, там таки, стор. 40 і наступні.

²⁴²⁾ Ближче про це: М. Стахів, Західня Україна, том III, стор. 148 і наст.

²⁴³⁾ Лойд Джордж, там таки, том I, стор. 341.

²⁴⁴⁾ Стахів, там таки.

- ²¹⁵) М. Стахів, Зах. Україна, том II, стор. 148 і наст.
- ²¹⁶) Лойд Джордж, там таки, том II, стор. 204. Також там таки, том I, стор. 205.
- ²¹⁷) Лойд Джордж, а також М. Стахів, там таки.
- ²¹⁸) М. Стахів, там таки.
- ²¹⁹) Стахів, там таки, том VI.
- ²²⁰) Докладніше про це: Стахів, Західня Україна, том VI.
- ²²¹) Ілько Борщак, Як була зорганізована Мирова Конференція. Календар "Червоної Калини", за рік 1939, стор. 102 і наст.
- ²²²) Про це докладніше гляди: М. Стахів, Західня Україна, том II, стор. 46.
- ²²³) Про політику американської спільноти в ЗДА в часі війни, гляди: М. Стахів, Нова Україна в Америці, "Ювілейна Книга УРСююзу", Скрантон, 1960, стор. 73 і наступні.
- ²²⁴) Там таки.
- ²²⁵) Докладніше гляди, М. Стахів, Нова Україна в Америці.
- ²²⁶) Там таки.
- ²²⁷) Відозва Федерації Українців у ЗДА після Другого Союму у Вашингтоні, датована днем 23 грудня 1918, поміщена в Народній Волі (Скрантон) ч. 154 за 31 грудня 1918.
- ²²⁸) Звіт із конференції Ліги Народів середньої Європи в Народній Волі (Скрантон) ч. 127, 1918, а декларація в ч. 128, 1918.
- ²²⁹) Там таки.
- ²³⁰) Гляди звіт про Другий Український Союм в Народній Волі (Скрантон) ч. 149 з 19 грудня 1918, та протокол Другого Українського Союму в Народній Волі ч. 152 і наст.
- ²³¹) Там таки.
- ²³²) Текст резолюції в Народній Волі ч. 152 за 1918 р.
- ²³³) Тут затримується вповні мову й правопис оригіналу. "Так, як" наслідують англійський вислів "whereas", який повинен бути правильно: "Беручи на увагу, що". М. С.
- ²³⁴) Оригінал резолюції був зретагований по-українськи, а щойно потім хтось його перекладав на англійську мову. Автор резолюції, М. Цеглинський, тоді ще не знав добре по-англійськи. Перекладач переклав досить вільно.

- ^{234*)} Гляди для прикладу передруки вісток з американської преси того часу в Народній Волі (Скрантон) за листопад і грудень 1918 р.
- ²³⁵) Резолюція мала б політичний сенс, якщо б вона говорила про загальну федерацію в цілім світі, або принаймні на цілім європейським континенті, при чому застерігала б, що до часу, поки така федерація цілої Європи прийде на порядок дня, то мусять наперед існувати рівноправні національні суверенні держави.
- ²³⁶) Слово "великоруському" в англійському перекладі поставлено "of the Russian people".
- ²³⁷) Народня Воля ч. 152 за 1918 р.
- ²³⁸) М. Стахів, Нова Україна в Америці, там таки, стор. 100—101.
- ²³⁹) Там таки.
- ²⁷⁰) Там таки, стор. 101.
- ²⁷¹) Там таки.
- ²⁷²) Там таки, стор. 102.
- ²⁷³) Там таки, стор. 102 і наст.
- ²⁷⁴) Там таки.
- ²⁷⁵) Протокол "союму", Народна Воля (Скрантон) ч. 1 1919 і наст.
- ²⁷⁶) Протокол союму, Народна Воля (Скрантон) ч. за 1919 р.
- ²⁷⁷) Протоколи нарад союму доказують, що ні один провідник нарад, ні навіть дискутант не згадав про те, що треба боротися проти головного ворога волі України, — тобто проти більшовицької чи білої Росії. Большевики тоді розкладали українську спільноту. Про цю небезпеку не було навіть згадки.
- ²⁷⁸) Протоколи нарад союму друковані в Народній Волі ч. 152 за 1918 і наступні.
- ²⁷⁹) Для вічної пам'ятки треба тут подати ім'я цього делегата: Це був О. Будаї, а підтримало його ще двох делегатів.
- ²⁸⁰) Протокол, Народна Воля ч. 1 за 1919 рік.
- ²⁸¹) Протокол союму, там таки.
- ²⁸²) Там таки.
- ²⁸³) Треба ще додати дані про участь у цім "союмі". Всіх делегатів було 267. З них були від відділів УРСююзу — 75,

від відділів УНСоюзу — 32, від УПРОрганізації — 22, Провідіння — 8, Згода Братств — 1, Народна Поміч — 4, Народна Церква — 7, "віча й громади" — 9, від Федерації Українців ЗДА — 99, інші від різних товариств. Звертає на себе увагу категорія делегатів від "віч" і Народної Церкви.

²⁸⁴⁾ Текст "Відозви" х Народній Волі (Скрентон) ч. 154 за 31 грудня 1918.

²⁸⁵⁾ Повний текст англійського оригіналу в публікації цього комітету називається "Ukraine on the Road to Freedom".

²⁸⁶⁾ Там таки. Остані слова цього уступу передають якусь неясну думку авторів меморіалу.

²⁸⁷⁾ Roy Steward Baker: Woodrow Wilson and the World Settlement, written from his unpublished and personal material. Volume I. Garden City.

²⁸⁸⁾ Бейкер не згадав виразно, від кого походив меморіал в справі України, а тільки навів один уступ з нього зі згадкою, що Вилсон його читав при подорожі в Париж. Цей уступ вповні совпадає з уступом у меморіалі Українського Народного Комітету. Треба припускати, що Вилсон мав також і резолюції "соїму", а тільки Бейкер про це не згадав.

²⁸⁹⁾ Огляд тієї взаємної винищуючої боротьби всередині нечисленної інтелігенції і головно півінтелігенції в ЗДА можна мати: М. Стахів, Нова Україна в Америці.

²⁹⁰⁾ Список усієї тієї брошуркової видавничої діяльності є в бібліографії: М. Стахів, Західня Україна, томи I-III.

²⁹¹⁾ Близьче про тодішнє положення в Європі гляди: Maxime Mourin: Histoire des nations Europeenes. Paris, 1962.

²⁹²⁾ Д-р Білик потім перейшов був виразно в табір московських противників суверенної Української Держави, коли він на кошт американських українських збірок був висланий до Парижу з метою помагати Українській Делегації на Міровій Конференції. Можливо, що він вже раніше мав зв'язки з людьми московськими чинниками і був знаряддям у їхніх руках.

^{292A)} D. H. Miller, vol. II, p. 38—39.

^{292B)} Там таки, стор. 56.

²⁹³⁾ Докладніше про польську політику в 19 столітті: М. Стахів, Західня Україна, том I-II.

²⁹⁴⁾ Про організацію польського легіону по боці німецько-австрійських армій гляди: М. Стахів, Західня Україна, том I, стор. 135 і наст.

²⁹⁵⁾ Про політику польського націоналістичного табору в орієнтації на Росію гляди: Стахів, там таки, том II, стор. 20 і наступні.

²⁹⁶⁾ М. Стахів, Західня Україна, том II.

²⁹⁷⁾ Вся акція докладно описана: М. Стахів, Західня Україна, том II, стор. 117 і наступні.

²⁹⁸⁾ Стахів, там таки, стор. 121 і наст.

²⁹⁹⁾ Гонсьоровські, стор. 289 і наст.

³⁰⁰⁾ Стахів, там таки, стор. 121 і наст.

³⁰¹⁾ W. Kutschabsky: West Ukraine, 151.

³⁰²⁾ Кучабський, там таки, стор. 152.

³⁰³⁾ Кучабський, там таки, стор. 153.

³⁰⁴⁾ Там таки.

³⁰⁵⁾ Кучабський, там таки, стор. 150.

³⁰⁶⁾ Roman Dmowski, Polityka polska i odrodzenie Panstwa, 15.

³⁰⁷⁾ Обширний зміст меморіалу знайти можна: М. Стахів, там таки, стор. 131 і наступні.

³⁰⁸⁾ Зміст меморіалу, там таки.

³⁰⁹⁾ Кучабський, там таки, стор. 156 і наст.

³¹⁰⁾ Дмовський, там таки, стор. 120.

³¹¹⁾ Дмовський уживає такої термінології: Для Українців він уживає назви "Малорусини", або "Русини", а прикметник для них є "малоруський", або просто "руський". Для Москалів він уживає назви "росіяни", або Великороси, а прикметник є звичайно "російський". М. С.

³¹²⁾ Дмовський, там таки, том II, стор. 123.

³¹³⁾ Дмовський, том II, стор. 123 і дальше.

³¹⁴⁾ Дмовський, там таки, стор. 126.

³¹⁵⁾ Дмовський, там таки.

³¹⁶⁾ Дмовський, том II, стор. 17 і наст.

³¹⁷⁾ Дмовський, том II, стор. 122.

³¹⁸⁾ Дмовський, том II, стор. 122.

³¹⁹⁾ Там таки, том II.

³²⁰⁾ Дмовський, том II, стор. 154 і наст.

³²¹⁾ Гляди докладніше: Стахів, Західня Україна, том I.

³²²⁾ Дмовський, том II, стор 154 і наст.

³²³⁾ Дмовський, там таки.

³²⁴⁾ Гляди ближче про цю угоду: Стахів, Західня Україна, том I.

³²⁵⁾ Там таки.

³²⁶⁾ Докладніше про зміст меморіалу Дмовського в справі Галичини гляди: Стахів, Західня Україна, том II, стор. 138 і наступні.

³²⁷⁾ Дмовський, том II, стор. 156-157.

³²⁸⁾ Дмовський, там таки.

³²⁹⁾ Після назви "руський" сам Дмовський дав у дужках термін "український".

³³⁰⁾ Дмовський, там таки.

³³¹⁾ Дмовський, том II, стор. 157.

³³²⁾ Дмовський, том II, стор. 157-158.

³³³⁾ Дмовський, том II, стор. 158.

³³⁴⁾ Дмовський, том II, стор. 160.

³³⁵⁾ Дмовський, том II, стор. 126 і наступні.

³³⁶⁾ W. Kutschabsky: West Ukraine im Krieg gegen Polen. Стор. 145 і наступні.

³³⁷⁾ Основну й в засаді слушну критику тієї концепції перевів Кучабський у цитованім вище творі вперше між українськими авторами. Пізніша його чисто публіцистична праця п. н. "Листи українського консерватиста" була дуже кривобока, бо вона виходила з основи нових антидемократичних ідей, яким він пізніше поклонявся.

³³⁸⁾ На цей момент звернув перший увагу Кучабський, диви його — Зах. Україна (по-нім.), стор. 168 і наст.

^{338A)} Пізніший хід подій у часі між 1920 і 1939 роками показав, що самостійна Польща в концепції Дмовського (тобто з поділом України і Білорусі) могла втриматися лише 21 рік.

^{338B)} Тодішні рішальні провідники обидвох польських політичних таборів, — Дмовський, Падеревський, Пілсудський, в основі були переконаними прихильниками большевицької влади в Росії. Вони уважали таку владу в Росії за можливою найслабшу у порівнянні з кожною іншою можливою росій-

ською владою — монархічною, соціалістичною, ліберально-демократичною чи консервативно-демократичною. Тим то вони свідомо провадили свою політику так, щоб у Росії остаточно утрималася большевицька влада. Пілсудський був дійшов у своїй політиці під цим оглядом так далеко, що він восени 1919 року був уклав тайну угоду з Леніном про спільну боротьбу проти збройних сил Денікіна. Про це докладно гляди: М. Стахів, Західня Україна, том VI, кн. 2, стор. 105 і наступні.

Це була трагічна помилка, яка помстилася потім на незалежній польській республіці в 1939 році. Дмовський, після хвилевої перемоги своєї концепції в 1921-шій році (в Ризькім Договорі), інстинктивно відчував, що створеній його політикою незалежній Польщі грозить смертельна небезпека. Це видно з його статті в його партійнім органі "Слово Польске" в лютім 1922-гім році під наголовком "Головне питання". Дмовський бачить, що в майбутньому відбудується політична й економічна сила Німеччини і що вона буде тиснути на Схід, на Польщу. У моменті відзискання своєї сили, Німеччина знищить і цілість і незалежність польської держави і Польща щезне знову на довгі віки з карти Європи. Тому Дмовський радить використати Росію для противаги Німеччині і для утримання повної цілоти і незалежності відбудованої польської республіки. (Стаття цитована у львівськім "Впереді" за 28 лютого 1922).

³³⁹⁾ Про це гляди віденський "Вістник" за 1917 р.

Рада Дмовського для свого нового покоління не могла здатися на будьщо, бо його концепція була суперечна сама в своїй премісі. Не тільки сильна Німеччина мусіла загрожувати польській незалежності, але також сильна Росія. Тим то польський провід мусів при самій відбудові Польщі ставити цілком іншу концепцію, яка утривалила б мир у Східній Європі і польську незалежність на довгі віки. Такою концепцією мусіла бути незалежність усіх не-московських націй і їхній бльок політичний і господарський в противагу і Німеччині і Росії. В тім випадку польський провід мусів зречтиса свого імперіялізму. А Дмовський і Пілсудський не бачили і не розуміли розвитку подій у Росії: найсильнішою з можливих

блад у Росії була власне большевицька, яку польський провід тоді тайно перед антантою підтримував.

³⁶⁰⁾ Про це докладніше гляди: Стахів, Західня Україна, томи II і наст.

³⁶¹⁾ Дмовський, том II.

³⁶²⁾ Дмовський, там таки.

³⁶³⁾ Повний текст 14 пунктів гляди: Лойд Джордж, Спогади про Мирову Кунференцію, I, 37-38. Підготовна дискусія між шефами урядів про базу перемир'я з Німеччиною докладно там таки, стор. 40 і наступні.

³⁶⁴⁾ Докладні дані про це в Лойда Джорджа, там таки, том I і II, а також у самого Клеманса у творі "Слава і мізерія одної перемоги" (по-французьки).

³⁶⁵⁾ Так, наприклад, довго товклося питання видачі цісаря Вільгельма і судження його і його міністрів антантським судом. Гляди: Лойд Джордж, там таки.

³⁶⁶⁾ Ця концепція далі має велику силу серед британсько-го політичного світу і в ЗДА, де право самовизначення націй щодо теперішнього Советського Союзу здобуває собі ґрунт в умах політиків дуже повільно.

³⁶⁷⁾ В імені Вилсона полковник Гавс у записці для антантських шефів виразно підкреслював, що антанта має визнати нові національні держави на території колишньої російської імперії, яким мирові договори мають дозволити економічні зв'язки. Ці зв'язки не мають бути накинені силою, а тільки дозволені і при тому антанта має лише "заохочувати" до таких зв'язків, а не їх накидати. (Папери Гавса, том IV, стор. 198).

³⁶⁸⁾ Про статус домінії на Мировій Конференції диви: Лойд Джордж, том I, стор. 125.

³⁶⁹⁾ Про домінії диви там таки. Окрім того про Ірландію гляди: Черчил, *The Aftermath*, стор. 289 і наступні.

³⁷⁰⁾ Гляди численні місця в *F. R.*, том I, стор. 476 і наст.

³⁷¹⁾ Приклади діяльності цієї конференції в багатьох випадках в актах *F. R.*, *Russia*, vol. II.

³⁷²⁾ Марґолін, Україна і політика антанти, а також різні місця в *F. R.*

³⁷³⁾ Марґолін, там таки, стор. 139 і наступні.

³⁷⁴⁾ Там таки, стор. 286 і 271.

³⁷⁵⁾ *F. R.*, там таки, стор. 392.

³⁷⁶⁾ Там таки. Тут треба замітити, що британський уряд тоді висував протилежний проєкт: Запросити репрезентантів усіх урядів із території колишньої російської імперії. Про це ще буде мова.

³⁷⁷⁾ Там таки.

³⁷⁸⁾ *F. R.*, *Russia*, *Washington*. 1937, p. 4-6.

³⁷⁹⁾ Лойд Джордж, Спогади про Мирову Конференцію, том I, стор. 211.

³⁸⁰⁾ Там таки.

³⁸¹⁾ Там таки.

³⁸²⁾ Лойд Джордж, Спогади про Мирову Конференцію, том I, стор. 211-212.

³⁸³⁾ Там таки.

³⁸⁴⁾ Лойд Джордж, том I, стор. 212.

³⁸⁵⁾ Там таки.

³⁸⁶⁾ Там таки.

³⁸⁷⁾ Там таки, стор. 213.

³⁸⁸⁾ Там таки, том I, стор. 213 і наступні. Про залаштуноківі дискусії американських дипломатів в Європі на тему російського питання гляди: *D. H. Miller, ib. vol. I.*

³⁸⁹⁾ Лойд Джордж, там таки, стор. 115-116.

³⁹⁰⁾ Там таки, стор. 116. Там передають становище Вилсона на звіти Л. Джорджа і Балфура. Офіційний советський "історик" (а фактично агітатор), Р. Г. Симоненко, у своїй монографії, виданій "Академією УРСР", цитує спогади Л. Джорджа про його розмову з Вилсоном у грудні, але промовчує її істотний зміст. Симоненко не згадує, що Вилсон заявився рішуче проти збройної інтервенції проти большевизму. Це промовчує Симоненко тому, що це не годилося йому до його очорнюючої лінії проти Вилсона, мовляв, він ввесь час був аранжером інтервенційного імперіалізму. Про це він пише у творі *Імперіалістична політика антанти і США щодо України в 1919р.*, стор. 124-125.

³⁹¹⁾ Там таки, стор. 117.

³⁹²⁾ Там таки, стор. 117.

³⁹³) Herbert Hoover, *The Ordeal of Woodrow Wilson*, New York, p. 119.

³⁹⁴) Наприклад, монографічна праця Р. Г. Симоненка Імперіалістична політика антанті і США щодо України в 1919 р. цілком не згадує про цю акцію дарової допомоги для населення Росії під більшевиками.

³⁹⁵) Ф. Р., Раша, том I, стор. 370 і наст.

³⁹⁶) Там таки, стор. 553.

³⁹⁷) Лойд Джордж, Спогади про Мирову Конференцію, том I, стор. 117.

³⁹⁸) F. R., *Russia*, v. II, p. 1.

³⁹⁹) Там таки.

⁴⁰⁰) Там таки, стор. 1.

⁴⁰¹) Там таки, стор. 2.

⁴⁰²) Там таки, стор. 1.

⁴⁰³) Там таки, стор. 30-31.

⁴⁰⁴) Roy S. Baker, *Woodrow Wilson and World Settlement*, New York, 1922.

⁴⁰⁵) Лойд Джордж, Мирові спогади, том I, стор. 133 і наст.

⁴⁰⁶) Лойд Джордж, там таки, стор. 91 і наст.

⁴⁰⁷) F. R., *Russia*, vol. II, p. 2.

⁴⁰⁸) Там таки.

⁴⁰⁹) F. R., *Russia*, v. II, p. 4.

⁴¹⁰) Там таки. Треба замітити, що пізніше Лойд Джордж змінив цю думку і погодився слухати Керенського і Чайковського, які вже не мали офіційного статусу від ніякого уряду.

⁴¹¹) Там таки, стор. 4-6.

⁴¹²) Там таки, стор. 6.

⁴¹³) Там таки, стор. 6.

⁴¹⁴) Телеграма заст. державного секретаря Полка, там таки, стор. 7.

⁴¹⁵) Там таки.

⁴¹⁶) Там таки, стор. 7.

⁴¹⁷) Там таки, стор. 10.

⁴¹⁸) Там таки, стор. 9.

⁴¹⁹) В оригінальній тексті советської ноти передано правопис прізвища Літвінова правильно так, як тоді передавали по-англійськи й по-французьки московські прізвища: Litvinoff.

⁴²⁰) F. R., *Russia*, II, p. 9.

^{420*}) У цім зв'язку треба замітити, що інформаційна служба Уряду Української Народної Республіки працювала з дуже великими недостачами і перебоями. Ось, наприклад, в тодішніх обставинах кривавої і психологічної війни Советської Росії проти України було дуже важливою обставиною те, що саме в тім часі Совнарком Росії забігав коло антанті, щоб добитися з нею переговорів і згоди. Одночасно більшовики використовували, як свій найбільший козир баламутства людей в Україні і нацькування її проти Директорії УНР, той спосіб пропаганди, що вони твердили, що Директорія веде переговори з антантою, щоб укласти з нею угоду. Факт більшовицьких старань про угоду з антантою шляхом радіових нот до неї мусіла знати київська радіостанція і крім того про це було в більшовицькій пресі в Советській Росії. Тим часом про це нема сліду ні в тодішній українській пресі, ні в урядових нотах Директорії УНР до Совнаркому Росії. З того видно, що телеграфісти радіостанції цього факту не подали Урядові УНР і тому він нічого про це не знав. Щодо советської преси в Росії, то така найлегша розвідка Уряду УНР у Росії в тім часі функціонувала цілком зле, бо і в інших справах з цієї преси Директорія не була цілком проінформована (наприклад, про утворення "уряду" Пятакова, оповіщене в урядових "Ізвестіях" у Москві з 1 грудня 1918 року). Факт старань Совнаркому Росії, щоб досягнути угоду з антантою, міг бути дуже добре використаний українською пропагандою для боротьби проти очорнюючої агітації більшовиків проти Директорії УНР, що вона, мовляв, шукає згоди з "реакцією" і "імперіалістичною" антантою.

⁴²¹) Англійським правописом: Buxleff.

⁴²²) F. R., *Russia*, II, p. 15 and fall.

⁴²³) Там таки, стор. 15-16.

⁴²⁴) Таку саму облудну обіцянку давав той самий Літвінов президентові Ф. Рузвелтові, як передумову правного визнання Совнаркому в 1932 р. М. С.

⁴²⁵) Там таки.

⁴²⁶) Там таки.

⁴²⁷) Там таки, стор. 16-17.

⁴²⁸) Там таки, стор. 17.

⁴²⁸) Ці пропозиції надто компромітують Леніна і його партію перед сучасним поколінням московських і не-московських більшовиків. Тому всі "академічні історики" весь цей зміст пропозиції Совнаркомун промовчують (Р. Г. Симоненко не говорив ні слова).

⁴²⁹) Текст доповіді знаходиться вповні: F. R., Russia, том II, стор. 10 і наступні.

⁴³⁰) Там таки, стор. 10 і наст.

⁴³¹) Там таки.

⁴³²) Там таки.

⁴³³) Там таки.

⁴³⁴) Там таки.

⁴³⁵) Текст у Лойда Джорджа, Спогади про Мир. Конференцію, том II, стор. 219.

⁴³⁶) На цім місці варто звернути увагу на факт, що британський уряд не хотів аж ніяк спомогати й підтримувати режим гетьманату. Цим відпадають протилежні твердження деяких гетьманських публіцистів, якими вони користуються.

⁴³⁷) Лойд Джордж, там таки, стор. 219.

⁴³⁸) Там таки.

⁴³⁹) Там таки.

⁴⁴⁰) Там таки, стор. 220.

⁴⁴¹) Там таки.

⁴⁴²) Цих реакціонерів головно підтримував у британським кабінеті міністер війни Черчил. До висновку, який ми зробили вище, він прийшов щойно по невчасі, коли був завалився Денікін (Черчил, там таки, стор. 265 і наступні).

⁴⁴³) Там таки.

⁴⁴⁴) Там таки.

⁴⁴⁵) Там таки, стор. 221.

⁴⁴⁶) Окрім перевернених голів з-поміж капіталістів у цих часах і пізніше (як звісний Сайрус Ітон), тоді були численні симпатії для більшовизму серед великих капіталістів. Причиною того була демагогія Совнаркомун в справі буцім то оборони рівноправности всіх людей.

⁴⁴⁷) Там таки.

⁴⁴⁸) Там таки.

⁴⁴⁹) Там таки, стор. 222.

⁴⁵⁰) Особу третю в протоколі ми тут для кращого читання замінюємо на особу першу. М. С.

⁴⁵¹) Саме тоді стався більшовицький виступ у Будапешті. У Відні була спроба виступу більшовиків, але вона не мала значення і там були весь час проти більшовизму — соціал-демократи. М. С.

⁴⁵²) Вилсон читав на початку цього засідання звіт американського дипломата про його розмову з Літвіновом і про його пропозиції на адресу альянтів. М. С.

⁴⁵³) F. R., Russia, II, p. 19 and fall.

⁴⁵⁴) F. R., Russia, II, p. 19—25.

⁴⁵⁵) Там таки.

⁴⁵⁶) Там таки.

⁴⁵⁷) Там таки.

⁴⁵⁸) Там таки.

⁴⁵⁹) Michael Soyers and Albert Kahn, ib., p. 24.

⁴⁶⁰) Спогади про Мирову Конференцію, том I, стор. 222.

⁴⁶¹) Лойд Джордж, там таки, стор. 22-23.

⁴⁶²) Лойд Джордж, там таки, стор. 223.

⁴⁶³) Там таки.

⁴⁶⁴) Денікін, Очеркі русской смуты, том IV, стор. 15 і наст.

⁴⁶⁵) Там таки.

⁴⁶⁶) Там таки.

⁴⁶⁷) Осторога Скавеніуса сповнилася незадовго, бо в французькій флоті вибух бунт, який ледве згноблено.

⁴⁶⁸) Там таки, стор. 224.

⁴⁶⁹) Там таки.

⁴⁷⁰) Там таки.

⁴⁷¹) Докладно про ту частину наради гляди в Західній Україні Стахова.

⁴⁷²) Докладно ця справа описана: М. Стахів, Західня Україна.

⁴⁷³) У своїх пізніших спогадах Лойд Джордж писав, що справа Галичини спричинювала альянтам "багато клопотів" і що ці клопоти не походили від більшовиків, але з причини польської агресії. Там таки, стор. 225.

⁴⁷⁴) По-французьки: Franchet d'Esperey. Цей генерал не перебував безпосередньо в Україні, але в Царгороді або Букарешті.

⁴⁷⁵) Лойд Джордж, там таки, стор. 227.

⁴⁷⁶) Лойд Джордж, там таки, стор. 227.

⁴⁷⁷) Там таки.

⁴⁷⁸) Там таки, стор. 228.

⁴⁷⁹) Лойд Джордж добре передбачив такий оборот справи. Московські большевики йшли проти України з пісню: "На Українє надо жить, есть што кушать, есть што пить".

⁴⁸⁰) Британський прем'єр передбачає, що для большевиків є можливість здобути Україну, як свою харчову базу, але нічого не робить для того, щоб тому перешкодити.

⁴⁸¹) Там таки, стор. 228.

⁴⁸²) Там таки, стор. 228-229.

⁴⁸³) Там таки, стор. 229.

⁴⁸⁴) Там таки.

⁴⁸⁵) Там таки.

⁴⁸⁶) Там таки, стор. 229.

⁴⁸⁷) Там таки, стор. 230.

⁴⁸⁸) Там таки, стор. 231.

⁴⁸⁹) Там таки, стор. 232.

⁴⁹⁰) Там таки, стор. 433.

⁴⁹¹) Там таки, стор. 234.

⁴⁹²) Так характеризує взагалі Вилсона в усіх справах несправедливо Б. Кучабський, там таки. В дійсності Вилсон, хоч і був ідеалістом, то в більшості випадків своєї практичної діяльності керувався нормальним англійським емпіризмом, як і Лойд Джордж. М. С.

⁴⁹³) Там таки, стор. 235.

⁴⁹⁴) Там таки, стор. 235.

⁴⁹⁵) Там таки, стор. 236.

⁴⁹⁶) Там таки.

⁴⁹⁷) Там таки, стор. 237.

⁴⁹⁸) Там таки.

⁴⁹⁹) Там таки, стор. 238.

⁵⁰⁰) В оригіналі вжите слово "піпл", яке можна перекладати — або словом "нарід", або "люди", або "населення". Тут

мабуть найліпше відповідає слово "населення", бо присудок вжитий в оригіналі в числі многим. М. С.

⁵⁰¹) Поклик у цім місці вживає лише вислову "заприянені держави" без додатку "союзні", як це роблено у всіх інших офіційних актах. М. С.

⁵⁰²) В оригіналі тут стоїть слово "політична влада". Можна б тут перекласти "державна влада". М. С.

⁵⁰³) Така назва цих колишніх турецьких островів на Егейськім Морі в оригіналі. Пізніше вживано також в актах назву "Прінкіпо". М. С.

⁵⁰⁴) F. R., Russia, v. II, p. 30—31.

⁵⁰⁵) Там таки, стор. 34.

⁵⁰⁶) Там таки, стор. 36.

⁵⁰⁷) Там таки, стор. 37.

⁵⁰⁸) Там таки.

⁵⁰⁹) F. R., Russia, II, p. 39.

⁵¹⁰) Там таки, стор. 39.

⁵¹¹) Чехо-Словаки здобули були свого часу резервний золотий фонд російського державного банку в Казані. Цей золотий фонд стерегли легіонери в Колчаковій головній квартирі. При наступі большевиків при кінці 1919 р. йшлося про те, щоб забезпечити цей фонд і транспортувати на схід, до Владивостоку; тоді Колчак волів залишити його на поталу большевикам, бо казав, що воліє, щоб золото лишилося московським большевикам, ніж чужим демократам.

⁵¹²) Там таки.

⁵¹³) Там таки.

⁵¹⁴) Там таки, стор. 39 і наст.

⁵¹⁵) Там таки.

⁵¹⁶) Там таки.

⁵¹⁷) Там таки.

⁵¹⁸) Там таки.

⁵¹⁹) Там таки.

⁵²⁰) Там таки.

⁵²¹) В англійськім перекладі нота Совнаркому передає назву Харкова в формі "Harkoff".

⁵²²) Там таки.

⁵²³) Там таки.

⁵²⁴) Там таки.

⁵²⁵) Там таки.

⁵²⁶) Там таки, стор. 374.

⁵²⁷) Пізніше, в 1920-их роках, ця партія була люто переслідувана і вкінці більшість членів Центрального Комітету була схоплена і засуджена, в числі 12, на смерть.

⁵²⁸) Ф. Р., Раша, том II, там таки.

⁵²⁹) Там таки, стор. 39-42.

⁵³⁰) Винниченко, Відродження нації, том III, стор. 251 і наст.

⁵³¹) Гляди про це ближче в Христюка, том IV, стор. 31 і наст.

⁵³²) Гляди про це в Христюка, там таки, оповідання про те, яке становище займав тоді в цій справі самостійник-соціаліст, тобто націоналістичний діяч, доктор Луценко в Одесі.

⁵³³) Візьмім для прикладу досвідчених провідників жидівського Пове́лей-Ціону в Україні. Вони в тім часі ухвалювали на своїй конференції у Винниці, що "Україна не може уникнути згоди з одною з сил, які посуваються на Україну", тобто антантою або Советською Росією. В цій ситуації однак ця жидівська робітничка партія рішуче виступає проти згоди України з антантою, а заступає союз з більшовиками. А Пове́лей-Ціон була ж протибільшевицька партія і мала свій вплив на українських соціал-демократичних провідників. (Текст резолюції в Гольдельмана, Листи, стор. 24).

⁵³⁴) Ніякої згадки про це не знаходимо, ні в Винниченка, ні в Христюка, ні в Мазепи, ні в кого іншого. З того є певність, що вони взагалі не знали про існування цих нот Совнаркому до антанти.

⁵³⁵) F. R., Russia, II, p. 50.

⁵³⁶) Там таки, стор. 53.

⁵³⁷) Там таки, стор. 59 і наступні.

⁵³⁸) Там таки, стор. 43-44.

⁵³⁹) Там таки, стор. 47.

⁵⁴⁰) Там таки, стор. 47-49.

⁵⁴¹) Там таки.

⁵⁴²) Денікін, Біла армія, стор. 137.

⁵⁴³) Ближче про це в першому томі спогадів П. Джорджа про Мирову Конференцію.

⁵⁴⁴) Коли на початку січня французький уряд не хотів дати візи для грузинської делегації, то вона негайно внесла телеграфічно скаргу на це до американської делегації в Парижі і ця рішила зараз інтервенювати в цій справі (Ф. Р., 1919, IX, 5).

⁵⁴⁵) Марголін, Україна і політика антанти, стор. 109.

⁵⁴⁶) Там таки, стор. 132.

⁵⁴⁷) Марголін, там таки, стор. 106.

⁵⁴⁸) Марголін, там таки, стор. 134, а також в інших авторів.

⁵⁴⁹) Гляди ближче про працю делегації: Д-р Михайло Рудницький, Париж 1919 (Календар-Аальманах "Червоної Калини", рік 1939).

⁵⁵⁰) Текст тієї інструкції для всієї закордонної політики організації гляди: М. Стахів, Західня Україна, том III, стор. 115 і наступні.

⁵⁵¹) Там таки, стор. 115-116.

⁵⁵²) Там таки.

⁵⁵³) Гляди урядову збірку нот тієї делегації, видану в Парижі 1919: Notes presentees par la Delegation de la Republique Ukrainienne a la Conferense de la Paix a Paris.

⁵⁵⁴) Там таки.

⁵⁵⁵) Гляди для прикладу друкований меморіал надзвичайної дипломатичної місії в Греції, або брошуру видану у Вашингтоні, пера Шелухіна. Memorandum remis au gouvernement Royal Hellenique par la Mission Diplomatique Extraordinaire Republique Democratique de l'Ucraina. Athenes (dat. 18 April 1919) — S. Shelukhin: Ukraine, Poland and Russia and the Right of the Free Disposition of the Peoples. The Ukrainian Democratic Republic — у перекладі.

⁵⁵⁶) Адреса делегації була видрукувана на кожному формулярі. Автор цієї праці оглядав в 1961 році дім делегації в Парижі, який ще не був перебудований пізніше.

⁵⁵⁷) Автор цієї праці мав нагоду бачити палату, яку винаймала Дипломатична Місія УНРеспубліки в Празі, в 1919-1920 рр. Вона була куди коштовніша ніж приміщення дипломатичних представництв інших середніх держав.

⁵⁵⁸) Це посвідчує співробітник Гавса, Стіфен Бонсал у своїй книжці: Suitors and Suppliants. 1946, стор. 138.

⁵⁵⁹) Там таки.

⁶⁶⁰⁾ Про його оптимістичну наївність пізніше звітував прихильний для України французький журналіст і масон, Ш. Дюбррей у вересні 1919 р. перед Петлюрою і керівником міністерства зовнішніх справ Андрієм Лівницьким. Дюбррей був довше в Парижі, спостерігав діяльність делегації УНР зблизька. Диви: Мазепа, Україна в огні і бурі революції, том II, стор. 103 і наст.).

⁶⁶¹⁾ Марголін, там таки, стор. 134 і наст.

⁶⁶²⁾ Там таки.

⁶⁶³⁾ Марголін, там таки, стор. 135.

⁶⁶⁴⁾ Мазепа, том I, стор. 99.

⁶⁶⁵⁾ Оригінальна відбитка того машинопису в англійській мові з архіву Дипломатичної Місії УНРеспубліки у Вашингтоні є в посіданні автора. Вона є на 16 з половиною малих сторінок у широких роступі ліній. Пізніше ця хронологія була видана друком у Парижі по-французьки.

⁶⁶⁶⁾ Нота, як бачимо, редагована дуже не уважно, коли при голові Директорії не подано звичайного титулу в нотах "пан" і не зазначено його хресного імені та кількома словами його минулого (голова Ген. Секретаріату). М. С.

⁶⁶⁷⁾ Ця нота, як і всі інші, подані Сидоренком до Мирової Конференції по кінець квітня 1919, були передрукновні в окремій збірці для вжитку в Німеччині і Австрії в перекладі на німецьку мову Дипломатичною Місією УНР у Берліні. Цей переклад зроблено не тільки з поправленням стилю французького оригіналу, але також щодо окремих слів і речень, які додано.

⁶⁶⁸⁾ В німецькій перекладі, який видав посол М. Порш мабуть при допомозі свого радника Д-ра Романа Смаль-Стоцького, є в цім місці ноти додано "а пізніше Львів". М. С.

⁶⁶⁹⁾ Додання в ноті назви "Четвертий Універсал" є не тільки злишне, але й для чужого читача цілком незрозуміле, бо він не міг знати, чи той універсал, це новий законодавчий орган, чи що. Треба було сказати просто, що це сталося конституційним актом.

⁶⁷⁰⁾ Німці в Україні посягають в оповіданні ноти як "деус екс махіна". Власне у цім місці треба було згідно з правдою представити цю історію, бо правда була б краще говорила в користь тодішнього уряду УНР, ніж це темне оповідання, яке викликало підозріння в кожного, хто хоч трохи знав події.

⁶⁷¹⁾ В німецькій перекладі це місце згладжено цілком і перередаговано, щоб воно так не разило. Там Павла Скоропадського у перекладі названо лише "знароддам Німців".

⁶⁷²⁾ Це об'єднання українських партій у своїм статуті називалося спершу "Український Національно-Державний Союз" і головою його був Ніковський. Його засновано в травні, а не червні 1918. Союз у червні змінив назву і платформу та назвав себе "Українським Національним Союзом". Його головою був обраний Винниченко щойно 18 вересня 1918. УНСоюз не був урядом.

⁶⁷³⁾ Сидоренко тут дає вже чемностевий титул "панів" для членів Директорії, але не подає їхніх імен. Це важка хиба, бо діячів із прізвищами Андрієвський і Макаренко було багато. З другого боку, не подано суспільного стажу цих діячів, що в очах чужинця підняло б їх повагу. Винниченкові треба було подати, що він визначний письменник і публіцист та бувший прем'єр міністрів; Шевцеві, — що він є професором університету; Панасові Андрієвському, — що він є адвокатом; Симонові Петлюрі, — що він давний політичний провідник і колишній міністер військових справ; Андрієві Макаренкові, — що він є залізничним інженером. Назву об'єднання українських політичних партій подано неправильно.

⁶⁷⁴⁾ Тут Сидоренко подає скромну цифру німецьких військ в Україні. Звичайно публіцисти того періоду перебільшували цю кількість до пів мільйона.

⁶⁷⁵⁾ Дата капітуляції гетьмана Скоропадського і Німців подана тут помилково. В дійсності це було 14 грудня 1918. Тут Сидоренко знову оцінює кількість війська у Києві скромно на 12,000. Винниченко оцінював їх на 20,000 (Відродження нації, том III, стор. 157).

⁶⁷⁶⁾ Цей пункт ноти зредагований помилково. Українська Держава була незалежною і за гетьманату. Якщо брати грамоту гетьмана про федерацію навіть за скасування суверенності, то проти того акту почалося повстання Директорії вже 15 листопада 1918, отже воно продовжувало суверенність України далі.

⁶⁷⁷⁾ Тут Сидоренко подав неправдиву інформацію, бо виборів до конституанти не організовано, а постановлено, що мають бути. Проте, таке навіглюшення постанови Конгресу Тру-

дового Народу України було правильне з погляду міжнародної демократії великодержав, яка вимагала виборів до конституанти всюди в нових державах.

⁵⁷⁶⁾ Тут Сидоренко в ноті подав цілком неправдиву і з погляду пропагандивного ще й незручну інформацію. Об'єднання Західньої України вирішив не уряд, а Українська Національна Рада, зложена з виборних послів, отже в заступстві парламенту. Це має важливе значення з погляду демократії і права. Ратифікував це об'єднання Конгрес Трудового Народу, також виборне представництво народу.

⁵⁷⁹⁾ Назва Карпатської України вжита невластиво. Повинно бути в данім випадку хіба Угорська Україна.

⁵⁸⁰⁾ Власне водні шляхи в Україні в напрямку Чорного Моря були розбудовані слабо, а ще слабше залізничні połącення. Шойно треба було великих інвенстицій для їхньої розбудови.

⁵⁸¹⁾ Збірка нот, видана офіційно Українською Делегацією по-французьки, в квітні 1919 р., стор. 5-8.

⁵⁸²⁾ Того він не зробив також на еміграції, коли він був одним із перших провідників гетьмансько-монархістичного руху і утримував зв'язки з чужими державами.

⁵⁸³⁾ Обидва політики і публіцисти не зробили того також пізніше, коли вони працювали як дипломати в періоді Директорії. Липинський залишився був у Відні ще довго у дипломатичній службі, але час свій використав на писання своїх теорій про нову класову державу з нападами на той уряд, який він репрезентував.

⁵⁸⁴⁾ При кінці 1920-го року Донцов почав писати книжку лише для внутрішнього українського вжитку ("Підстави нашої політики").

⁵⁸⁵⁾ Тут треба згадати Д-ра Дмитра Левицького, пізнішого голову УНДО, якого вислано тоді як посла до Данії, проф. К. Лоський був тоді послом у Швеції, Микола Порш, відомий адвокат і політичний діяч, був послом у Берліні, Максим Славинський був послом у Празі і інші. Вийнятком був Ф. Матусевський, посол у Греції, який написав і використав широкий матеріал, про який вже була в нас згадка.

⁵⁸⁶⁾ Володимир Чехівський збирав тоді матеріал для організації автокефальної церкви.

⁵⁸⁷⁾ Перелік тієї акції буде в показнику літератури.

⁵⁸⁸⁾ В тім часі зв'язок із Києвом і Станиславом був релятивно ще не дуже трудний через Швайцарію, Відень і Будапешт.

⁵⁸⁹⁾ Це видно з оповідання Марголіна, там таки, стор. 143 і наст.

⁵⁹⁰⁾ Гляди зміст нот Сидоренка до Мирової Конференції в урядовій збірці делегацій в французькій мові.

⁵⁹¹⁾ Там таки.

⁵⁹²⁾ Ближче про війну Польщі проти України гляди: М. Стахів, Західна Україна, том I-III.

⁵⁹³⁾ Лойд Джордж, Спогади про Мирову Конференцію, том II, стор. 631.

⁵⁹⁴⁾ Лойд Джордж, там таки.

⁵⁹⁵⁾ Лойд Джордж, там таки, стор 631 і наступні.

^{596A)} Документи зовн. політики СССР, Москва 1957, том II, стор. 61-64.

⁵⁹⁶⁾ Таке припущення мусимо зробити із записок І. Мазепа, який про це оповідає шойно в періоді, коли Директорія й Уряд переїхали до Винниці.

⁵⁹⁷⁾ Мазепа, там таки, том I, стор. 98.

⁵⁹⁸⁾ Мазепа, там таки, стор. 99.

⁵⁹⁹⁾ Вступ у цій ноті такий самий, як у попередній. Тому його тут опускаємо. М. С.

⁶⁰⁰⁾ В цім уступі ноти є мова про попередню ноту в справі визнання УНР з того самого дня. М. С.

⁶⁰¹⁾ До кінця січня 1919 року івазійна армія Советської Росії вже була здобула майже ціле Лівобережжя, а в той день, коли була датована ця нота, московські червоні війська вже мали в руках столицю України, Київ. М. С.

⁶⁰²⁾ Також у цім уступі нота старається закрити факт, що советська московська армія вже знаходилася в серці України і що таким чином небезпека була куди більша, ніж це виходило б із тверджень ноти. М. С.

⁶⁰³⁾ Після того слідувало звичайне закінчення, як у попередній ноті. Цитовано з урядової збірки нот, стор. 9-11.

⁶⁰⁴⁾ F. R., Russia, II, p. 42-43.

⁶⁰⁵⁾ Там таки, стор. 44-45.

⁶⁰⁶⁾ Гляди телеграму Пула з 11 лютого 1919. Ф. Р., Раша, том II, стор. 52.

⁶⁰⁷⁾ Bueckler.

⁶⁰⁸⁾ Телеграма Боклера з 19 січня 1919. Ф. Р., Раша, том II, стор. 17.

⁶⁰⁹⁾ Там таки.

⁶¹⁰⁾ Там таки, стор. 18.

⁶¹¹⁾ Черчил, там таки, стор. 170 і наст.

⁶¹²⁾ Лойд Джордж, Спогади про Мирову Конференцію, том I, стор. 240.

⁶¹³⁾ Там таки.

⁶¹⁴⁾ Черчил, там таки, стор. 172 і наступні.

⁶¹⁵⁾ Лойд Джордж, там таки, стор. 242.

⁶¹⁶⁾ Черчил, там таки, стор. 173.

⁶¹⁷⁾ Там таки.

⁶¹⁸⁾ Черчил, там таки. Ф. Р., Раша, II, 56.

⁶¹⁹⁾ Черчил, там таки.

⁶²⁰⁾ F. R., Russia, II, p. 56.

⁶²¹⁾ Третю особу в протоколі тут ми заміняємо для виразности першою.

⁶²²⁾ Тут Вилсон ужив у промові французького слова "raprochement", що в дипломатичнім словнику означало тоді "посидання, угода". М. С.

⁶²³⁾ F. R., Russia, II, p. 56-59.

⁶²⁴⁾ F. R., Russia, II, p. 59.

⁶²⁵⁾ Черчил, там таки, стор. 174.

⁶²⁶⁾ Черчил, там таки.

⁶²⁷⁾ Там таки, стор. 56.

⁶²⁸⁾ Там таки, стор. 56.

⁶²⁹⁾ Нота большевиків була датована 4 лютого 1919. Черчил певно взяв дату з того дня, коли вона була предложена британському кабінетові М. С.

⁶³⁰⁾ Черчил, там таки, стор. 175.

⁶³¹⁾ Там таки.

⁶³²⁾ Там таки, стор. 176.

⁶³³⁾ Ф. Р., Раша, том II, стор. 57.

⁶³⁴⁾ В оригіналі "en circlément". М. С.

⁶³⁵⁾ Там таки.

⁶³⁶⁾ Там таки.

⁶³⁷⁾ Лойд Джордж, Спогади про Мирову Конференцію, том I, стор. 244 і наст.

⁶³⁸⁾ Черчил, там таки, стор. 178 і наст.

⁶³⁹⁾ William C. Bullitt.

⁶⁴⁰⁾ F. R., Russia, II, p. 60.

⁶⁴¹⁾ Там таки.

⁶⁴²⁾ Там таки.

⁶⁴³⁾ Там таки, стор. 64.

⁶⁴⁴⁾ Там таки.

⁶⁴⁵⁾ Там таки.

⁶⁴⁶⁾ Там таки.

⁶⁴⁷⁾ Там таки.

⁶⁴⁸⁾ Там таки.

⁶⁴⁹⁾ Там таки, стор. 662-63.

⁶⁵⁰⁾ Там таки.

⁶⁵¹⁾ Там таки, стор. 63.

⁶⁵²⁾ Там таки, стор. 64.

⁶⁵³⁾ Там таки,

⁶⁵⁴⁾ Ближче про цю ситуацію і переворот в Угорщині: Стахів, Західня Україна, том V, стор. 49 і наст.

МЕЦЕНАТИ-ДОБРОДІ ВИДАННЯ ЦЬОГО ТОМУ

Володимир Галан, народився 3 квітня, 1893 р. в м. Глинянах, в Західній Україні, в родині заможних міщан Михайла та Марії з Дичків. Гімназію закінчив з відзначенням у Золочеві та записався на правничий факультет університету у Львові. Вибух війни в 1914 р. перериває його студії і тоді він молодим хорунжим австрійської артилерії повнить службу на італійському фронті. В січні 1916 р., вже як поручник артилерії, командує гірською батареєю, а відтак, як адютант групи артилерії (12 батарей), бере участь у прориві італійських позицій. В червні 1916 р. ця артилерійська група була перенесена на східній фронт біля Дубна, де після російського пролому, ранений попадає в полон до міста Болхова біля Орла. З Болхова, разом з другими українськими старшинами втікає при допомозі українського уряду в Україну, але в часі большевицько-московського прориву вони були відтиснені до австрійських ліній. Це примусило їх вернутися до Австрії.

Володимир Галан, як старший поручник артилерії, відбуває спеціальний курс в арсеналі у Відні і тоді відходить на італійський фронт. Проте, йому вдалось звідти вернутися до Галичини і перший листопад 1918 р. застає його вже в Українській Галицькій Армії. Він там бере участь спершу як командант старшинської школи артилерії при Окружній Команді в Золочеві, відтак як ад'ютант 4-го артилерійського полку при облозі Львова та командант групи «Південь» 4-го полку в Підбірках і Винниках. Потім стає командантом батареї і заступником команданта 10-го полку артилерії та бере

участь, як фронтовий старшина, в українській визвольній війні від Львова до Києва, за що його батарея одержала почесну назву «батерії смерти» (за оборону Лисинич під Львовом перед наступом Поляків у квітні 1919 р.) та найвищі похвали начальної і корпусної команд. Всебічну характеристику В. Галана подано в календарі «Червоної Калини» за 1929 р. в описі битви під Золочевом 28-го червня 1919 р.: «І піхота не встоялась. Розторощена загальними ударами почала відступати, переслідувана кіннотою та панцирними автами. Відворот перемінився в панічну суматоху. Здавалось що нема стримку. Всіх огорнув непогамований страх. Та не знала, що це страх, славна артилерія УГА. Пор. Галан, побачивши, що діється, почав здержувати піхоту і заводити лад. Під загрозою зброї пропуслав він дорогою тільки обози і повернувши дула гармат в сторону противника пражив навпростець наступаючі лави та затримав розбішену атаку кінноти, що наступала на п'яти. Коли одні гармати безупинним вогнем держали противника, другі завертали взад, закопувались і починали пальбу, щоб тим способом дати змогу до відвороту гарматам на переді. Розпечені дула видихували зі себе останні сили і останні набої, що були ще у ящиках. Наступ противника був здержаний, його кіннота не могла розгорнутись під цільним обстрілом. І так безустанку відступала 2-га батарея пор. Галана і крила відворот аж до самого Золочева, рятуючи обози і цілу бригаду від заглади. Ще раз вславився пор. Галан зі своєю батареєю у Великій Україні, а його подвиги надовго залишаться у пам'яті усіх учасників».

Після розоруження Поляками решти УГА в квітні 1920 р. переходить В. Галан на територію ЧСР та в Празі, в Карловім Університеті, закінчує правничі студії з докторським дипломом. Там теж закінчує Високу Торговельну Школу та Чесько-Словацьку Школу Консулярної і Дипломатичної Служби. Приїхавши до ЗДА в 1923 р., д-р Галан кінчає економічні студії в Пенсил-

ванійському Університеті (Градуейт Скул) та іде на працю до американського банку.

Одружений з донькою пок. о. Максима Кінаша, Славою, має сина — гірничого інженера Володимира Артура, поручника американської армії при корпусі інженерів. Д-р В. Галан вже в гімназії в Золочеві належав до тайного студентського гуртка, проводив першим пластовим гуртком, належав до стрілецької сотні українських студентів, якою командував тоді поручник Стефанів (пізніший начальний вождь УГА), теж брав участь у перших пластових вправах на Говерлі літом 1912 р. В Празі брав живу участь у студентській організації і був одним з організаторів Союзу Українських Студентів.

По приїзді до ЗДА організує Українську Стрілецьку Громаду, бере участь у праці Об'єднаних Українських Організацій в Америці, стає довголітнім головою Об'єднаних Організацій Філадельфії, заступником голови Українського Конгресового Комітету, головою Української Шадниці, головою Контрольної Комісії УНС, а врешті — творцем ЗУАДК, відомої міжнародно визнаної допомогової організації американських Українців. Цього року є обраним теж на головного секретаря Конференцій Українських Американських Фінансових Інституцій.

Д-р Галан є автором соток статей на громадські та економічні теми та споминів з визвольних змагань. Його статті та спомини були поміщені майже у всіх українських журналах і газетах, починаючи від часопису «Національна Думка» в Празі, У. Н. Вістник, «Діло» у Львові, «Свобода», «Америка», «Народна Воля», «Народне Слово», «Канадійський Фармер» та багато других. Д-р В. Галан є головою ОББУА, головою Контрольної Комісії УНС, головою Української Шадниці, головним секретарем Конференцій Українських Американських Фінансових Інституцій, президентом ЗУАДК, членом НТШ та багатьох американських і українських товариств.

Микита Драганчук, народився 11 червня 1905 року в Шешорах, пов. Косів, Західня Україна. Від юнацьких років виявляв велику активність у громадсько-національній житті у всіх ділянках. Належав до проводу організації молоді «Каменярі» не лише в своїй громаді, але також у повіті. Провадив освітню працю в читальні «Просвіти» та був активним членом обидвох кооператив у громаді, споживчої і кредитової. Багато працював для «Рідної Школи». В політичній боротьбі він стояв вірно в рядах УСРП і належав до активу її молоді. Молодим він вже виявив великий талант до драматичної гри і при тому розвивав у себе вроджений видатний талант до драматургії. В 1936 році він написав драму «Козацька любов» на підставі повісти П. Куліша «Чорна Рада». Ця драма вийшла друком в Українським Народнім Університеті Самоосвіти в серії «Найкращих Оповідань». Цю драму грали з успіхом різні аматорські гуртки. Тепер живе М. Драганчук в ЗДА.

Катерина Кривоус, з дому Клос, народилася 24 січня 1906 р. в с. Лозова, пов. Тернопіль, Західня Україна. Батько належав до тих громадян, що при своїм латинським обряді, признавався до Українців і був активним українським діячем у громаді. В юнацькім віці перейшла страхіття світової війни, коли батько був мобілізований до війська, а мати була з малими дітьми евакуована з своєї громади. По війні брала участь в освітній русі та працювала активно в читальні «Просвіти» і в жіночій організації. До Канади приїхала в 1926 році. Тут включилася в національний рух, а зокрема працювала в жіночих товариствах. Організувала допомогу для підтримки для Союзу Жіночих Громад у Львові та тамошньої преси. В 1931 році одружилася з Степаном Кривоусом і разом з ним діяла в «Обороні України». Багато праці вклала в діяльність Українського Народного Дому в Торонті і зокрема в Українським Жіночим Товаристві ім. Олени Пчілки, де діє до тепер. Разом з подругом вона гостила у своїм домі видатних діячів, що приїжджали, чи то з краю, чи то з

ЗДА. Між іншими були гостями посол Андрій Гривнак, проф. Н. Григоріїв, посол канадійського парламенту Заплітний, д-р А. Марголін, проф. В. Іванис і також президент КУК о. пралат В. Кушнір та М. Січинський, поки не змінив своїх ідеологічних позицій.

Степан Кривоус, народився 23 березня 1902 року в с. Стегниківці, пов. Тернопіль, Західня Україна. Вже в молодім віці виявив бажання і спосібність до громадської праці. Був активний в організації молоді, хорі і в читальні «Просвіти». До Канади приїхав у 1926 році, а на постійно поселився у Торонті. Тут відразу включився в українське громадсько-національне життя, вступаючи в члени місцевих загальних організацій. Насамперед став членом ідеологічно-політичної організації «Оборони України», яка в тім часі заступала самостійницькі демократичні принципи національної-соціальної визвольної програми, співпрацюючи тісно з Українською Соціалістично-Радикальною Партією в Західній Україні. В 1941 році, коли провід виразно покинув ці національні позиції, він разом з іншими членами, вірними національно-визвольній програмі, вийшов із цієї організації та почав творити разом з другими нову. В допомогу цій праці прийшов проф. Никифор Григоріїв і так була наперед утворена «Українська Трудова Громада», яка пізніше при дальшій розвитку перетворилася в «Українську Робітничу Організацію», що стала членом-основником «Комітету Українців Канади». Нова організація мала свою домівку в домі С. Кривоуса, який був душею всієї активності нової організації, в якій він був довгі роки головою. Багато труду він посвятив для розвитку заслуженої культурно-освітньої установи — «Українського Народного Дому», що придбав свій великий дім із залєю, в яким зібрано і упорядковано одну з кращих бібліотек у Канаді. В цій установі передового значення працював він на різних постах в управі, а в тім 5 років був її головою. Окрім того він підтримував живим прикладом, не жалуючи значних пожертв, визвольну політичну і культур-

ну акцію в Західній Україні до 1939 року і зокрема помагав незалежному українському друкованому слову. В часі Другої Світової Війни він належав до ініціаторів видання окремої публікації в книжковій формі праці Н. Григорієва про становище української демократії до цієї війни і значно фінансував це видання в обороді доброго імені Українців перед закидом в приязні для гітлеризму. Для матеріального улаштування себе і родини він скоро почав власні підприємства в співпраці з іншими: 5 років був учасником підприємства виробу содової води «Контри Кул Ко.», а від 1938 року провадить молочарське підприємство «Роджерс Дейри Лмд.», як управитель. У братсько-допомоговій ділянці він є активним у рядах «Українського Робітничого Союзу». Тут він є не тільки головою великого відділу у Торонті, але також у двох каденціях був головним радним і в одній каденції головним контрольором, де виявив визначну ініціативу і знання проблем. Одружений від 1931 року з Катериною з дому Клос, виховав і дав університетську освіту доньці Тетяні, замужній з д-ром Недільським.

Д-р інж. Мирослав Чаповський, народився 23 лютого 1922 р. в Вацевичах, пов. Дрогобич, в родині знаного в цім повіті будівничого Миколи Чаповського і Анни з Бунів. Закінчив середню освіту в гімназії ім. Івана Франка в Дрогобичі в 1941 р. При наближенні нової окупаційної армії так званого ССРСР в 1944 р., був примушений виїхати з України на еміграцію. У Західній Німеччині вступив на студії на лісовім відділі університету в Мюнхені і там покінчив студії з успіхом в 1949. До Америки переїхав у 1951 р. Зразу працював у різних галузях промислу, а потім вступив на студії в Університеті Мейн і здобув в 1958 р. ступінь магістра природничих наук у ділянці лісознавства.

Негаймо після того вступив до Університету Рутгерса в Ньюарку і в 1962 р. здобув ступінь доктора з ділянки лісового ґрунтознавства. Тепер працює в Лісовій Службі ЗДА і веде дослідну працю над можли-

востями заліснення покопальняних невжитків в районах антрациту в Пенсилванії. Вже має кілька наукових праць. Є членом таких наукових спеціальних установ: Наукового Товариства ім. Шевченка, Товариства Українських Інженерів і ОДУЛІД, а також в національно-громадській ділянці він є активним членом ЦУ ОДВУ, Українського Народного Союзу і Українського Робітничого Союзу і разом з ними працює в системі УККА та ЗУАДК. Одружений з Альбіною з дому Дерев'янка, має двох синів, Юрія і Андрія.

Яків Остафійчук, народився в с. Хімчин, пов. Косів, Західня Україна, 12 березня 1899 р. Загальну освіту здобув у Хімчині, а потім скінчив Кооперативний та Освітньо-Учительський Курс у Косові під управою проф. І. Устіяновича. В часі Визвольної Війни він вступив добровольцем до Української Галицької Армії і брав участь у всіх її боях операціях у Гуцульській Сотні під командуванням поручника М. Саевича (до кінця 1920 р.). По Визвольній Війні брав активну участь у національній житті своєї громади, повіту і цілого краю у всіх ділянках: кооперативній, освітній і політичній. Брав участь у будові Народного Дому та в оснуванні кред. кооперативи «Родина» і споживчої кооперативи «Згода» в Хімчині, в яких був довголітнім книговодом. Був два рази обраний начальником громади; був членом Повітової Управи УСРП та членом Краєвих З'їздів УСРП у Львові; був членом Надзірної Ради Повітового Союзу Кооператив у Косові. За свою політичну діяльність був арештований польською владою. В 1949 р. прибув до Канади і осів у Торонті. Тут увесь час є активним у різних українських демократичних організаціях і установах, діяв як заступник голови відділу КУК і кілька років очолював кредитову кооперативу при Українській Вільній Громаді.

Надя з Чахарівських Атаманець, народилася 28 січня 1901 року в с. Бубилінці, пов. Бучач, Західня Україна. Чотиролітньою дитиною приїхала разом з родича-

ми до Канади, до Вінніпегу. Від наймолодших літ виявила великий талант до співу й музики. Вже як 7-літня дівчинка співає, часто в сольових партіях, у церковнім хорі у Вінніпезі і студіює спів, музику і драматичну гру в Співацько-Драматичнім Товаристві «Бандурист» під керівництвом д-ра Василя Болешти. В 14 році життя вона вже виступає з великим успіхом в ролі Ади в «Циганка Аза». По закінченні рівнобіжних студій у комерційній колегії (бізнес каледж), переїхала до Дітройту в 1919 році і тут працює професійно в бюрі комерційної фірми, а одночасно студіює в дітройтській музичній консерваторії, щоб тут удосконалити свій драматичний мецосопрановий голос. Не покидає також праці серед української співацько-музичної громади: є активна в церковнім хорі ім. Котляревського під керівництвом фахового диригента і режисера Дмитра Атаманця. Водночас виступає як професійна співачка в місцевих театрах, радіових програмах і також постійною солісткою в Українським Національним Хорі «Думка». В 1920 році одружилася з Іваном Атаманцем, диригентом і організатором Українського Національного Хору «Думка» в Дітройті. Разом з подругом дає відповідне виховання і освіту синові Богданові. В 1928 р. отримує відповідальне становище і працює в Recorder's Court and Women's Probation Dept.

На цій пості працювала аж до 1963 р. Разом зі своїм подругом вона присвятила увесь свій вільний час і енергію та високий музикальний талант для того, щоб для української пісні і музики здобути й утримати замілування серед нашої спільноти в цілій області великого Дітройту та спопуляризувати це українське мистецтво серед загального американського суспільства, для чого не жаліла ніколи також своїх матеріальних пожертв. Її мистецька діяльність знайшла дуже прихильну оцінку в англійській пресі всюди там, де вона завітала зі своїми виступами (Дітройт,

Анн Арбор, Миш., Шикаго, Віндзор, Торонто, Гамилтон).

Іван Атаманець, народився 7 липня 1896 р. в селі Луб'янки Нижні, пов. Збараж, Західня Україна. По скінченні середньої освіти виїхав у 1913 р. до ЗДА, вслід за братом Дмитром, що був дякоучителем в українській католицькій парафії в Дітройті. За порадою і допомогою брата вписався до дітройтської консерваторії на дальші студії музики. В 1915 — 1916 перебуває в Нью Йорку, бере активну участь в хорі «Бесіда» під керівництвом проф. М. Корикори та поглиблює свою музичну освіту. В 1917 р. вступив добровольцем до американського війська, а по війні вертається до Дітройту, працює в асекураційній ділянці і продовжує музичні студії у д-ра Францеса Л. Йорка, в Інституті Музичного Мистецтва, а при тому з братом Дмитром є активний у всіх національних організаціях. В 1919 р. приїхала з Вінніпегу на гостинний концерт співачка (мецосопран) Надя Чахарівська і з нею тут заручився і пізніше одружився. В часі економічної кризи в 1921 р. був примушений взяти диригентуру Української Робітничої Театральної Групи. Його тодішня діяльність знайшла добру оцінку в пресі. В 1926 р. при допомозі гурту однодумців заснував репрезентативний національний хор «Думка». Диригентом і душею цього хору він був до 1959 р., а його дружина Надя солісткою. «Думка» виступала постійно на всіх національних академіях безкорисно, а також на загальноамериканських імпрезах та всюди діставала особисте і в пресі високе признание. Високу оцінку його мистецької праці дали між іншими проф. Олександр Кошиць («Новий Шлях», Вінніпег, за 4 квітня 1945), оперовий співак Михайло Голинський («Новий Шлях» за 7 квітня 1945), професор музики Вернон Б. Келлет (там таки, за 4 квітня 1945), які ентузіастично рецензували мистецькі досягнення хору «Думка» в 20-річчя діяльності. В англомовній пресі в Дітройті також були дуже високі рецензії про «Думку» з нагоди 20-річчя її видатної праці також і

на загально-американським форумі (Detroit Evening Times, Detroit Free Press, Detroit News, Chicago Daily News).

Олександр Кошиць, диригент «Української Республіканської Капелі», писав про виступи хору «Думка» під диригентурою І. Атаманця, що він ними «задоволений у найбільшій мірі» та що при тому він мав «найширшу художню насолоду». З англомовної преси, наприклад, «Івнінгс Телеграм» (Торонто) після виступу «Думки» на Шевченківській Академії в 1945 р. пером музичного рецензента писав:

Resultant tone was brilliant, rich in vivid contrasts of color and shade, wide range in power and most expressive in dynamic... as those of symphony orchestra.

Побіч тієї національно-громадської і мистецької діяльності, він працював для утримання родини, як продавець, а потім як інспектор у великій торгівлі жіночого взуття фірми T. L. Hudson. При тому він виховав і дав високу освіту своєму синові Богданові. Годиться замітити, що вся родина І. Атаманця обдарована мистецькими здібностями. Його брат Лев видав у Львові дві збірки своїх поезій, прийнятих критикою прихильно.

Інж. Степан Кебало, народився 24 квітня 1904 р. у Львові, син теслярського майстра Василя. Науку скінчив в Академічній Гімназії і в школі будови шляхів і мостів у Львові. Потім працював у Львові і в різних повітах Галичини як технік для будови шляхів. Тому, що був відомий, як український національний діяч, то в 1930 році польська державна поліція напала при будові дороги в Ходорові (пов. Бібрка) та важко його «спацифікувала». З початком Другої Світової Війни був на західніх областях Галичини і був заарештований, як фахівець, до служби в німецькій армії. Цілу війну перебував як військовий будівельний інженер, зокрема як завідувачий при будові летунських майданів. При кінці війни попав у полон Американської Армії в околиці Пільзна (Чехія). З полону його скоро звільнено

і він знову працював у своїм фаху в Баварії. До ЗДА прибув у липні 1949 року, до Нью Йорку, де одружився з Євгенією Лисюк, донькою вуглекопа з Вест Вирджинії. Вже в 1952 році почав працювати професійно, як керівник бетонових робіт при будові шпиталів з рамени Ньюйоркського Департаменту Публічних Робіт. З цієї стейтової перейшов на федеральну працю у корпусі військових інженерів і там постійно працює як інспектор водного будівництва при поглиблюванні порту в Нью Йорку, а також переводить інспекцію робіт при видобуванні затоплених суден у цілій окрузі. Працює активно в різних національних організаціях. Є членом масонської льожі. Деякий час виконував недільні обов'язки проповідника після смерти пастора д-ра В. Купчинського в Українській Пресвітерській Церкві в Нью Йорку. Постійно мешкає в Довері, Н. Й.

Михайло Пирський, народився 18 жовтня 1899 р. в місті Жовкві, Західня Україна. Закінчив середню освіту і був мобілізований до австрійської армії, в якій відбув військовий вишкіл та воєнну службу до кінця Першої Світової Війни. По революції в Австрії негайно вступив, як доброволець, до Армії Української Народної Республіки і брав участь у всіх боях Дієвої Армії, полку ім. Івана Богуна в Єлисаветграді. Визначився в Першій Зимовій Поході з 1919 на 1920 рік. Брав дальшу участь у боях Дієвої Армії УНРеспубліки в 1920 році аж до ліквідації її регулярного фронту в листопаді 1920 році. По Визвольній Війні відбув науку торгівлі і провадив купецько-торговельне підприємство у Львові аж до Другої Світової Війни.

В 1944 р. вийшов на еміграцію і після побуту в Західній Номеччині виїхав 1949 р. до ЗДА й у Нью Йорку і по деякім часі заклав своє нове торговельне підприємство. Маючи великий теоретичний і практичний досвід у ділянці комерції, він негайно приступив разом із своїми приятелями до організації Союзу Українських Купців, Промисловців і Професіоналістів у ЗДА, в якому увесь час він є членом управи. Як у краю,

так і в ЗДА він увесь час є активним громадсько-національним діячем і членом усіх громадських і культурних установ, на які щедро жертвує працю і матеріальну підтримку. Одружений з Анастасією з дому Харачко з Жовтанців, пов. Жовква. В дружині він знайшов спосібну і вірну співробітницю у всіх справах. Вона також є активною діячкою українського національно-визвольного руху.

Петро Бучинський, народився 6 червня 1895 р. в селі Застав'я, повіт Тернопіль. Закінчив сільську 2-кл. школу в Заставю. Молодим хлопцем вступив до організації «Січ» і був її членом до Світової Війни. Рівнож був членом «Просвіти», що містилася в його домі. Разом зі своїм батьком належав до Української Радикальної Партії.

По уступленні російської армії з Галичини в 1917 р. був змобілізований до австрійського війська і відбував полеву службу на італійському фронті. З кінцем 1918 року попав в італійський полон. Вернувся в половині 1920 року з полону тяжко хворий. По виздоровленні знов вступив в ряди Української Радикальної Партії, до Т-ва «Просвіта» і споживчої кооперативи в Березовиці, де був оженений. До Канади приїхав в червні 1927 року і осів у Вінніпегу. Тут вступив до Т-ва «Кобзар» і через два роки працював в аматорському гуртку. В 1929 році приїхав до Торонта і включився до праці в Т-ві «Оборона України» аж до часу, поки його не опанували комуністичні елементи.

П. Бучинський все був жертвений, хоч тяжкі були тоді матеріальні умовини. Не жалував ніколи обильної жертви для українських демократичних організацій і в Канаді і вдома. Його жертвенність була всестороння: жертвував на видавництва УГА в Подєбрадах, на твори М. Драгоманова, М. Шаповала і ін.; на робітничі організації в Європі, на Українську Радикальну Партію, Каменярі, Громадський Голос і т. д. Тепер П. Бучинський є активним членом Т-ва Вільна Укр. Громада в Торонті, і членом Дирекції Кредитової Кооперативи

Вільна Укр. Громада. Поза видатною помічню для родини в Україні, як і давніше, обильно жертвує на українські цілі, зокрема на УНРаду, КУК, Вільну Україну і т. д.

Олена Кобзей, дружина Томи Кобзея. Відома громадська діячка у Вінніпезі, Канада, де в усіх громадських справах працює разом з подругом та разом з ним також видатно жертвує матеріально на конечні загальні національно-культурні справи. Її світлина була вміщена в попереднім томі цієї монографії разом зі своїм подругом.

Д-р Володимир Галан

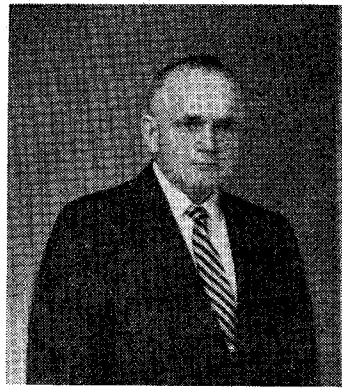
Микита Драганчук

Катерина і Степан Кривоус

Д-р інж. Мирослав Чаповський

Яків Остафійчук

Свєгенія Кебало

Інж. Степан Кебало

Іван і Надя Атаманець

Анастасія і Михайло Пирський

ПОКАЗНИК ІМЕН

Авксентев, В. 58, 66	Булай, О. 303	Голубович, інж. Всеволод 94	88, 91, 93, 119, 261, 292, 294, 295, 296, 297, 298
Айхгорн, марш. Герман 51	Буревої 243, 293	Голубович, д-р Сидір 135	Драганчук, Микита 327, 337
Алексеев, ген. 39, 42	Бучинський, Петро 335	Греків, ген. Олександр 125, 127, 128, 129, 130, 298, 299	Дюбрей, III 318
Альдроваді 193	Василенко, Н. 81	Гривнак, Андрій 328	Дюгаста 193
Андрієвський, Панас 258, 319	Веленяпін 293	Григоріїв, от. Матвій 245	Еберт, Фрідріх 103
д'Анзельм, ген. 129	Верган, Модрич Василь 6	Григоріїв, проф. Н. 328, 329	Енно, Еміль 86, 115, 117, 118, 119, 120, 130
Антонов, рос. с. р. 243	Вилсон, Вудров 16, 17, 24, 25, 26, 70, 71, 72, 98, 123, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 145, 152, 156, 158, 160, 164, 169, 170, 172, 173, 174, 178, 179, 182, 183, 188, 189, 190, 192, 193, 199, 202, 207, 208, 209, 210, 211, 213, 217, 218, 221, 227, 228, 229, 230, 232, 237, 266, 268, 275, 277, 278, 279, 280, 282, 287, 299, 301, 304, 309, 310, 313, 322	Грушевський, проф. Михайло 14, 94, 175, 291	Ерліх, кап. М. 120, 121
Афанасеев, Г. 84	Винниченко, Володимир 15, 74, 83, 90, 94, 95, 99, 100, 101, 102, 103, 111, 112, 113, 117, 118, 129, 130, 150, 200, 257, 258, 262, 271, 294, 297, 298, 299, 316, 319	Гувер, Герберт 189, 221, 310	Жанен, ген. 68
Атаманець, Дмитро 331, 332	Вільгельм, цісар 41, 308	Гюз 221, 223, 224	Жаткович, Григор 149
Атаманець, Іван 331, 332, 338	Віноградов 58	Гайда, ген. 68, 69, 294	Жуківський, полк. Олександр 94
Атаманець (Отаманець), Лев 333	Вольський 286	Галан, д-р Володимир 128, 324, 325, 326, 337	Заплатинський, О. 148
Атаманець, Надя 330, 332, 338	Гаазе, нім. посол до парл. 81, 83	Гендельман 293	Заплітний, Федір 328
Бавер, Отто 296	Габсбург, династія 140	Гербель, С. 84, 94	Зелений, от. (Данило Терпило) 245
Балфур, Артур Дж. 16, 19, 184, 193, 219, 220, 221, 222, 225, 227, 228, 235, 283, 309	Гавс, полк. Едвард 16, 18, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 160, 164, 282, 283, 290, 300, 308, 317	Гершельштайн 293	Зензінов, В. 58, 293
Бейкер, Ройс С. 304, 310	Галер, ген. Юзеф 165	Гледстон, Віліям Еварт 226	Зіновев, Грігорій 15, 25
Бартельо, ген. 107, 121	Галіп, д-р Артем 99, 100	Гольдельман, Соломон 297	Іванис, проф. В. 328
Бехметев, амб. 182, 196	Ганке, Морис 193	Гонсоровський 305	Іванов, Н. 293
де-Белюа, маркіз 101	Гартінг, Ф. 296	Грейвс, ген. В. 69, 293, 294	Ісасвич, Дмитро 250, 251
Білецький 99, 100, 101	Гогенцолерн, династія 140	Гренер, ген. Вільгельм 81	Ітон, Сайрус 312
Білик, д-р Кирило 148, 157, 304		Гурко, В. 105	Йоффе, Адольф 23
Блюмкін, рос. ес-ер 52		Гутнік, мін. С. 82	Каледін, отаман Алексей 39
Боклер 199, 274, 311, 322		Демченко, В. 105	Каменев, Лев 15, 23, 190
Болдирев, ген. 58		Денікін, ген. Антон 27, 38, 40, 41, 42, 44, 45, 75, 89, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 101, 106, 107, 109, 116, 120, 121, 122, 123, 125, 184, 191, 207, 215, 216, 225, 233, 234, 236, 237, 238, 277, 286, 291, 292, 293, 295, 296, 297, 298, 299, 312, 313, 316	Кан, Альберт 292, 293, 313
Боллит, Вільям С. 283, 284, 285, 286, 287, 288, 323		Дітмар 105	Каролі. гр. М. 288
Бонсай, С. 317		Дмовський, Роман 144, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 181, 187, 249, 268, 305, 306, 308	Карр, Едвард Г. 292, 293
Борден, сер Роберт 220, 222, 224, 225		Дністрянський, проф. д-р Станіслав 262, 263	Кебало, Євгенія 334, 339
Боріос, ген. 126, 128		Донцов, д-р Дмитро 261, 300, 320	Кебало. інж. Степан 333, 339
Борклей, сер Г. 87		Дорошенко, проф. Дмитро 83, 84,	Келлер, ген. граф, Фйодор 95
Борщак, проф. Ілько 302		88, 91, 93, 119, 261, 292, 294, 295, 296, 297, 298	Келли, капітан, Сідні 50
Брусілов, ген. Алексей 66			Керенський, Александр 7, 14, 15, 21, 28, 40, 72, 290, 294, 310

Коген, Райс 83
 Колчак, адм. Александр 60, 68, 69, 70, 122, 184, 191, 194, 196, 197, 207, 216, 217, 225, 232, 233, 234, 236, 237, 238, 242, 277, 293, 294, 315
 Коновалець, полк. Євген 90
 Корнілов, ген. Лавр 39
 Королів, В. 298
 Коростовець, І. 85, 86, 88, 89, 90, 94, 98, 100
 Кошиць, Олександр 333
 Краснов, отаман Пйотр 40, 41, 44, 87, 90, 242
 Кривоус, Катерина 327, 337
 Кривоус, Степан 328, 337
 Кривошеїн, В. 105, 106
 Крутиків, конс. 99, 100
 Кульчицький, проф. Олександр 250
 Купчинський, д-р Володимир 334
 Кушнір, о. пралат Василь 328
 Кучабський, Василь 174, 297, 305, 306, 314
 Кушнір, Макар 250, 251, 254
 Лансінг, Роберт 18, 62, 71, 73, 134, 136, 182, 183, 193, 237, 280, 282, 294, 299, 300
 Левицький, д-р Дмитро 320
 Левицький, д-р Кость 262
 Ленін, Володимир (Ульянов) 7, 15, 19, 52, 222, 284, 287, 301, 311, 312
 Лизогуб, Федір 80, 94
 Липинський, В'ячеслав 261, 320
 Лівіцький, Андрій 318
 Літвінов, Максим 189, 190, 191, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 218, 244, 274, 275, 284, 310, 311, 313
 Ло, Бонар 276
 Лойд Джордж, Дейвід 70, 72, 73, 179, 186, 187, 188, 190, 193, 194, 195, 196, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 211, 213, 214, 216, 217, 218, 219, 220, 222, 224, 225, 226, 227, 229, 232, 268, 274, 275, 276, 278, 283, 293, 294, 300, 301, 302, 308, 309, 310, 312, 313, 314, 316, 321, 322, 323
 Локарт, 223
 Лоський, проф. К. 320
 Лотоцький, Володимир 148, 157
 Лук, Джозеф 223
 Лукомський, ген. 39
 Луценко, д-р Ів. 126, 127, 316
 Людендорф, ген. 98
 Львов, кн. Георгій 9, 79, 144, 194, 195, 219
 Магомед 279, 283
 Мазепа, проф. Ісаак 269, 270, 316, 318, 321
 Мазуренко, Семен 272
 Макаренко, Андрій 258, 319
 Макино, барон 229, 232
 Маклаков, Василій 17
 Макс, кн. Бадену 98, 103
 Маннергайм, Карл Густав, 291-2
 Марголін, Арнольд 250, 252, 254, 298, 308, 317, 318, 321, 328
 Маркозов, ген. В. 95, 96, 296
 Мартин, ам. майор 135
 Мартов 286
 Масарик, проф. Томаш 5, 56, 158
 Матюшевський, ф. 320
 Матюшенко, д-р Борис 250, 251, 252
 Мельник, полк. Андрій 83, 90
 Миллер, лорд 74
 Миллер, Д. Г. 160, 183, 184, 296, 301, 304, 309
 Міллер, рос. ген. 184, 233, 238
 Мілюков, проф. П. 32, 33, 65, 66, 81, 82, 83, 105, 106, 143, 144, 292, 294
 Мірбах, гр. Вільгельм 51, 52
 Моркотун, Степан 99
 Монтар, 225
 Мум, амб. 81, 83
 Мурен, Максим 304
 Назарук, д-р Осип 105
 Ніколай, Ніколасвіч, вел. кн. 96
 Нокс, ген. 68, 294
 Нулян, амб. 208, 213, 214
 Орлянд, Віктор Е. 193, 213, 214, 229, 232, 275
 Осецький, ген. Олександр 83
 90
 Остафійчук, Яків 330, 338
 Падеревський, Ігнаці 144, 164, 166, 174, 175, 176, 181, 187, 218, 268, 306
 Панейко, д-р Василь 250, 251, 253, 262
 Петлюра, Симон 94, 95, 112, 117, 135, 200, 204, 252, 258, 297, 318-19
 Петрушевич, Антін 146, 250, 251, 255
 Петрушевич, д-р Євген 262
 Петрушевич, Іван 250
 Пирська, Анастасія 335, 339
 Пирський, Михайло 334, 339
 Пілсудський, Юзеф 91, 162, 163, 306, 307
 Пішон, Стефан Жан Марі 193, 194, 196, 208, 211
 Полк, заст. держ. секр. 237, 310
 Поплавко, полк. 102
 Понятишин, о. Петро 148, 157
 Порш, Микола 318, 320
 Пул, ген. 120, 121
 Пурішкевіч, Владімір 93
 П'ятаков, Георгій 198, 311
 Радкліфф, ген. 225
 Райніш 273
 Ракітніков, 243, 293
 Раков 293
 Раковський, Христіян 267
 Распутін, Гріша 13
 Рев'юк, О. 149
 Рідінг, лорд 221, 222, 223
 Робінс, Д. 50
 Родічев 293
 Романов, династія 140
 Романовський, ген. 39
 Рудницький, д-р Михайло 250
 Рузвелт, Ф. 311
 Рябкін 296
 Рябушинський, В. 105
 Савінков, Борис 50, 51, 55, 143, 195
 Саєрс, М. 292, 313
 Сазонов, С. 143, 194, 219
 Сапожніков, В. 58
 Свердлов, Я. 15
 Святіцький, 243
 Сейда, проф. Маріян 164
 де-Сен Олерон 87
 Сесля, Роберт 74
 Семіонов, отаман 58
 Сидоренко, інж. Григорій 102, 111, 146, 250, 251, 252, 254, 255, 256, 260, 261, 262, 263, 264, 268, 269, 270, 272, 318-19, 320, 321
 Симоненко, Р. 70, 301, 309, 310, 312
 Сіменович, д-р Володимир 154
 Січинський, Мирослав 148, 149, 155, 328
 де-Скавеніус, 210, 213, 214, 215, 216, 217, 229, 313
 Скоропадський, гетьман Павло 45, 86, 90, 91, 94, 95, 96, 97, 107, 116, 117, 118, 183, 258, 259, 295, 297, 298, 319
 Славинський, Максим 297, 320
 Смаль-Стоцький, д-р Роман 318
 Смас, ген. 225
 Сонніно, С. 17, 187, 193, 211, 213,

214, 227, 228, 229, 235, 280, 283	Чернов, Віктор 30, 31, 59, 60, 243, 290, 291, 292, 293, 294
Стахів, д-р Матвій 19, 290, 291, 295, 297, 298, 299, 300, 301, 302, 303, 304, 305, 306, 307, 308, 313, 317, 321, 323	Черчил, Вінстон 69, 72, 73, 74, 125, 197, 276, 277, 278, 280, 281, 282, 283, 284, 293, 294, 299, 308, 312, 322-23
Томашівський, проф. Степан 251	Чехівський, Володимир 250, 251, 262, 269, 320
Троцький, Лев 15, 23, 286, 290	Чічерін, Георгій 64, 190, 197, 199, 238, 240, 275
Туган-Барановський, проф. М. 250	Шаповал, полк. Микола 104
Фйодоровіч 293	Шаповал, Микита 83, 90, 98, 99, 100, 101, 102, 104, 262, 294, 295, 296
Форгач, гр. Й. 86	Швець, проф. Федір 258, 319
Фош, маршал, Фердинанд 74, 121	Шебеко, Н. 105, 106
Фрайденберг, полк. 129	Шелухин, Сергій 250, 251, 253, 254, 255, 317
Франсис 33, 34, 290, 292	Шептицький, митр. Андрій 86
Франше д'Еспере, ген. 219, 220, 221, 229, 314	Штепа, П. 300
Фрейзер, А. Г. 193	Шульгин, проф. Олександр 250, 251, 252, 261
Христюк, Павло 298, 316	Щербачев, ген. 106, 107, 121
Цегельський, д-р Лонгин 262, 297	Юденіч, ген. Ніколай 122, 184, 233, 234, 238, 277
Цеглинський, Микола 148, 149, 150, 151, 155, 302	Янів, от. Т. 127, 129
Цолькінд 190	
Чайкін 293	
Чайковський 191, 232, 310	
Чаповський, д-р інж. Мирослав 329, 338	
Черник, сот. Федір 83	

З М І С Т

	стор.
Частина перша: Пасивність народу в Московії супроти більшевизму і політика Заходу щодо "Росії"	7
Передне слово	9
Розділ перший: За всяку ціну східній фронт проти Німеччини	13
Страх Заходу перед сепаратним миром Росії з Німеччиною	13
Большевики і війна проти центральних держав	15
Перша дискусія антанти про большевиків	16
Перемір'я Росії на фронтах і становище антанти	17
Україна в тактиці антанти	19
Розділ другий: Спроби антанти відбудувати східній фронт	22
Антанта обіцяє большевикам допомогу	22
Послання Вилсона до Советів	24
Загострені стосунки Совнаркому з антантою	26
Московська демократія спершу виявляє пасивність	27
Московські соціалісти рішають відновити фронт	31
Міщанські кола коляборують з Німцями	32
Розділ третій: Москвини організують збройні сили по німецьким боці	35
Противольшевицький фронт України	35
Як творилася "Добровольча Армія"	38
Германофільська політика Денікіна	41
Розділ четвертий: Рух опору проти большевиків у Росії і на Сибірі	47
Сибір проти большевицького режиму	47
Спроба повалити Совнарком у Москві	49

Частина друга: Інтервенція антант і волзько-сибірський фронт	53
Розділ перший: Інтервенція Чехо-Словацького Легіону	55
Відворот легіону через Росію	55
Повстання КОМУЧУ і в Сибірі	56
Утворення Всеросійської Директорії	58
Політичний характер цієї Директорії	59
Розділ другий: Інтервенція антант і плани московського білого руху	61
Інтервенція антант в Сибірі і в Північній Росії	61
Плян антантської офензиви на Київ	64
Політичні і мілітарні плани білого руху	65
Неділимська політика Всерос. Директорії	66
Державний замах Колчака	68
Як альянти оправдували інтервенцію	70
Британія і Франція устійнюють сфери впливів	73
Частина третя: Зовнішня політика Директорії УНР	77
Розділ перший: Диктат демократичних переможців гетьманові	79
Німці пхають гетьманських міністрів до відновлення Росії	79
Переговори Мілюкова з Німцями	80
Перші спроби стосунків з антантою	83
Спроба гетьмана нав'язати стосунки з антантою	84
Негативна відповідь гетьманові	86
Гетьман рішається проти консолідації	90
Оцінка постанови гетьмана з 14 листопада	95
Розділ другий: Політичні заходи організаторів повстання Директорії і неділимців	97
Заходи організаторів повстання перед антантою	97
Заходи організаторів повстання перед Німцями	103
Діяльність неділимських кіл у Ясах	105
Розділ третій: Політика Директорії УНР аж до висадки альянтів в Одесі	110

Директорія мала деяку шансу поправити ситуацію	110
Хитання Директоріє між двома силами	114
Висадження антантських військ на побережжі Чорного Моря	120
Перша зустріч українського делегата з командуванням десанту	128
Частина четверта: Україна в залаштунковій дипломатії і на явній сцені	131
Розділ перший: Хитання альянтів щодо політики в Сх. Європі	133
Ясний принцип Вилсона затемнюють дипломати і імперіялісти	133
Вилсон і Гавс визнають українське самовизначення	136
Як Вилсон розумів федеративний принцип	140
Національний принцип проголошений міжнародним правом	142
Акція московських неділимців	143
Розділ другий: Політика Уряду УНР і української спільноти в ЗДА	145
Проблематика зовнішньої політики Уряду УНР	145
Труднощі української акції на Заході	146
Невдалі заяви українських політиків у ЗДА	149
Ще одна труднощі української дипломатії	160
Розділ третій: Польська акція на Заході проти України	162
Дві польські політичні орієнтації	162
Акція польських імперіялістів у ЗДА і в Європі	164
Польська імперіялістична концепція	166
Мета польського імперіялізму — ударемнити незалежність України	174
Єдина можлива визвольна концепція	175
Акція Дмовського в Парижі	176
Розділ четвертий: Хитання Заходу супроти Росії і большевизму	178
Захід має розв'язати руки по капітуляції Німеччини	178
Причини хитання антант	180

Неясне становище антанти до большевизму і до нових держав	184
Спроба альянтів безпосередньо переговорювати з Совнаркомом	189

Розділ п'ятий: Постанова альянтів визнати не-московські держави 192

Відмова альянтів визнати єдину репрезентацію Росії	192
Лойд Джордж пропонує конференцію урядів із Сх. Європи	193
Британський прем'єр про положення в Україні	204
Лойд Джордж про большевизм	206
Клемансо про большевизм	210
Альянти годяться на конференцію всіх урядів	213
Погляд двох експертів на большевизм	213
Чого не розуміла Найвища Рада	215
Українська справа предметом нарад	217
Різні погляди міністрів про Україну	219
Дискусія про нараду з новими урядами	226
Послання Мирової Конференції до народів Сх. Європи	230
Критичний огляд цього послання	232
Постава московських білих урядів	236
Совнарком приймає запрошення	238
Гіпокризія в ноті Совнаркому	244
Відповіді прибалтійських і кавказьких урядів	245

Розділ шостий: Труднощі української делегації в Парижі 249

Внутрішня організація делегації	249
Характеристика членів делегації	253
Брак готових інформаційних матеріалів	255

Розділ сьомий: Перші виступи української делегації 257

Советська делегація виступає ворожо проти України	265
Умовна відповідь делегації УНР щодо участі в нарадах урядів	268

Розділ восьмий: Опінія світу про ноту альянтів 273

Самі альянти вступають у переговори з Совнаркомом	273
Натиск британських і американських дипломатів щодо задобрення Москви	274

Прихильники інтервенції	275
Нарада Найвищої Ради про інтервенцію	277
Вилсон хитається щодо інтервенції	278
Відповідь альянтів большевикам	281
Наївні звіти дипломата ЗДА про Советську Росію	283
Нагла зміна ситуації	288
Замітки	290
Меценати-добродії видання цього тому	324
Показник імен	340

ЗАПРИМІЧЕНІ ВАЖЛИВІ ДРУКАРСЬКІ ПОМИЛКИ

Стор. — Рядок	Надруковано — Має бути
62	15 зн. "російський нарід — "російський нарід"
69	11 зн. Всеросійську — Всеросійську
75	11 зн. алянтського — алянтського
102	1 зн. на руку — науку
103	14 зн. генералізації — генераліції
106	14 зн. Колчала — Колчака
115	9 зн. франції — Франції
136	18 зв. (хоч і в федерації — хоч і в федерації
137	2 зн. на мирову Конференцію — на Мирову Конференцію
149	17 зн. Чехів-Словаків — Чехів, Словаків
179	8 зв. 8, 9 і 10 рядок зле — за 8 рядком має йти 10
223	5 зв. Лорд Рідінга — лорда Рідінга
238	16 зн. Социалистичная республика — Социалистическая республика"
240	Зірки до цієї сторінки на сторінці 241
243	4зв. Ракітіков — Ракітніков
243	17зв. Ратінікова — Ракітнікова
245	17 зв. аргумену — аргументу
255	15 зн. рукаму — руками
260	9 зв. антити — антанти
267	5 зв. говове — готове
284	3 зн. совецької — советської
284	13 зв. заграничні — заграничні